

S. No. 169

रसचिंतामणि

—मांतरकार—बलचंत दत्तात्रय कुळकर्णी वैद्य, मु. काले

प्रकाशक

यज्ञेश्वर गोपाळ दीक्षित,

बुधवार चौक, पुणे सिटी.

(सर्व हक प्रकाशकाने आपले स्वाधीन ठेविले आहेत.)

सन १९२५.

72
100

अनन्तदेवसूरि विरचित
सार्थ
रसचिंतामणि

प्रकाशक
यज्ञेश्वर गोपाळ दीक्षित,
बुधवार चौक, पुणे सिटी.

मुद्रक:—लक्ष्मण भाऊराव कोकाटे,
'हनुमान प्रेस,' ३००, सदाशिव पेठ, पुणे सिटी.

संशोधक
काशिनाथ सदाशिवशास्त्री गानू.

(सर्व हक प्रकाशकाने आपले स्वाधीन ठेविले आहेत.)

किं १॥ रु. आवृत्ति पहिली.

सन १९२५.

L23

N25

700

सार्थ रसचिंतामणी

अनुक्रमणिका.

स्तबक १ ला.		कुष्ठनाशन योग ...	३७
विषयाचें नांव	पृष्ठ.	अन्य प्रयोग ...	३८
मंगलाचरण ...	१	देवदाली कल्प ...	३९
ग्रंथप्रशंसा ...	२	” २ रा ...	४०
रसमस्मविधी पान २ ते	१२	” ३ रा ...	”
खेचरी गुटी ...	१३	” ...	४१
गंधकप्रासविधी ...	१४	अशोऽन्नप्रयोग ...	”
स्तबक २ रा.		स्तबक ४ था.	
रसक्रिया प्रकरण ...	१५	सूर्यशेखर रस ...	४२
तालेश्वर रस ...	१६	वारिशोषण रस ...	”
महातालेश्वर रस ...	१७	स्वच्छंदभैरव रस ...	४५
वृद्धतालेश्वर रस ...	१८	नागराज रस ...	”
लघुतालेश्वर रस ...	१९	तालकेश्वर रस ...	४६
श्वेतकुष्ठारि रस ...	२०	मनःशिला तैल ...	”
वृद्ध तालेश्वर रस ...	”	कुष्ठनाशन प्रयोग ...	४७
श्वित्रारि योग ...	२१	कुष्ठहर चूर्ण ...	”
” २ रा ...	”	कुष्ठहर लेप ...	”
” ३ रा ...	२२	” ...	४८
अन्य तालेश्वर रस ...	”	उदकविषहर प्रयोग ...	”
श्वित्रनाशन योग ...	२३	श्वित्रहर लेप ...	४९
सिद्धतालेश्वर रस ...	२४	खोटाभिघरस ...	”
विश्वेश्वर रस ...	”	आमनाशिनीवटी ...	”
भूतभैरव रस ...	२६	श्वितहरीवटी ...	५०
राजतालेश्वर रस ...	२७	रसराज ...	”
सूर्यसिद्ध रस ...	२९	श्वित्रगजसिंह तैल ...	५१
स्तबक ३ रा.		अन्यश्वित्रहर तैल ...	५२
कुष्ठनाशन फल ...	३१	ताम्रप्रयोग ...	५३
कुष्ठनाशन लेप ...	३२	देवभूति रस ...	५४
कुष्ठहर प्रयोग ...	”	खर्परसत्व ...	५५
कुष्ठहर लेप ...	”	स्तबक ५ वा.	
” २ रा ...	३३	रसमर्दन ...	५६
कुष्ठहर तैल ...	”	रस स्वेदन ...	”
कासिसादि लेप ...	”	रस मूर्छन ...	”
महाभरिचादि घृत ...	३४	अधःपातन ...	५७
कुष्ठरुद्रेश्वर रस ...	३५	ऊर्ध्वपातन ...	”
कुष्ठभकेसरि रस ...	३६	नियमन ...	”

(२)

निरोधन ...	५७	रौप्यकरण ...	८२
प्रास ...	५८	” ८३-८४-८५-८६	
रस रंजन ...	”	स्तबक ७ वा.	
प्रासविधी ...	५९	महापर्वटी रस ...	८७
संक्रामण विधी ...	६२	सर्वसुंदर रस ...	८८
खेचरी गुटी ...	६३	कनकसुंदर रस ...	८९
धातु जारण ...	”	स्वच्छंदभैरव रस ...	९०
बुभुक्षित करण ...	६४	वृद्धवैश्वानर रस ...	”
गंधकादिकाचें जारण ...	”	हिरावैध्य रस ...	९१
राक्षसेश्वर रस ...	६५	” ...	९२
ग्रंथकारोपदेश ...	”	लोकनाथ रस ...	९४
अग्निस्थायीकरण ...	६६	मृत्युंजय रस ...	”
हरितालसत्व ...	”	कामदेव रस ...	९६
हरितालसत्वविधी ...	६७	भैरव रस ...	९७
हरितालसत्व ...	६८	पंचामृत पोटलीरस ...	९८
माक्षिकसत्व ...	”	कांचनपोटली रस ...	१००
लोहसत्व ...	६९	लोकेशपोटली रस ...	१०१
अभ्रकसत्व ...	”	शंखपोटली रस ...	१०२
भूनागसत्व ...	७०	लघुपोटली रस ...	१०४
भूनागगुट्टिकासत्व ...	”	हिरण्यगर्भ रस ...	१०५
खर्परसत्व ...	”	अमृतगर्भ रस ...	१०७
नागमारण ...	७०	स्तबक ८ वा.	
वंगमारण ...	”	वडवानल रस ...	१०८
लोहभस्म ...	”	सूचिकाभरण रस ...	१०९
ताम्रभस्म ...	७२	वातारि रस ...	११०
स्तबक ६ वा.			
स्वर्णकरण ...	७३	सर्वेश्वर रस ...	१११
रौप्यकरण ...	७४	कांतलोह रसायन ...	११२
स्वर्णकरण ...	७५	गगनायस रसायन ...	११३
” ...	”	ताम्रपर्वटी ...	११४
रौप्यकरण ...	”	” ...	११५
” ...	”	लोहपर्वटी ...	”
स्वर्णकरण ...	७६	प्राणेश्वर रस ...	११६
” ...	”	उदयचंद्र रस ...	११७
रौप्यकरण ...	७८	त्रैलोक्ययडंबर रस ...	११९
” ...	”	उदयभास्कर रस ...	१२०
स्वर्णप्रकरण ...	७९	हालमलसित्व प्रयोग ...	१२१
स्वर्णवर्णवृद्धि करण ...	८०	मदनकामदेव रस ...	१२२
स्वर्णकरण ...	८१	कामदेव चूर्ण ...	१२३-२४
” ...	”	कामेश्वर चूर्ण ...	१२३

स्तवक ९ वा.		वातहर प्रयोग	१२६
कुंकुमादि चूर्ण ...	१२६	वाजीकरण प्रयोग	१४९
पूगीपाक ...	१२७	द्रावण प्रयोग	१५०
वाजीकर पाक ...	१२८	ताम्रश्वेतीकरण	१५१
जलमंजरी रस ...	१२९	रसाभ्रक	१५२
शीतज्वरारि रस ...	१३०	स्वर्णकरण	१५३
त्रैलोक्यहंवर रस ...	१३१	स्तवक ११ वा		
अश्मरुहर प्रयोग ...	१३२	नव्यचंद्र रस ...	१५४	
रक्तिसारत्र प्रयोग ...	१३३	अमृतादि रस ...	१५५	
लोकनाथ रस ...	१३४	चंद्रोदय रस ...	१५६	
राजशेखर वटि ...	१३५	रक्तपित्तातक रस ...	१५७	
अशौंहरप्रयोग ...	१३६	नागेश्वर रस ...	१५८	
वृहत्सूरण गोदक ...	१३७	स्वयमग्नि रस ...	१५९	
भिद्रुत ...	१३८	विलासिनीवल्लभ रस ...	१६०	
अशौंहर तैल ...	१३९	अमृत रस ...	१६१	
अभयादि मोदक ...	१४०	चंद्रशेखर रस ...	१६२	
प्रभावती गुटिका ...	१४१	वंगेश्वर रस ...	१६३	
रेचनीवटी ...	१४२	अमृतार्णव रस ...	१६४	
अशौंहर प्रयोग ...	१४३	राजमृगांक रस ...	१६५	
रक्ताशौंहर प्रयोग ...	१४४	चंद्रकला रस ...	१६६	
नासाकर्षण ...	१४५	सूतशेखररस ...	१६७	
सर्पविषहर प्रयोग ...	१४६	वासुकीभूषण रस ...	१६८	
वातनाशिनीवटी ...	१४७	विजयेश्वर रस ...	१६९	
पाचन ...	१४८	गदमुरारि रस ...	१७०	
गुडूचीकल्प ...	१४९	प्राणनाथ रस ...	१७१	
भृंगराजकल्प ...	१५०	मेहबद्ध रस ...	१७२	
मृणालकल्प ...	१५१	विद्याधर रस ...	१७३	
शरीर सौगंधीकरण ...	१५२	गुल्मनाशन रस ...	१७४	
सुखांजन ...	१५३	त्रिविक्रम रस ...	१७५	
शूकहरीवटी ...	१५४	मार्तंडभैरव रस ...	१७६	
ज्ञानाढ्या गुटिका ...	१५५	सोमगणी रस ...	१७७	
ब्राह्मी कल्प ...	१५६	कुळवधू रस ...	१७८	
खेचरी गुटिका ...	१५७	चर्तुमुख रस ...	१७९	
स्तवक १० वा		पांडुरत रस ...	१८०	
कार्णिकार रस ...	१५८	गुणमहोदधि रस ...	१८१	
मलभेदी रस ...	१५९	शूर्लातक रस ...	१८२	
जयपाल तैल ...	१६०	तरुणानंद रस ...	१८३	
		महालक्ष्मीविलास रस ...	१८४	
		उपसंहार ...	१८५	

॥ श्री समर्थ ॥

सार्थ

रसचिंतामणी.

स्तवक १ ला

मंगलाचरण

जयत्यमरवन्दिता त्रिपुरसुन्दरी देवता
विभोगविभवान्विता परमतापशांतिप्रदा ॥
उपाधिरहिताचला सकलशास्त्रनिर्धारिता
प्रपंचपरिवन्दिता त्रिभुवनैकमाता मता ॥ १ ॥

जिला समस्त देवता वंदन करितात, त्या भगवती त्रिपुरसुंदरीचा (चिरकाल) जय असो. जी नाना प्रकारच्या भोग ऐश्वर्यादिकांनी युक्त, (भव) संताप नाहीसा करून (भक्त जनांस) शांति (धीर) देणारी, संपूर्ण उपाधिरहित, सगळ्या शास्त्रांची उपास्य देवता, अखिल ब्रह्मांडाची जननी, (त्यामुळेच आदरभावाने) जिला सर्व जग वंदन करते आहे त्या भगवती त्रिपुरसुंदरीचा जय असो.

ग्रंथप्रशंसा

रसचिंतामणिर्नाम रसरत्नकरण्डकः ॥ भविष्यत्येष मे ग्रंथः
श्रीमंतां हस्तपुस्तकम् ॥ २ ॥ सानन्दं दुःखरहितं दारिद्र्यक्षुत्प्र-
पीडिताः ॥ यथा प्राप्य मनः कुर्युर्जना ग्रंथममुं मम ॥ ३ ॥ दुर्लभं
स्त्रीजनं दृष्ट्वा यादृक्चित्तं हि निर्जने ॥ तथा ग्रंथममुं प्राप्य क्षोभो
लोभश्च जायते ॥ ४ ॥

आमध्यें रसायनरूपी नाना प्रकारचीं रत्नें ठेवलीं आहेत; असा हा रसचिंतामणि नामक ग्रंथरूपी करंडक सदोदित बुद्धिमौनांच्या हातीं

असेल. या ग्रंथाचे योगानें दख्खी, मुकेनें पीडित असलेले अशांचें दुःख नाहीसें होऊन ते सुखी होतील. एकांतांत अप्राप्य अशा सुंदर स्त्रीची भेट झाली तर ज्याप्रमाणें मनाची स्थिति होते त्याप्रमाणेंच या ग्रंथाच्या प्राप्तीनें पुरुषाच्या मनाची स्थिति होईल.

रसभस्मविधिः १.

विचित्रं रसभस्मात् प्रथमं बहुधोच्यते ॥ असाध्यगदनाशाया रसकार्यं विधीयते ॥ ५ गन्धकं सुदृढं स्थूलं निर्वाणं जात्यमद्भतम् ॥ वर्तुलं छिद्रितं कृत्वा मध्ये शुद्धं रसं क्षिपेत् ॥ ६ ॥ उपरिष्ठात्पुनर्गंधालिकामुखमुद्रणम् ॥ अयःशलाकया पश्चात्सर्वशः संधिरोधनम् ॥ ७ सूत्रेणावेष्टयेद्गन्धं भिद्यते न यथा भृशम् ॥ दोलासु स्वेदयेद्गन्धं वेदप्रहरमात्रकम् ॥ ८ ॥ रसगन्धान्यपापाणे पुनरेनें निधापयेत् ॥ दिनसप्तावधिर्यावत्तावत्सोऽपि क्रमो भवेत् ॥ ९ ॥ एवं निष्पद्यते स्वच्छः पद्मरागनिभप्रभः ॥ अद्भुतः सर्वकार्याणि वाञ्छितानि च साधयेत् ॥ १० ॥ एतस्माज्जायते भस्म सूतकं नृपवल्लभम् ॥ सर्वरोगहरं श्रीदं सन्मनःकामितप्रदम् ॥ ११ ॥

अनेक प्रकारच्या असाध्य रोगांचा नाश करण्याच्या हेतूनें, विधिपूर्वक योजना करण्याकरितां; रस-भस्माचे (पारद-भस्माचे) अनेक प्रकार या ग्रंथांत सांगितले आहेत. गंधकाचा घट्ट, स्थूल व एकसारखा वाटोळा असा एक गोळा तयार करून त्याच्या बुडाशीं भोंक पाडावें व त्यांत पारा भरावा. नंतर त्या छिद्रावर पुन्हां गंधक बसवून त्यानें तें भोंक बंद करावें. (लोखंडाची तापलेली सळई वरून फिरवावी.) नंतर त्या गोळ्यांतील गंधक कोठूनहि बाहेर पडणार नाही इतकें त्याजवर सूत खूप घट्ट गुंडाळून, तो गोळा दोलायंत्रांत घालून खालीं चार प्रहर अग्नि लावावा. पुन्हां याचप्रमाणें गंधकाच्या दुसऱ्या गोळ्यांत तो पारा घालून दोलायंत्रांत त्याचें उपरोक्तप्रमाणें स्वेदन करावें. अशा प्रकारें सात दिवसपर्यंत दररोज चार प्रहरप्रमाणें स्वेदन करावें. या योगानें पद्मराग मण्याप्रमाणें आरक्त वर्ण, तेजस्वी व अद्भुत गुणदायक पारदभस्म तयार होतें. अशा प्रकारें करून प्राप्त झालेले भस्म राजे (श्रेष्ठ) लोकांस अत्यंत प्रिय असतें. हें पारदभस्म

टीप—मातीच्या भांड्यांत त्रिकटु, त्रिफला, कौरफड यांचा कल्क व कांजी भरून त्यांत उपरोक्त पारदाचें स्वेदन करावें.

संपूर्ण रोगांचा नाश करणारें, लक्ष्मीकारक व कांतिदायक असून मनोवाञ्छित पूर्ण करणारें आहे.

रसभस्मविधिः २.

इष्टिका गैरिकं वल्मीमृत्तिका सैधवं समम् ॥ भागत्रयमिदं ऋक्षणं रसो भागद्वयो द्वयम् ॥ १२ ॥ संमर्द्य चैकतः कृत्वा गाढं तं मर्दितं रसम् ॥ हंडिकायां ततः क्षिप्त्वा पार्श्वेपार्श्वे च खर्परान् ॥ १३ ॥ अन्यां च हंडिकां दत्त्वा तदा संधिनिरोधनम् ॥ चुल्लिकायास्तदा दद्यादुपरिष्ठाच्च हंडिकाम् ॥ १४ ॥ यामषोडशपर्यंतमग्निं कुर्यादहर्निशम् ॥ अंतरुध्वं रसं तस्माल्लभं शीतं समुद्धरेत् ॥ १५ ॥ कर्पूरपुलिकाकारमुज्ज्वलं दृष्टिसौख्यदम् ॥ ग्रंथिलं मृदुलं सौम्यं भक्ष्यमाणं निरामयम् ॥ १६ ॥ पुष्ट्यारोग्यप्रदं तीक्ष्णं कामनीयं सुखावहम् ॥ बलप्रदं विशेषेण दीर्घायुःकारकं परम् ॥ १७ ॥ इदमेकमहो भस्म गृह्यतां राजवल्लभम् ॥ हंति सर्वाभ्यांश्चैतद्यद्भद्रं तत्प्रकाशितम् ॥ १८ ॥

विटकराचें चूर्ण, वारुळाची माती, सोनकाव व सेंदेलोण हीं चारी समभाग असे तीन भाग व पारा दोन भाग एकत्र करून खलांत घालून खूप मर्दन करावें. नंतर एका मडक्यांत घालून आसपास खापराचे तुकडे एकावर एक असे व्यवस्थित ठेवावेत. त्या मडक्यावर दुसरें मडकें पालथें घालून घट्ट असें मातकापड दोहोंच्या संधीस करून टाकावें. अशा प्रकारें हें यंत्र तयार झाल्यावर जुलीवर ठेवावें. नंतर रात्रादिवस सोळा प्रहर प्रखर अग्नीची आंच द्यावी. नंतर स्वांगशीत झाल्यावर आंतल्या अंगास व खापराच्या तुकड्यांस लागलेलें शुभ्र पारदभस्म काढून घ्यावें. हें कापरासारखें शुभ्र असणारें पारदभस्म दृष्टीला सुखदायक, सौम्य, भक्षण केलें असतां निरामय; आरोग्य देणारें, पुष्टि-आरोग्यप्रद, विलासी पुरुषाला हितकारक, बलवर्धक आणि दीर्घायुदायक असें आहे. हें भस्म अवश्य सेवन करावें. सर्व रोगांचा नाश करणारें असल्यामुळे श्रेष्ठ लोकांना हें पारदभस्म फारच प्रिय आहे.

रसभस्मविधिः ३.

अङ्गोलमजास्वरसैरेरण्डकदलीजलैः ॥ मार्कवस्य द्रवैः सूतं काकमाचरिसैस्तथा ॥ १९ ॥ धत्तूरपत्रस्वरसैर्भंडापत्नीरसैरपि ॥ तण्डुलीयकतोयेन कन्यकारसमर्दितः ॥ २० ॥ इष्टिकाकांजिकेनाऽथ त्रिफलाकाथमर्दितः ॥ कंटालिकारसेनापि देवदाल्या रसेन तम्

॥ २१ ॥ चपलारससंपिष्टं गोक्षुरद्रवमिश्रितम् ॥ चित्रकस्य रसै-
 मृष्टं सेहुंडपयसा तथा ॥ २२ ॥ चिचिकाद्रवसंपिष्टं मूषाकर्णाद्रवै-
 स्तथा ॥ आटरूपांभसा पिष्ट्वा कलिहारीरसैर्भृशम् ॥ २३ ॥ गंड-
 दूर्वारसेनामुं यामं यामं विमर्द्य तत् ॥ पलषट्कप्रमाणं स्यात्पारद
 निद्रुकद्रवैः ॥ २४ ॥ बहुशो मर्द्यते तापे भाव्यते च पुनः पुनः ॥
 चाप्योः पर्णचूर्णेन लिप्यते ॥ पुनः पंच मृदो ग्राह्या मृन्मध्ये लघु-
 गर्तिका ॥ २६ ॥ तन्मध्ये शिबिकापात्रं धत्तूरदलसंभवम् ॥ विरच्य
 मूषिकां गाढां तस्मिन्गते निवेशयेत् ॥ २७ ॥ तस्यां सूतं विनि-
 क्षिप्य शिबीपत्ररसो रसे ॥ दीयते शेरमात्रोऽस्मिन्सूक्ष्माच्छिद्रशरा-
 विक्रे ॥ २८ ॥ तत्पाश्वे खर्परी देया निर्दोषा नृतना तथा ॥ तापि-
 कामानयेच्चान्यां कन्याद्रवविलेपिताम् ॥ २९ ॥ पुनर्नौसादरेणाक्ता-
 मेकतः कुरु तद्द्रवम् ॥ कुरु संधेर्निरोधं च पश्चाच्चुल्ल्युपरि क्षिपेत्
 ॥ ३० ॥ यथाशिरुद्धवेच्चारुद्धयोस्ताप्योः समंततः ॥ यामषोडशकं
 यावद्ब्रह्मिं कुर्यान्निरन्तरम् ॥ ३१ ॥ तदा निष्पद्यते भस्म सूतकं शृणु
 यादृशम् ॥ हीरकेन च संकाशं प्रमाणं हीरकाकृति ॥ ३२ ॥ क्वचि-
 त्पर्पटिकाकारं क्वचित्कर्पूरसन्निभम् ॥ पिण्डरूपं क्वचित्साक्षाद्गल-
 द्रूपप्रभं क्वचित् ॥ ३३ ॥ क्वचिच्चंद्रसमं साक्षाद्दृश्यते दृष्टिसौख्य-
 दम् ॥ भक्षयेद्रक्तिकामेकां मरिचेनाथवा समम् ॥ ३४ ॥ गुडेनावेष्ट्य
 मतिमाञ्ज्वरनाशाय भक्षयेत् ॥ अरुचौ सह पिप्पल्या समं मोचर-
 सेन तम् ॥ ३५ ॥ ग्रहण्यामतिसारेऽथ समं बिल्वेन शस्यते ॥
 त्रिफलाकाथसंयुक्तं पाण्डुरोगे नियुज्यते ॥ ३६ ॥ तं भार्गीकाथ-
 संयुक्तं कासे श्वासे प्रदापयेत् ॥ ३७ ॥ अनौपम्यवपुः श्रीमान्मति-
 मान्कांतिमान्भवेत् ॥ बलवान्पुष्टिमान्वाग्मी दीर्घायुः सुप्रजायुतः
 ॥ ३८ ॥ चिरस्थायी भवेद्भूमौ प्रभया स्यान्मनोहरः ॥ उत्साहवा-
 न्भवेत्प्रायो ह्यप्रधृष्यश्च मानवैः ॥ ३९ ॥ इदं च त्रितयं प्रोक्तं सूत-
 भस्म मया शुभम् ॥ एतस्मान्नापरं भद्रं विद्यते रसभस्म यत् ॥४०॥

अंकोलाच्या गिराचा स्वरस, एरंडाचा रस, केळीचा रस, माक्याचा स्वरस आणि काकमाचीचा रस यांत पाण्याचे वेगवेगळे मर्दन करावे. पुन्हां धोतरा, भेडापत्री, तांदुळजा व कोरफड यांच्या स्वरसांत पारदाचे मर्दन करावे. नंतर त्यांत जुन्या विटकराचा चुरा मिसळून कांजीत खल करावा. त्रिफळ्याचा काढा, रिंगणीचा रस व देवदालीचा रस यांत पारदाचा खल करावा. पिंपळीच्या रसांत गोखरूचा रस मिश्र करून त्यांत मर्दन करावे. त्यांतून काढून चित्रकाच्या रसांत मर्दन करावे. सेहुंडा (थूहर-सावर निवडुंग) चे

रसांत खूप मर्दन करावे. नंतर चिचिकेच्या रसांत मर्दन करून व त्यांतून काढून उंदीरकानीच्या रसांत, अडुळशाच्या रसांत आणि कलहारीच्या रसांत पुन्हां पुन्हां मर्दन करावे. नंतर गंडदूर्वाच्या रसांत मर्दन करावे. अशा प्रकारे सहा पळे पारा घेऊन वर लिहिलेल्या वनस्पतींच्या स्वरसांत पृथक् पृथक् एक प्रहर त्याचे मर्दन करावे. नंतर निंबूच्या रसांत घालून पुन्हा पुन्हा उन्हामध्ये त्याचा खल करावा व त्याला लिंबाच्या रसाच्या वन्याच भावना घाव्या. नंतर दोन मडकीं घेऊन बुडास (आंतून) वाहव्याच्या चूर्णाचा लेप करावा. नंतर पांच प्रकारची माती, (विटकर, सोनकाव, वारुळाची माती राख, सैंधव) एकत्र करून त्याचा एक पोकळ (झांकणासारखा) मडक्याच्या बुडास लेप करून त्यांत धोत्र्याच्या पानाचा द्रोण खूप घट्ट बसवावा. पुन्हां त्यांत शुद्ध पारा भरून त्यावर शिबीच्या पानांचा रस मुशीच्या वरील सूक्ष्म छिद्रांतून एक शेर घालावा. आसपास खापराचे निर्मळ व नवीन तुकडे ठेवावेत. आणि कोरफडीच्या गिराने लिपून काढावे, दुसरे एक मडकें आंतून नवसागराचे पुट देऊन तयार करावे. नंतर उपरोक्त पारा मडक्यांत घालून वरील मडक्यावर हे मडकें पालथे घालावे. दोन्ही मडक्यांचे संधीस मातकापड करावे आणि चुलीवर चढवावे व अग्नीची सोळा प्रहर आंच घावी. अग्नीच्या ज्वाला संपुटाच्या वरपर्यंत येतील अशी आंच घावी. सोळा प्रहर अग्नी दिल्यावर स्वांगशीत झाल्यानंतर कशा प्रकारचा पारद (भस्म) प्राप्त होईल हे श्रवण कर. हे भस्म हिऱ्याप्रमाणे कान्तिमान आणि आकृतीनेही हिऱ्यासारखेच असते. कधी लंबवट गोळीच्या आकारासारखे व कधी शुभ्र कापरासारखे असते. कधी पिंडीच्या आकाराचे तर उत्तम चांदीसारखे प्रकाशमान असते. कधी साक्षात् चंद्रासारखे शोभायमान व दृष्टीला सुख देणारे असेही असते. यांतून एक रतिभर भस्म गुळांतून अथवा मिऱ्याचे चूर्ण मिसळून गुळांतून ज्वरनाशाकरितां सेवन करावे. अरुचीचा नाश होण्याकरितां पिंपळीच्या चूर्णासह; संग्रहणीनाशाकरितां मोचरसासह, अतिसारनाशाकरितां बेलफळांतून,

पांडुरोगांत त्रिफळेच्या काढयांतून, खोकला व दमा या रोगांत भारंगीच्या काढयांतून याची योजना करावी. याचे सेवनापासून शरीर अनुपम सुंदर, कान्तिमान होऊन लक्ष्मी व बुद्धि यांची प्राप्ति होते. सेवन करणारास बल व पुष्टि यांची प्राप्ति होऊन तो दीर्घायु, श्रेष्ठ अशा संततीने युक्त, पृथ्वीवर चिरस्थायी, मधुर भाषण करणारा, उत्साही व मनुष्यांस ज्याचे तेज सहन होत नाही असा होतो. अशा प्रकारचे हे तिसऱ्या प्रकारचे शुभदायक पारदभस्म मी सांगितले यापेक्षा दुसरे कोणतेहि रसभस्म श्रेष्ठ नाही.

रसभस्मविधि: ४.

श्यामाकुण्डलिकाविरेचनफलैर्धत्तूरपत्रांबुना खल्वस्थोऽथ सुयंत्रितोऽपि निहितो मृत्पञ्चकैः पूरयेत् ॥ लिप्त्वोर्ध्वं कुरुरंदकोद्भवसैः पश्चान्मुखे मुद्रितं राज्येकं विधृतोऽनलेऽथ निवृतः संसाध्यते मस्तुना ॥ ४१ ॥ जलघ्नोत्तं माषसाहितं संमर्द्याहिपर्णखण्डेन ॥ सितया वा मधुना वा कन्याष्टौ पूजयित्वाऽद्यात् ॥ ४२ ॥ तन्द्रास्तैमित्यजाड्यश्रवणविकलताऽतिदाहकम्पाश्च ॥ मूर्च्छालर्घ्यतिसरणान् रोगांश्चान्यान्सकलशरीरगतान् ॥ ४३ ॥ सकलजनाः खद्यैतत्सद्य गच्छन्ति सिद्धपदम् ॥ करिकलभाभाः सबला सुनवं संपद्यते शरीरम् ॥ ४४ ॥ रविकिरणनिभं सौम्यं रसेन्द्रयोगाद्भवत्येव ॥ स्वरा म्लापित्तवक्त्राक्षिमेहमेदक्षतक्षयान् ॥ ४५ ॥ हन्ति गोविद्वत्पापान् रसराजो बह्वृगदान् ॥ ४६ ॥

काळी तुळस व जमालगोटा (जेपाल) यांचा धोत्र्याच्या रसांत खल करून लगदा तयार करावा. नंतर त्यांत पारा भरून तो लगदा चारी वाजूनीं सारखा बंद करून टाकावा; व वरून पांच प्रकारच्या मातीने लिपून टाकावे. वर कुरुरंदकाच्या रसाची घट्ट मुद्रा घावी. इतके झाल्यावर तो लगदा रात्रभर अग्नींत ठेवावा. दुसरे दिवशी अग्नींतून काढून त्यास दद्यावरील निवळीच्या भावना देऊन पुन्हां धान्ययुक्त (धान्याभ्रकाप्रमाणे) करून पाण्यांत स्वच्छ धुवावा. यांतील थोडेसे भस्म प्रथमतः आठ कन्यकांची पूजा करून; विड्याच्या पानांतून, खडीसाखरेतून अगर मधांतून भक्षण करावे. याचे सेवनाने तंद्रा, स्तब्धता, जडता, श्रवणेंद्रियांची विकलता, अतिदाह, कंप, मूर्च्छा, ओकारी, अतिसार व इतर सर्व प्रकारचे रोग नाहीसे होतात. या रससेवनापासून आरोग्याची प्राप्ती होऊन, हत्तीप्रमाणे शरीर-

बल वाढते. व नवजीवनाची प्राप्ति होते. याच्या उपयोगापासून सूर्यासारखी कान्ति दिसू लागते. स्वरोग, आम्लपित्त, मुखरोग, नेत्ररोग, प्रमेह, मेदरोग, क्षत आणि क्षय इत्यादि सर्व रोगांना ज्याप्रमाणे भगवान् विष्णु सर्व पापसमूह नष्ट करतो त्याप्रमाणे हा रसराज नष्ट करतो.

रसभस्मविधि: ५.

आखुकर्णां समग्रा च गुंजाः सर्वे समांशिकम् ॥ पेषयित्वा रसो नैयो बद्ध्वा वल्लेण साधितम् ॥ ४७ ॥ पारदं मर्दयेत्पश्चाद्दिनेकं खल्वयोगतः ॥ पातयेत्सप्तरात्रं तं पश्चाद्यामर्दयं तथा ॥ ४८ ॥ औषधीभ्यां च तं ताभ्यां मर्दयेत्तदनु स्फुटम् ॥ हंडिकां लेपयेद्ध्वं ताभ्यामेव समं रसम् ॥ ४९ ॥ अथो दत्त्वा च मतिमान्दण्डं संधिं निरोधयेत्। द्वादशप्रहरान् यावन्नैर्नात्युच्चकैर्भवेत् ॥ ५० ॥ वन्हीः शीतलमादाय परीक्षेत परीक्षकः ॥ अरुणादित्यसंकाशं सुन्दरं भस्म जायते ॥ ५१ ॥

उंदिरकानीचीं पंचांगे व गुंजेचा पाला यांचा ठेंचून कपड्याने घट्ट पिळून रस काढावा. त्या एकत्र रसांत पारा घालून एक दिवसभर खूप घोटावा व सात दिवसपर्यंत त्यांत तो तसाच राहू द्यावा. नंतर आठवे दिवशी त्यांतून काढून दोन प्रहरपर्यंत दोन्ही औषधींच्या रसांत निरनिराळा घोटावा. दोन मडकीं घेऊन आंतील बुडास (त्या दोहोंचे) वरील औषधींच्या रसांचे लेपन (सारवण) करावे अशा तऱ्हेने दोन्ही मडकीं तयार झाल्यावर एकांत पारा घालावा व दुसरे मडके त्यावर पालथे घालून त्यांचे संधीस मातकापड करून बारा प्रहरपर्यंत एकसारखा अग्नि द्यावा. खालचा अग्नि शांत झाल्यावर (मडके स्वांगशीत झाल्यावर) खाली उतरून आंतील सूर्यबिवाप्रमाणे असणारे पारदभस्म कढून घ्यावे.

रसभस्मविधि: ६.

देवदाली हंसपादी यवातिक्ता पुनर्नवा ॥ ताभिः सूतो विघृष्टव्यो म्रियते नात्र संशयः ॥ ५२ ॥

रसभस्मविधि: ७.

नवप्रसूतासुरभिजरायुमिश्रितो ध्रुवम् ॥ अन्धमूषागतो ध्मातो म्रियते पारदस्तराम् ॥ ५३ ॥

रसभस्मविधि: ८.

काकोदुम्बरिकादुग्धहिंशुमर्दनतो रसः ॥ त्रियते विधिना सम्यक्
खोटरूपो हि जायते ॥ ५४ ॥

रसभस्मविधि: ९.

लज्जालुरससंपिष्टो रसो हिंश्वतसीरसौ ॥ खल्वमध्ये निघृष्टव्यो
मूषामध्ये विनिक्षिपेत् ॥ ५५ ॥ ध्मातः शनैः शनैः शुद्धो रसो भस्म-
त्वमा नुयात् ॥ मध्वाज्यटंकणोपेतो ध्मातः शुद्धो भवत्यपि ॥ ५६ ॥

देवदाही, हंसपादी, यवतिका व पुनर्नवा यांच्या रसांत पाण्याचें खूप
मर्दन केलें असतां तो मरतो.

नवीन व्यालेल्या गाईच्या वारेंत मिळवून पाण्याचें धमन केल्यास तो
अवश्य मरतो. खर्वता (काळ्या उंबरा) चा रस व हिंश यांत पाण्याचें
मर्दन केल्यास तो मरतो; विधिपूर्वक त्याचा खल केल्यास त्याचें बंधन
होतें हिंश व काळा उंबर यांच्या रसांत पाण्याचें मर्दन करून मूर्धेत
घालून खालीं अग्नीची आंच घात्रीं म्हणजे पाण्याचें भस्म होतें असेंही
कोणी म्हणतात). लाजालूच्या रसांत पाण्याचें मर्दन करून हिंश
आणि अळशीच्या रसांत घालून खूप खल करावा, आणि मुशींत घालून
हळू हळू धमन करावें, म्हणजे पाण्याचें भस्म होईल. मध, तूप, टाकण-
खार यांत मिसळून पाण्याचें धमन केल्यास तो शुद्ध होतो.

रसभस्मविधि: १०

निंबूरसेन संमिश्रय मीनाक्षीरससंयुतम् ॥ पारदं खल्वके कृत्वा
सौभाग्यं च तदर्धिकम् ॥ ५७ ॥ मर्दयेत्सर्वमेकत्र दिनपंचावाधिस्तथा ॥
मापप्रमाणा वटिकाः कर्तव्याः शुष्कतां गताः ॥ ५८ ॥ काष्ठभाजन-
मध्यस्था माषधूर्णेन वेष्टितः ॥ इष्टीधूर्णेन संलेप्य पुनः शोष्याः
खरातपे ॥ ५९ ॥ मूषामध्ये विनिक्षिप्य पुनरंगारकेषु च ॥ मूषां
वटीयुतां क्षिप्वा धस्यमानाः शनैः शनैः ॥ ६० ॥ अनेन विधिना
सूतो ध्मातो भस्मत्वमाप्नुयात् । निःसृत्य वटिकाभ्योऽसौ भवत्य-
तिसितप्रभः ॥ ६१ ॥ अयं मूलिकया बद्धो पारदो मुखरोगहृत् ॥
सर्वोऽपि स्वर्णरूपः स्यादपूवो जलयोगतः ॥ ६२ ॥ खोटस्तु जायते
ध्मातः पारदः शुष्कसन्निभः ॥ देहं लोहबलं कुर्यात्कल्पस्थायि-
प्रभाधिकम् ॥ ६३ ॥ न जराविधुरं कुर्यान्न कालः कलयत्यमुम् ॥ ६४ ॥

निंबू व मीनाक्षी यांच्या रसांत पाण्याचें मिश्रण करून, पाण्याच्या अर्धी
त्यांत हळद मिसळून, खलांत घालून त्याचें एकत्र पांच दिवस मर्दन
करून, सुकल्यावर त्याच्या उडदाएवढ्या गोळ्या कराव्या. या गोळ्या

लांकडाच्या पोकळींत ठेवून उडदाच्या पिठानें लिपून टाकाव्यात व पुन्हां
वरून विटकराचें चूर्ण लपेटून सुकण्याकरितां प्रखर उन्हांत ठेवावें.
नेतर पुन्हा त्या गोळ्या मुशींत घालून ती मूस अग्नींत ठेवून हळू हळू
तिचें धमन करावें. या विधीनें पाण्याचें भस्म होतें. गोळ्यांतून काढलेला
हा अशा प्रकारचा पारा शुभ्रवर्ण असतो. हा गोळीबद्ध सेविल्यास मुखरोग
नाशक, (जलयुक्त सेविल्यास) सुवर्णासारखा कांति देणारा असा आहे.
धमन करून याचें बंधन करतां येतें. हा देहाला वळकट करणारा,
कल्पांतापर्यंत कांति (प्रभा) कायम राखणारा असा आहे. याचे सेव-
नाचे योगानें म्हातारपण नाहीसें होतें, इतकेंच नव्हे तर सेवन कर-
णारास (प्रत्यक्ष काळही मारूं शकत नाहीं.

रसभस्मविधि: ११.

आखुकर्णोरसैः पंच दिनानि परिमर्दयेत् । पारदं खल्वके गाढं
रससूक्ष्मं न दृश्यते ॥ ६५ ॥ यथा तथा भृशं कुर्याद्भूतारूपं समंततः
पुनरुत्थाप्य तं सूतं हंडिकायंत्रमध्यतः ॥ ६६ ॥ पुनः खर्परके कृत्वा
मंडूकीरसमावपेत् । यामद्रयं त्रयं यावदाखुकर्णोरसैर्भृशम् ॥ ६७ ॥
एवं सूतो भवेद्बद्धः शुभ्रः शुद्धः सुधामयः । खोटपोटश्च जायेत
टंकणाज्यमधुप्लुतः ॥ ६८ ॥ वलीपलितनाशार्थं समर्थो विद्यते
रसः । मुखस्था गुटिका कार्या कल्पजीवी न संशयः ॥ ६९ ॥

उंदिरकानीच्या रसांत पांच दिवसपर्यंत पारा एकजीव होईपर्यंत
खूप घोटावा. पारा आणि रस हे निरनिराळे अगदीं दिसतां कामा नयेत.
नेतर उत्थापनविधीनें त्यांतून पारा काढून हंडिकायंत्रांत घालून निखा-
ऱ्यांवर ठेवावा व दोन प्रहरपर्यंत वर ब्रह्ममंडूकीचा रस घालीत रहावें,
व पुढें तीन प्रहरपर्यंत उंदिरकानीचा रस घालीत रहावें. अशा प्रकारें
पारा सफेद गोळीबद्ध अमृतरूप असा होतो. हा टाकणखार, तूप व मध
यांजबरोबर सेवन केल्यास वलीपलिताचा नाश करणारा असून यार्ची
गोळी तोंडांत धारण केली असतां कल्पांतापर्यंत आयुष्य देणारी आहे.

रसभस्मविधि: १२.

निंबुडिकापत्तरसैः पारदं परिमर्दयेत् । गंधकेन समं घर्मे तीव्रे
यामत्रयं सदा ॥ ७० ॥ हंडिकायंत्रमध्यस्थं विमुह्य कुशलो नरः ।
समुत्थाप्य पुनर्नित्वा घृतादिपरिमर्दनम् ॥ ७१ ॥ धस्यते बन्धियोगेन
किट्टरूपं रसं नयेत् । तन्मध्यगं पुनः सूतं श्वेतं तं नयति पृथक्

॥ ७२ ॥ पुनर्घृतादिभिर्घृष्ट्वा वन्हियोगेन बध्यते । प्रयाति पारदः
पुंसामतिवल्लभ उत्तमः ॥ ७३ ॥

पारा आणि गंधक समभाग घेऊन प्रखर उन्हांत तीन प्रहरपर्यंत त्यांचा खूप खल करावा आणि तो पारा हंडिकायंत्रांत घालून उत्थापन रीतीने त्यांतून काढून घेऊन घृतादिकांत त्याचे मर्दन करावे नंतर अग्निसाहाय्याने धमन करून त्यांतून किडूरूप निकामी पारा बाजूस काढून शुभ्र पारा वेगळा काढावा व पुन्हां तो घृतादिक योगांत घेऊन अग्निसहाय्याने धमन करून बद्ध करावा. हा बद्ध पारा पुरुषांना फार प्रिय असतो.

रसभस्मविधिः १३.

सैधवं तोरिकां सूतं कासीसं लकुचद्रवैः । विघृष्टं खल्व-
मध्यस्थं सर्वं ऋशुणं दिनत्रयम् ॥ ७४ ॥ हंडिकायां तदारोप्य काष्ठ-
वन्हिर्विधीयते । दिनत्रये व्यतिक्रान्ते भस्म श्वेतं ध्रुवं भवेत् ॥ ७५ ॥
तद्गुञ्जां भक्षयेत्प्रातः प्रथमं वन्हिदीपनम् । सवलां च तनुं कुर्या-
त्पुष्टिं दृष्टिमनामयाम् ॥ ७६ ॥

सैधव कटुतोरी (तुरटी) पारा, कासीस (कासे) :समभाग घेऊन सर्वांचा ओटीच्या रसांत तीन दिवसपर्यंत खल करावा. नंतर मडक्यांत घालून (मातकापड करून) तीन दिवस लांकडाच्या अग्नीची आंच द्यावी. अशा प्रकारे पाण्याचे पांढरे शुभ्र भस्म तयार होतें. हें भस्म प्रातः काळी योग्य अनुपानांत एक गुंज प्रमाण भक्षण करावे ह्मणजे जठराग्नि अत्यंत प्रदीप्त होतो. याचे सेवनाने शरीर बलवान व पुष्ट होऊन दृष्टिरोग नाहीसे होतात.

रसभस्मविधिः १४.

विष्णुक्रान्तामपामार्गमहिफेनेन्द्रवारुणी । सर्वेषां च रसैः पिष्टो
स्त्रियते सूतकः पुटात् ॥ ७७ ॥

विष्णुक्रान्ता, आघाडा, अफू व इंद्रायणीचा रस यांत पाण्याचे मर्दन करून पुट दिले असतां तो मरतो.

रसभस्मविधिः १५.

लज्जालुरससंपिष्टो निबद्धः पारदो भवेत् । नष्टपिष्टो विधातव्यो
मूषिकामध्यसंस्थितः ॥ तद्रसैश्च पुनः सम्यग् स्त्रियते पुटपा-
कतः ॥ ७८ ॥

लाजाळूच्या रसांत घोटला असतां पाण्याचे बंधन होतें. ज्यावेळी

पाण्याचे बद्धत्व नाहीसे होईल त्यावेळी औषधीच्या योगाने पुन्हां त्याचे बंधन करून मुशीत घालून पुटपाक रीतीने त्याचे मारण करावे.

रसभस्मविधिः १६.

अपामार्गसमुद्भूता क्षारिका लवणं भवेत् । आपूर्यहंडिकां तेन
मध्येगर्तामथो कुरु ॥ ७९ ॥ तन्मध्ये पारदं दत्त्वा भृङ्गराजरसं
तथा । दत्त्वाऽथ पालिकां दध्यात्ततः संधिं विमुद्रयेत् ॥ ८० ॥
दीपाग्निः क्रियते तत्र यावच्च प्रहरद्वयम् । एवं रसो मृतो भूयात्खोट-
रूपः सितोऽप्यथ ॥ ८१ ॥

आघाड्याचा क्षार मडक्यांत तोंडापर्यंत भरून मध्ये एक खळगा करावा. त्या खळगांत पारा घालून, त्यावर माक्याचा रस ओतून त्या मडक्यावर दुसरे मडके पालथे घालावे व संधीस मातकापड करून दोनप्रहरपर्यंत दीपाग्नीची आंच द्यावी. हें भस्म गोळी (पिंडी) प्रमाणे व शुभ्रवर्ण असे होतें.

रसभस्मविधिः १७.

कलिहारीकन्दरसस्तथा श्वेतपुनर्नवा । देवदालीरसं नीत्वा देव-
दुवज्जकन्दकः ॥ ८२ ॥ पाठाजयारसं नीत्वा त्रिदिनं मर्दयेद्रसम् ।
यामषोडशकं यावत्पात्रमध्ये विधारयेत् ॥ ८३ ॥ अग्निं च कुरुते गाढं
स्त्रियतेऽरुणसन्निभम् ॥ ८४ ॥

कलिहारीचा गड्डा, पांढरा पुनर्नवा, देवदाली, देवदार, वज्रकंद, पहाडवेळ आणि ऐरण यांच्या रसांत पाण्याचा तीन दिवस खल करून पात्रांत घालावा व सोळा प्रहर तीव्र अग्नीची आंच द्यावी म्हणजे पाण्याचे मारण होऊन तो अरुणवर्ण होतो.

रसभस्मविधिः १८.

नागार्जुनीति विख्याता दुग्धिका क्षितिमण्डले । तथा विमर्दये-
त्सूतं दिनमेकं निरन्तरम् ॥ ८५ ॥ काकमाच्या च कर्तव्यं मर्दनं
दोषनाशनम् । पारदं दशटकं स्याद्दशटकं च गंधकम् ॥ ८६ ॥
नौसादरं च सारं स्यात्त्रयमेकत्र मर्दयेत् । काचस्य कूपिके धृत्वा
मुखं तस्य निरोधयेत् ॥ ८७ ॥ अष्टयामाऽवधिर्यावत्तावत्सूतः प्रपा-
च्यते । एवं निष्पद्यते सम्यक्भस्म बालार्कसन्निभम् ॥ ८८ ॥ तत्सूत-
भस्मसंज्ञं हि सर्वकार्यार्थसाधकम् । प्रवालकोमलच्छायं भूपतीनां
हि वल्लभम् ॥ ८९ ॥ भक्षयेद्रक्तिकाः पञ्च समानमारिचैः सह ।
क्षुधोदयकरं प्रायः श्रेष्ठं कामाग्निदीपने ॥ ९० ॥ जराद्यान्सकला-

न्द्रोपान्योगभेदेन नाशयेत् । चेषु येषु च रोगेषु प्रयुक्तोऽयं रसोमत्तः
॥ ९१ ॥ तान्सर्वान्नाशयेत्सद्यः समर्थो रसपार्थिवः ॥ ९२ ॥

पृथ्वीवर नागार्जुनी नामक दुधी प्रख्यात आहे तिच्या रसांत एक दिवसभर पाण्याचे मर्दन करावे. दोषशांतीकरिता काकमाचीच्या रसांत पुन्हा मर्दन करावा. हा पारा दहा भाग, गंधक दहा भाग व नौसादर[?] सार या तिहींचा एकत्र खल करून ते मिश्रण कांचेच्या कुपीत भरून कुपीचे तोंड बंद करावे. नंतर त्याला आठ प्रहर अग्नीची आंच द्यावी. या प्रकाराने बालसूर्याप्रमाणे कांतिमान असे भस्म तयार होते. या पारद भस्माच्या योगाने सर्व कार्याची सिद्धि होते. हे प्रवाला-प्रमाणे कोमल, स्निग्ध व सुंदर असून राजे लोकांना फार प्रिय असते. हे भस्म पांच रत्तीभार मियांशी भक्षण करावे, म्हणजे, क्षुधा प्रदीप्त होऊन कामाग्नीचेही प्रदीपन होते. अनुपानभेदपरत्वे जरादि सर्व रोगांचा हा पारा नाशक आहे. ज्या ज्या रोगांत याचा उपयोग करावा त्या त्या रोगाचा तो नाश करतो. हा केवळ रसराजच होय.

रसभस्मविधिः १९. (समपर्पटिका)

दशटंकावधिः सूतो गंधकं नवसादरम् । सर्वकज्जलिकां कृत्वा
काचकूप्यां निधापयेत् ॥ ९३ ॥ ततोऽष्टयामपर्यंतं शनकैरग्नि-
दीपनम् । इति सिद्धो भवेदेष पद्मरागानिभ्रमः ॥ ९४ ॥ माषमात्रः
प्रदातव्यो सर्वरोगविनाशनः । रसः पर्पटिकाख्योयं रक्तपर्पटिका-
समः । सर्वत्रैव प्रदातव्यो ह्यनुपानविभेदतः ॥ ९५ ॥

दहा टांक शुद्ध पारा, तितकाच गंधक व नवसागर एकत्र खलून कज्जली करावी व काचेच्या कुपीत भरावी. नंतर आठ प्रहरपर्यंत हळू हळू अग्नीची आंच द्यावी म्हणजे पद्मरागाप्रमाणे कांतिमान असा हा पारा सिद्ध होईल. रक्तपर्पटिकेसारखा असणाऱ्या याला रसपर्पटिका असे म्हणतात यांतून एक उडीदप्रमाण सर्व रोगनाशनार्थ द्यावा, अनुपानभेदपरत्वे हा सर्व रोगांवर देण्यास योग्य आहे.

रसभस्मविधिः २० (रसगुटी)

तुल्यं च शिखरीमूलं वारिणा मर्दयेद्दृढम् ॥ मृण्मूषां लेपयेन्मध्ये
तन्मध्ये निक्षिपेद्रसम् ॥ ९६ ॥ पंचटंकप्रमाणं तु मूषामंगारके क्षिपेत्
एवं बद्धो भवेत्सूतो मूषांतःस्थो दृढो भवेत् ॥ ९७ ॥ मूषामध्यगत-
स्तिष्ठेन्मुखरोगविनाशनः ॥ शरीरे क्रमते सूतो जरापलितनाशनः
॥ ९८ ॥ स्तंभयेच्छस्त्रसंपातं कामोत्पादनकारकः ॥ पुनर्नवं वपुः

कुर्यात्साधकस्य न संशयः ॥ ९९ ॥ अतिवेगो भवेत्कामे महाबल-
पराक्रमः ॥ क्षुद्रोद्यो जायतेऽत्यर्थमत्यर्थं बलवान्भवेत् ॥ १०० ॥
अत्यर्थं जनयेत्काममत्यर्थं लभते सुखम् ॥ अत्यर्थं लभते पुष्टिं बल-
हानिर्न जायते ॥ १०१ ॥

आघाड्याच्या मुळीचे चूर्ण पाण्यांत कालवून त्याचा मातीच्या मुशीस आंतून लेप करून, त्यांत पांच टांक पारा घालावा व ती मूस विस्तवावर ठेवावी. या योगाने पाण्याचे बंधन होते. तो मुशीच्या तळाशी एकत्र जमतो. हा पारा शरीरास प्राप्त होणाऱ्या जरेचा वलीपलिताचा नाशक. मुखरोगनाशक, शस्त्रप्रहारास दाद देणार नाही अशा प्रकारचा, शक्ति देणारा शरीर कठीण करणारा, कामोत्तेजक, असून साधकास निःसंशय नवजीवन देणारा आहे. याच्या सेवनाने अतिशय कामोत्तेजन होते, पुरुष महाबलशाली व पराक्रमी होतो. भूक फार लागते त्या योगाने अत्यंत बल प्राप्त होते. अत्यंत कामोत्तेजन होत असल्याने याचे सेवनाने सौख्य व पुष्टि प्राप्त होऊन बलनाश कधीही होत नाही.

खेचरी गुटी ।

रसटंकत्रयं शुद्धं कृष्णधत्तूरबीजजे ॥ तैले पलद्वये खल्वे मर्दये-
द्द्विनसप्तकम् ॥ १०२ ॥ तावद्यावद्भवेत्तस्य जलौकारूपमुत्तमम् ॥
माणान्निष्ठकेनादौ दृढसूत्रेण वेष्टयेत् ॥ १०३ ॥ कनिष्ठिकसमं
गाढं शोषयेद्द्रविणा च तम् ॥ दशशरोमिते तैले सर्पपस्य विपाचयेत्
॥ १०४ ॥ तैलक्षयो भवेद्यावत्तावत्सोऽप्यवतार्यते ॥ क्षिग्धच्छाये
निवेश्याऽथ शनैः सिद्धां च तां नयेत् ॥ १०५ ॥ दुग्धेनापूर्यते कुंभः
शुभस्तत्र निवेशयेत् ॥ विशुष्येत्सकलं दुग्धं गुटिकां धारयेत्ततः
॥ १०६ ॥ बर्करस्य मुखे पश्चाद्गुटिकां तां प्रयच्छति ॥ प्रविष्टा
तन्मुखस्यांते ज्वलमानेव तद्गता ॥ १०६ ॥ व्याकुलं कुरुते कामं
देहस्वास्थ्यं न तस्य वै ॥ उदरस्था यदा भूयस्तदाऽसौ भ्रियते
ध्रुवम् ॥ १०८ ॥ गुटिकायाः परीक्षां च कृत्वेवं बुद्धिमाधरः ॥
स्वकीये वदने पश्चाद्घृत्वा शुभ्रां निरामयः ॥ १०९ ॥ योजनानां
शतं गच्छेदप्रयासेन साधकः ॥ स्त्रीणां शतं तथा गच्छेच्छुक्र-
स्तंभकरी मता ॥ ११० ॥ मुखस्थयामहो तस्यां प्रहारो नैव जायते ॥
अन्यान्बहुविधान्गोणान्मुखस्थो हंत्यसंशयम् ॥ १११ ॥ जिह्वातालुगता
ये च कंठशालूककादयः ॥ उपजिह्वाऽधिजिह्वाद्या द्विजिह्वापि सुदा-
हणा ॥ ११२ ॥ सप्तपष्टिमिता रोगा ह्यद्रोगाः पीनसादयः ॥ सर्वास्ता-

त्राशयत्येषा गुटिका नाम खेचरी ॥ ११३ ॥

तीन टांक प्रमाण पारा घेऊन काळे धोऱ्याचे तेंळांत सात दिवस त्याचा खल करावा. जोंपर्यंत जळूप्रमाणें तो पारा बद्ध होणार नाही तोंपर्यंत त्याचा सारखा खल करावा. नंतर उडदाच्या पिठानें भोंवतीं लिपून, वरून सूत गुंडाळावें. अशा प्रकारें करांगुलीसारखी झालेली ही पाऱ्याची कृति उन्हांत सुकवून शिरसाच्या दहा शेर तेंळांत तळावी. सगळें तेल आटून गेल्यावर तो पारा सुतासह काटून सावलींत ठेवावा. नंतर दुधानें भरलेलें मडकें घेऊन त्यांत तो पारा तसाच ठेवावा व खालीं अग्नि लावावा. सगळें दूध आटून गेल्यावर तो पारा आंतून काटून ध्यावा. ती गोळी बकऱ्याच्या मुखांत ठेवून परीक्षा करावी. बकऱ्याच्या तोडांत ठेवली असतां ती ताक्ष्ण अग्नीप्रमाणें दिसेल, बकरा काम-वेगानें अत्यंत व्याकुल होऊन त्याच्या शरीराची अत्यंत तळमळ होईल. कदाचित् ती पारा गोळी बकऱ्याच्या पोटांत जाईल तर बकरा अवश्य मरून जाईल. अशा प्रकारें गुटिकेची परीक्षा केल्यावर बुद्धिमान् मनुष्यानें ती गुटिका आपले मुखीं धारण करावी. ही गुटिका मुखांत धारण करणारा मनुष्य बिलकुल परिश्रम न होतां शंभर योजनें चालू शकतो, शंभर स्त्रिया भोगण्याचें सामर्थ्य त्याला प्राप्त होतें. या गोळीनें शुक्राचें स्तंभन होतें. जों पर्यंत ही गोळी तोंडांत राहिल तोंपर्यंत त्या मनुष्यावर कोणीही प्रहार करूं शकणार नाही, त्याचप्रमाणें इतर अनेक रोगांचा सुखानें (सहज) नाश होतो. जिभेचे रोग, तालुरोग, कंठशालूकादि गळ्याचे रोग, उपजिह्व, अधिजिह्व त्याचप्रमाणें द्विजिह्वादि अतिदारुण असे सदुसष्ट रोग, हृद्रोग, पीनस, इत्यादि समस्त रोगांचा नाश करण्यास ही 'खेचरी' नांवाची गुटिका समर्थ आहे.

टीप-ही गुटिका फक्त तोंडांत धरावी, खाऊं नये. पोटांत गेल्यास मृत्युकारक आहे.

गंधकग्रासविधिः ।

सामुद्रकं द्विखण्डं स्यात्तिलखण्डस्य मध्यगम् ॥ कुर्यात्कुण्डलिकां प्राज्ञो मृन्मयां तां द्रवीयसीम् ॥ ११४ ॥ तस्यां च गंधकं दध्यात्स्थाने स्थाने च घूर्णितम् ॥ तदधः पारदं दध्यद्द्वितीयां खण्डमूर्ध्वगम् ॥ ११५ ॥ कुर्याच्च घटिकायुक्तं द्वयमेकत्र योजयेत् ॥ चुलि-

कार्यां तदा दध्यात्सरसं तं समुन्नतम् ॥ ११६ ॥ संहतं मुद्रितं गाढ कचलिप्तं महोत्तमम् ॥ वन्हेः सहं बलिं दत्त्वा पश्चाच्चातिसुभक्तितः ॥ ११७ ॥ गुरुपूजादिकं कुर्यात्तथा च रसपूजनम् ॥ अधो वान्धिर्विध्रातव्यो मध्ये चोर्ध्वे समुद्रतः ॥ १८ ॥ गंधको जायते शुद्धो यावच्छक्यस्तु सत्वरम् ॥ रसस्तं ग्रसते गंधं शीघ्रमेव न संशयः ॥ ११९ ॥ अनेन विधिना सूतो गंधकं ग्रसते नवम् ॥ १२० ॥ इति श्रीमदनन्तसूरिविरचिते रसचिन्तामणौ प्रथमः स्तवकः ॥ १ ॥

समुद्रमिठाचे दोन शराव करून ते तिळांत ठेव. वे व भोंवती मातीनें घट्ट लिपून काढावेत. नंतर त्यांत पारा घालून वर गंधकाचें चूर्ण पसरावें आणि दोन्ही शरावांचीं तोंडे घट्ट जोडावीत. तदनंतर चारी वाजून काचेची घट्ट मुद्रा करावी व तें संपुट वेतानें चुलीवर चढवावें व खालीं अग्नि लावावा. नंतर भाक्तियुक्त अंतःकरणानें अग्नीस बलि अर्पण करून गुरु व रस यांचें पूजन करून संपुटाचे खालीं व वर अग्नि ठेवावा. या योगानें गंधकाचें त्वरित जारण होतें व पारा गंधकाचा ग्रास करतो. या प्रकारच्या विधीनें पारा नवीन गंधकाचा ग्रास करतो.

स्तवक २ रा.

रस-क्रिया-प्रकरण.

सर्वांगसुन्दर-रसः ।

रसगन्धौ समौ कृत्वा हस्तिशुण्डीरसैर्भृशम् ॥ भूपत्रिकारसैर्मृष्टं यावच्च दिनसप्तकम् ॥ १ ॥ विघृष्य व लुकार्यते मूषिकायां निवेशयेत् ॥ दिनमेकं भवेदग्निर्मदं मंदं निशामुखे ॥ २ ॥ एवं विपच्यते पीतः शीतः सूतस्तु गृह्यते ॥ पर्णखण्डेन तद्गुंजा भक्ष्यते शृणु तद्गुणान् ॥ ३ ॥ शुद्धोर्ध्वं कुरुते पूर्वमुदरांश्च विनाशयेत् ॥ ज्वरांश्च नाशयेत्सर्वास्तनु श्रीवृद्धिकारकः ॥ ४ ॥ हृद्योत्साहजननः कामाग्निजननः परः ॥ बलप्रदः सदा देहजरानाशनतत्परः ॥ ५ ॥ अंगभंगादिकं देवां सर्वांश्चाशयति क्षणात् ॥ एतस्मान्नापरः सूतो रसात्सर्वांगसुन्दरात् ॥ ६ ॥

पारा व गंधक समभाग घेऊन हस्तिशुंडीच्या रसांत मर्दन करून

नंतर भुईचाप्याच्या रसांत सात दिवसपर्यंत खल करावा. नंतर वालुका-
यंत्रांत घालून त्याखाली एक दिवसभर मंद अग्नि लावावा. तदनंतर
सायंकाळीं खाली उतरून आंतील पिवळें पारदभस्म काढून घ्यावें.
यांतील एक गुंजभर भस्म विड्याच्या पानांतून खालें असतां, भूक
वाढविणारें, उदरांचा नाश करणारें, त्याचप्रमाणें ज्वरांचा नाश करून
शरीराची कांति वाढविणारें असें आहे. याच्या सेवनानें हृदयास उत्साह
प्राप्त होऊन कामाग्नीचें प्रदीपन होतें. हा रस बलवर्धक असून जरेचा
नाशक आहे. अंगभंगादि दोषांचा हा रस तात्काळ संहार करतो.
म्हणून या सर्वांगसुंदर रसापेक्षां दुसरा कोणताही रस श्रेष्ठ नाही.
प्रकारचें हे) त्याचे गुण ऐक.

तालेश्वर-रसः ।

हरितालं पलायिकं तथा सौवर्चलस्य च । शतटङ्कमितं प्राह्यं
विशत्यधिकमुत्तमम् ॥ ७ ॥ आरुष्करफलं पक्कं कुट्टितव्यं च
किंचन । सेहुंडपयसा प्लाव्य न क्षारमपि । तत्र यम् ॥ ८ ॥
द्विटंकमानकं दद्याच्छागमूत्रेण रोगिणे । कुष्ठं कण्डूयुतं
स्त्रावि पिडकाभिः समन्वितम् ॥ ९ ॥ अत्रणं सत्रणं पूयो बहुलं
तुमुलं गलत् । गतनासं गतांगं च दुर्गन्धतीव पिच्छिलम् ॥ १० ॥
नाशयेद्वेगतः सर्वमपूर्वं कुरुते वपुः । सेवितं निश्चितं मासं गुल्म-
प्लीहविनाशनम् ॥ ११ ॥ पलितं च जरां हन्यान्न विषैः परिभूयते ।
तिलतैले पचेदेकं कृकलासं शनैःशनैः ॥ १२ ॥ तेन लिप्तशरीरस्य
मण्डलानि विनाशयेत् ॥ १३ ॥

हरताळ अर्धापळ व पादेलोण अर्धापळ, विव्ने एकशेंवीस टांक घेऊन
थोडेसे कुटावेत, आणि नंतर सावर निवडुंगाच्या रसांत सिद्ध करावे.
सिद्ध झाल्यानंतर त्यांतून दोन टांकप्रमाण औषध घेऊन शेळीच्या मूत्रांतून
रोग्यास द्यावें म्हणजे कंडूयुक्त, स्रवणारे, वर फोड असणारें, व्रण अस-
णारें, अगर नसणारें, अत्यंत पूययुक्त, भयंकर, अतिशय दुर्गन्धयुक्त, अंग
सडलें आहे व बुळबुळीत आहे असें गळकुष्ठ यांचा हा रस त्वरेनें
संहार करतो. एक महिनाभर सेवन केल्यास गुल्म व प्लीहा यांचा नाश
होतो. पलित व जरा यांचा नाशक असून याचे सेवनानें विषाचा परि-
णाम हात नाही. तिळाच्या तेलांत पचन करून हळू हळू वरून
लावला असतां मंडलकुष्ठाचा हा रस नाश करतो.

महातालेश्वर-रसः ।

तालं सप्तपलं गृह्य स्वेदयेत्तन्दुलाभसा । दिनद्वयं च दुग्धेन
रसो रुच्यः पलद्वयम् ॥ १४ ॥ एकतः क्रियते मृष्ट्वा पश्चादत्र
परिक्षिपेत् । वर्षाभूः पीतिका व्याघ्री मुद्गुची निंबचित्रकम् ॥ १५ ॥
रोहीतकद्वयं घृष्ट्वा द्वयमत्र रसोत्तमः । निंबरोहितककाथे तमाप्लुत्य
निरुन्धयेत् ॥ १६ ॥ हंडिकायन्त्रमध्यस्थं दिनमेकं शनैरिह । कर्त-
व्यश्च शनैरेव वन्हिः शीतस्तदुद्धरेत् ॥ १७ ॥ अर्चयित्वा शिवं
देवं शिवां देवीं तथा श्रियम् । भैरवं पूजयेद्यत्तात्पुष्पधूपादितर्पणैः
॥ १८ ॥ पश्चान्माषादिनैवेद्यैर्योगिनां प्रांतिकारिभिः । शुल्बामृतं
पुनर्दद्यात्ताप्यालं शुद्धमुत्तमम् ॥ १९ ॥ गन्धकं पञ्चपत्राणि श्वेतं च
बटुकाय वै । द्वयं तत्सुन्दरी दद्यादेकमेकममुं रसम् ॥ २० ॥ मधुना
विल्वपत्रेण प्रातरुत्थाय रोगिणे । चर्व्याश्च तंदुलाः पश्चाद्भोज्ये दुग्धं
च भक्तकम् ॥ २१ ॥ छागमांसरसं दद्यात्पथ्ये तत्सप्त सप्त च ।
कुष्ठं च स्फुटितं हंति निःशेषं मग्ननासिकम् ॥ २२ ॥ गतांगुलि
गलत्पार्श्वं साध्यासाध्यं न संशयः । यान्यन्यान्यपि कुष्ठानि तानि
सर्वाणि नाशयेत् ॥ २३ ॥ पुनर्नव्यमसौ देहं कुर्यात्कल्पस्थितं
नृणाम् ॥ २४ ॥

सात पळें हरताळ घेऊन दोन दिवस तांदुळाच्या धुवणांत तिचें
स्वेदन करावें व पुन्हां त्यांत दोन पळें पारा मिसळून दुधांत खूप मर्दन
करावें. नंतर एकत्र करून पुनर्नवा, हळद, रिंगणी, गुळवेळ, निंब,
चित्रक; दोन्ही प्रकारचा रोहिडा यांचा रस घोटीत असतां घालावा.
नंतर निंब, रोहिडा यांचा काढा हंडिकायंत्रांत घालून
त्यांत उपरोक्त तयार मिश्रण वरील हरताळ ठेवावी. नंतर तें यंत्र
बंद करून त्याखाली एक दिवसभर सावकाश अग्नि लावावा. स्वांगशीत
झाल्यावर आंतील रस काढून घ्यावा. नंतर श्रीशंकर पार्वतीचें, त्याच-
प्रमाणें देवी लक्ष्मीचें व भैरवाचें फुलें, धूप, दीप इत्यादिकांनीं पूजन
करून त्यांना प्रसन्न करावें. माषादि नैवेद्यांच्या योगानें अतिप्रेमानें सिद्ध
पुरुषांचें पूजन करावें. पूजन केल्यावर तुपांतून ताम्रभस्म अथवा हरताळ
उत्तम शुद्ध केलेली द्यावी. पंचपत्र गंधक व अन्नक लहान मुलास द्यावें.
किंवा यांपैकी कोणताही एक रस द्यावा. प्रातःकालीं उठल्या-
वर मध व बेलाचें पान (रस) यांसह या रसाचें सेवन करून तांदूळ
चावून खावेत. जेवतांना दूधभात खावा व मांसरसाचें पथ्य द्यावें.
अशा प्रकारचा क्रम सात सप्तके करावा. या योगानें सात प्रकारचीं

कुष्ठे नाहीशीं होतात. जें फुटून वाहात आहे, ज्यांत नाक सडले आहे, हाताचीं बोटे झडलीं आहेत अशा प्रकारचीं साध्य असाध्य सर्व प्रकारचीं कुष्ठे यांचे सेवनानें नाश पावतात. देहास नवजीवन प्राप्त होतें आणि मनुष्य कल्पजीवी होतो.

वृद्धतालेश्वर-रसः ।

काकजंघारसैः स्वेद्यं तालं पलचतुष्टयम् । नैर्मल्यं यात्यनेनाऽथ कुलत्थपलघोडश ॥ २५ ॥ जलेनाष्टावशेषेण तत्संस्वेद्यं च तालकम् । लघुधुद्राजलेनाथ स्वेद्यं दुग्धेन तावता ॥ २६ ॥ निर्विषं जायते तेन कूप्माण्डरसमर्दितम् । वेदवासरमानेन पश्चात्सूक्ष्मं विधीयते ॥ २७ ॥ तत्पोलिकासमं कुर्यात्पश्चात्तदुलपोलिके । तदंतस्थं ततः कुर्याद्दोलायंत्रं विलंबितम् ॥ २८ ॥ दिनमेकामिदं पच्यान्महानिवस्य वारिणा । वटारोहांभसा पश्चात्ततः पच्याच्च कांजिके ॥ २९ ॥ सौभ्रांजनस्य काथेन त्रिफलावारिणा तथा । पुनस्तद्भृंगराजेन छागीदुग्धेन न तद्यथा ॥ ३० ॥ भावयेन्मेषिकाशोकदुग्धेनापि भृशं च तत् । मापमात्रं दिने देयं मधुना सह भक्षणे ॥ ३१ ॥ श्वित्रं कुष्ठं तथा द्रुच्छदं सव्रणं महत् । गजचर्मं विचर्चींश्च नाशयेद्ब्रुकुष्ठकम् ॥ ३२ ॥ शुष्कांगं शुष्कनेत्रं च रक्तांगं रक्तनासिकम् । अपि वर्षसहस्रस्य कुष्ठं कुष्ठं विनाशयेत् ॥ ३३ ॥ वैद्यचंद्रैः परित्यक्तमसाध्यं यच्च विद्यते । तन्नूनं नाशयत्येव साध्यं चापि हि यद्भवेत् ॥ ३४ ॥

काकजंघेच्या रसांत चार पळे हरताळाचें स्वेदन करावें म्हणजे ती निर्मळ होते. नंतर सोळा पळे हुळो घेऊन त्यांच्या सोळापट त्यांत पाणी घालून अष्टमांश राहीतों काढा करावा, आणि त्या काढ्यांत पुन्हां त्या हरताळीचें स्वेदन करावें. रिंगणीच्या रसांत व दुधांत स्वेदन करावें म्हणजे हरताळ निर्विष होते. नंतर कोहाळ्याच्या रसांत खूप मर्दन करून पोळीसारखें करावें, नंतर तांदळाची पोळी तयार करून त्यांत भरून बकाणा लिंबाच्या रसांत एक दिवसभर स्वेदन करावें. नंतर वडाच्या पारंबीरसांत एक दिवस; व कांजीत एक दिवस स्वेदन करावें. शेवग्याच्या काढ्यांत, त्रिफळेच्या काढ्यांत, माक्याच्या काढ्यांत, त्याचप्रमाणें शेळीच्या दुधांत स्वेदन करावें. तदनंतर मेंढीच्या व अशोकाच्या दुधाच्या भावना देऊन त्यांतून उडदाइतकें घेऊन मधांत खलावें. याचे सेवनानें श्वित्र, पांढरें कोड, गजकर्ण, व्रण पडून वाहणारें कोड, गजचर्म, विचर्ची नांवाचें कोड, वगैरे सर्व प्रकारचीं उग्र कुष्ठे यांचे सेवनानें

नाहींशा होतात. ज्यांचीं अंगें शुष्क झालीं असून डोळेही शुष्क झाले आहेत व त्यांना व नाकाला लालपणा आला आहे, अशा प्रकारचें अत्यंत कष्टदायक कोडही यांचे सेवनानें बरें होतें. ज्या कुष्ठ रोग्याला वैद्यानें असाध्य म्हणून सोडून दिलें आहे, असा रोगी या रससेवनाचे योगानें कुष्ठ-मुक्त होतो. साध्य कुष्ठ तर नाहीसें होतेंच.

लघुतालेश्वर-रसः ।

पलान्यादाय चत्वारि हरितालस्य चित्रकम् । अभ्रकं गंधकं शुद्धं गिरिजं च पलद्वयम् ॥ ३५ ॥ हंडिकांतर्गतं पूर्वं चित्रकं धारयेत्सुधाः । पश्चाच्च तालकं दद्याद्गंधकं तस्य चोपरि ॥ ३६ ॥ अभ्रकं च पुनर्दद्यात्पश्चाद्दद्याच्छिलाजतु । गव्यं मूत्रं पुनर्दद्याद्गव्यं क्षीरं पुनः क्षिपेत् ॥ ३७ ॥ प्रवेद्य मूत्रं दुग्धं च शनैर्वन्हौ च तद्रसे । कर्षमात्रा च * हेमांहा यवक्षारश्च तत्समः ॥ ३८ ॥ स्वर्जिक्षारस्तथा दद्यात्क्षारं धत्तूरसंज्ञकम् । पुनश्चूर्णं सितं दद्यात्कुष्मांडक्षारमेव च ॥ ३९ ॥ सर्वमेकत्र कृत्वा च दद्यात्पञ्चकरक्तिकम् । कुष्ठं वामियुतं स्नावि पतितांगं च दुस्तरम् ॥ ४० ॥ गतश्रोत्रांगुलिप्रायं विधुरं विह्वलस्वरम् । यथा तथाविधं भूयः क्रमिलं कुंथितं घनम् । नाशयत्याचिरेणायं लघुतालेश्वरो रसः ॥ ४१ ॥ मथितेन पिवेच्चूर्णं काकोदुंबरिवल्गुजम् । तैलाक्तो घर्मसेवी स्यात्तत्काशी श्वित्रमुद्धरेत् ॥ ४२ ॥

चार पळे हरताळ घेऊन चित्रक, अभ्रक, गंधक व शुद्ध शिलाजित दोन दोन पळे घ्यावें. प्रथम मडक्यांत चित्रकाचें चूर्ण घालून त्याचेवर हरताळ, हरताळाचेवर गंधक, गंधकाचेवर अभ्रक आणि सर्वांचेहि वर शिलाजित घालावें. नंतर वर गोमूत्र त्याचप्रमाणें गाईचें दूध घालून त्या मिश्रणांत (दूध-गोमूत्राचा) प्रवेश करूं द्यावा व खाली सावकाश सावकाश अग्नि लावावा. नंतर त्यांत एक कर्षप्रमाण शुद्ध सुवर्णमाक्षिक, तितकाच जवखार, तितकाच सजीखार, तितकाच घोत्र्याचा क्षार, पांढरा चुना व कोहाळ्याचा क्षार मिळवावा. हें सर्व मिश्रण एकजीव झाल्यानंतर यांतून पांच रति प्रमाण कुष्ठ नाहीसें होण्याकरितां घ्यावें. ज्यांत अत्यंत ओकारी होते आहे, ज्यांतून सारखा स्नाव होतो आहे, ज्यांत शरीर गळले आहे, मांस कुजले आहे असले दुस्तर कुष्ठ, ज्याचे कान व बोटे झडली आहेत, वेदनांनी व्याकुळ झाल्यामुळे ज्याचा आवाज पार बसला आहे, अशीं अनेक प्रकारचीं कृमियुक्त कुष्ठे हा लघु-

* ' हेमांहा ' - पिवळा घोत्रा असाहि अर्थ होईल.

तालेश्वर रस त्वरित नाहीशी करतो. अंजीराच्या पानाचें चूर्ण बल्युजासह भक्षण करावें, अंगास तेल लावून घाम काढावा, व ताकाचा नित्य आहार करावा म्हणजे पांढऱ्या कोडाचा नाश होतो.

श्वेतकुष्ठारि-रसः

रसस्य पलमेकं च गन्धमष्टगुणं नयेत् । जारयेद्गन्धकं विद्वान्भू-
मिस्थं तत्पलद्वयम् ॥ ४३ ॥ तथा तन्मर्दयेद्वाढं निंबूकद्रवमध्यगम् ।
भृङ्गराजस्य बाकुच्या गिरिकन्याश्रुतै रसैः ॥ ४४ ॥ कोरण्टतुंविनी-
नीरैर्मर्दयेद्वावयेच्छनैः । स्वेदयेद्वालुकायन्त्रे रुद्ध्वा यामद्वयं बुधः
॥ ४५ ॥ चतुर्वल्लममुं दद्यान्नागपर्णेन कुष्ठिने । काकोदुम्बरिकामूलं
पिष्ट्वा तत्पाययेत्पुनः ॥ ४६ ॥ श्वेतकुष्ठविनाशाय तृषिते त्रिफला-
जलम् । श्वेताङ्केशानयं कुर्यात्कृष्णाङ्घ्रमरसान्निभान् ॥ ४७ ॥

एक पळ पारा व आठ पळें गंधक घेऊन विद्वान् वैद्यानें भूर्मीत (यंत्रांत घालून) दोन पळें गंधकाचें जारण करावें. नंतर त्यांत निंबूचा रस घालून खूप मर्दन करावें. त्याचप्रमाणें माका, बावची आणि विष्णु-
क्रांता यांच्या रसांत मर्दन करावें. तदनंतर कोरांटी, कडू दुधी यांच्या रसांत हळू हळू मर्दन करून त्यास वरचेवर भवना द्याव्यात. नंतर वालुकायंत्रांत घालून दोनप्रहरपर्यंत पचन करावें. यांतून चार वाल-
प्रमाण कुष्ठचा नाश होण्यास विड्याच्या पानांतून देऊन वर अंजीराच्या मुळाचा रस पिण्यास द्यावा; तहान लागल्यास त्रिफळेचें पाणी पिण्यास द्यावें. हा पांढऱ्या झालेल्या केशांनाही काळिभोर करतो.

(अन्यः) वृद्धतालेश्वर-रसः

गृहकन्यारसैः सूतं शुद्धं तं परिमर्दयेत् । द्विगुणं गन्धकं दत्त्वा
कदलीकन्दवारिणा ॥ ४८ ॥ काकोदुम्बरिका वन्दिस्त्रिफला राज-
वृक्षकः । सोमराजी विडंगानि काथमेषां प्रसाधयेत् ॥ ४९ ॥
खदिरकाथतुल्यांशं बाकुचीचूर्णमेव च । पच्यते तद्दिनं यावद्मुटि-
काकर्षमात्रिका ॥ ५० ॥ श्वेतकुष्ठविनाशाय तृषिते त्रिफलाजलम् ।
पाययेद्देहिगिणे वैद्यः श्वित्रिणे च विचक्षणः ॥ ५१ ॥ त्रिरात्रादूर्ध्वत-
स्तस्य श्वेतस्फोटश्च जायते । संदेहो नात्र कर्तव्यो भिषग्भिः श्वित्र-
नाशने ॥ ५२ ॥

कोरफडीच्या रसांत शुद्ध पाण्याचें मर्दन करावें; त्याचप्रमाणें दुप्पट गंधक घेऊन (पाण्यासह) केळीच्या गड्याच्या रसांत त्याचा खळ

करावां. नंतर काळा उंबर, चित्रक, त्रिफळा, बहावा, बावची व वाव-
डिंग यांचा काढा करून त्यांत पाण्याचें मर्दन करावें. तदनंतर तित-
काच खैराचा काढा करून त्यांत बावचीचें चूर्ण मिळवावें व त्यांत त्या
पाण्याचें दिवसभर पचन करावें. यांतून एक कर्षप्रमाण गुटिका पांढऱ्या
कोडाचा नाश करण्याकरितां द्यावी. आणि वर तहानेचें निवारण कर-
ण्यास त्रिफळेचें पाणी पिण्यास द्यावें. तीन दिवसांत पांढरें कोड नाहीसे
होईल. याबद्दल वैद्यानें संशय बाळगण्याचें कारणच नाही.

श्वित्रारियोगः

गन्धकं त्रिफलां शृंगं भल्लातकफलानि च । कद्रुनिंबस्य बीजानि
शृंगर जद्रवेण वै ॥ ५३ ॥ भावयेच्छोषयेच्चैतत्सम्यक् तद्दिवसत्र-
यम् । श्वेतारिनामयोगोयं भिषग्भिः प्रतिपादितः ॥ ५४ ॥ बल्लमात्र-
ममुं दद्याच्छर्कराघृतमिश्रितम् । भोजयेद्द्वै प्रयत्नेन रज्ज्यां च विशेष-
पतः ॥ ५५ ॥ सूरणं क्षीरवार्ताकं मत्स्यमांसं विशेषतः । वर्जयेद्मल-
शाकानि श्वित्रनाशो हि तत्क्षणात् ॥ ५६ ॥

गंधक, त्रिफळा, बिबे, लिंबोळी, या सर्वांना एकत्र मर्दन करून
माक्याच्या रसाच्या तीन दिवसपर्यंत भावना देत जाव्यात, व ते
मिश्रण सुकवावें. हा पांढऱ्या कोडाचा नाश करण्याविषयी उत्तम
योग आहे असें वैद्यांनीं सांगितलें आहे. या मिश्रणांतून एक वालप्रमाण
तूपसाखरेंतून द्यावें. विशेषतः रात्री भोजन करावें. सुरण, दूध, दुधाची
खीर, मासे (मांस) आंबट पदार्थ, त्याचप्रमाणें शाकभाज्या वर्ज्य
कराव्या; म्हणजे पांढऱ्या कोडाचा त्वरित नाश होईल.

(अन्यः) श्वित्रारियांगः

काकोदुम्बरिकास्वर्णस्वार्जिकातुथचित्रकैः ॥ हयमारो भृंगराजः
कासीसं मर्दयंतिका ॥ ५७ ॥ एतान्यक्षप्रमाणानि भृङ्गराजस्य च
द्रवे ॥ त्रिप्रस्थे वै समालोड्य तैलमर्जुनसार्पपम् ॥ ५८ ॥ कुडवं सूर-
णस्यापि पलं कूर्मशिखंडिनोः ॥ अन्तर्भूमौ निघातव्यं दिवसानेक-
विंशतिः ॥ ५९ ॥ एष रागप्रदो योगः श्वित्राणां परिकीर्तितः ॥
अकालपलितानां च कृष्णाकरणमुत्तमम् ॥ ६० ॥

अंजीराचें मूळ, सोऱ्याचा वर्ख, सजीखार, मोरचूत, चित्रक, कण्हेरीची
साल, माका, कासीस आणि मर्दयंतिका हीं एक एक एकप्रमाण घेऊन
तीन प्रस्थ माक्याच्या रसांत खूप मर्दन करावें. ऐनाचें तेल, शिरसाचें
तेल, सुरण, कासेबाचें मांस, हीं द्रव्ये एक एक कुडव घेऊन, (वरील

सुद्धां) एकत्र करावीत; व लोखंडाच्या भांड्यांत घालून ते भांडें जमिनीत पुरावें व २१ दिवसपर्यंत तसेच राहून द्यावें. हा श्वित्र नाहीसा करणारा, अकाली पांढरे झालेल्या केसांना काळे करणारा म्हणून सांगितला आहे. याचा उपयोग वरून लावण्याच्या कामी करावा.

(अन्यः) श्वित्रारि-योगः

असनखदिरयूषैर्भावितां सोमराजां मधुघृतशिखिपथ्यालोहचूर्णै-
रुपेताम् ॥ शरदमवलिहानः कुष्ठजन्यान्विकारांस्त्यजति हितामि-
ताशी दारुणान्दुःखरूपां ॥ ६१ ॥

विजयसार व खैर यांचा काढा करून त्याच्या बांबचीस सात भावना घाव्यात व चूर्ण करून ठेवावें. हें चूर्ण मध, तूप, चित्रक आणि हिरड्याची साल व लोहभस्म यांसह कर्षप्रमाण नित्य भक्षण करावें व नियमित आहार करावा. म्हणजे दारुण दुःख देणारें कुष्ठ नाहीसे होईल.

अन्यस्तालकेश्वर-रसः

गृहीत्वा कन्यकामूलं निर्वणं स्थूलरूपिणम् ॥ निर्दोषं तालकं
तस्य मध्ये दत्त्वा विमुद्भयेत् ॥ ६२ ॥ हंडिकायंत्रमध्यस्थं क्रियते
संधिरोधनम् ॥ दिनमेकं भवेदग्निः शीतलं तत उद्धरेत् ॥ ६३ ॥
भस्मसूतं तदर्थांशं कृत्वा तत्पूर्ववद्धतम् ॥ विपाच्य हंडिकायंत्रे
स्वांगशीतं तदानयेत् ॥ ६४ ॥ एकां च गुंजिकां कुष्ठे गुडांतर्विनि-
वेश्यताम् ॥ दीयते प्रत्यहं पथ्यं सेवनादूर्वजति स्फुटम् ॥ ६५ ॥
कुष्ठं च देहसंव्यासं शिरादृश्यं विभीषणाम् ॥ घाटलं विषमं प्रायो
ब्रह्महत्यादि संभवम् ॥ ६६ ॥ नाशयेदाचिरेणैतच्छतजन्मसमुद्भवम् ॥
मतिमद्भिः प्रयोगोऽयं चिंतनीयः पुनः पुनः ॥ ६७ ॥ अतः परं न
चेहास्ति कुष्ठनाशनमौषधम् ॥ ६८ ॥

कोरफडोची मोठी, जाड, जिला काहीं छिद्र वगैरे नाही अशी पात घेऊन चिरून मध्यंतरीं हरताल ठेवावी, व मुख बंद करून हंडिकायंत्रांत घालून संधि बंद करून एक दिवस सारखा अग्नि द्यावा. स्वांगशीत झाल्यावर काढून घेऊन त्याच्या अर्धे पारदभस्म त्यांत मिळवून पहिल्याप्रमाणें हंडिकायंत्रांत घालून अग्नि लावावा. स्वांगशीत झाल्यावर काढून घ्यावें. यांतून नित्य एक रतिभार गुळांतून भक्षण करावें व मित आहार करावा. या योगापासून देहास त्रास देणारें भयंकर कुष्ठ, ज्यामध्ये चामडें, नखें, केश इत्यादि गळत आहेत, गळ्याचे ठिकाणीं

होणारें विषम कुष्ठ, ब्रह्महत्या केल्याच्या योगानें होणारें कुष्ठ जें कुष्ठ अनेक जन्म सारखें होत असतें अशा प्रकारचीं दुःसाध्य कुष्ठें याचे सेवनानें नाहीशीं होतात. बुद्धिमान् वैद्यानें या प्रयोगाची नेहमी योजना करावी. कुष्ठनाशनास याच्या बरोबरीचें श्रेष्ठ असें दुसरें औषध नाही.

श्वित्रनाशनयोगाः

सुकृष्णसर्पस्य मर्षीं गृहीत्वा वैभीतकं तैलमयो द्वितीयम् ॥
एतत्समस्तं मृदितं प्रलेपात्सर्वाणि कुष्ठानि निहंति सद्यः ॥ ६९ ॥
त्वचं विभीतकतरोः काकोदुंबरिकोत्त्वचम् ॥ समांशं योजयित्वाऽथ
क्वाथयेत्पादशेषितम् ॥ ७० ॥ वाक्कुच्यास्तेन बीजानि पिष्टानि परि-
भावयेत् ॥ आतपे शोषयित्वाऽथ पाययेच्छिब्रिणं नरम् ॥ ७१ ॥
द्वित्र्यहादपि जायंते स्फोटाः श्वेता सुदारुणाः ॥ श्वित्रमाहन्य तेषां
तु पूरयेत्प्रसृते ततः ॥ आवर्तकीविपक्वेन तैलेनाभ्यंजनं हितम् ॥ ७२ ॥
यवगोधूमकासीसभांगीकट्वीनियोजितैः ॥ मधूरपित्तसंमिश्रैरजा-
मूत्रेण पेषितैः ॥ ७३ ॥ शुष्कं तदामये घृष्टं श्वित्रस्योन्मूलनं परम्
॥ ७४ ॥ तुत्याऽऽलकट्टकान्योषासिंहार्कहयमारकः ॥ बिल्वकारि-
ष्टपीलूनि पत्राण्यारग्वधस्य च ॥ ७५ ॥ बीजं विडंगादुर्वा च हरिद्रे
वृहतीद्वयम् ॥ श्वित्राण्यनेन योगेन लेपान्नश्यंत्यसंशयम् ॥ ७६ ॥
विषार्कमूलं कुचिलं करवीरजटाः समाः ॥ दातव्यं गुंजिकामात्रं
सर्वकुष्ठविनाशनम् ॥ ७७ ॥

काळ्या सापाची (दातीची असेंहि कोठें आढळतें) राख व लोह चूर्ण यांचा बेहेड्याच्या तेलांत खूप खल करावा. या लेपापासून सर्व प्रकारचीं कुष्ठें नाहीशीं होतात.

बेहेड्याची साल व अंजीराची साल यांचा सोळापट पाण्यांत चतुर्थांश काढा करून गाळून घ्यावा. नंतर बांबचीचें चूर्ण करून त्यास त्या काढ्याच्या भावना देऊन उन्हांत सुखावावें. नंतर तें कुष्ठ (श्वित्र) रोम्याळा पाजावें. दोनतीन दिवसांनंतर मोठ मोठे पांढरे फोड अंगावर उठतील. ते फोड फुटल्यानंतर भगवतवह्नीच्या रसांत तेल सिद्ध करून तें वणावर लावीत जावें.

सातू, गहू, कांसे, भारंगी, कुटकी या सर्वांस मोराचे पितांत मिळवून शेळीच्या मूत्रांत खल करावा. शुष्क झाल्यानंतर (गायीच्या)

शेषांतून कुष्ठास जोरानें घासावें. श्वित्रनाशनाविषयीं हा योग उत्तम आहे.

नीलिनी, हरताळ, कुटकी, त्रिकटु, सिंहाक, कण्हेरीची साल, बेल-फळांतील गीर, निंबोळी, अक्रोड, बाहव्याचीं पानें, वावडिंग, दोन्ही प्रकारची हळद, दोन्ही प्रकारची रिंगणी या सर्वांचा लेप केला असतां कुष्ठ नाहीसें होतें.

बचनाग, रुईचें मूळ, कुचला व कण्हेरीची साल समभाग घेऊन एकत्र करावें. याचा एक गुंजप्रमाण दिलें असतां सर्व प्रकारच्या कुष्ठांचा नाश होतो.

सिद्धतालेश्वर-रसः

भल्लातकं तालकतुल्यभागं तर्दंडिकायंत्रवरे च दत्तम् ॥ दत्त्वा ततश्चाप्यणिंकां तदूर्ध्वं सषष्टिकांस्तान्विकिरंति मध्ये ॥ ७८ ॥ यदा च सर्वे स्फुटिता भवेयुः सिद्धो रसः स्यात्खलु तालकेशः ॥ कुष्ठानि सर्वाणि निहंति मासाज्जराभयं रूपमपास्य सर्वम् ॥ ७९ ॥ भवेद्-पूर्वं सकलं शरीरं निरामयं कांतिबलाद्युपेतम् ॥ ८० ॥ मासमात्र-ममुं दद्याद्देहं कुर्यान्निरामयम् ॥ विजित्य सकलान् रोगान्कुर्यादानं-दसंयुतम् ॥ ८१ ॥ दीर्घायुर्जायते भूमौ सज्जदेहो निराकुलः ॥ साधनैः सकलैर्युक्तः सर्वसौभाग्यभाजनः ॥ ८२ ॥

बिंबे व हरताळ समभाग घेऊन हंडिकायंत्रांत घालून संधि-बंधन करावें. नंतर हंडीयंत्रावर धान्य (साळी वगैरे) टाकल्यास त्याच्या लाह्या होतील इतकी अग्नीची कडक आंच घावी. अशा प्रकारें हा ताल-केश नांवाचा रस तयार होतो. एक महिनाभर याचें सेवन केल्यास सर्व प्रकारच्या कुष्ठांचा नाश होतो. अंगावरील (तोंडावरील) सुरकुत्या नाहीशा होतात. शरीर दिव्य, तेजस्वी, रोगरहित होतें. दीर्घायुष्य, मजबूत व निरोगी शरीर, सर्व प्रकारच्या साधनांनीं युक्त असे सौभाग्यभोग प्राप्त करून देणारा असा हा रस आहे. याचें एक महि-ना सेवन केल्यास निरामय आरोग्य प्राप्त होऊन सर्व रोगांचा (कुष्ठांचा) नाश होतो.

विश्वेश्वर-रसः

रसाद्दश विषापञ्च गन्धकाद्दश शोधितात् ॥ टंकचर्मरपत्तूरक-रहाटार्कनीलतः ॥ ८३ ॥ दशकं दशकं कुर्याच्छोषयित्वा जटात्वचः ॥ दशकं त्र्यूपणं कुर्यान्नवकं विपत्तिदुकम् ॥ ८४ ॥ भल्लातकानां दशकं

धूर्णयित्वा भृशं च तत् ॥ माक्षीकद्वितयं दत्त्वा पुनश्चापि विमर्दयेत् ॥ ८५ ॥ सुदिने सुबाले दत्त्वा वैद्यपूजापरायणः ॥ रक्तिकाद्वितयां मात्रां दद्याच्च रोगिणे भिषक् ॥ ८६ ॥ वातरक्तं खरखरं खरस्पर्शम-सौख्यदम् ॥ स्फुटमस्फुटितं हंति विषमं चास्थिसंस्थितम् ॥ ८७ ॥ शुष्कं रक्तं तथा कृष्णं साध्यासाध्यं तथैव च ॥ कुष्ठं प्रसुप्तमथवा मण्डलं चोत्खणं तथा ॥ ८८ ॥ निःशोषं सुप्तकं कुर्यान्मासात्सर्वं व्यपो-हाति ॥ कुष्ठं काकणकं हंति पुण्डरीकं दुरुद्ध्वम् ॥ ८९ ॥ गजचर्म च दद्रूणि पामाद्यांश्च विनाशयेत् ॥ अग्निमाद्ये सदा देयः प्रमेहे शुक्र-संभवे ॥ ९० ॥ सविकारे तथा कासे ह्यरुचौ रुचिकारकः ॥ श्वासेऽ-प्यसाध्यतां याते सर्वानिलमयेषु च ॥ ९१ ॥ हितकृच्च तथा श्रीमत्स-मदप्रमदाप्रियः ॥ आलस्यघ्नस्तुष्टिश्च तथाऽसह्यबलप्रदः ॥ ९२ ॥ गौरांगः स्यात्तस्य देहे प्रभवति विषाणि नो ॥ परप्रयुक्तं दुर्ज्ञेयं कामणं प्रभवेन्न तम् ॥ ९३ ॥ विश्वेश्वरो रसो ह्येष यथार्थं कथितो मया ॥ प्रसिद्धो भूतले साक्षाद्विश्वनाथेन भाषितः ॥ ९४ ॥ माषास्तिला न भोक्तव्याः कुलित्या निंबुकानि च ॥ बीजपूरं न चैवाद्यादारनालं तथा दधि ॥ ९५ ॥ जम्बीरं च तथा तक्रं शूरणं करमर्दकम् ॥ न क्रोधं मैथुनं कुर्यान्न कुर्यादपि भावनाम् ॥ ९६ ॥ श्रमोपि न च कर्तव्यो न कुर्यादुष्णसेवनम् ॥ मत्स्यामिवं न भुंजीत नूतनान्नं च वर्जयेत् ॥ ९७ ॥

शुद्धपारा दहा टांक, शुद्ध बचनाग पांच टांक, शुद्ध गंधक दहा टांक व सातला (सप्तला) दहा टांक, पतंग, गेळफळ (करहाट या शब्दानें पद्ममूळ असाहि अर्थ होतो), रुई, नीळ यांच्या साली दहा दहा टांक, त्रिकटु दहा टांक, कुचला नऊ टांक, बिंबे दहा टांक या सर्वांचें चांगलें चूर्ण करावें. नंतर माक्षिक व मद्य मिश्र करून पुन्हा त्या सर्वांचें मर्दन करावें. नंतर शुभ दिवशीं अग्नीला बलिदान करून वैद्याचे ठिकाणीं, पूज्य भाव ठेवणाऱ्या कुठ्ठ रोग्यानें नित्य दोन गुंजा रसाचें सेवन करावें; (अर्थात्) वैद्यानें कुष्ठरोग्यास दोन गुंजाप्रमाण हा रस देत जावा. याच्या सेवनापासून वातरक्त, शरीरांतून होणारा स्त्राव, देहाचा खरखरीतपणा, फोड आलेले अथवा ज्यांत रक्त शुष्क झालें आहे असें, कृष्णवर्ण, त्याचप्रमाणें प्रसुप्त, मंडल, उल्बला ज्यांत सर्व शरीर बधिर झाल्यासारखें वाटतें तें सुप्तकुष्ठ या सर्वांचा एक महिन्यांत नाश होतो. काकणक कुष्ठ, पुंडरिक नांवाचें अति दारुण कुष्ठ, गजचर्म, दद्रू (गजकर्ण) खरूज वगैरे सर्व प्रकारच्या चि...२

विकारांचा हा रस नाश करतो. हा रस अग्निमांद्य, प्रमेह, शुक्रदोष, विकारयुक्त खोकला, या रोगात देण्यास योग्य असून अरुचीमध्ये रुचिकारक आहे. त्याचप्रमाणे असाध्य श्वास व सर्व प्रकारचे वातरोग यांत हा रस हितकर आहे. मदभराने मुसमुसलेल्या तरुण व सुंदर स्त्रियांना हा रस अतिशय आवडणारा असून त्यांचे हित करणारा आहे. हा रस आलस्यनाशक, तुष्टिदायक व बलप्रद आहे. हा सेवन करणारा गौरवर्ण व कान्तिमान होतो. जर कोणी दुष्टबुद्धीने विषाचा प्रयोग केला तर त्या विषाची याचे सेवन करणारास मुळींच वाधा होत नाही. अशा प्रकारचा हा प्रसिद्ध असलेला व श्रीशंकरानी या भूमितलावर सांगितलेला विश्वेवर रस मी यथार्थ सांगितला आहे. उडीद, तीळ, हुलगे, लिंबू, विजोरांनिंबू, कांजी त्याचप्रमाणे दही या रसाचे सेवन करीत असतां वर्ज्य करावे ईडनिंबू, ताक, सुरण, करवंद, वगैरे खाऊं नयेत. क्रोध व मैथुन वर्ज्य करावे. मैथुनाकडे मन धावेल असले खेळही करू नयेत. श्रम करू नये किंवा त्याचप्रमाणे मत्स्यमांस व नवीन धान्याचे असे म्हटल्यास चालेल, ऊनऊन अन्न खाऊं नये.

भूतभैरव-रसः

अंशाः पञ्चदशात्र तालकभवाः शुद्धाच्च सद्बन्धकात्ससाधौ नव तित्तिडीफलभवा विलम्बदश द्रौ वराः ॥ हेमाद्रा त्रय एव सप्त कथिता चित्रस्य पथ्याश्च षट् षट् सूतस्य विशोधितस्य महतां भल्लातकानां दश ॥ ९८ ॥ सेहुण्डार्कपयोभिरेतिरभितः संघूर्ण्य तद्भाव्यते रोहीतस्य जटाजलेन मृदितं सूक्ष्मं कृतं खल्वगम् ॥ एकीकृत्य समस्तमेतदमृतं भागैकमत्र क्षिपेत्तांबूलोद्भववारिणा सुमृदितं शश्याम्भसा वा ततः ॥ ९९ ॥ मिश्रं चायसपात्रकेऽथ सकलं रुद्ध्वा च धान्याकरे धार्यं तत्कलु चैकार्षींशातिदिनं गृह्याथ मात्रां शुभाम् ॥ दद्याच्छागलमूत्रकं प्रतपितं तच्चानुपाने हितं प्राज्ञो ऽयाधियुताय नित्यमनया रीत्या ददीतौषधम् ॥ १०० ॥ नीलं दोषभवं तथा बहुरुजं धातौ गतं चारुणं श्वेतं स्फीतमनल्पकं भृशरुजं कुष्ठं च तूर्णं हरेत् ॥ कुष्ठाष्टादश भूतभैरवसो हन्याच्च तूर्णं क्षितौ । वातव्याधिनिकृन्तनन्तनुभवान्दोषानयं नाशयेत् ॥ १०१ ॥ एवं समासात्कलु सर्वकुष्ठानयं रसो वै क्षपयेद्वितूर्णम् ॥ निराकरोत्येव च धातुदोषान्भवत्यवश्यं सुभगं शरीरम् ॥ १०२ ॥ भुंजीत भक्तं सततं न शाकं घृतं च जीर्णं अपि गोधुमाश्च ॥ क्रौण्णं शृतं दुग्धमवश्यमद्यात्पथ्याथमेतत्प्रदिशति संतः ॥ १०३ ॥

शुद्ध हरताळ १५ भाग, शुद्ध गंधक ७ भाग, चिंच ८ भाग, बेलफळ १० भाग त्रिफळा २ भाग, कांटे धोतरा ३ भाग, चित्रक ७ भाग, हिरडा ६ भाग, शुद्ध पारा ६ भाग व मोठमोठे विंब्वे १० भाग ध्यावे. प्रथम पारा व गंधक यांची कज्जली करून त्या कज्जलीत हरताळ मिश्रित करावे व नंतर वरील सर्व चूर्ण मिसळून रुई व साबर निवडंगाच्या रसाच्या भावना देऊन खलांत घालून रोहड्याच्या रसांत खूप मर्दन करावे. नंतर एक भाग शुद्ध वचनाग मिश्रित करून तांबूलवल्लीच्या रसांत अथवा सोमवल्लीच्या रसांत घोटावे. किंवा सगळ्या औषधांचे मिश्रण करून ते लोहपात्रांत घालावे व ते पात्र एकवीस दिवस पर्यंत त्याचे तोंड बंद करून धान्याच्या राशीत पुरून ठेवावे. नंतर काढून घेऊन त्यांतून देवादिकांचे स्मरण करून शुभ मात्राप्रमाणे बलाबलाचा विचार करून योजना करावी. व वर शेळीचे मूत्र ऊन करून घ्यावे. याप्रमाणे सुज्ञ वैद्याने नित्य या औषधांची योजना करावी. याचे सेवनापासून नीलवर्ण तसेच धातुगत, लाल रंगाचे कुष्ठ, श्वित्र, त्याचप्रमाणे ज्यांत नाना प्रकारचे उपद्रव आहेत असले दुःखकुष्ठही नाहीसे होते. हा भूतभैरव नांवाचा रस अठराही प्रकारच्या कुष्ठांचा नाश करणारा असून या पृथ्वीचे पाठीवर मनुष्याला होणारे वातादिव्याधि आणि शरीरांत उत्पन्न होणारे दोष यांचा त्वरित नाश करणारा आहे. अशा प्रकारे विस्तारपूर्वक सांगितलेला हा रस सर्व कुष्ठांचा नाशक असून वीर्यासंबंधीचे दोष दूर करणारा आहे; या योगाने शरीराची कांति वाढते. याचे सेवन करीत असतांना नित्य मात, त्याचप्रमाणे जुन्या गव्हाचे पदार्थ तुपाबरोबर खावेत. भाज्या (पाले) नेहमी खाऊं नयेत आटविलेल्या दुधाचे सेवन करावे. अशा प्रकारे वैद्य या रसाचे वर्णन करतात.

राजतालेश्वर रसः

शोधितं तालमादाय निर्मलं खल्वमध्यगम् ॥ कन्याद्रावेण संपिष्टं मर्दयेत्प्रतिवासरम् ॥ १०४ ॥ दिनसप्तकपर्यंतं सुदृढे काचकूप्यके ॥ वालुकायंत्रमध्यस्थं मुखं मुञ्चाऽथ दीयते ॥ अग्निर्धूमोऽस्य नीलाभः पीतवर्णस्तु सर्वथा ॥ १०५ ॥ उद्घाटितमुखं कुर्यात्पश्चाल्लोहशलाकिका ॥ क्षिप्यते तस्य तालस्य मध्ये साऽथ विलोड्यते ॥ १०६ ॥ नीलं पीतं यदा किञ्चित्स्वेदरूपं जलं भवेत् ॥ दिनैकमपरं चापि वान्हिर्देयो दिनद्वयम् ॥ १०७ ॥ जलरूपो यदा स्वेदो दृश्यते तालक-

स्य च ॥ शीतलं क्रियते पश्चात्तालसत्त्वं समुद्धरेत् ॥ १०८ ॥ रूपे-
णाऽप्रतिमं स्यात्तालसत्त्वं महोऽज्ज्वलम् ॥ गुरुरूपं दृढं प्रायः कर-
स्पर्शोऽपि सौख्यदम् ॥ १०९ ॥ टंकमात्रं विचूर्ण्योऽथ दद्यान्मात्रां च
कुष्ठिने ॥ रोहीतकजटाङ्गाथमनुपानं प्रशस्यते ॥ ११० ॥ चतुर्दश
दिनस्यांते कुष्ठं शुष्यति सर्वथा ॥ क्षुद्धोऽथो जायतेऽत्यर्थमत्यर्थं सुभगं
वपुः ॥ १११ ॥ अत्यर्थं पच्यते भुक्तमत्यर्थं सुखमाप्नुयात् ॥ अरुणो-
दुंबरं कुष्ठमृष्याजिह्वं कपालिकम् ॥ ११२ ॥ काकणं पुण्डरीकं च
दद्रुकुष्ठं सुदारुणम् ॥ तथा च मण्डलं हन्यात् विसर्पं परिसर्पकम्
॥ ११३ ॥ सिध्मं विचर्चिकां गाढं किटिभं च विशेषतः ॥ पामां
च रकसां चापि किलासमीपं नाशयेत् ॥ ११४ ॥ श्वितं तु द्वित्रि-
सप्ताहाश्नाशयेत्प्रथमं नृणाम् ॥ काकोदुंबरिकासूलवारिं चानु पिवे-
च्चरः ॥ ११५ ॥ सघृतं च भवेत्पथ्यं दुग्धं भक्तं च नित्यशः ॥ वार्ताकं
कर्कटीमम्लं दधि चापि सुरासवम् ॥ ११६ ॥ वर्जयेत्सततं कुष्ठी
मत्स्यमांसं द्विभोजनम् ॥ ११७ ॥

शुद्ध हरताळ घेऊन कोरफडीच्या रसांत सात दिवसपर्यंत तिचे मर्दन
करावे. नंतर काचेच्या वाटलीत भरून ती वालुकायंत्रांत ठेवावी. व
मुखमुद्रा करावी, व नीलसर वर्णाची ज्वाला (धूर-धूम) नाहीशी
होऊन पिवळ्या वर्णाची ज्वाला निघेपर्यंत अग्नीची आंच घ्यावी, नंतर
लोखंडाची सळई घेऊन युक्तीने तोंड उघडें करून सळईने हळूच हल-
वावे. नंतर नीलसर पिवळ्या रंगाचे द्रवरूप हरताळसत्व तयार होईल.
अशा स्थितीत एक दिवस शीत ज्ञाल्यावर पुन्हां दोन दिवस अग्नि-
घ्यावा. पाण्यासारखे शुद्ध जलस्वरूप दिसू लागतांच ते तसेच थंड होऊं
घ्यावे. अशा रीतीने शुद्ध हरताळ सत्व तयार होतें. हें स्पर्शाल सुख-
प्रद असतें. यांतून एक टांक प्रमाण सत्व घेऊन त्याचे वारीक चूर्ण
करावे. व त्या चूर्णाच्या १४ पुड्या करून रक्त रोहिड्याच्या
फळाच्या काढ्यांतून नित्य एक पुडी घ्यावी. अशाप्रकारे चौदा दिवसांत
कुष्ठचे निर्मूलन होतें. भूक वाढते, व शरीर कान्तिमान् होतें. फार जेवण
झालें तरी याच्या योगाने त्याचे पचन होतें, व त्यामुळे वरें वाटतें. अरुण,
औदुंबर, ऋष्यजिह्व, कापालिक, काकण, पुंडरिक, दद्रु (गजकर्ण)
नावाचे त्रासदायक कुष्ठ, त्याचप्रमाणें मंडल, विसर्प, परिसर्प (विसर्पा-
चाच प्रकार) सिध्म, विचर्चिका, दुरकिटिभ, खरूज, सुखीखरूज, व
किलास नावांचे कुष्ठ यांचा नाश होतो. पहिल्या स्थितीतील श्वित्र दोन

तीन आटवड्यांत नाहीसें होतें. याचे सेवन करीत असतांना अंजी-
राच्या मुळांचा रस वरचेवर पीत जावा. त्याचप्रमाणें तूप, दूधभात
खावा. वालूक, काकडी, चिंच, दही, व दारू वर्ज करावी. तसेच आसव
(हिरवा रस) मासे हे पदार्थ कुष्ठ रोण्यानें खाऊं नयेत.

सूर्यसिद्धरसः

मुद्गची भृंगराजश्च कुमारी कंटकारिका । त्रिफला काकमाची
च कदली वाजिगांधिका ॥ ११८ ॥ वर्गस्यास्य रसैश्चापि मुसल्याश्च
पुनर्नवैः । प्रत्येकं मर्दयेदेतैः पारदं प्रतिवासरम् ॥ ११९ ॥ तोलेन
शोरमात्रेण गाढं गाढं निरन्तरम् । अनंतरं संधवेन शोरद्वयमितेन च
॥ १२० ॥ एकैकं गैरिकं शेरं खाटिकं पिष्टरूपिणम् । कन्यकारससं-
युक्तं सरसं मर्दयेच्च तत् ॥ १२१ ॥ दिनत्रयमतिश्लक्ष्णं नष्टपिष्टं च
खल्वके ॥ तापिकायंत्रमारोप्य मुद्रयेच्च मुखं ततः ॥ १२२ ॥
त्रयोदशदिनं यावद्वर्हिह कुर्यान्निरन्तरम् । यंत्रादादाय सूतेदं कर्तव्यं
तस्य पूजनम् ॥ १२३ ॥ गुरुणां महतां पश्चाद्योगिनां क्रोधवर्जितः ।
मदमात्सर्यमुत्सृज्य मानं चाहं कृति तथा ॥ १२४ ॥ ब्रह्मचर्यं च
कर्तव्यमम्लं द्रव्यं विवर्जयेत् । दानं शक्त्या प्रकर्तव्यं वैद्यतोषण-
मेव च ॥ १२५ ॥ अर्धगुञ्जां रसं दद्यात्सततं ऋग्वर्धितम् । रक्तिका
नवपर्यंतं दद्याद्वैद्यो विचक्षणः ॥ भक्तदुग्धं च भुञ्जीत मुद्गादुग्धं
शृतं घृतम् ॥ १२६ ॥ शर्करा मधुखण्डानि पथ्यार्थं तत्र योजयेत् ।
एकविंशदिनस्यांते नखानि निपतंति च ॥ १२७ ॥ चत्वारिंशद्दिनेऽ-
तीते तत्केशाः प्रक्षरंति च । एवं षष्टिदिने क्रांते मला नाशं व्रजंति
च ॥ १२८ ॥ अशीतिदिवसस्यांते तस्य दंताः पतन्ति वै । एवं
स्वयं प्राइयमानो रसायनं रसेश्वरम् ॥ १२९ ॥ मासत्रये समायांति
नूत्नाः केशा न संशयः । दृढदंताश्च जायन्ते नवीनाश्च पुनर्नवाः
॥ १३० ॥ पुनर्नववपुर्भूत्वा द्वितीयो मीनकेतनः । सिद्धमण्डल-
सिद्धांगो ब्रह्मायुः कालपारगः ॥ १३१ ॥ दृढांगो बलवान्सौम्यो
हरिवेगो दृढेन्द्रियः । निरामयो महोत्साहो महाशी च मनोहरः
॥ १३२ ॥ वनितानां शतं गच्छेत्पुत्राणां शतमाप्नुयात् । कालभ्रमर-
संकाशाः केशाः स्युर्गुच्छरूपिणः ॥ १३३ ॥ विशालबाहुशोभी
स्याद्दृढहोरःस्थलशोभनः । कपाटप्रतिमं प्रौढं हृदयं ह्रीमनोहरम्
॥ १३४ ॥ अत्युन्नतवपुर्यष्टिर्विशालनयनांबुजः । निर्गुण्डिकापत्ररसं
त्रिकालं वानुपाययेत् ॥ १३५ ॥ औषधस्य क्षणं स्थित्वा काले
तांबूलचर्वणम् । कर्पूरकुसुमामोदे निर्मले विनिवेशयेत् ॥ अनल्पे
सुखदे तल्पे निर्मलास्तरण्युते ॥ १३६ ॥ गीतसंगीतशास्त्रीयं रामा-

यणपरायणः ॥ नाटकं हाटकं चापि शृणोति च निरीक्षते ॥ १३७ ॥
महासुगन्धसंयुक्तं हारं कुसुमसंयुतम् । मनोऽभिरामा रामाश्च
निर्विकाराः सदोत्सुकाः । ताभिः सह सुखं सेव्यः कामोऽनाकुलचे-
तसा ॥ १३८ ॥ अनल्पस्यास्य कल्पस्य सेवनं कुरुतेऽनिशम् ।
अपथ्यं न च कर्तव्यं पथ्ये स्थेयं सदा बुधैः ॥ १३९ ॥ अनिष्टां
देहिनां शास्त्रे दौर्भनस्य सुकर्मेणि । दृष्ट्वा बुधैरयं प्रोक्तो योगो
विश्वासहेतवे ॥ १४० ॥ कर्तव्योऽवश्यकर्तव्यो निश्चित्य मनसि
ध्रुवम् । मोहमुत्सृज्य तेन स्यादीप्सितं सफलं सदा ॥ १४१ ॥ सूर्य-
सिद्धो रसो ह्येष कुर्यान्नृन्देवसान्निभान् ॥ १४२ ॥

इति श्रीमदनन्तरसचिन्तामणौ द्वितीयः स्तवकः ॥ २ ॥

गुळवेळ, माका, कोरफड, रिंगणी, त्रिफळा, काकजंघा, केळ, आस्कंध, मुसळीकंद व श्वेत पुनर्नवा यांच्या रसांत एक एक दिवस पाण्याचें खूप मर्दन करावें. वरचेवर एक एक शेर रस घालून पाण्याचें मर्दन करावें. त्यानंतर दोन शेर शेंदिलेण घेऊन त्यावरोवर पाण्याचें मर्दन करावें. पुन्हां सोनकाव व खटिक (रांगोळी) यांत कोरफडीचा रस मिश्र करून त्या मिश्रणांत पारा घालून तो खूप घोटावा. अशा प्रकारें तीन दिवस घोटल्यानंतर पारा त्या मिश्रणांत (नष्ट-पिष्ट) मिळून जाईल. नंतर तें सर्व तापी यंत्रांत घालून तेरा दिवसपर्यंत निरंतर अग्नि द्यावा. तदनंतर त्या यंत्रांतून तो सिद्ध पारद काढून घेऊन त्याचें पूजन करावें. त्याचप्रमाणें ज्योष, मात्सर्य, मान व दुरभिमान यांचा त्याग करून गुरु, श्रेष्ठ जन व योगी (सिद्ध) पुरुष यांचें पूजन करावें. ब्रह्मचर्याचें पालन करून आम्हळ द्रव्यांचें सेवन करूं नये. यथाशक्ति द्रव्य देऊन वैद्याला संतुष्ट करावें. अर्ध्या गुंजेच्या वाढत्या प्रमाणानें या रसाची योजना करावी. याप्रमाणें देण्याचें प्रमाण नऊ गुंजांपर्यंत वाढवावें. याचेवर दूधमात, मुगाचें वरण, दूध, तूप वगैरे पथ्यास द्यावें. मध, खडिसाखर यांची पथ्य पदार्थांत योजना असावी. याप्रमाणें एकवीस दिवस केल्यावर नखें गळून पडतील, चाळीस दिवसांनंतर केंस गळून पडतील. अशा प्रकारें साठ दिवस गेल्यानंतर मळांचा नाश होईल. ऐशी दिवसांनंतर दांतही पडून जातील. अशा प्रकारें या रसायनाचें सेवन करणारास होतें. याप्रमाणें तीन महिने गेल्यावर नवीन केश उत्पन्न होतात. नवीन बळकट दांत उत्पन्न होतात, सर्व शरीर मदनासारखें सुंदर होतें. याचें

सेवन करणारा सिद्ध मंडळ, सिद्धांग, ह्यायु आणि कालज्ञानी होईल. त्याचें शरीर दृढ बलवान असून शांतस्वभाव, वायूप्रमाणें चपळ, निरोगी, उत्साही, भरपूर भोजन करणारा, व सुंदर असा असतो. शंभर स्त्रिया भोगण्याचें सामर्थ्य अंगीं येतें, शंभर पुत्र होतात. काळेभोर व गुच्छाकार असे केश होतात. विशाल बाहूनीं युक्त, शोभायमान, व सुंदर अशा प्रकारचें त्याचें हृदय असतें. स्त्रियांचे मन हरण करणारी अशी छाती असते. शरीरबांधा बळकट व भरदार असून डोळे कमळाप्रमाणें सुंदर असतात. यावर तिन्ही वेळ निर्गुडीच्या रसाचें अनुपान योजावें. रसभक्षणानंतर क्षणभर स्वस्थ बसून नंतर तांबूल भक्षण करावा. कापूर व फुळें धारण करून आनंदयुक्त चित्तानें, निर्मळ शय्यायुक्त मंचकावर बसावें. सुंदर संगीत श्रवण करावें. रामायणाचें पठण-श्रवण करावें, नाटक पहावें, व सोनें पहावें. उत्तम व सुवासिक पुष्प-हारांनीं सजलेली, मनाजोगती, निर्विकार व सदा उत्सुक असणारी अशा तरुण स्त्रीसह सुखभोग भोगावेत; अनुकूल कामिनीशीं विनोद करावा, अशा प्रकारें कल्पदिनपर्यंत सुखभोग भोगावेत. या रसाचें सेवन करीत असतांना अपथ्य सेवन करूं नये. शहाण्यानें पथ्यानें सदा रहावें. शास्त्राचे ठिकाणीं अविश्वास, सुकर्माचे ठिकाणीं अनिष्टा या जनांस पाहून (ही आपत्ति टळण्याकरितां) विद्वानानें हा प्रयोग सविस्तार सांगितला आहे. पक्का निर्धार करून हा प्रयोग अवश्य करून पहावा. मोह बाजूस सारून याची योजना केल्यास हा इच्छित फल प्राप्त करून देतो. हा सूर्यसिद्ध नामक रस मनुष्याला देवतेप्रमाणें करणारा आहे यांत संशय नाहीं.

स्तवक ३ रा.

कुष्ठनाशनफल ।

गवां कोटिप्रदानेन गयायां पितृतर्पणात् । विश्वेश्वरपुरीवासाद् यत्पुण्यं कुष्ठनाशने ॥ १ ॥
कन्याकोटिविवाहेन हयमेधशतेन च । वृषोत्सर्गेण यत्पुण्यं तत्स्मृतं कुष्ठनाशने ॥ २ ॥

एक कोटि गोप्रदान केल्यानें, गयेस पितृतर्पण केल्यानें, काशींत

राहिल्याने जें पुण्य प्राप्त होतें तें कुष्ठचा नाश केल्याने प्राप्त होतें.

एक कोटि कन्यांचा विवाह केल्याने, शंभर अश्वमेध केल्याने, त्याच-
प्रमाणें वृषोत्सर्ग केल्याने जें पुण्य प्राप्त होतें तें कुष्ठचा नाश केल्याने
प्राप्त होतें.

कुष्ठनाशनलेपः

श्वेताश्वत्थारजं मूलं कटुका च वचा विषम् । सर्वमेतद्द्विगुणितं
मरिचं चैकभागीरुम् ॥ ३ ॥ लेपोऽयं दद्रुनाशाय मण्डलानां विशेष-
पतः । श्वेतकुष्ठस्य नाशाय प्रसुप्तस्य विशेषतः ॥ ४ ॥

पांढऱ्या कण्हेरीचें मूळ, कुटकी, वेखंड, व वचनाग हे सर्व दोन
दोन भाग व मिरे एक भाग या सर्वांचा लेप दद्रु (गजकर्ण) व
विशेषतः मंडलकुष्ठचा नाशक आहे. पांढरें कोड व प्रसुप्त नांवाचें
कुष्ठ यांचाहि विशेषतः हा लेप नाश करतो.

कुष्ठहरप्रयोगः

अध्रं सृतप्रपामार्गरजतं क्षीरिकाद्वयम् । समं जुजाद्वयं प्रातः
प्रातरेण निवेद्येत् ॥ ५ ॥ मध्याह्ने भोजनं कार्यं कुष्ठं साध्यं भवे-
द्भुवम् । उदुंबरमहाकुष्ठं यदसाध्यं प्रचक्षते ॥ ६ ॥ विनिहंति बला-
देतद्योग्यमात्रानिषेवितम् । सप्तसप्तकमात्रैश्च दिवसैर्नाशयेत्किल
॥ ७ ॥ अम्लं वस्तु न चाश्नीयाद्दिवाहि च गुरुण्यपि । जीर्णानानि
च शस्यंते रोगिणो घृतदुग्धकम् ॥ ८ ॥

अध्रकमस, आघाड्याचें मूळ, रुप्याचें भसम, दोन्ही प्रकारच्या दुधी,
हीं सर्व औषधें समभाग घेऊन त्यांचें एकत्र मिश्रण करून त्यांतून दोन
गुंजाप्रमाण नित्य प्रातःकाळीं सेवन करावें. मध्याह्णकाळीं भोजन करावें.
म्हणजे कुष्ठ खात्रीनें साध्य होतें. जें उदुंबर नांवाचें कुष्ठ असाध्य
गणलें गेलें आहे तें याचें योग्य प्रमाणानें सेवन केल्यास अवश्य नाहीसें
होतें. सात सप्तकेपर्यंत याचें सेवन करावें म्हणजे हा प्रयोग कुष्ठचा
नाश करील. याचें सेवन करीत असतां अम्ल, विदाही व जड असा
आहार करूं नये. घृत, दूध व पचतील असे पदार्थ खावेत.

कुष्ठहरलेपः

पिष्टं लांगलिकाकंदं लेपयेत्सुप्तमण्डलम् ॥ ९ ॥ तैलेन त्रिदिना-
दूर्ध्वं विस्फोटः संप्रजायते । मध्ये च सेव्यते मासं मरिचेन समं
विषम् । रक्तिकाभात्रकं नित्यमवश्यं सुप्तनाशनम् ॥ १० ॥

जळ पिंपळीच्या गडुयाचें चूर्ण करून तैलांतून सुप्तकुष्ठार (ज्यांत

स्पर्शज्ञान नष्ट होतें) लावावें. म्हणजे तीन दिवसांत त्या ठिकाणीं फोड
येतील. नंतर मध्यंतरां एक महिनाभर वचनाग व मिरे एक गुंजप्रमाण
भक्षण करावें म्हणजे सुप्तकुष्ठ अवश्य नाहीसें होईल.

कुष्ठहरलेपः

कर्णिकारप्रसूनानि कृतसूक्ष्माणि कांजिके । क्षेपणीयानि तेषां वै
मर्दनं कारयेद्भिषक् ॥ ११ ॥ दिनत्रिचतुरादूर्ध्वं दद्रुनाशो भवे-
द्भुवम् । मण्डलं न च दृश्येत न च कण्डूः क्वचिद्भवेत् ॥ १२ ॥

पांढऱ्या कण्हेरीचें फूळ वाटून कांजीत मिसळावें व दोहोंचा एक जीव
झाल्यावर वैद्यानें तें कुष्ठार चोळावें. तीन चार दिवसांत गजकर्ण
नाहींसें होईल. मंडल नांवाचें कुष्ठ, व कंडू खरूजही नष्ट होईल.

कुष्ठहरतैल

गंडीरिका चित्रकमार्कवाककुष्ठदुप्रवणवणैःसमूत्रैः ।

तैलं पचेन्मण्डलकुष्ठदद्रुदुप्रवणं किटिभापहारि ॥ १३ ॥

गंडीरिका (कडू सुरण), चित्रक, माका, रुई, गोडे कौष्टाची
साल; पांच प्रकारचें मीठ व गोमूत्र या औषधीचें सिद्ध केलेलें तेल
मंडल, दद्रु, दुष्टवण, व किटिभ या सर्वांचा नाश करतें.

कासीसादिलेपः

कासीसं हरितालं च गंधकश्च मनःशिला ॥ १४ ॥ कम्बुलुकं
गुग्गुलुं च विडंगं रजनीद्वयम् । सिक्थकं मुस्तकं तुत्थं मरिचं
श्वेतसर्षपाः ॥ १५ ॥ श्रीवासः कुष्ठसिंदूरे सर्जनियांस एव च ।
रसाञ्जनयुतं तक्रं सर्पिषा योज्य भाजने ॥ १६ ॥ पित्राय स्थापये-
द्भाण्डं दिवाकरखरातपे । दिनादूर्ध्वं च तद्गृह्य लेप्यं श्वित्रां हि कुष्ठ-
कम् ॥ १७ ॥ कण्डूयुतानि चान्यानि लिप्त्वा घर्मे स्थितिं कुरु ।
यामयुग्मं भवेद्यावत्तावत्स्थेयं निरन्तरम् । तेन श्वित्रादिकं कुष्ठं
प्रणश्यति न संशयः ॥ १८ ॥

कासें, हरताळ, गंधक, मनशीळ, रेवाचिनी, गुग्गूळ, वावडिंग,
दोन्ही प्रकारची हळद, मेण, न. गरमोथा, मोरचूद, मिरे, पांढऱ्या शिर-
साचीं फुलें, सिंदूर, राळ, रसवंती, कोष्ठ, असाणा, रसांजन व ताक या
सर्वांना तुपानें राबलेल्या मडक्यांत भरून त्याचें मुख बंद करावें, व
कडक उन्हांत ठेवावें. एक दिवस गेल्यानंतर त्या औषधांतून थोडेंसें
औषध घेऊन नित्य श्वेत कुष्ठार लावीत जावें. खरजेत हें औषध लावून

दोन प्रहरपर्यंत उन्हांत बसावें. अशाप्रकारें श्वित्रादिक कुष्ठें निःसंशय नाश पावतात.

महामरिचादिघृत

मरिचं दंत्यकरसः त्रिफला क्षीरमर्कजम् । देवदारु हरिद्रे द्वे
मांसी कुष्ठं च चंदनम् ॥ १९ ॥ विशाला करवीरं च हरितालं मनः-
शिला ॥ चित्रको लांगली लक्षा विडंगं चक्रमर्दकम् ॥ २० ॥
शिरीषः कुटजो निंबः स्नुही च कनकामृतं ॥ शस्याको नक्तमालश्च
खदिरः पिप्पली वचा ॥ २१ ॥ ज्योतिष्मती च पालिकं घृतस्य
पलविंशतिः ॥ आढकं कटुतैलं स्याद्दोषूत्रं च चतुर्गुणम् ॥ २२ ॥
मृत्पात्रे लोहपात्रे वा शनैर्मृद्वग्निना पचेत् । सिद्धं तैलं गृहीत्वाऽथ
मुक्षयेद्गुलिकावणान् ॥ २३ ॥ पामाचिचर्चिकाद्द्रुकण्डूविस्फोट-
कानि च ॥ वलयः पालतं छायां नीलीं व्यंगं तथैव च ॥ २४ ॥
अभ्यगाच्च प्रणश्यन्ति सौकुमार्यं च जायते ॥ प्रथमे वयसि स्त्रीणां
मांसं नस्यं च दीयते ॥ २५ ॥ परमां च जरां हन्यान्न स्तना यांति
नम्रताम् ॥ श्वित्रे लिप्त्वा विशेषेण घर्मं स्थेयं निरन्तरम् ॥ २६ ॥
माषाद्यं भोजनं प्रोक्तं शाकं च कुष्ठनाशनम् ॥ दद्रुमण्डलनाशाय
श्वेतकुष्ठाय वा पुनः ॥ २७ ॥ तिलतैलं कुलत्थाश्च चुक्रशाकं च
भोजने ॥ मेथिकायाः परं शाकं हितमुक्तं हि कुष्ठिने ॥ २८ ॥ सार्वपं
भुज्यते शाकं तथा वास्तुक्रजं शुभम् ॥ धात्रीफलरसं शाके योज-
नीयं हितं च तत् ॥ २९ ॥ ब्रह्मचर्यं सदा कुर्यान्मन आनन्दसंयुतम् ॥
घृतं महामरीचाख्यं सर्वत्वग्दोषनाशनम् ॥ ३० ॥

काळें मिरें, देतीमूळ, रुईचा चीक, त्रिफळा, रुईचा रस, देवदारु, दोन्ही हळदी, जटामांसी, कोष्ठ, चंदन, इंद्रायण, कण्हेर, हरताळ, मन-
शीळ, चित्रक, जल पिंपळी, लाख, वावडिंग, टाकळा, शिरस, कुडा, निंब, सावर निंबडुंग, धातरा, वचनाग, बाहवा, करंज, खैर, पिंपळी, वेखंड, मालकांगोणी हीं सर्व औषधे एक एक पळ व तूप वीस पळें, एक आढक (२५६ तोळे) कडू तेल, व चौपट गोमूत्र घालून एकत्र करावें व मातीच्या भांड्यां (मडक्यां) त अगर लोखंडाच्या भांड्यांत घालून मंदाग्रीवर पचन करावें. तेल सिद्ध झाल्यावर गाळून ठेवावें. हे ग्रंथी, व्रण, खरूज, विचर्चिका, गजकर्ण, कडू (कोरडी खरूज) अंगावरील फोड, वलीपलित, छाया, काळे डाग, वांग, यांस लावावें म्हणजे त्यांचा नाश होऊन शरीर निर्मल होतें. पहिल्या अवस्थेंत

स्त्रियांना (याचें) एक महिनाभर नस्य द्यावें. या योगानें अकालीं येणारें म्हातारपण नाहीसें होतें. स्तन घट्ट होतात. हें घृत श्वेत कुष्ठार लावून निरंतर उन्हांत बसावें. उडदाचें अन्न व कुष्ठनाशक भाज्या यांचें सेवन करावें, गजकर्ण, मंडल, व श्वित्र यांचा नाश होण्याकरितां हें घृत त्यावर पुनः पुन्हा लावावें. तिळांचें तेल, हुलगे, चुकाभाजी, मेथीभाजी, हे पदार्थ हितकारक आहेत. शिरसाची भाजी, गांव (माठ, पोकळा) भाजी, सेवन करावी. भाजींत आवळ्याचा रस घालणें हितकर आहे. ब्रह्मचर्यव्रतानें राहून चित्त सदा सुप्रसन्न असावें. हें महामरिचाख्य ' घृत सर्वं त्वग्दोषांचा नाश करणारें आहे.

कुष्ठरुद्रेश्वर रसः

पारदं गन्धकं घृष्टा पलद्वयमितं पृथक् ॥ शुद्धं नागं तथा बंगं
ग्रहणीयं च शुल्बकम् ॥ ३१ ॥ शुद्धं पित्तलमप्येव शुद्धं कांतं पलं
पलम् ॥ क्षूर्णीतं शुद्धलोहं च तारं ताप्यं पलं पलम् ॥ ३२ ॥ एकी-
कृत्य च तत्सर्वं खल्वे मृष्ट्वाऽथ भाव्यते ॥ विषस्यापि पलं देयं भाव्यते
त्रिफलांभसा ॥ ३३ ॥ पुनश्च भृङ्गराजस्य राजवृक्षस्य भावना ॥ बीज-
कस्य रसैः पश्चात्खदिरकाथमर्दनम् ॥ ३४ ॥ महानिंबस्य निंबस्य
काथैरेतद्विभाव्यते ॥ अर्कसेहण्डदुग्धस्य भावना पञ्चपञ्च च ॥ ३५ ॥
दातव्याः शोषयेन्मूषे क्षिप्त्वाऽप्यन्धे पुटो महान् ॥ देयः पश्चाद्गृही-
तव्यं तच्च रूपेण सुप्रभम् ॥ ३६ ॥ दीयते माषमेकं तन्धूनं चापि
विचार्य च ॥ पुनर्माषद्वयं दद्यादनुपानेन संयुतम् ॥ ३७ ॥ खदिरा-
सनरोहीतकाथं कुर्यात्सुपाचितम् ॥ छागमूत्रेण संपक्कमनुपानं शुभा-
वहम् ॥ ३८ ॥ मण्डलानां प्रणाशाय पूर्वोक्तं लिप्यते तथा ॥ मरि-
चाद्यं दिनं घर्मं स्थातव्यं तैलसेवनम् ॥ ३९ ॥ तथ्ये पथ्येपि
वर्तेत शिवभक्तिपरायणः ॥ उत्पथं गतपूयस्य भवेदुच्चारणं ध्रुवम्
॥ ४० ॥ श्वयथुः सर्वदेहस्य शीघ्रमेव दिनश्यति ॥ सप्तधातुगतं
वापि साध्यासाध्यं तथैव च ॥ ४१ ॥ वैद्यवृन्दैः परित्यक्तं त्यक्तं
शास्त्रपरैरपि ॥ तत्कुष्ठं पूर्वकर्मोत्थं शीघ्रमेतद्विनाशयेत् ॥ ४२ ॥ परं
पथ्यविधिं कुर्याद्यथा प्रोक्तं तथा सदा ॥ योगिनां सततं पूजां
कुर्याच्च कामिताशनम् ॥ कुष्ठरुद्रेश्वरो नाम रसोऽयं भुवि दुर्लभः ॥ ४३ ॥

शुद्ध पारा व शुद्ध गंधक दोनदोन पळें घेऊन निरनिराळा खल करावा, नंतर शुद्ध शिसें, कधीळ, ताम्र, पित्तल, कांतलोह, शुद्ध लोहचूर्ण व रुपें एक एक पळ घेऊन सर्वांचें खलांत घालून मर्दन करावें, व भावना देत जाव्यात. त्यांत एक पळ बचनाग मिळवून त्या मिश्रणास त्रिफळेच्या

काढ्याच्या भावना देत जाव्यात. नंतर माका, बांहावा, बीजक, खराचा काढा, बकाणा लिंब, कडू-लिंब, यांच्या काढ्याच्या भावना घाव्यात, व रुई, सावरनिवडुंगा, यांच्या चिकाच्या पांच पांच भावना घाव्यात. नंतर शुष्क करून अंधूपेत घालून महापुट घावें. महापुट अग्नि देऊन झाल्यानंतर कान्तिमान् असें (सत्व-औषध) त्यांतून काढून घ्यावें. यांतून रोग्याच्या बलाबलाचा विचार करून एक माष (उडीद) प्रमाण भक्षण करण्यास घावें. पुन्हां (योग्य वाटल्यास) दोन उडदांतकें (रोगोक) अनुपानांतून घावें. खैर, असाणा, रोहिडा, यांचा शेळीच्या मूत्रांतील काढा हें हिंकर अनुपान आहे. पूर्वी सांगितल्याप्रमाणें मंडल-कुष्ठवर लेप करावा. मरिचादि तेल अंगास लावून उन्हांत बसावें. शंकराची भक्ति करून यथोचित पथ्यानें रहावें. उर्ध्वमार्गानें वाहणाऱ्या पूयादिकांचा यानें नाश होतो. सर्व देहास आलेलीं सूज नष्ट होते. सप्त धातुगत साध्यासाध्य सर्व रोग यानें नाहींसे होतात. ज्याला वैद्यानें, त्याचप्रमाणें शास्त्रज्ञांनीं असाध्य म्हणून सोडून दिलें आहे त्याचें कुष्ठ, तसेंच पूर्व कर्मांमुळे झालेले कुष्ठ, या सर्वांचा हा रस त्वरित नाश करतो. कुष्ठ रोग्यानें यथाशास्त्र पथ्यानें रहावें. सज्जनांची नेहमीं पूजा करून त्यांना संतुष्ट राखावें. त्याचप्रमाणें गुरुजनादिक वडिलांचें पूजन करून मित आहार करावा. हा 'कुष्ठरुद्रेश्वर' रस या पृथ्वीवर दुर्लभ आहे.

कुष्ठभकेसरी रसः

अविसृष्टेण संस्वेद्य निरालम्बं च तालकम् । अतिशूर्णं प्रकर्तव्यं मृदुलं च भवेद्यथा ॥ ४९ ॥ पश्चान्महति खल्वे तत्क्षिप्य मर्द्यं सुवर्णजे । रसे कूष्मांडजेनापि गोजिह्वारसमर्दितम् ॥ ४६ ॥ दिनद्वयं द्वयं गाढं प्रत्येकेन विमर्दयेत् । अर्कदुग्धेन तत्तालं वज्रीदुग्धेन मर्द्यते ॥ ४७ ॥ वाकुच्यागुञ्जिकायाश्च भल्लातानां तथैव च । एषां तैलेन कर्तव्यं मर्दनं तालके भृशम् ॥ ४८ ॥ दिनपञ्चावधिर्यावत्तै-स्तैलेरेव मर्दयेत् । आरोप्य काचकुम्भेऽमुं वन्हिः स्यात्पञ्चयामकम् ॥ ४९ ॥ उत्तार्य च पुनः साकं तेन तैलेन मर्द्यते । वंगस्य खोटिका-कारं तले तस्य भविष्यति ॥ ५० ॥ कूप्याश्च दृश्यते रूपं रूप्यस्येव न संशयः । अधस्तात्तालजं सत्त्वं रसभस्मसमं च यत् ॥ ५१ ॥ गृह्य देयं द्विगुञ्जामं गलत्कुष्ठनिवृत्तये । काकोदुम्बरिकामूलवारि-द्वित्रेऽनुपाययेत् ॥ ५२ ॥ “ केवलं तालजं सत्त्वं ताप्रे चाष्टादशां-शिके । भागमेकमिदं दद्यात्ताम्रं तारं भविष्यति ” ॥ ५३ ॥ वनस्य

विटपाकारे दृश्यते वनदंडिकम् । वनदंडिसमैः पत्रैः किञ्चिद्दीर्घं च तद्भवेत् ॥ ५४ ॥ गृह्य तन्मूलकं चूर्ण्य वटिकाः कोलसंमिताः । प्रत्यहं दीयते चैका क्षणं स्थित्वा विरिच्यते ॥ ५५ ॥ अतीव रेचय-त्येषा कुष्ठनाशे महौषधम् । एकस्मात्सप्तकादूर्ध्वं गलत्कुष्ठं विशो-षयेत् ॥ ५६ ॥ कृमिलं घोररूपं च दुर्निरीक्ष्यं च यद्भवेत् । अष्टा-दशसु कुष्ठेषु यदसाध्यं भिषग्वरैः ॥ ५७ ॥ योगोयं नाशयत्येव रसः कुष्ठभकेसरी ॥ ५८ ॥

मेंढीच्या मूत्रांत दोलायंत्रानें हरताळाचें स्वेदन करावें. नंतर काढून घेऊन त्याचें उत्तम चूर्ण करावें. पुनः खलांत घालून कांटे धोतरा, कोहळा व पाथरी यांच्या प्रत्येकाच्या रसांत दोन दोन दिवस खूप घोटवें. रुईच्या चिकांत व सावर निवडुंगाच्या चिकांत हरताळाचें मर्दन करावें. नंतर बावची, गुंज व बिब्बा यांच्या सिद्ध तेलांत पांच दिवस हरताळाचें खूप मर्दन करावें. नंतर काचेच्या कुपींत भरून पांच प्रहर कडक अग्नि घावा. उतरल्यावर कच्चा असल्याचें आढळून आल्यास पुनः वरील तेलांत त्याचें मर्दन करावें व अग्नीची आंच घावी म्हणजे तेलाच्या तळाशीं गोळी बनेल. कुपीचा रंग रूपाच्या रंगाप्रमाणें पांढरा दिसून येईल. तिच्या तळाशीं असणारें तालभस्म पारदभस्माप्रमाणें दिसून येईल. नंतर त्यांतून दोन गुंजा भस्म घेऊन गलत्कुष्ठनाशाकरितां त्याची योजना करावी. श्वित्रनाशनाकरितां अंजीराच्या मुळाच्या रसाचें अनुपान योजावें. हें तालभस्म फक्त एक भाग अठरा भाग ताम्राशीं मिश्र केल्यास चांदी बनेल. जंगली झुडपां-प्रमाणेंच वनदंडीनामक एक झुडूप आहे. त्या झाडाचीं पानें किंचित् लांबट व एकसारखींच असतात. याच्या मुळाचें चूर्ण करून एक कोल प्रमाणाची मोळी बनवून ती कुष्ठेराग्यास घावी. हें दिल्यानंतर थोड्या वेळांत रोग्यास रेच होतील. हें अत्यंत रेचक असून कुष्ठाचा नाश कर-णारें महा औषध आहे. एका सप्तकांत हें गलत्कुष्ठाचा नाश करतें. ज्यांत किडे पडले आहेत, व जें बघवत नाहीं अशाप्रकारचीं अठरा कुष्ठे जीं वैद्यांनीं असाध्य म्हटलीं आहेत, त्यांचा हा कुष्ठभकेसरी योग नाश करतो.

कुष्ठनाशक योगाः

कुंकुमेंदीवरं मुस्ता चातुर्जातं फलत्रिकम् । समं शूर्णं विरिच्याऽथ सर्वकुष्ठानि नाशयेत् ॥ ५९ ॥ एकस्मात्सप्तकादूर्ध्वं गलत्कुष्ठं

विशोषयेत् । कृमिलं घोररूपं च दुर्निरीक्ष्यं च यद्भवेत् ॥ ६० ॥
व्रणेषु देयमेताद्धि चूर्णं सांपिष्य वारिणा । वेगतः सिद्धमायाति दुः-
साध्यमपि सत्वरम् ॥ ६१ ॥ कुष्ठव्रणेषु वै देयं तच्चूर्णं जलपेशि-
तम् । शीघ्रमारोहमायाति ध्रियंते क्रिमयस्तथा ॥ ६२ ॥ न शक्यते
प्रभावोऽस्य कल्पकोटिगतेन च । वक्तुं ब्रह्मादिदेवैश्च प्रयत्नादपि
निश्चितम् ॥ ६३ ॥

केशर, कमल, नागरमोथा, चातुर्जात, त्रिफळा हीं सर्व औषधें
समभाग घेऊन चूर्ण करावें. हे सर्व कुष्ठांचा नाश करणारें आहे; एक
सप्तकांतच व्यांत कृमि झाले आहेत, जें घोर रूप (किळसवाणें) अस-
ल्यामुळें बघवतसुद्धां नाहीं असें गळकुष्ठ याचे सेवनानें नाहींसें होतें.
व्रणकुष्ठावर हें चूर्ण पाण्यांतून घावें. याचे सेवनानें दुःसाध्य कुष्ठेही बरीं
होतात. व्रणादिक कुष्ठांवर हें चूर्ण पाण्यांत कुसकरून घ्यावें. व्रण लौकर
भरून घेऊन कृमिनाश होतो. कोटि कल्पपर्यंत ब्रह्मादि देवसुद्धां
मोठ्या यत्नानें याच्या प्रभावाविषयींचें आपलें अनुमान निश्चित करूं
शकले नाहीत.

अन्य प्रयोग

ब्रह्मवृक्षस्य बीजानि चित्रकं गन्धकं समम् । गवां दुग्धेन
तत्स्वेद्यं द्विदिनं चूर्णमाचरेत् ॥ ६४ ॥ मापमात्रं च भुञ्जीत प्रभाते
पथ्यसंयुतः । अपि मासेन नश्यन्ति सुप्तकुष्ठान्यसंशयम् ॥ ६५ ॥
मण्डलानि प्रणश्यन्ति गजचर्माणि सत्वरम् । एवं कुष्ठानि सुप्तानि
प्रणश्यन्ति त्रिपक्षतः ॥ ६६ ॥

पळसपापडीचें बीं, चित्रक, आणि गंधक समभाग घेऊन दुधांत
स्वेदन करावें. दोन दिवसांनंतर काढून घेऊन त्याचें चूर्ण करावें. हे
चूर्ण दोन मापप्रमाण सेवन करून पथ्यानें वागावें. याचे योगानें एक
महिऱ्यांत सुप्तकुष्ठाचा अवश्य नाश होतो. मंडल, गजचर्म, सुप्तकुष्ठ,
यांचा निःसंदेह त्वरित नाश होतो.

अन्य प्रयोग

काकोदुम्बरकर्चूरं ब्रह्मदंडी फलत्रिकम् । प्रत्यहं मधुना लीढं
रक्तकुष्ठापहं नृणाम् ॥ ६७ ॥ क्षरद्रोमच्यवन्मांसं मासमात्रेण सर्व-
था । गळत्पूयप्रगाढं तु टंकमात्रं निषेवयेत् ॥ ६८ ॥

अंजीर, ब्रह्मदंडी, त्रिफळा यांचें चूर्ण मधांतून नित्य सेवन करावें
म्हणजे रक्तकुष्ठाचा नाश होतो. घ्यांत केश झडले आहेत, मांस गळलें

आहे, व ज्यांतून पूयादिकांचा खाव होतो आहे अशाप्रकारचें (रक्त)
कुष्ठ नष्ट होण्याकरितां एक टांक मात्र हें चूर्ण मधांतून सेवन करावें.

देवदालीकल्प

देवदालीमहाकल्पं प्रवक्ष्यामि यथा मया । श्रुतं दृष्टं कृतं पश्चा-
त्सर्वव्याधिनिर्कृतनम् ॥ ६९ ॥ अमृता देवदालीति देवी देवैर्विनि-
र्मिता । स्वर्गवल्ली महासोमा श्वेतपुष्पाऽमरी स्मृता ॥ ७० ॥ रसा-
यनी देवमाताऽनिमिषा मृतजीवनी । गंधारी सर्वपूज्या सा विधात्री
कायबंधनी ॥ ७१ ॥ श्वेता पीता क्वचिच्चाप्ता पुष्पभेदेन गृह्यते ।
गृहीत्वा तत्फलं शुभ्रं सुगाढमथ चूर्णयेत् ॥ ७२ ॥ क्रियते गुटेका
तस्य शोष्यतेऽथ खरातपे । भक्ष्यते प्रत्यहं चैका वेष्टयित्वा गुडेन
सा ॥ ७३ ॥ आतपे च खरे तिष्ठेदतिमात्रमहोदिने । तैलाक्तस्ताव-
देवासौ यावत्तापो भवेत्तनौ ॥ ७४ ॥ याभमेकं द्वियामं वा तावत्स्थेयं
निरन्तरम् ॥ उत्कृष्टं वमनं पश्चार्त्तिकचित्कालं भविष्यति ॥ ७५ ॥
रेचनं च पुनर्भूयो भविष्यति न संशयः ॥ एवं द्विसप्तकादूर्ध्वं श्वित्रे
स्फोटा भवति च ॥ ७६ ॥ श्वेतारुणास्तदा ते च विलीयंते दिन-
त्रयात् ॥ तन्मध्यात्सकला दोषा निपतंति शरीरतः ॥ ७७ ॥ पश्चा-
त्स्वचा समं भावमल्पकालेन चाप्नुयात् ॥ मापात्रं भुज्यते नित्यं कुल-
त्थात्रं विशेषतः ॥ ७८ ॥ तिलतैलेन तच्छाकं वटकानि च भक्षयेत् ।
मापात्रमेव कर्तव्यं प्रत्यहं शुभ्रपूजनम् ॥ ७९ ॥ रतियाऽनया सदा
स्थेयं यथा शुद्धो भवेन्नरः ॥ श्वित्रनाशो भवेन्नूनं सप्तासप्तकावसरेः
॥ ८० ॥ नात्र कोऽपि हि संदेहो विपाश्चाद्भिर्विधीयते ॥ अवश्यं
वाप्यवश्यं वा योगः श्वित्रहरोस्त्ययम् ॥ ८१ ॥

समस्त रोगांचा नाश करणारा जसा मी ऐकला, पाहिला व केला
असा श्रेष्ठ देवदालीकल्प सांगतों. अमृता, देवदाली, देवी, देवनिर्मिता, स्वर्ग-
वल्ली, महासोमा, श्वेतपुष्पा, अपरी; रसायनी, देवमाता, अनिमिषा, मृत-
जीवनी, गंधारी, सर्वपूज्या, विधात्री, कायबंधनी, हीं तिचीं नावें आहेत.
पांढरी व पिंक्ळी असे फुलांच्या रंगावरून तिचे भेद आहेत. पिंक्ळी
ही दुर्लभ आहे. देवदालीचें उत्तम व निर्मल असें फळ घेऊन वाढून
त्याचें चूर्ण करावें व त्याच्या गोळ्या करून उन्हांत मुकवाव्या. यांतील
एक गोळी गुळांतून भक्षण करावी व अंगास तेल लावून प्रखर
उन्हांत बसावें. एक अगर दोन प्रहरपर्यंत सारखें उन्हांत बसावें, म्हणजे
उत्तम प्रकारचें वमन (ओकारी) होईल, किंचित् पाठीमागून रेच
होतील. अशा प्रकारें दोन सप्तकांतच पांढऱ्या कोडावर फोड उठतील.

ते पांढरे व अरुण वर्ण असून तीन दिवसांतच मावळतील. यांच्या द्वारे शरीरांतील सर्व दोष बाहेर निघून जातात. व थोड्याच दिवसांत शरीराची त्वचा पूर्वीसारखी चांगली होते. नित्य उडदाचें विशेषतः हुळग्याचें अन्न भक्षण करावें. तिळाच्या तेलांत तयार केलेली भाजी व वड्या भोजनांत अमाव्यात. उडदाचें अन्न खावें. गुरूचें पूजन करावें. अशा प्रकारें मनुष्याने स्थिरचित्तानें, असावें म्हणजे तो शुद्ध (व्याधिसुक्त) होईल. सात सप्तकांत श्वित्राचा निःसंदेह नाश होईल. विद्वान् वैद्यांनीं यांत संदेह बाळगण्याचें कारणच नाही. हा योग श्वित्राचा अवश्य नाश करणारा आहे.

द्वितीय प्रयोगः

सपत्रां सफलां नीत्वा समूलां देवदालिकाम् । सेहुण्डार्कपयो-
भिस्तां भावयेत्सप्तधा बुधः ॥ ८२ ॥ माषद्वयमितं चूर्णं प्रत्यहं सह
शर्करम् । विमासादूर्ध्वतः कुष्ठमपहंति न संशयः ॥ ८३ ॥ गलत्प्रा-
याणि यानि स्युः कुष्ठानि तानि नाशयेत् । एकवेलं प्रलित्वयं त्रिया-
मांते परित्यजेत् ॥ ८४ ॥ तिलतैलेन संयुक्तं देवदालीफलद्रवम् ।
पिबंस्तल्लितदेहस्तु दद्रुपामाविचर्चिकाम् । श्वित्राणि नाशयेत्सद्यः
सिध्मकुष्ठानि यानि च ॥ ८५ ॥

देवदालीचीं पानें, फुलें, मूळ, फळें व साल घेऊन सावर निवडुंग व रुई यांच्या चिकांत त्यांना वैद्याने सात भावना घाव्यात. व त्याचें चूर्ण करून उडदाइतकें चूर्ण साखरेबरोबर भक्षण करावें. याचे शोणानें तीन महिन्यांत निःसंशय कुष्ठ नाहीसें होतें. गळकुष्टासारखी (दुर्धर). कुष्ठेही याचे सेवनानें नाश पावतात. देवदालीचा रस तिळाच्या तेलांतून अंगास लावावा व तीन प्रहरानंतर तो लेप काढून टाकावा. त्याचप्रमाणें तो रस प्यावा म्हणजे दद्रु, पामा (खरूज) विचर्चिका, श्वित्र, सिध्म, हीं सर्व कुष्ठे नाश पावतात.

अन्य प्रयोगः

देवदालीभवं चूर्णं सूक्ष्ममुष्णेन वारिणा ।

द्विमाषं धर्मसेवी स्याद्वाढकुष्ठं विनाशयेत् ॥ ८६ ॥

देवदालीचे चूर्ण ऊन पाण्यांतून नित्य दोन मासेप्रमाण भक्षण करावें. म्हणजे असाध्य कुष्टाचाही नाश होतो.

अन्य प्रयोगः

बाकुचीं त्रिफलाचूर्णं पञ्चांगं निम्बजं नयेत् । चित्रकस्य तथा

मूलं देवदालीं समां क्षिपेत् ॥ ८७ ॥ अर्कसेहुण्डदुग्धेन भाव्यते
दिनमात्रकम् । माषकद्वितयं दद्यात्त्रिफलाक्वाथसंयुतम् ॥ ८८ ॥
निहंति सर्वकुष्ठानि मासेनैकेन निश्चितम् । अपि वषसहस्रस्य दृढी-
भूतं विनाशयेत् ॥ ८९ ॥

बावची, त्रिफलाचूर्ण, निवपंचांग; व चित्रक समान घेऊन या सर्वांचे बरोबर देवदाली घ्यावी. नंतर सावर निवडुंग व रुई यांच्या रसाची एक दिवस भावना घ्यावी. व चूर्ण करून दोन मासे चूर्ण त्रिफळेच्या काढ्यांतून घावें. एका महिन्यांतच सर्व कुष्टांचा निश्चयें करून नाश होतो. हजार वर्षांपासून दृढमूल झालेलें: वंशपरंपरागत कुष्ठही नाश पावतें.

अन्यः

सुरदालीभवं चूर्णं जंवीरस्य जलेन तत् ।

पीयते क्षीयते खर्जूः समूला नात्र संशयः ॥ ९० ॥

देवदालीचें चूर्ण ईड लिंबाचे रसांतून प्यावें. म्हणजे खरजेचें निर्मूलन होतें यांत संशय नाही.

अन्यः

देवदालीभवंचूर्णं पिबेच्छीतेन वारिणा ।

ज्वरं विनाशयद्वाढं प्रवृद्धमचिरेण हि ॥ ९१ ॥

देवदालीचें चूर्ण थंड पाण्यांतून प्यावें म्हणजे भयंकर वाढलेला ज्वर शीघ्र नाश पावतो.

अशोघ्न प्रयोगः

सूरणं देवदाली च समभागमिदं द्वयम् ।

वेदमाषं प्रयोक्तव्यमशोदोषहरं परम् ॥ ९२ ॥

सुरण, देवदाली या दोहोंचें समभाग चूर्ण नित्य सेवन करावें. हा परम श्रेष्ठ योग मूळव्याधनाशक आहे

अन्य-प्रयोगः

समुद्रफेनं भूर्निवं निम्बपञ्चांगमेव च । धात्रीफलं भृंगराजो
बाकुचीचूर्णमुत्तमम् ॥ ९३ ॥ हरीतकी विभीतं च वाजिगंधा पुन-
र्नवा । सेफाली देवकाष्ठं च गुडूर्चा शक्रवारुणी ॥ ९४ ॥ मुण्डी
सौभाजनं श्वेतं फलं कन्दं पलाशजम् । एतानि समभागानि देवदाली
च तत्समा ॥ ९५ ॥ पातव्यं शीततोयेन वेदमाषमिदं भिषक् । लघु
योग्यं च भोज्यं स्यादेतान्दोषान्विनाशयेत् ॥ ९६ ॥ वातरक्तं च
मुल्मं च कुष्ठं प्लीहान्मुल्बणम् । भगंदरं यकृद्दोषमुदरस्वारिसम्भ-

वम् ॥ ९७ ॥ वायुक्षयकरं चैतद्द्वन्त्यात्कच्छपिकां दृढाम् । सर्वरोगाः
प्रयांत्याशु देवदालीप्रभावतः ॥ ९८ ॥

इति श्रीमदनन्त० रसचिंतामणौ तृतीयस्तवकः ॥ ३ ॥

समुद्रफेस. काडेचिराईत, लिंवाचीं पंचांगे, आवळा, माका, व
बावची यांचें चूर्ण; हिरडा, बेहडा, अजगंधा, पुनर्नवा, निर्गुडी, देवदार,
गुळवेळ, इंद्रायण, गोरखमुंडी, शेत्रगा (पांढरा), पळसाचा गड्डा हीं सर्व
द्रव्ये समभाग व सर्वांच्या बरोवरीनें देवदाली घेऊन, या सर्वांचें चूर्ण
थंड पाण्यांतून वैद्यानें गाळून घेऊन प्राशन करावें. यावर हलकें,
योग्य, भोजन करावें म्हणजे हें वातरक्त, गुल्म, कुष्ठ, ग्रीहा (वाढलेली)
भगंदर, यकृद्दोष, आणि जलोदर, यांचा नाश करून वायु, व कच्छ-
पिका यांचा नाश करतें. देवदालीच्या प्रभावानें सर्व रोगांचें शीघ्र
निवारण होतें.

स्तवक ४ था.

सूर्यशेखर रसः

रसो द्वादशगद्याणो गंधकश्चात्र षोडश । शुद्धहिंगुलचत्वारे
घृष्ट्वा काचघटे क्षिपेत् ॥ १ ॥ द्वात्रिंशदमृतं दद्यात्तस्मिन्सूते
विशोधिते । मृदाप्रलिप्य तं कूपं शोषयित्वा खरातपे ॥ २ ॥ धृत्वा
ऽथ वालुकायंत्रे बन्धिः पट्प्रहरावधिः । दस्वोत्तार्य स्वयं शीतं सूतं
माणिक्यसन्निभम् ॥ ३ ॥ सन्निपाते च दातव्यस्त्रिदोषोत्थे च
सूतकः । एकैव गुञ्जिका मात्रा चोत्तमा सन्निपातके ॥ ४ ॥ रोगो-
द्रेकं समीक्ष्याऽथ वर्धयेद्वा विचक्षणः । यदि दाहो भवेदेनं स्नाप-
येद्बोचितं चरेत् ॥ ५ ॥ भोजनं बोचितं कुर्यान्मधुरप्रायमेव
च ॥ ६ ॥

शुद्ध पारा १२ गद्याण, गंधक १५ गद्याण हिंगूल ४ गद्याण, या
सर्वांचें एकत्र मर्दन करून कांचेच्या कुर्पीत भरावें व त्यांत ३२ गद्याण
वचनाग (शुद्ध) मिश्रित करून त्या कुर्पीला मातकापड करून प्रखर
अशा उन्हांत तें सुकवावें. नंतर ती कुर्पी वालुकायंत्रांत घालून सहा
प्रहर आग्नि द्यावा. स्वांगशीत झाल्यानंतर खाली उतरून स्नाप्रमाणें

१ दोन गद्याणाचा १ तोळा होतो.

कान्तिमान् असणारें पारदभस्म काढून घ्यावें. यांतील एक गुंजभार रस
त्रिदोषापामून उत्पन्न झालेल्या सन्निपातांत द्यावा. रोगाचा जोर पाहून
विचक्षण वैद्यानें औषधाची मात्रा वाढवावी अगर कमी करावी. जर
या योगानें अंगाचा दाह होत असेल तर रोग्यास स्नान घालावें. याचे-
वर प्रायः मधुर भोजन करावें.

वारिशोषण रसः

चतुर्विंशतिभागः स्याद्द्वंद्वो वंगस्तदर्धकः । शुद्धो रसो वंगसमो
भस्म चाभ्रकसंभवम् ॥ ७ ॥ चतुर्दशविभागं स्यात्त्रिंशदं सुमृतं
परम् । मृतलोहाष्टभागा च नवभागं च शुल्बकम् ॥ ८ ॥ मृतं हेम
द्विभागं स्यात्तान्त्रमात्रं च रूप्यकम् । त्रयोदशात्र हीरस्य भस्म
शुद्धं विनिक्षिपेत् ॥ ९ ॥ भागाः षोडश संग्राह्या शुद्धमाक्षिकभ-
स्मनः । अष्टादशामृतं ग्राह्यं नव कासीसकं पुनः ॥ १० ॥ तुत्यकं
षोडशात्रैव नवीनं जात्यमावपेत् । तालकं च चतुर्भागं त्रिभागा च
शिला स्मृता ॥ ११ ॥ शैलेयं पञ्च दातव्यं सर्वमेवात्र नूतनम् ।
माक्षिकं तालकं चात्र क्षेप्यं गोमूत्रशोधितम् ॥ १२ ॥ मृतमौक्तिक-
भागैकं सौभाग्यं द्वयमत्र च । कुट्टयित्वा विष्णुर्ष्याऽथ जम्बीरस्य
रसेन वै ॥ १३ ॥ भावयेत्सप्तधा गाढं गोलकास्तस्य कारयेत् ।
पालकद्वितये धृत्वा मुद्रयेत्पालकद्वयम् ॥ १४ ॥ घटमध्ये विवेश्याऽ
थ वालुकाभिः प्रपूरयेत् । विमुञ्च्य वालुकायन्त्रमग्निं दद्यादहर्निशम्
॥ १५ ॥ स्वांगशीतं समुद्धृत्य षोडशात्प्रहरात्ततः । वकुलस्य च
बीजानां कण्टकायैर्द्रियोस्तथा ॥ १६ ॥ शुद्धच्यास्त्रिफलायाश्च भावनाः
सप्तसप्त च । त्रिकटोर्वृद्धदारस्य तथा देयास्तु भावनाः ॥ १७ ॥ गिरि-
कर्णारसस्यापि मत्स्यरोहितकस्य च । भकरस्यापि पित्तस्य कन्या-
याश्चित्रकस्य च ॥ १८ ॥ एवं सिद्धो भवेत्सम्यग्रसोऽसौ वारिशो-
षणः । देवान्द्रिजान्समभ्यर्च्य यतिवर्गं गुरुनपि ॥ १९ ॥ रक्तिका-
द्वितयं देयं सन्निपाते समुल्वणे । मरिचैः सह तद्देयं तेन जागर्ति
मानवः ॥ २० ॥ श्लेष्मिके च गदे देयो ग्रहण्यामपि रोगिणे ।
ग्रीन्धि पांडौ प्रयोक्तव्यस्त्रिकटुत्रिफलांबुभिः ॥ २१ ॥ शूलरोगे प्रदे-
योसावुदावर्ते विशेषतः । पक्षाघाते प्रदेयः स्यात्पिप्पलीभिः समं
रसः ॥ २२ ॥ रोहीतकानुपानेन देयः सोमनिवृत्तये । ऊरुस्तंभे च
गृध्रस्यां क्षयरोगे विशेषतः ॥ २३ ॥ कुष्ठे सकष्टे देयोऽयं काको-
दुम्बरिकांऽभसा । अतिबन्धिकरः श्रीदो बलवर्णप्रसादनः ॥ २४ ॥
धन्वन्तरिसमुद्दिष्टो रसः परमदुर्लभः । सर्वरोगेषु योक्तव्यो यथोक्तं
वै भिषग्वरैः ॥ २५ ॥

गंधक २४ भाग, वंग १२ भाग, शुद्ध पारा १२ भाग, निश्चंद्र व उत्तम असें अश्रकभस्म १४ भाग; लोहभस्म ८ भाग, ताम्रभस्म ९ भाग, सुवर्णभस्म २ भाग, रौप्य भस्म २ भाग, हिऱ्याचें भस्म १३ भाग, स्वर्णमाक्षिक भस्म १५ भाग, शुद्ध बचनाग १८ भाग, कासीस भस्म ९ भाग, उत्तम मोरचूत (शुद्ध केलेला) १६ भाग, हरताळ ४ भाग, मनशीळ ३ भाग व शिलाजित पांच भाग ध्यावें; हीं सर्व द्रव्यें नवीन ध्यावीत. माक्षिक, हरताळ, गोमूत्रांत शुद्ध केलेली उपयोगांत आणावी. मौक्तिक भस्म १ भाग व टाकणखार २ भाग घेऊन पुन्हां या सर्वांचें चूर्ण करावें. नंतर निंबूच्या (ईड) रसाच्या सात भावना देऊन त्याचा एक गोळा तयार करावा. हा गोळा शरावांत ठेवून त्या शरावावर दुसरा शराव पालथा घालून मातकापड करावें. नंतर ते शरावसंपुट हंडिकायंत्रांत ठेवून तें हंडिकायंत्र वाळूनें भरावें; व मुख बंद करून रात्र व दिवस अग्नि द्यावा. स्वांगशीत झाल्यावर उतरून ध्यावें. नंतर त्यास बकुळीच्या विया, रिंगणी; डोरली, गुळवेळ व त्रिफळा यांच्या काढ्याच्या सात सात भावना, त्याचप्रमाणें त्रिकटु, वरधारा (म्हाता रीचा वेळ), विष्णुकांता व रक्तरोहिडा यांच्या काढ्याच्याही भावना द्याव्यात. नंतर मगराच्या पित्ताच्या भावना देऊन पुन्हां कोरफड, चित्रक यांच्या भावना द्याव्यात. अशा प्रकारें भावना वगैरे देऊन झाल्यावर हा वारिशोषण नांवाचा रस सिद्ध होतो. देवतांचें, ब्राह्मणांचें, त्याचप्रमाणें गुरुजनांचें पूजन करून मिऱ्यांचे चूर्णासह हा रस दोन गुंजाप्रमाण उल्बण सन्निपातांत द्यावा, याचे योगानें तंद्रा नाहीशी होते. कफरोगांत, संग्रहणीवर, फ्रीहा, पांडु या रोगांत त्रिकटु अगर त्रिफळा यांच्या काढ्यांतून या रसाची योजना करावी. शूलरोग, उदावर्त या रोगांवर याची योजना करावी. पक्षाघातांत पिंपळीच्या रसांतून (काढ्यांतून), सोमरोगावर रोहिड्याच्या काढ्यांतून, उरुस्तंभ, गृध्रसी, क्षय, विशेषतः अति त्रासदायक अशा कुष्ठरोगावर अंजीराच्या रसांतून हा सेवन करावा. जठराग्नीस अतिशय वाढविणारा, लक्ष्मीकारक, बल व कान्तिदायक असा हा रस भगवान् धन्वंतरीनें सांगितला असून परम दुर्लभ आहे. वैद्यांनीं सर्व रोगांत याची विचारपूर्वक योजना करावी.

स्वच्छंदभैरव रसः

वेदतोला रसो ग्राह्यो गन्धको द्वादशात्र च ॥ कृत्वा कज्जलिका-
मादौ क्षिपेत्ताम्रकटोरिके ॥ २६ ॥ अष्टतोलाप्रमाणेऽस्त्रिषु धृत्वा
सूतं विशोषितम् ॥ संधिलेपं विधायान्स्थ वालुकायन्त्रके क्षिपेत् ॥ २७ ॥
ऊर्ध्वं ढंकणिकां दत्त्वा तां मृदा लेपयेत्ततः ॥ अहोरात्रं विधेयः
स्याद्वन्दिस्तत्र च पारदे ॥ २८ ॥ उत्तार्य शीतलं तं च मधुना संप्र-
दापयेत् । श्लेष्मिके च ज्वरे देयस्त्रिगुञ्जा मरिचैः सह ॥ २९ ॥ वाति-
केऽथ ज्वरे दद्याद्द्विगुञ्जः पिप्पलीयुतः ॥ रोगयोग्यानुपानेन देयः
स्वच्छंदभैरवः ॥ त्रिफलारससंयुक्तः सर्वरोगे प्रयुज्यते ॥ ३१ ॥

चार तोळे पारा व वारा तोळे गंधक घेऊन त्यांची कज्जली करून
ताम्रसंपुटांत भरावी. पुन्हां यांत आठ तोळे शुद्ध पारा घालून संधि-
बंद करून तें संपुट वालुकायंत्रांत ठेवावें. वालुकायंत्रावर झांकण
घालून तेंही मार्तीनें लिपून काढावें व अहोरात्र अग्नीची आंच द्यावी.
शीत झाल्यावर खाली उतरून मधांतून व मिऱ्याच्या चूर्णासह तीन
गुंजाभार पिंपळीबरोबर वातज्वरांत द्यावा. रोगोक्त अनुपानांतून या
स्वच्छंदभैरव रसाची योजना करावी. त्रिफळेच्या काढ्यांतून या रसाची
योजना सर्व रोगांवर करतात.

नागराज रस

ताम्रधूर्णं रसं शुद्धं द्वयमेतद्विघृष्यते । काकोदुम्बरिकासूलभवे-
स्तोयैर्विभावयेत् ॥ ३२ ॥ पूर्ववत्पुटिते तस्मिन्पारदं शीतमानयेत्
एकैकां रक्तिकां दद्यात्काकोदुम्बरवारिणा ॥ ३३ ॥ कुष्ठं कष्टयुतं
नूनं नाशयेद्विरेण तत् । विषूच्यामपि दातव्यः पूर्वोक्तेनानुपानतः
॥ ३४ ॥ ज्वरे च पिप्पलीभिस्तं श्लेष्मिके मरिचेन च । वातोत्ब-
णेषु रोगेषु रास्नाकाथानुपानतः ॥ ३५ ॥ पित्ते पपटतोयेन क्षये द्वा-
क्षारसेन च ॥ प्रमेहे त्रिफलाकाथैर्देयः सर्वजनप्रियः ॥ ३६ ॥ ग्रह-
ण्यां शास्त्रमलीसत्वानुपानेन प्रदापयेत् । आर्द्रकेण समं देयः सर्वरो-
गेषु पारदः ॥ ३७ ॥

शुद्ध तांब्याचें चूर्ण, व शुद्ध पारा यांचें एकत्र मर्दन करून अंजिराच्या
रसाच्या त्यास भावना द्याव्यात व संपुटांत घालून पूर्वोक्त अग्नि द्यावा.
शीत झाल्यानंतर एक गुंजाभार रस अंजिराच्या रसांतून द्यावा, म्हणजे
त्रासदायक कुष्ठ नाहीसें होतें. विषूचिकेत पूर्वोक्त अनुपानांतून योजना
करावी. ज्वररोगांत पिंपळीच्या चूर्णासह, कफरोगांत मिऱ्याचे चूर्णासह,
वातरोगांत रास्नाच्या काढ्यांतून, पित्तरोगांत पित्तपापड्याच्या रसांतून,

क्षयांत द्राक्षासवांतून, प्रमेहांत त्रिफळेच्या काढ्यांतून, संग्रहणांत सावरी-
च्या सत्वांतून व सर्षप रोगांत आल्याच्या रसांतून सर्व जनांना प्रिय अस-
णाऱ्या या रसाची योजना करावी.

तालकेश्वर रस.

विशुद्धं हरितालं च भागद्वादशकं भवेत् । गन्धकोपि तथा
ग्राह्यो रसः सप्तात्र नीयते ॥ ३८ ॥ कृष्णाभ्रकभवं भस्म ग्राह्यं
निश्चन्द्रिकं तथा । अकोलमूलनीरेण सेहुण्डपयसः तथा ॥ ३९ ॥
अर्कदुग्धेन संपिथ्य करवीरजलेन च । काकोदुम्बरनीरेण पेषणीयो
रसो भृशम् ॥ ४० ॥ शुद्धे ताम्रकटोरेऽसौ क्षेपणीयो रसेश्वरः ।
पच्यते वालुकायन्त्रे यामपदकं रसोत्तमः ॥ ४१ ॥ पञ्चगुंजः प्रदे-
योऽसौ काकोदुम्बरवारिणा । नाशयेत्तूर्णमेवायं कुष्ठान्यष्टादशैव हि
॥ ४२ ॥ सुरगोद्विजसाधूनां यथाशक्त्या च सेवनम् । पिप्पलीभिः
समं दद्यात्सर्वज्वरविनाशनः ॥ ४३ ॥

शुद्ध हरताळ १-२ भाग, हरताळाइतकाच गंधक, सात भाग शुद्ध
पारा, पाऱ्याचे समभाग निश्चंद्र कृष्णाभ्रकभस्म एकत्र करून अंकोलाचे
मुळाचा रस, सांवरीचा रस, त्याच प्रमाणें रुईचा चीक, कण्हेरीचा रस
व अंजीराचा रस यांत पृथक् पृथक् खूप घोटावें. नंतर शुद्ध
तांब्याच्या संपुटांत घालून तें संपुट वालुकायंत्रांत ठेवून सहा प्रहर
कडक अग्नीची आंच घावी. स्वांगशीत झाल्यावर यांतून पांच गुजा रस
अंजीराच्या रसांतून घावा. म्हणजे अठरा प्रकारच्या कुष्ठांचा त्वरित
नाश होतो. देव, गाय, ब्राह्मण, साधु पुरुष यांची यथाशक्ति पूजा
करावी. सर्व ज्वरांचा नाश होण्याकरितां हा पिंपळी व मध
यांसह घावा.

मनःशिलातैल.

शिलाकम्पिलुतालानि स्वर्जिका रजनीद्रयम् । चित्रो गन्धः सो म-
राजी यावशूकाभिधस्तथा ॥ ४४ ॥ कृत्वैतानि सुचूर्णानि काथये-
त्पादशेषितम् । तिलतैले चतुर्थांशे रविदुग्धे च तत्समे ॥ ४५ ॥
अनेन पाचयेत्तैलं घर्मे कृत्वा च कुष्ठिनम् । लेपयित्वाऽथ तं घर्मे
किञ्चित्कालं निवेशयेत् ॥ ४६ ॥ श्वित्रमौदुम्बरं कुष्ठं रकसां दद्रु-
मण्डलम् । पामा सर्वाणि सिध्मानि दुर्निवारां विचर्चिकाम् ॥ ४७ ॥

मनशीळ, रेवाचिनी, हरताळ, राळ, हळद, दारुहळद, चित्रक, गंधक,
बावची व जवखार यांचें वस्त्रगाळ चूर्ण करून त्यांचा काढा करून

चतुर्थांश उरवावा. नंतर तो काढा व रुईचा चीक तिळाच्या तेलांत
घालून तेल शेष राहीपर्यंत अग्नीवर कढवावें. नंतर कुष्ठरोग्यास उन्हांत
बसवून त्याच्या अंगास तेलाचें मर्दन करावें व त्यास नंतर थोडा वेळ
(घाम येईपर्यंत) उन्हांत बसवावें; म्हणजे पांढरें कोड, औदुंबरकुष्ठ,
कोरडी खरूज, गजकर्ण, ओली खरूज, सिध्म त्याचप्रमाणें असाध्य
विचर्चिकेचाही नाश होतो.

कुष्ठनाशन प्रयोग.

धार्त्रीभृंगरसः सोमवल्ली वाकुचिकाऽक्षकम् । मधुसारः शिवा
निंबो निर्गुण्डीरजनीद्रयम् ॥ ४८ ॥ मुण्डिका चिरविल्वश्च चित्रकं
कुष्ठमेव च । एतानि समभागानि भल्लानि समानि च ॥ ४९ ॥
कृतसूक्ष्माणि गृह्यंते विडालपदमात्रकम् । पीयते गोजलं साज्यं
पथ्यसेवापरायणैः ॥ ५० ॥ श्वित्रकुष्ठं हरेद्दुष्टं घर्मे तैलांगलेपनम् ।
उदुम्बरमहाकुष्ठं प्रणश्यति च सेवनात् ॥ ५१ ॥ वातरक्तमतिप्रौढ-
मचिरेणचिनश्यति । एतस्मान्नापरः प्रोक्तः प्रयोगः कुष्ठनाशनः ॥ ५२

आवळी, माका, सोमवल्ली, बावची, बेहडा, मधुसार, हिरडा, कडु-
लिंब, निर्गुडी, हळद, दारुहळद, करंज, चित्रक व कोष्ठ ही सर्व समभाग
वेऊन या सर्वांच्या इतकेच बिब्वे घ्यावेत व या सर्वांचें बारीक चूर्ण
करावें. या चूर्णांतून एक कर्षभार तूप व गोमूत्र यांतून सेवन करावें व
पथ्यानें रहावें. या चूर्णाच्या सिद्ध केलेल्या तेलाचें मर्दन उन्हांत केल्यानें
दुष्ट पांढऱ्या कोडाचा नाश होतो. याचे सेवनानें उदुंबरकुष्ठाचा नाश
होतो. दुर्धर अशा वातरक्ताचा नाश होतो. कुष्ठाचा नाश करण्यांत
यापेक्षा दुसरा कोणताही योग श्रेष्ठ नाही.

कुष्ठहरचूर्ण.

चिरविल्वं चित्रपथ्या शिरिषं च विभीतकम् । काकोदुम्बरिका-
मूलं गोजलेन च भाचितम् ॥ ५३ ॥ कर्षमात्रं पिबेद्रोगी गोजलेन
समन्वितम् । सप्तसप्तकपर्यंतं सर्वकुष्ठानि नाशयेत् ॥ ५४ ॥

करंज, चित्रक, शिरस, बेहडा, व अंजीराचें मूळ या सर्वांचें चूर्ण
करून त्यास गोमूत्राच्या भावना घाव्यात. नंतर एक कर्ष चूर्ण
गोमूत्रांतून प्यावें म्हणजे सात सप्तकांत सर्व कुष्ठांचा नाश होतो.

कुष्ठहर-लेप.

अश्वहा रजनी हेम प्रत्यक्पुष्पी च लंगली । स्वर्जीक्षारं समं
नीत्वा गोजलेन प्रपच्यते ॥ ५५ ॥ मण्डलानां च यत्स्थानं प्रौढयि-

त्वा प्रलेपयेत् । ततः समुद्भवत्यंगे विस्फोटाश्चातिदारुणाः ॥ ५६ ॥
पूर्वं भवन्ति ते रक्ता पश्चात्कृष्णा भवन्ति हि । अल्पैरेव दिनैः
पश्चात्प्राक्तनांगं भविष्यति ॥ ५७ ॥

पांढरी कपहेर, हळद, पिवळा धोत्रा, आघाडा, जळपिंपळी, सजी-
खार हीं समभाग घेऊन गोमूत्रांत पचन करावें. ज्या ठिकाणीं कुष्ठार्चीं
मंडळें उठलीं असतील त्या ठिकाणीं खाजवून लावावें. त्या ठिकाणीं
याचे योगानें मोठमोठे फोड येतील. प्रथमतः ते तांबडे असून नंतर
काले होतील. अशा प्रकारें थोड्याच दिवसांत शरीर पूर्वी-
प्रमाणें होईल.

कुष्ठहर लेप.

सैन्धवं रविदुग्धेन मेलयित्वाऽथ मण्डलम् ।

प्रौढयित्वा प्रलेपोयं नाशयेत्सकलं गदम् ॥ ५८ ॥

रुईच्या चिकांत सेंधेलोण मिळवून कुष्ठार्चीं मंडळें खाजवून त्या
ठिकाणीं लावावें. म्हणजे सर्व त्वचा रोगांचा नाश होतो.

कुष्ठहर लेप.

गन्धचिद्रककासीसहरितालं फलत्रयम् । मिश्रयित्वाथ लेपेन
वर्णनाशो भविष्यति ॥ ५९ ॥ श्वित्रदोषस्य सततं परापत्तिर्भवि-
ष्यति ॥ ६० ॥

गंधक, चित्रक, कासीस, हरिताळ, व त्रिफळा एकत्र करून यांचा
गोमूत्रांतून लेप केल्यास वर्णनाश, व पांढरे कोडापासून नेहमीं
होणारा त्रास चुकतो.

कुष्ठहर लेप.

स्वर्जिकां बोलधूर्णं च बोधिवृक्षस्य च त्वचः । कृतक्षारामिदं
दद्याच्छ्वित्रमण्डलदद्रुषु ॥ ६१ ॥ जलेन च मुहूर्तं तद्वत्वा लेपं विच-
क्षणः । शीतलेनांभसा पश्चात् रितं क्षालयेत्ततः ॥ ६२ ॥ स्फोटाश्च
विषमाल्लेपाज्जायन्ते तस्य सत्त्वरम् ॥ ६३ ॥

सजीखार, बोल, पिंपळाची अंतरसाल, या सर्वांचा क्षार करून
श्वित्र, मंडल, गजकर्ण या कुष्ठावर लावावें. हा क्षार पाण्यांतून लावावा
व थोडा वेळ स्वस्थ वसावें. नंतर थंड पाण्यानें लवकरच धुवून
टाकावें. म्हणजे त्या जागीं फोड येतील व तद्वारां कुष्ठ
वरे होईल.

उंदरुविषहरप्रयोग.

अङ्गुलमूलेन च विल्वमूलं शैलेयकन्याभवमूलकं च ।

मध्वाज्यतैलैः सहितं प्रलीढं नाशं प्रयात्युन्दुरुजं विषं च ॥ ६४ ॥
अंकोलमूळ, बेलाचें मूळ, शिलारस व कॉरफड मध, तूप व तेल
यांतून प्राशन करावें म्हणजे उंदराच्या विषाचा परिहार होईल.

श्वित्रहर लेप.

कलिहारीजटां घृष्ट्वा स्निग्धं चंदनवत्सुधीः । लेपनं श्वित्रकुष्ठेषु
कुर्यात्स्फोटो दिनत्रये ॥ ६५ ॥ पलाशस्य ततः पत्रं दद्याच्च तदनन्त-
रम् । मुञ्चन्ति पांडुरं वारि स्फोटकाश्च तदङ्गजाः ॥ ६६ ॥ दूरतः
क्षालयेद्धारि यथा स्पर्शो न विद्यते । शरीरेऽन्यत्र नो भूयाद्यथाकार्यं
प्रयत्नतः ॥ ६७ ॥

जळपिंपळीच्या जटा (पारंब्या) चंदनाप्रमाणें बारीक वाटून
त्याचा पांढऱ्या कोडावर लेप करावा म्हणजे त्या ठिकाणीं तीन दिव-
सांत फोड येतील. नंतर त्यावर पळसाचीं पानें बांधावीं. (म्हणजे
कांहीं वेळानें) त्या फोडांतून पांढरा पू वाहूं लागेल. तो पू दुरूनच
स्पर्श न करतां धुवून टाकावा. रोग्याच्या शरीरास किंवा दुसऱ्या एका-
द्यास त्याचा संपर्क न लागेल अशी खबरदारी घ्यावी. नाही तर दुस-
ऱ्यास संसर्ग होईल.

खोटाभिध रस.

खर्परं पारदं कृत्वा चुल्लिकोपरि खर्परम् । घृष्टं दृढतरं कुर्याद्गन्धिं
प्रज्वालयेदधः ॥ ६८ ॥ गन्धकं घूर्णितं सूक्ष्मं स्वल्पं च निक्षिपेत् ।
द्विगुणे जारिते गंधे रसः खोटो भविष्यति ॥ ६९ ॥ कृष्णोज्ज्वल-
प्रभः सम्यग्घटिकाद्वयमानतः । खोटः कार्येषु योक्तव्यः सर्वरोगेष्व-
संशयम् ॥ ७० ॥

खापरीत शुद्ध पारा घालून चुलीवर ठेवावा, व खालीं अग्नि
लावून वर थोड थोडे गंधकाचें चूर्ण घालून घोटावें, अशा प्रकारें
पान्याच्या दुष्पट गंधकाचें जारण झाल्यावर हा "खोट" नांवाचा रस
तयार होतो. उज्वल कृष्णवर्ण असा हा रस दोन घटिकांत होतो.
हा खोट रस सर्व रोगांत सर्व प्रसंगी योजना करण्यास योग्य आहे.

आमनाशिनी वटी.

सुरदाळीपुष्पधूर्णं मुडेन गुटिकाः कृताः । मुदमध्ये प्रदेयैका
पातयत्यामसागरम् ॥ ७१ ॥ अधश्चेत्सा समायाति मुहुरुर्ध्वं च धार-
येत् । अनेन क्रमयोगेन मलं सामं विरंचयेत् । जायते रुकलो देहः
शुद्धयपेतो निरामयः ॥ ७२ ॥

वि...३

देवडंगरीच्या फुलांचें चूर्ण करून गुळांत मिश्रण करून त्याच्या गोळ्या तयार कराव्यात, आणि नंतर एक गोळी गुदांत धारण करावी म्हणजे किती जरी आमसंचय झाला असला तरी त्याचा नाश होईल. रेचनाबरोबर गोळी पडू लागल्यास ती वरचेवर धारण करावी, अशा प्रकारच्या क्रमानें साममळांचें विरेचन करावें. या प्रयोगानें सर्व देह शुद्ध व निरामय होतो.

श्वित्रहरी वटी.

अंकोळं देवदाली च सममेतद्रयं भवेत् । प्रायः कौलसमाः कार्या मुटिकास्ताः प्रयोजयेत् ॥ ७३ ॥ प्रत्यहं दीयते सा च मुटिकैका सशर्करा । द्वियामे समतिक्रान्ते भोज्यं मापस्थ खादयेत् ॥ ७४ ॥ दिनाष्टकमियं देया श्वित्रकुष्ठं विनाशयेत् । खोटाख्यं च रसं पश्चात्किचिक्कालं प्रदापयेत् ॥ ७५ ॥

अंकोळ व देवडांगरी समभाग घेऊन एक कौल वजनाच्या गुटिका कराव्यात. नंतर ह्यांतून एक गोळी साखरेंतून द्यावी. गोळी घेतल्यानंतर दोन प्रहरांनी उडदाचे पदार्थांचें भोजन करावें. अशा प्रकारें ही गोळी आठ दिवस द्यावी म्हणजे पांढऱ्या कोडाचा नाश करील. ही दिल्यानंतर मागून किंचित् वेळानें खोटाख्य रसाची योजना करावी.

रसराज.

पारदं गन्धकांकोळमूलवल्कलमाक्षिकम् । विषतिदुकतालं च समंगा दुग्धिका तथा ॥ ७६ ॥ अर्को गन्धर्वहस्तश्च जयन्ती कटुकचिचिका । पलंपलं समादाय पलमात्रा च पिप्पली ॥ ७७ ॥ अर्कोसेहुण्डमेपीनां दुग्धैः कुर्याच्च भावनाः । तिस्रो वपि चतस्रो वा चूर्णे सूक्ष्मे विचक्षणः ॥ ७८ ॥ देवदालीरसैः पश्चात्त्रयो देयास्तु भावनाः । सर्वे विमर्द्यं संशोष्य छागीमूत्रेण गोलकम् ॥ ७९ ॥ कारयेन्मृषिकामध्ये कुक्कुटाख्यपुटे पुटेत् । रक्तिकैका प्रदातव्या गुडेन परिवेष्टिता ॥ ८० ॥ श्वित्रे तेन भवेयुश्च विस्फोटास्तदनन्तरम् । स्फुटंति स्फोटास्ते सर्वे विन्दवास्तिलसन्निभाः ॥ ८१ ॥ निष्पद्यंतेऽथ कृष्णास्ते रसराजप्रभावतः । मापास्तिला प्रयोगेऽत्र भोक्तव्यास्तिलभोजनम् ॥ ८२ ॥ कुलित्यं चापि वार्ताकं पुण्डरीकं प्रयोजयेत् । शूरणं कारवेळं च कर्कोटीं छागसंभवम् ॥ ८३ ॥ मांसं सवेसवारं च सतैलं बृहतीफलम् । नश्यति सर्वकुष्ठानि संख्यान्यष्टादशैव हि ॥ ८४ ॥ यद्दुग्धमुद्गोदरप्रीहविद्रधानपि नाशयेत् । अग्निं च कुहते दीप्तं वृद्धिं तेजो बलस्य च ॥ ८५ ॥

पारा, गंधक, अंकोळाच्या मुळीची साल, स्वर्णमाक्षिक, कुचला, हरताळ, लाजाळू दुधी, रुई, एरंड, ऐरण, कडू चिंच, पिपळी एक एक पळ घ्यावीं. रुई, सांवरी व मेंढी यांच्या दुधाच्या तीनचार भावना चूर्णास द्याव्यात. नंतर देवडांगरीच्या रसाच्या पुन्हां तीन भावना द्याव्यात व त्या सगळ्या चूर्णांचें एकत्र मर्दन करून शुष्क झाल्यावर शेळीच्या मूत्रांत त्याचा एक गोळा बनवावा. मग तो गोळा शरावसंपुटांत घालून एक कुक्कुटपुट द्यावें. नंतर (सिद्ध) औषधांतून एक रतिभार औषध गुळांतून भक्षण करावें. तदनंतर पांढरें कौड असल्या ठिकाणी फोड येतील ते फोड फुटून तिळाप्रमाणें लहान बिंदु त्यांतून बाहेर येतील. व ते फोड सुकल्यानंतर मूळची कृष्णवर्ण वचा रसराजाच्या प्रभावानें दिसू लागेल. हा प्रयोग चालू असता उडीद व तीळ यांच्या पदार्थांचें भोजन करावें. भोजनांत हुळगे, वाळूक, कमळें, सुरण, कारलें, काकडी, मसाला घालून तयार केलेंलें शेळीचें मांस व तेलान्त तयार केलेली डोरली वागीं यांचा उपयोग करावा. म्हणजे अठरा प्रकारचीं कुष्ठें नाश पावतात. तसेंच यकृत, गुल्म, प्लीहा, विद्रधी यांचा नाश करून अग्नि, तेज व बल यांना हा रसराज वाढवितो.

श्वित्रगजसिंह तैल

लांगलीमूलतोयं स्याद्दशमूलरसं पुनः । ज्वालामुखीरसो ग्राह्यो नीलिकाजलमानयेत् ॥ ८६ ॥ गिरिकर्णोरसं चैव कुमारीरसमानयेत् तिलतैलं तथा ग्राह्यं समं तेन रसेन च ॥ ८७ ॥ कासीसं राजिकाग्निं यवक्षारश्च टंकणम् । स्वर्जिकार्कस्य दुग्धं च सेहुण्डस्य पयस्तथा ॥ ८८ ॥ रसाञ्जनमतिश्लक्ष्णं भृंगराजरसस्तथा । भ्रूतकफलान्येव निबवीजानि यानि च ॥ ८९ ॥ त्रिफलाया रसः सिद्धः शुद्धं तक्रं गवामिह । लोहचूर्णं तथा शुद्धं विशल्यंशेन योजयेत् ॥ ९० ॥ पक्त्वा तैलं शुभं ग्राह्यं लेपनीयं वपुः सदा । घर्भे स्थेयं खरे गाढं पूर्वमुक्तं च भोजनम् ॥ ९१ ॥ अवश्यं च विलीयन्ते श्वित्रकुष्ठानि सर्वथा । दग्धे शय्या प्रकर्तव्या मनसा निश्चलेन च ॥ ९२ ॥ ब्रह्मचर्यं निषेवेत दानं देयं स्वशक्तितः । मोक्षणं वध्यस्त्वानां दया सर्वेषु जंतुषु ॥ ९३ ॥ स्वर्णोपमा तस्य शरीराकांतिर्धत्ते बलं मत्तगजस्य कामी । त्यक्तश्च यो वैद्यशतैः सहस्रैः श्वित्री भवेदेव पवित्रितांग । श्वित्रेभिसिंहाभिधतैलयोगान्नरः प्रमुच्येत सम-

स्तकुष्ठान् ॥ ९३ ॥ यावन्तो हि मया प्रोक्ता प्रयोगाः कुष्ठनाशनाः ।
त्रिफलाक्वाथतः प्रायाः कर्तव्याः सूतवेदिभिः ॥ ९५ ॥

जल पिंपळीमूळ, दशमुळें, ज्वालामुखी, नीलिका, विष्णुक्रांता, कोर-
फड यांचा रस व या सर्वांच्या रसाइतकें तिळांचें तेल घ्यावें. नंतर
कासीस, मोहरी, रेवाचिनी, जवखार, टाकणखार, सजीखार, रुईचा,
चीक, सावरीचा चीक, रसांजन, माक्याचा रस, बिंबे, निंबोळ्या, त्रिफळेचा
सिद्ध रस, गाईचें निर्मळ ताक, विसाव्या हिशानें शुद्ध लोहचूर्ण
त्यांत घालून तें तेल अग्नीवर सिद्ध करावें. व याचें शरीरास मर्दन
करून उन्हांत बसावें, पूर्वी सांगितल्याप्रमाणें भोजनादि क्रम आच-
रावा; म्हणजे श्वित्रकुष्ठांचा जरूर नाश होईल. दर्भशय्येवर शयन
करावें, मन निश्चल ठेवून ब्रह्मचर्याचें रक्षण करावें. यथाशक्ति दानधर्म
करावा. वध्य जीवाचें रक्षण करावें. जीवमात्राचे ठिकाणीं दया
ठेवावी. अशा प्रकारचें आचरण करणाराची शरीरकांति सुवर्णासारखी
होते. त्याचें बल व कामेच्छा वाढते. ज्याला असाध्य म्हणून शेंकडों
वैद्यांनीं सोडून दिलें आहे, त्याचें शरीर निर्मळ होईल. हें श्वित्रभस्तिह
नांवाचें तेल मनुष्याला सर्व कुष्ठांपासून मुक्त करील. जितके कुष्ठना-
शक प्रयोग मी सांगितले आहेत तितक्या सर्वांची योजना पारदक्रिया
जाणणान्यानें त्रिफळ्याच्या काढ्यांतून करावी.

अन्यश्वित्रहरतैल

मनःशिलार्कसेहुण्डपयो नीलिरसस्तथा । गंधकं हरितालं च
कासीसं हयमारकः ॥ ९६ ॥ चित्रकं तुथकं मुस्तां मरिचं रजनी-
द्रयम् । त्रिफला भृंगराजश्च लांगली दहनस्तथा ॥ ९७ ॥ नीलो-
त्पलस्य कन्दं च लोहचूर्णं च वाकुची । बीजं शोफालिकायाश्च
विषं क्षारत्रयं समम् ॥ ९८ ॥ गिरिकन्या देवदाली तैलं ज्वालामु-
खीरसः । प्रपुत्राटरसं दत्त्वा तैलं पाच्यं प्रयत्नतः ॥ ९९ ॥ घर्म
स्थित्वा च तत्तैलं तनौ संलेपयेत्ततः । घर्मं स्थेयं द्वियामं हि श्वित्र-
नाशे तदुत्तमम् ॥ १०० ॥ शनैः शनैः खरे घर्मं श्वित्रं कृष्णं भवि-
ष्यति । यदि वर्षसहस्रस्य भवेच्छ्वित्रं तथापि किम् ॥ १०१ ॥ प्रण-
श्यत्यातिवेगेन तैलवार्ताकभाक्षिणः । माषान्नभोजिनः कारवेल्लक-
कॉटकाशिनः ॥ १०२ ॥ मण्डलानि प्रणश्यन्ति तथा सिध्मानि नाश-
येत् ॥ गजचर्मणि दद्रूणि पामाश्चापि विनाशयेत् ॥ रकसां सहसा
ह्न्यात्परिसर्पं च दारुणम् ॥ १०३ ॥ न कांचनं कान्तियुतं तदग्रे न

कामदेवो मदमादधाति ॥ न कुंकुमस्यापि चकास्ति वर्णः तत्तैल-
सेवी हि भवेत्सुरूपः ॥ १०४ ॥

मनशीळ, रुईचा चीक, सांवरीचा चीक, निळीचा रस, गंधक, हर-
ताळ, कासीस, कण्हेर, चित्रक, मोरचूद, नागरमोथे, भिरें, हळद,
दारुहळद, त्रिफळा, माका, जलपिंपळी, ऐरण, निळ्या कमळाचा गोड्डा,
लोहचूर्ण, बावची, निर्गुडीचें बीज, बचनाग, जवखार, सजीखार, टाक-
णखार, विष्णुक्रांता, देवडांगरी, ज्वालामुखी व पनवाड
यांचा रस घालून प्रयत्नपूर्वक तिळांचें तेल सिद्ध करावें. नंतर उन्हांत
बसून तें तेल सर्वांगास लावावें. नित्य दोन प्रहरपर्यंत उन्हांत बसावें
हणजे उत्तम प्रकारें श्वित्राचा नाश होतो. उन्हांत हळू हळू कोडाचा
पांढरा वर्ण नाहीसा होत होत त्यास काळसरपणा येतो. हजार वर्षांचें
कोडही अति त्वरित वरें होईल. हा प्रयोग चालू असतांना तेल,
वाळूक, उडदाचें अन्न, कारलें, काकडी यांचें सेवन करावें. हणजे
मंडळ, सिध्म, गजचर्म, दद्रू, पामा (खरूज), रकसा (कंइ-कोरडी
खरूज) व दारुण परिसर्प या सर्वांचा नाश होतो. त्याची कान्ति
सोन्यापेक्षां सुरेख होते, त्याला पाहून कामदेवही मार्गें राहतो, व केश-
राचा रंगही बरोबरीस लागत नाही. अशा प्रकारें या तेलाचा उपयोग
करणारा सुरूप होतो.

ताम्रप्रयोग

विशद्भागमितं ताम्रं सूक्ष्मं भागत्रयं शिला ॥ ताम्रतुल्यानि गृह्णी-
याद्भव्यभल्लातकानि च ॥ १०५ ॥ तानि संकुट्टयित्वाथ शिलाताम्रे
विमिश्रयेत् ॥ द्विगुणं गंधकं दत्त्वा संपुटे तत्परिक्षिपेत् ॥ १०६ ॥
हंडिकायंत्रमध्यस्थं पंचयामावधिर्हि तत् ॥ तावच्चुल्ल्युपरि क्षिप्त्वा
वर्हि चाथः प्रदीपयेत् ॥ १०७ ॥ अवतार्य स्वयं शीते तत्ताम्रं
मृतमुत्तमम् ॥ पिप्पलीनां रसेनादौ चिचिकास्वरसेन च ॥ १०८ ॥
वदर्याः स्वरसेनापि कन्यकाया रसेन तत् ॥ भावनाश्च पुटं दत्त्वा
प्रत्येकेन च पंच च ॥ १०९ ॥ ततः सूक्ष्मं विधूर्ण्याथ तत्ताम्रं योग्य-
मात्रया ॥ पिप्पल्या सह तद्द्यान्माषमात्रं भिषग्दरः ॥ ११० ॥ तदै-
तद्रेचयेत्सम्यग् यावदामावधिर्भवेत् ॥ नैव मूर्छा न च क्लेदो वांति-
भ्रांतिर्न विद्यते ॥ १११ ॥

तावें २० भाग, मनशीळ ३ भाग व तांब्याच्या बरोबरीनें बिंबे
घेऊन ते कुटून मनशीळ व ताम्र यांच्यांत मिश्र करावे. नंतर दुप्पट

गंधक मिसळून संपुटांत ठेवावें, व तें संपुट हंडिकायंत्रांत घालून पाच प्रहर खालीं अग्नि लावावा. स्वांगशीत झाल्यावर खालीं उतरून आंतील मृत ताम्र काढून घ्यावें, व त्यास पिंपळी, चिंच, बोर व कोरफड यांच्या प्रयेकाच्या रसाचीं पांचपांच पुटें देऊन त्याचें बारीक चूर्ण करावें. नंतर योग्य मात्राप्रमाणांत सद्द्वैद्यानें त्याची पिंपळीच्या चूर्णातून योजना करावी. शरीरांत आम असेपर्यंत यानें रेच होतात. मूर्च्छा, क्लेश, वांती, भ्रम वगैरे यानें होत नाहीं.

देवभूतिरस

तत्ताम्रं च पुनर्धीमान्भावयेत्त्रिफलांबुभिः । काकमाच्या रसेनापि भावनीयं त्रयं त्रयम् ॥ ११२ ॥ घृत्तूरस्य रसेनापि भृंगराजरसेन च ॥ बीजपूररसस्यापि तिस्रो देयाः पृथक्पृथक् ॥ ११३ ॥ आर्द्रकरय रसेनाथ नववारं विभाव्य च ॥ नववारं पुटेत्पश्चात्कमशो बुद्धिमा-न्नरः ॥ ११४ ॥ शुद्धलोहं समं तेन तावद्भस्म रसस्य च ॥ निक्षिप्य मर्दयेत्खल्वे चतुर्गुणमितं ददेत् ॥ ११५ ॥ त्रिकटुत्रिफला-जातीफलं चैव लवंगकम् ॥ सभभागं कृतं चूर्णं पर्णखंडेन दापयेत् ॥ ११६ ॥ मुखशुद्धयर्थमप्येव पुनस्तांबूलचवणम् ॥ सन्निपःतेऽपि संजाते ज्वरे घोरेऽग्नि सादने ॥ ११७ ॥ कुष्ठे दुष्टे प्रदातव्ये उन्मादे वाप्यपस्मृतौ ॥ सामे निरामे ह्यथवा कासे श्वासे विशेषतः ॥ ११८ ॥ पाण्डुरोगे तथा देयश्चोदरे भृशदारुणे ॥ वलीपलितकं हन्यात्खालित्यं च विशेषतः ॥ ११९ ॥ वज्रकायो भवत्येव निरपायो विशेषतः ॥ दीर्घायुः कामरूपः स्यात्स्त्रीणामत्यंतवल्लभः ॥ १२० ॥ उत्सा-ही स्मृतिमान्प्रायो मेधावी खेचरः परः ॥ ब्रह्मास्त्रं चाप्यसिद्धं स्याद्भरिचक्रं च निष्फलम् ॥ १२१ ॥ शिवशूलं वृथा याति शक्रशस्त्रं निवर्तते ॥ स्वयंस्वयंभूर्भगवान्यदि वेत्ति न वेत्तिवा ॥ १२२ ॥ नामरो नापरः कश्चित्सूतस्यास्य महन्महः ॥ य एनं सेवते नित्यं न स काल-वशं व्रजेत् ॥ १२३ ॥ योगवाही रसः प्रोक्तो देवभूतिरिति स्मृतः ॥ १२४ ॥

उपरोक्त ताम्रयोगांतील ताम्र घेऊन त्रिफलेचा काढा, काकजंधारस यांच्या तीन तीन भावना घाव्यात. नंतर धोतरा, माका व महालुंग यांच्या रसान्या पृथक् पृथक् तीन तीन भावना घाव्यात. व आल्याच्या रसान्या नऊ भावना देऊन पहिल्यापासून पुनः क्रमानें पुटें द्यावीत. नंतर शुद्ध लोह ताम्राइतकें व तितकेंच पारदभस्म ताम्रांत मिश्र करून खलांत घालून खूप धोटावें. घोटून झाल्यावर ४ गुंजाभार त्रिकटु,

त्रिफळा, जायफळ व लवंग यांच्या समभाग केलेल्या चूर्णातून नाग-बेळीच्या पानासह खावें. मुखशुद्धीकरितां पुन्हां तांबूल भक्षण करावा. सन्निपातध्वरांत, अतिशय ताप, अग्निमांघ असतांना, दारुण कुष्ठ-रोगांत व उन्माद रोगांत व अपस्मार, साम-निराम अथवा खोकला, दमा, पांडुरोग, अति दारुण उदररोग, म्हातारपणाची छाया, टक्कल या रोगांवर याची योजना करावी म्हणजे त्यांचा नाश होतो. याचे सेवनाचे योगानें देह बळकट व निरोगी होतो. दीर्घायुष्य, सुंदर कान्ति, यांची प्राप्ति होऊन स्त्रियांना अति प्रिय होतो. मनुष्य उत्साही, श्रीमान्, बुद्धिमान् होऊन आकाशगामी होतो. ब्रह्मास्त्र, सुदर्शन हीं अस्त्रे यापुढें निष्फळ आहेत. शंकराचा शूल, त्याचप्रमाणें इंद्राचें वज्र यांचाही या रसापुढें पाड लागणार नाहीं. इतकेंच नव्हे तर भगवान शिवास हा रस माहीत आहे कीं नाही याची शंकाच वाटते ! देव अगर मनुष्य जो कोणी या श्रेष्ठ रसाचें सेवन नित्य करील तो केव्हांहि कालवश होणार नाहीं. हा देवभूति नांवाचा रस योगवाही आहे असे म्हणतात.

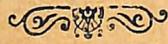
खर्परसत्त्व

खर्परं द्वादशांशं स्याच्छिखिग्रीवं चतुर्थकम् । नेत्रभागं तथा ग्राह्यं स्वर्णमाक्षिकमुत्तमम् ॥ १२५ ॥ मनःशिला त्रिभागा स्याद्दुङ्गणं नवभागिकम् । गन्धकं त्रितयं भागं काकमाचीद्रवे भृशम् ॥ १२६ ॥ दिनसप्तावधिः कार्या भावनाविधिरुत्तमः । अर्धमूषाख्ययन्त्रेण सत्त्वं तत्सारयेद्बुधः ॥ १२७ ॥ खर्परस्य दृढं सत्त्वं निर्धूमं कर्मसाधकम् । योगवाहि भवेदेतत्सर्वकार्येषु योजयेत् ॥ १२८ ॥

इति श्रीमद्गन्तरसाचितामणौ चतुर्थः स्तवकः ॥ ४ ॥

कलखापरी १२भाग, मोरचूद ४ भाग, उत्तम माक्षिक २ भाग, मन-शीळ ३ भाग, टाकणखार ९ भाग, गंधक ३ भाग हीं सर्व द्रव्ये काकमाचीच्या रसांत खूप मर्दन करून सात दिवस भावना घाव्यात-नंतर अर्धमूषा यंत्राचे साह्यानें वैद्यानें त्याचें सत्व काढावें. अशा प्रका-रचें काढलेले निर्धूम खापरीचें सत्व कार्यसाधक, योगवाही असून सर्व कर्मांत योजना करण्यास प्रशस्त आहे.

स्तवक ५ वा.

रसमर्दन

इष्टिकाचूर्णं लवणं गुडोर्णा राजिका तथा ।
गृहधूमसमायुक्तं सूते दद्यात्कलांशिकम् ॥
मर्दयेत्त्रिदिनं सूतमम्लवर्गेण संयुतम् ॥ १॥

विटकराचें चूर्ण, मीठ, गुळ, केश (लोकर), मोहरी, घेरोसा यांच्या सोळाव्या हिश्याइतका पारा घेऊन त्यांत मिसळून अम्ल रसांत-ईड निंबादिकांच्या रसांत त्याचें मर्दन करावें.

रसस्वेदन

आयसे मृन्मये पात्रे स्वेदयेच्च दिनत्रयम् । लवणत्रिकटुक्षारैः
सर्वे मर्द्यमजाजलैः ॥२॥ क्षालयित्वाऽथ त्रिदिनं मर्दयेत्स्वेदनौषधैः ।
राजिकाशिग्रुपत्रैश्च कुर्यात्कुण्डलिकां शुभाम् ॥ ३ ॥ रसं मध्ये
विनिक्षिप्य वस्त्रे बद्ध्वाऽथ पोटलीम् । क्षाराभ्लमूत्रवर्गेण स्वेदयेच्च
दिनत्रयम् ॥ ४ ॥

लोखंडाच्या किंवा मातीच्या पात्रांत पारदाचें तीन दिवस स्वेदन करावें. मीठ, त्रिकटु, सर्वक्षार, या सर्वांचें शेळीच्या मूत्रांत मर्दन करून त्यानें पारा खूप धुवून टाकावा व स्वेदनविधींत सांगितलेल्या औषधांत त्याचें तीन दिवस मर्दन करावें. मोहरी व शेवग्याचीं पाने एकत्र वाटून त्यांची कुंडली तयार करून त्यांत पारा घालावा व वस्त्रानें बांधून त्याची पोटळी करावी व दोलायंत्रांत क्षारवर्ग, अम्लवर्ग, अगर मूत्रवर्ग यांत त्याचें तीन दिवस स्वेदन करावें.

रसमूर्च्छन

स्नुह्यकौन्मत्तकन्याभिस्त्रिफलाचित्रकेण च । लवणेन समं सूतं
मर्दयेन्मूर्च्छिते रसे ॥५॥ दोलास्वेदं प्रकुर्वीत क्षाराभ्लमधुमूत्रकैः ।
उत्थाप्य मूर्च्छयेत्पश्चात्त्रिवारं च पुनः पुनः ॥ ६ ॥

सांवरीचा चीक, रुईचा चीक, धोतऱ्याचा रस, कोरफडाचा रस, शेंदेलोण व शेंदेलोणाइतकाच पारा घेऊन त्याचें मृत रसां (गधकां) त मर्दन करावें. क्षार, अम्लरस, मध, मूत्रवर्ग दोलायंत्रांत घालून स्वेदन करावें. याप्रमाणें वरचेवर काढून पुन्हां पुन्हां असें तीन वेळ स्वेदन करावें.

अधःपातन

द्वौ भागौ तस्य सूतस्य ताम्रचूर्णैकमेव च । दत्त्वाम्लं मर्दये-
त्स्वस्वे विषचूर्णेन संयुतम् ॥ ७ ॥ पिष्टीं कृत्वा प्रयत्नेन क्षालयेत्त-
दनन्तरम् । कटाहं नूतनं नीत्वा तस्याधो लेपयेद्रसम् ॥ ८ ॥ अन्नं
तत्र मृदा लिप्त्वा जलं स्थाप्युपरि क्षिपेत् । स्थाली कटाहयोः
संधिं लेपयेत्सुदृढं मृदा ॥ ९ ॥ कटाहोपरि कर्तव्यं वन्योपलाम्नि-
दीपनम् । जलमध्ये रसो याति शुल्बं तिष्ठति चोपरि ॥ १० ॥

दोन भाग शुद्ध पारा, व एक भाग शुद्ध तांब्याचा चुरा यांचें बचनागाचे चूर्णासह अम्लरसांत मर्दन, करावें. नंतर त्याचें वारीक पीठ करून धुवून टाकावें. नवीन कढई घेऊन तिच्या तळास त्याचा लेप करून ती कढई मडक्यावर ठेवून मातकापड करून संधिबंधन करावें. नंतर वर कढईत अग्नि प्रदीप्त करावा म्हणजे उष्णतेनें पारा खालच्या मडक्यांतील पाण्यांत उतरेल.

ऊर्ध्वपातन

शुल्बाद्रसोरसात्ताम्रं पातयेच्च पृथक् पृथक् । पुनः पिष्टीं प्रकर्त-
व्या दत्त्वाम्लं ताम्रसंयुतम् ॥ ११ ॥ ऊर्ध्वपातनमेतच्च यंत्रे डमरुके
भवेत् ॥ १२ ॥

ताम्रांतून पारद व पारदांतून ताम्र यांचें पृथक् पृथक् पातन करावें. नंतर पुन्हां एकत्र करून अम्लरसांत भावना द्यावी. व डमरुयंत्रांत घालून खालीं अग्नि लावावा म्हणजे वरच्या मडक्यास आंतून पारा चिकटेल. वरील मडक्याच्या बुडावर ओले फडकें खालीं अग्नि असे-पर्यंत ठेवावें. तें सुकू लागल्यास पुन्हां ओले करावें.

नियमन

स्थूलसैध्वखोटेन कार्यं मूषापुटत्रयम् । स्थापयित्वा रसं तत्र
नवसारं कलांशिकम् ॥ १३ ॥ द्वारं निरुध्य यत्नेन वस्त्रं च वेष्टये-
न्मृदा । स्थापयेद्भूधरे यजे वन्हिः कार्यां दिनत्रयम् ॥ १४ ॥

शेंदेलोणाचा मोठासा खडा घेऊन त्याची तीन थरांची मूस तयार करावी. त्यांत शुद्ध पारा घालून नंतर सोळाव्या अंशाइतका नवसागर त्यावर घालावा. तदनंतर प्रयत्नानें द्वार बंद करून सभोवती मातकापड करावें व भूधरयंत्रांत ठेवून तीन दिवस अग्नीची उष्णता द्यावी.

निरोधन

अथ सूतं समुद्धृत्य काचकूप्यां विनिक्षिपेत् । मर्द्याग्लेनाथ
संपूर्य द्वारमुद्रां प्रदापयेत् ॥ १५ ॥ स्थापयेद्भूमरुयंत्रे स्वेदयोद्दिनस-

सकम् । स्वांगशीतं समुद्धृत्य पूर्ववत्स्वेदयेत्पुनः ॥१६॥

तो पारा अम्लरसांत खलून काचेच्या कुपींत भरावा व कुपीच्या मुखास मुद्रा करावी. नंतर डमरूयंत्रांत तीन दिवस स्वेदन करावे. स्वांगशीत झाल्यावर बाहेर काढून पुन्हां पूर्ववत् विधीने स्वेदन करावे.

ग्रास (मुखकरण)

बीजपूरफलं गृह्य त्वचमुत्सृज्य कारयेत् । नवसारयुतं सूतं तस्य मध्ये विनिक्षिपेत् ॥ १७ ॥ स्वेदयेद्दोलिकायन्त्रे चाम्लवर्गे दिनत्रयम् भूनागं तुवरी लोभ्रं वासाया नैशुकं जलम् ॥ १८ ॥ स्त्रीषुण्यं नरशुकं च क्रमेण भावितं रसम् । ग्रसते सर्वलोहानि युक्तियोगाद्रसेश्वरः ॥ १९ ॥ त्र्यहं सप्तदिनं वाऽथ चतुर्दशैकविंशतिः । संस्काराः सूतराजस्य श्रेष्ठाः स्युरुक्तरोत्तराः ॥ २० ॥

महालुंगाच्या वरची साल काढून थोडीशी जागा करावी व नवसागराशी खललेला पारद त्या जागेत ठेवून अम्लरसांत तीन दिवस स्वेदन करावे. नंतर काढून घेऊन भूनाग, तुरटी, लोभ्र, अडुळसा, ईड निंबू, रज, वीर्य यांच्या क्रमाने भावना घाव्यात. हा अशा प्रकारच्या युक्तीने तयार केलेला पारा सर्व प्रकारच्या लोखंडाचा ग्रास करतो. तीन, सात, चौदा अगर एकवीस दिवस अशा प्रकारचे पारदावर संस्कार केले असता उत्तरोत्तर तो श्रेष्ठ होत जातो.

रसरञ्जन

कंकुष्ठं हरितालं च गन्धकं दरुदं शिला । माक्षीकं सैंधवं तुत्थं नवसारं तथाभ्रकम् ॥ २१ ॥ सैवीरं गैरिकाकारं राजावर्तं विषत्रयम् । प्रवालं यावकं पिङ्गं सिंदूरं सरसाञ्जनम् ॥ २२ ॥ समुद्रफलं कर्पूरं पीतकासीसवेतसम् । खर्परं किंशुकं रक्तं तुरटीं नूतनो नयेत् ॥ २३ ॥ कृत्वा सूक्ष्मं विघृण्याथ स्त्रीरक्तेन च भावयेत् । दाडिमीकुसुमैर्भर्ष्य जपायाः कुसुमैस्तथा ॥ २४ ॥ बन्धूककुसुमैर्गाहं हस्तिशुण्डीरसैरपि । चांगेरिकारसैः साकं मुसलीरसमर्दितम् ॥ २५ ॥ हरिद्राभावनाः पंच त्रुटिकायास्तथा रसैः । सुवर्णकुसुमानां च रसैर्दद्याच्च भावनाः ॥ २६ ॥ शृङ्गीविषस्य दातव्या भावना पंच पंच च । दुग्धिकाया रसैः पंच कुंकुमस्य रसैरपि ॥ २७ ॥ राजवृक्षस्य पुष्पाणां निंबुकानां द्रवैस्तथा । एवं रागयुतः सम्यक्प्रोज्वलो निश्चलस्तरम् ॥ २८ ॥ सर्वकर्मसहः श्रीमानग्निस्थायी स्थिरो भवेत् । हेमाभ्रसत्त्वप्रभृतीन्ग्रसते निष्प्रयासतः ॥ २९ ॥ ततो यामद्वयं

कुर्यात्कर्मणान्तेऽथ मर्दनम् । अवश्यं बध्यते तेन कर्मणा पारदः परः ॥ ३० ॥ यद्यदारभते कर्म तत्तदेव करास्थितम् । भविष्यति न सन्देहः कंकुष्ठादिगणादतः ॥ ३१ ॥ अनेन सदृशं नान्यद्रसाधीनकरं परम् । भूतले विद्यते साक्षाच्छंभुदेवेन भाषितम् ॥ ३२ ॥ असौ रक्तगणः कार्यो रसकार्यस्य सिद्धये । विनाऽनेन न जायेत जारणाकर्म सूतके ॥ ३३ ॥ अवश्यं पीतवर्णः स्यात्तथा वन्हौ स्थिरो भवेत् । अवश्यं जायते रक्तोप्यवश्यं ग्रासलोलुपः ॥ ३४ ॥ अनेन गणराजेन सकलं कर्म कारयेत् । क्षुद्रोधो जायतेऽनेन प्रबोधो मनसस्तथा ॥ ३५ ॥

मुरदाडशिग, हरताळ, गंधक, हिंगूळ, मनशीळ, माक्षीक, सेंद्रेण, नवसागर, अभ्रक, सुरमा, सोनकावेसारखा भटक रंगाचा राजावर्त, तिन्ही विषे, प्रवाळ, घुग्या, हळद, शेंदूर, रसांजन, समुद्रफल, कापूर, पिवळें कासें, अम्लवेतस, कळ खापरी, पळस, कुसुमा व नवी तुरटी या सर्वांचे बारीक चूर्ण करून त्या चूर्णास स्त्रीरजाच्या भावना घाव्यात. डालिंबाच्या फुलांचा रस, जास्वंदीच्या फुलांचा रस, असणां (दुपारती)च्या फुलांचा रस, हस्तिशुंडीचा रस, चांगेरीचा रस व मुसळीकंदाचा रस यांत त्या चूर्णाचे पुन्हां मर्दन करावे. नंतर हळदीच्या रसाच्या पांच, व लहान इलायची, कांटेधोत्रा, शृंगीविष, यांच्या पांचपांच भावना घाव्यात. दुधी, केशर, बाहव्याचीं फुलें, लिंबाचा रस, यांच्या पांचपांच भावना घाव्यात अशा प्रकारे कृति पूर्ण झाल्यावर पारा रंगयुक्त व निश्चल होतो. सर्व कर्मांत योग्य, तेजस्वी, अग्नीत राहणारा, व स्थिर असा होतो, सोने अभ्रकसत्व वगैरेंचा हा पारद सहज ग्रास करतो. यानंतर दोन प्रहरांनी पाण्याचे मर्दन करावे; या प्रकाराने पाण्याचे अवश्य बंधन होतें. या कंकुष्ठादि गणापासून ज्या ज्या कर्माचा आरंभ करावा ते ते साध्य होतें. यापेक्षां श्रेष्ठ अशी पारदक्रिया या भूतलाचे ठिकाणी नाही. ही साक्षात् शंकराने सांगितली आहे, पारदक्रियेच्या सिद्धीकरितां हा रक्तगण उपयोगी आहे. याविना पाण्यावर जारणक्रिया होत नाही. याचे योगाने पाण्याचा रंग पिवळा होऊन तो अग्नीत स्थिर राहतो, या क्रियेने पारदाचा रंग लाल होऊन तो ग्रास करण्यास समर्थ असा होतो. या श्रेष्ठ गणाचे योगाने सर्व कर्म करतां येतात. याचे योगाने क्षुधेचे वर्धन होऊन मनही शांत होतें.

ग्रासविधि

पूर्वप्रोक्तं रसेन्द्रं तं लोहखत्वे विनिक्षिपेत् । चतुःषष्ट्यंशभा-

गेन जीवग्रासं प्रदापयेत् ॥ ३६ ॥ त्रिंशंशं लवणं दत्त्वा ह्यम्लेन सह
मर्दयेत् । सोयं खल्वे चरेद्रसं द्रुतिर्गर्भं प्रजायते ॥ ३७ ॥ सोष्णेन
चारनालेन क्षालयित्वाऽथ सूतकम् । स्थापयेत्पत्रपुटके चाष्टांशे
विडंसंयुते ॥ ३८ ॥ तत्पुटं पोटलीं बद्ध्वा दोलायंत्रेण धारयेत्
अर्धपूर्णं घटं कृत्वा मूत्राम्लभूतिधारिणा ॥ ६९ ॥ पुनः सूत्रे निब-
ध्याथ यंत्रद्वारं पिधापयेत् । त्रिदिने जायते ग्रासः सूतके नात्र संश-
यः ॥ ४० ॥ सोष्णेन क्षालयित्वाऽनु ग्रसते च पुनः पुनः । मर्दनं
स्वेदनं कार्यं निर्मलो जायते रसः ॥ ४१ ॥ गृहधूमोष्णिकाधूर्णं दधि
निर्गुण्डिकाञ्जिकम् । ग्रासांते स्वेदयेत्सूतं पातनं च प्रदापयेत् ॥ ४२ ॥
चतुःषष्ट्यंशभागेन ग्रासयुग्मं प्रदीयते । चत्वारिंशद्विभागेन दद्या-
द्ग्रासचतुष्टयम् ॥ ४३ ॥ त्रिंशंशकेन षड्ग्रासा अष्टौ विंशतिकेन चा-
एते चतुर्विधा ग्रासा जीर्यते स्वेदयोगतः ॥ ४४ ॥ चतुर्गुणेन वस्त्रेण
पीडितो यदि निःसरत् । ग्रासं जीर्णं विजानीयादजीर्णं त्वथभावयेत्
॥ ४५ ॥ जीर्णं जीर्णं च दातव्यमजीर्णं तान्विवर्जयेत् । अस्य पातं ततः
कृत्वा पुनर्ग्रासं प्रदापयेत् ॥ ४६ ॥ दश ग्रासाः प्रदातव्या जलकूर्मै रसस्य
च ॥ षोडशांशेन बीजं च विडं चाष्टांशिकं भवेत् ॥ ४७ ॥ द्वादश
द्वादशांशे च स्थलकूर्मै र्प्रदापयेत् ॥ अष्टांशे भुवनग्रासा दातव्य-
कंदमध्यतः ॥ ४८ ॥ कंदमध्ये विडं दत्त्वा विडमध्ये तु परदम्
द्वारं निरुध्य यत्नेन वेष्टयेद्ग्राससा सृदा ॥ ४९ ॥ भूधरे च पुटं दत्त्वा
त्रिदिनैर्जीर्यते रसः ॥ दातव्या षोडश ग्रासाः पादांशेन रसस्य ते
॥ ५० ॥ कृत्वा वज्रमयीं मूषां विडं गर्भं प्रदापयेत् ॥ तत्क्षणाद्ग्रसते
सूतः पुटेन करिपात्रिणा ॥ ५१ ॥ जलकूर्मै र्दिनत्रयीणि स्थलकूर्मै र्दिनत्रयम् ॥
कंदमध्ये दिनत्रयीणि मूषायां च दिनत्रयम् ॥ ५२ ॥ एत-
च्चानुष्णेनार्यं ततः सिध्यति पारदः ॥ दिव्यौषधिसमायुक्तं सूतबन्ध-
नं च कारयेत् ॥ ५३ ॥ बद्धश्च सूतराजेन्द्रो कामदायी भवेत्स्फुटम् ॥
समेन शतवेधी स्याद्विगुणेन सहस्रकम् ॥ ५४ ॥ चतुर्गुणेन लक्षं तु
कोटिमष्टगुणेन तु ॥ बीजं कलागुणं जीर्णं द्वात्रिंशत्त्रिंशकं तथ-
॥ ५५ ॥ वेधयेत्सर्वलोहानि स्पर्शमालेण निश्चितम् । शंकरेण विधिः
प्रोक्तो बीजे त्रिगुणवाहिते ॥ ५६ ॥ यावत्संख्यं भवेद्दिव्योऽम तावद्बीजं
च जारयेत् ॥ गन्धकोऽत्यधिको जार्यः शतसाहस्रसंख्यया ॥ ५७ ॥
रागाधिक्यं करोत्येव सर्वजारणकर्मणि ॥ रक्ततैलेन संयुक्तं दीर्घमूषां
रसं क्षिपेत् ॥ ५८ ॥ बीजं नागान्वितं गाल्यं तप्ते तैले रसं क्षिपेत् ॥
मूषे तप्ते करीषाग्नावित्यं सरति सूतकः ॥ एकं द्विरथवा त्रीणि
सारितव्यो रसोत्तमः ॥ ५९ ॥

पूर्वाच्या योगांत सांगितलेला पारा घेऊन खलांत घालावा व त्याच्या
चौसष्टांशाइतकें सुवर्ण व अभ्रकसत्व त्यांत घालावें. तिसाव्या अंशाइतकें
संदेलोण घालून अम्लरसांत त्या सर्वांचें मर्दन करावें. हाणजे पाण्याचें
चलन होऊन सुवर्णादिकांची द्रुति होते. नंतर तो पारा ऊन ऊन
कांजीने धुवून त्यांत आठव्या हिश्राइतकें बीड मिळवून तो पानांच्या
द्रोणसंपुटांत घालावा. नंतर त्या संपुटाची पोटाळी बांधून ती पोटाळी
दोलायंत्रांत ठेवावी. दोलायंत्राचें मडकें मूत्र वर्ग, अम्ल वर्ग, रस
व पळसाचा रस यांने अर्धे भरावें. नंतर ती पोटाळी सभोवतीं सूत्रानें घट्ट
बांधून मडक्याचें द्वार बंद करावें व खाली अग्नीची उष्णता द्यावी;
अशा प्रकारे तीन दिवसांत सह ठेवलेल्या द्रव्यांचा पारा ग्रास करतो.
ऊन ऊन कांजीने पुन्हां पुन्हां धुवून केलेला पारा पूर्वीक विधीने ग्रास
करतो. मर्दन, स्वेदन, या कर्माच्या योगानें पारा निर्मळ होतो.

घेरोसा, विटकराचें चूर्ण, दही, निर्गुडी व कांजी यांत ग्रसन विधी-
नंतर पाण्याचें स्वेदन व पातन करावें. चौसष्टाव्या हिश्रांने दोन भाग,
चाळीसाव्या अंशानें चार भाग, तिसाव्या अंशानें सहा भाग, विसाव्या
अंशानें आठ भाग अशा प्रकारे स्वेदनांने चार प्रकारचा ग्रासविधि
होतो. चारपदरी वस्त्रांत घालून दाबला असतां जर ग्रास पूर्ण झाला
असेल तर सर्व पारा गळून बाहेर येईल. ग्रास जीर्ण झाला नसेल तर
पाण्यास पुन्हां भावना द्याव्यात. जीर्ण झालेल्या पाण्यासच ग्रास द्यावा.
अजीर्ण पाण्यास ग्रास न देतां प्रथम पातन करून मग त्याला ग्रास
द्यावा. सोळावा भाग बीज (शुद्ध सोने व रुपें) व आठवा भाग बीड
असे दहा ग्रास कच्छपयंत्रानें द्यावेत. नंतर बाराव्या भागांचे बारा
ग्रास स्थल कच्छप यंत्रानें द्यावेत. आठव्या भागांचे ग्रास सुरणांत
घालून द्यावेत. सुरणाचा गड्डा मध्ये पोकळ करून त्यांत बीड घालावें
व बिडांत पारा घालावा. नंतर गड्ड्याचें तोंड बंद करून कापड-
मातीने लपेटून द्यावें. नंतर भूधरयंत्रांत घालून तीन दिवस अग्नि
द्यावा म्हणजे रस जीर्ण होतो. चौथ्या अंशानें पारदास सोळा ग्रास
द्यावेत. बळकट संपुट करून त्यांत बीड घालावें व त्यांत पारा घालून
खाली अग्नि लावावा. (जल) कच्छप यंत्रांत तीन दिवस, स्थल कच्छप
यंत्रांत तीन दिवस, सुरणकंदांत तीन दिवस व संपुटांत तीन दिवस

अशा रीतीने पाण्याचे ठिकाणीं अष्टगुण द्रव्यांचें जारण होऊन पारा सिद्ध होतो. नंतर दिव्यौषधींच्या योगानें पारदाचें बंधन करावें. बद्ध पारद कामना पूर्ण करणारा व उज्वल असा असतो. समभाग बीजाचें जारण केलेला पारा शतवेधी, द्विगुण बीजाचें जारण केलेला सहस्रवेधी, चौगुण द्रव्याचें जारण केलेला पारा लक्षवेधी व अष्टगुण द्रव्याचें जारण केलेला पारा कोटिवेधी होतो. त्याचप्रमाणें सोळा भाग, बत्तीस भाग व तीन भाग बीज जारण झालेला पारा स्पर्श होतांच लोहादि धातूंचा प्रास करतो. हा विधि भगवान् शंकरानें सांगितला आहे. जितक्या बीजाचें जारण करावें तितकेंच अभ्रकाचेंही जारण करावें व जितकें सोनें चांदीचें जारण होईल त्याच्या शत अगर सहस्रपटीनें गंधकाचें जारण करावें. या सर्व जारण कर्मांच्या योगानें पारदास रंग चढतो. कुसुंब्याचे तेलान्त मिश्र करून नंतर तो पारा एका मोठ्या संपुटांत ठेवावा. नंतर तो बीज व शिसें यांसह तो पारा त्या संपुटासह तप्त तेलान्त ठेवावा. व खालीं अग्नि लावून तें तेल खूप तापवावें म्हणजे पारा चलन पावतो. एक वेळ, दोन वेळ अगर तीन वेळ पारा चलित होण्यास असें करावें.

संक्रामणविधि

मधूच्छिष्टं च माक्षीकं वसा रक्तं च टंकणम् । भूनागं मृतनागं च स्नेहः क्रामणमुत्तमम् ॥ ६० ॥ वेधितं तेन सूतेन दिव्यं भवति कांचनम् । वसया पित्तबीजेन कोटिसंख्यां च वेधयेत् ॥ ६१ ॥ बाह्यद्रुतिप्रयोगेण क्षणाद्धेमवाप्नुयात् । व्योम्नो दशगुणं सत्त्वं सत्त्वादशगुणा द्रुतिः ॥ ६२ ॥ नागे स्नेहो बलं व्योम्नि रागस्तीक्ष्णात्परो नहि । बलं रागस्तथा स्नेहः कमले सर्वदा स्थितः ॥ ६३ ॥ लोहेन भाव्यस्त्यजति मलं वा जारितो रसः । बीजत्वं बीजराजेन भवेत्सम्यङ् न संशयः ॥ ६४ ॥ वज्रे लक्षद्वयो रागो माणिक्ये दशलक्षकम् । नीले द्वादशलक्षं च द्वयष्टौ मरकते स्मृतम् ॥ ६५ ॥ वैदूर्यं पुष्परागे च लक्षमेकमुदाहृतः । रसस्तस्य प्रभावेण दिव्य-वेहमवाप्नुयात् ॥ ६६ ॥

मेण, मध, चरबी, रक्त, टाकणखार, भूनाग, मृतशिसें, त्याचप्रमाणें स्नेह वगैरेनीं उत्तम क्रामण होतें. या प्रकारच्या पाण्यानें वेध केलेलें सोनें उत्तम होतें. वसा, पित्त व रेत यांच्या योगानें कोटी संख्येनें वेधन होतें. बाह्य दुग्गी प्रयोगानें वेधन क्षणांत प्राप्त होतें. अभ्रकापेक्षां दश-

गुणी अभ्रकसत्त्व व त्यापेक्षां दशगुणी प्रभाव द्रुतीचा आहे. शिशा-पासून चिकटपणा, अभ्रकाचे योगानें बल प्राप्त होतें; लोहानें चढतो असा रंग दुसऱ्यानें चढत नाही. बल, रंग, त्याचप्रमाणें स्निग्धता हे गुण नेहमीं ताम्राचे ठिकाणीं असतात. लोहाचें जारण केलेला पारा मलरहित होतो; रसाच्या प्रयोगानें तो तर सत्त्वरूपच होतो. हि-याचें जारण केल्यास दोन गुणी, माणिक जारण केल्यास दशलक्ष गुणी, नीलजारणानें वारा लक्ष गुणी, मरकतजारणानें षोडशगुणी, आणि वैदूर्य व पुष्पराग यांच्या जारणानें एक गुणी पाण्याचा रंग चढतो व त्या पाण्याच्या सेवनाचे योगानें दिव्य देह प्राप्त होतो.

खेचरीमुटी

जारितेन रसेनैव गुटिकां कारयेच्छुभाम् ।

त्रिलोहवेष्टिता सा च खेचरत्वं प्रयच्छति ॥ ६७ ॥

अशा प्रकारें जारण केलेल्या पाण्याची शुभकारक गुटिका तयार करावी, व त्रिलोहाचें वेष्टण करावें. या गोळीनें खेचरत्व प्राप्त होते. ही गोळी धारण केल्यास आकाशगमन करतां येतें.

धातुजारण

नागं मृतं च पित्तलं च समं वै जरयेद्रसात् । पूर्वप्रोक्तप्रयोगेण तथा लोहं मृदुं च यत् ॥ ६८ ॥ तथैव च भवेत्ताम्रं मारितं सूक्ष्मतां गतम् । तथा समं मृतं वंगमतिस्सूक्ष्मं च तद्रसे ॥ ६९ ॥ गंधकं जारयेत्पूर्वं यंत्रे कच्छपसंज्ञके । पश्चाद्दे जारयेद्द्वयोमहेमप्रभृति यद्भवेत् ॥ ७० ॥ पश्चान्नागादयः सर्वे जार्यते रत्नसंकराः । ऋषोयं विद्यते सर्वजारणासु न संशयः ॥ ७१ ॥ विना गन्धेन ये मर्त्याः कुरुते धातुजारणाः । न क्षुधा जायते सूते जरयांति न धातवः ॥ ७२ ॥ तस्माद्गंधः पुरा जार्यः सूतवन्हिविवृद्धये ॥ ७३ ॥

शिशाचें भस्म व पितलेचें भस्म समभाग घेऊन पाण्यांत जारण करावें. पूर्वोक्त प्रयोगानें तयार केलेलें लोहाचेंही जारण करावें. बारीक चूर्ण केलेलें ताम्रभस्म त्याचप्रमाणें अति सूक्ष्म वंगभस्म यांची त्या पारदाचे ठिकाणीं जारणा करावी. अगोदर कच्छप नांवाच्या यंत्रांत गंधक जारण करून मग अभ्रक, सोनें वगैरे धातूंची जारणा करावी. नंतर शिसें वगैरेचें जारण करून त्यानंतर हिरा वगैरे रत्नांचें जारण करावें. सर्व जारणक्रमांत हा जारणक्रम श्रेष्ठ समजला जातो. लोक (वैद्य) गंधकजारणा करण्यापूर्वी धातुजारणा करतात त्यामुळे

पाण्याला भूक लागत नाही (प्रास करण्याचा धर्म त्याचे अंगी येत नाही) त्यामुळे धातुजारणा होत नाही. म्हणून पाण्याचा जठराग्नि (ग्रसनशक्ति) वाढवण्याकरितां अगोदर गंधकाचे जारण करावे.

बुभुक्षितकरण.

कांटिका तिलिनी नाम नवसारोऽथ सूतकः ॥ गृह्यते चूर्ण्यते गाढं सूतको मर्द्यते ततः ॥ ७४ ॥ अष्टवासरपर्यंतं बुभुक्षा पारदे भवेत् ॥ निर्मलोपि च निर्दोषः कामकारी भवेद्रसः ॥ ७५ ॥ पश्चाच्च जारणं कुर्याद् गन्धादीनां च सूतके ॥ रागग्राही भवेन्नूनं राक्षसः सर्वभक्षकः ॥ वडवाग्निरयं साक्षात्पारदोऽप्यतिरिच्यते ॥ ७६ ॥

तिलिनी नांवाचे किडे, नवसागर व पारा एकत्र करून चूर्ण करावे व खूप घोट्यावे. अशाप्रकारे आठ दिवस सारखे मर्दन केल्यावर बुभुक्षीकरण होते; तो निर्मल व कार्यक्षम होतो. नंतर गंधक वगैरे धातूंचे पाण्याचे ठिकाणी जारण करावे. म्हणजे रंगयुक्त व राक्षसासारखा सर्वभक्षक, असा हा पारा होतो. साक्षात् वडवाग्नीपेक्षांही हा समर्थ होतो.

गंधकादिकांचे जारण.

कृत्वाच्छिद्रां समादाय मध्ये सत्पालिकां नवाम् ॥ रसपोटलिकां कृत्वा सुदृढां तत्र धारयेत् अष्टदशांशभागेन गन्धकं चूर्णितं भृशम् घृतशोधितमादाय तत्र दत्त्वाऽथ पालिकाम् ॥ ७८ ॥ हंडिकोपरिविन्यस्य ह्यधचूर्णं सुवर्षिकम् ॥ कांजिकेन समं दत्त्वा त्रिदिनं स्वेदयेद्रसम् ॥ ७९ ॥ तृतीयेऽहनि तं गन्धं विधिना हि सुजारितम् ॥ एवं समो यदाभूयाद्गन्धको जारितो भवेत् ॥ ८० ॥ तारपत्रं प्रलेप्याथ बन्धौ तन्निक्षिपेत्क्षणम् ॥ तत्पत्रं जायते पीतं हरिद्राजलसन्निभम् ॥ ८१ ॥ अध्रसत्त्वं कृतं पत्रं मार्यते माक्षिकेण च ॥ तच्चूर्णं ग्रास्यते सूते बन्धाकरणहेतवे ॥ ८२ ॥ तथा नागप्रकारेण तथा हेमपि जारयेत् ॥ तथा लोहप्रकारेण समसूतं यथाविधि ॥ ८३ ॥ मारितं सकलं रक्तं क्रोमलं कृतमुत्तमम् ॥ तेन सूतेन लेपः स्यात्तारपत्रे कृते शुभे ॥ ८४ ॥ लेपवेधोऽयमाख्यातो मुनिभिः सूतवेदिभिः ॥ ८५ ॥

नवीन शराव घेऊन त्याला मद्योमध छिद्र पाड्यावे व त्यांत पारदाची बळकटशी पोटली करून लेंवत ठेवावी. नंतर तुपांत शुद्ध केलेला गंधक अठरावा भाग घेऊन पोटली असणाऱ्या शरावांत घालून दुसऱ्या एका शरावांत सजीखार व कांजी घालून त्यावर वरील शराव ठेवावा,

आणि खालच्या शरावाच्या तळास अग्नि लावून तीन दिवस स्वेदन करावे. तिसऱ्या दिवशीं गंधकाचे जारण हेईल. अशाप्रकारे पाण्याच्या समभाग गंधकाचे जारण होतांच चांदीच्या पत्र्यास पाण्याचा लेप करून तो पत्रा अग्नीत तापवावा. म्हणजे तो पत्रा हळदीच्या पाण्यासारखा पीतवर्ण होईल. अध्रकसत्त्वाचा पत्रा करून माक्षिकाच्या प्रयोगाने त्याचे मारण करून त्याचे चूर्ण पारदाचे बंधन करण्याकरितां पाण्यास प्रास म्हणून देतात. त्याचप्रमाणे शिसे, सोने व लोखंड यांचे यथाविधि पारदाइतकेच जारण करावे. यथाविधि मारण केलेले व उत्तम प्रकारे चूर्ण केलेले ताम्र समभाग पाण्याशीं मिश्र करून चांदीच्या पत्र्यास त्याचा लेप करावा. मुनी व रसक्रिया जाणणारे याला लेपवेध म्हणतात.

राक्षसेश्वर रस.

समग्रतः कृतं पूर्वं गंधजारणमुत्तमम् ॥ जारयेत्तेन शीघ्रं च ह्यवश्यं यन्त्रकेण च ॥ ८६ ॥ अथ स्त्रीदुग्धकांजीकलवणेन रसेश्वरम् ॥ मर्दयेत्तेन तं गाढं निंबूकद्रवमिश्रितम् ॥ ८७ ॥ तेनायं जायते सम्यग् रसोऽयं राक्षसेश्वरः ॥ ८८ ॥

मागे सांगितल्याप्रमाणे उत्तम प्रकारे गंधकजारण झाल्यावर यंत्रांच्या योगाने बीजादिकांचे जारण करावे. नंतर स्त्रीचे दूध, कांजी, सेंदेलोण यांचेबरोबर लिंबूचा रस मिश्र करून पाण्याचे मर्दन करावे. या कृतीने हा राक्षसेश्वर नांवाचा रस तयार होतो.

ग्रन्थकारोपदेश

एते मया समाख्याताः प्रयोगा भुवि दुर्लभाः ॥ एषां मध्येऽस्ति यत्कार्यं तेन तत्साध्यतामितः ॥ ८९ ॥ उपायाः कोटिशः प्रोक्ता नूनं गंधस्य जारणे ॥ अभ्यस्तेन विशेष्यंते पारदेन न संशयः ॥ ९० ॥ क्रमागता मया प्रोक्ता उपाया रसबन्धने ॥ तात्त्विका सद्य एवापि जरामृत्युविनाशनाः ॥ ९१ ॥

अशा प्रकारे या भूमितलावर दुर्लभ असणारे प्रयोग मी वर्णन केले. यांच्या द्वारे ज्या कार्यांचे साधन करावयाचे आहे त्या कार्यांचे त्या सांगितलेल्या प्रकाराने साधन करावे. गंधकजारणाचे प्रकार एक कोट प्रकारचे सांगितले आहेत; परंतु ज्याचे योगाने पारा विशेषतः चांगल्या प्रकारे सिद्ध होतो, त्याचाच अभ्यास केला पाहिजे. क्रमानुसार पारदबंधनाचे प्रयोग मी सांगितले आहेत. ते जरामृत्यूचा शीघ्र नाश करण्यास समर्थ असे आहेत.

अग्निस्थायीकरण

ताम्रेण वा समं पिष्टीं चतुर्भागां विधीयताम् ॥ पातयेद्भूमरुयंत्रे
त्रिवारं निबुकद्रवैः ॥ ९२ ॥ ततो रक्तगणेनायं रसराजो यथा दृढम् ॥
मर्दितो जायते बन्धिस्थायी विघ्नविवर्जितः ॥ ९३ ॥ अनेनेव
विधानेन कर्तव्या जारणा रसे ॥ अन्यथा जायते सद्यः पलायस्य
विधूननम् ॥ ९४ ॥

पारदाच्या चतुर्थांश ताम्र घेऊन त्याचे लिंबूच्या रसांत उत्तम मर्दन
करून पाण्याशी मिश्र करून तीन वेळ डमरूयंत्राने पातन करावे.
नंतर हा पारद रक्त गणासह खूप मर्दन करावा म्हणजे अग्निस्थायी व
दोषरहित हेईल. याच प्रकारच्या विधीने पाण्यांत जारण करावे. अन्य
प्रयोग यापुढे क्षुल्लक आहेत.

हरितालसत्त्व

गोमूत्रे भावयेत्तालं दिनैकं शेरमात्रकम् ॥ शूर्णयित्वा प्रमाणेन
तन्दुलानां न चाधिकम् ॥ ९५ ॥ हंडिकायां निवेश्याथ कांजिकं तत्र
दीयते ॥ वस्त्रेणाच्छादयेदेतद्यथा शूर्णं न लिप्यते ॥ ९६ ॥ तस्योर्ध्वं
दीयते तालं चूर्णं तालोपरि क्षिपेत् ॥ उपरिष्ठात्पुनर्दिग्धं तेन शूर्णेन
तालकम् ॥ पालिकामुपरि प्राज्ञ पुनर्दत्त्वा मृदापि तम् ॥ ९७ ॥
यावद्यामं ततो बन्धि कुर्याच्छुद्ध्याः समन्ततः ॥ ९८ ॥ पुनस्तेन
प्रकारेण द्विवेळं तालकं तथा ॥ कदलीकन्दतोदेन पुनस्तालं च
पेषयेत् ॥ ९९ ॥ याममेकं पुनस्तालं शोधयित्वा च तत्तथा ॥ पुन-
र्यामं पुनर्याममेवं वेलात्रयं बुधः ॥ १०० ॥ कुरुते मर्दनं शोषं तण्डु-
लीयजलेन च ॥ तथा कृत्वा त्रियामं तद्रण्डदुर्वारसैस्तथा ॥ १०१ ॥
कृष्मांडकजलैरेवं त्रिफलाया जलैस्तथा ॥ तथैव मर्द्यते काकमाची-
जातद्रवैः पुनः ॥ १०२ ॥ सेहण्डपयसा दद्याद्दुडसौभाग्यपीतिकाः ।
ततो हि चौषधं हेतुनिदध्यात्काचकूपके ॥ १०३ ॥ यामद्वादशपर्यंतं
मग्निं कुर्यादहर्निशम् । स्वांगशीतं समुत्तार्य पूर्वोक्तं कर्म कारयेत्
॥ १०४ ॥ रंभाकन्दादिकं कर्म कृतं यत्प्रथमं किल ॥ तथैव च पुनः
कुर्यात्पद्भ्यामं बन्धिदीपनम् ॥ १०५ ॥ पुनस्तदेव तत्कर्म द्वियामं बन्धि-
दीपनम् ॥ एवं तालकसत्त्वं स्यादधस्तिष्ठति निश्चितम् ॥ १०६ ॥
खोटकाभं गुरुतरं सोज्ज्वलं तारसन्निभम् ॥ बन्धिसंयोगतश्चापि न
समुद्भूयते किल ॥ १०७ ॥ विकल्पो नात्र कर्तव्यो व्यासवाक्यमिदं
यथा ॥ १०८ ॥

एक शेर हरताळ घेऊन त्यास दिवसभर गोमूत्राच्या भावना घाव्यात;
नंतर तांदळासारखे वारीक तुकडे करून मडक्यांत कांजी व चुना

घालून वर कापडाचे आच्छादन घालावे व त्यावर हरताळाचे तुकडे
घालून त्यावर पुन्हां आणखी चुना घालावा. आणि वर झांकण घालून
मातीने बंद करावे. अशा प्रकारे केलेले ते मडके चुलीवर चढवून
त्यास दोन प्रहर अग्नीची आंच द्यावी. नंतर केळीच्या गड्ड्याच्या
रसांत पुन्हां हरताळाचे मर्दन करून वरील रीतीने शोधन करावे अशा
प्रकारे तीन वेळ करावे. नंतर पुन्हां तांदुळजाचे रसांत, तीन प्रहर
धंड दुर्वाचे रसांत, कोहळा व त्रिफळा यांचे रसांत व काकमाचीच्या
रसांत मर्दन करावे. नंतर सावरीच्या चिकांत गूळ, टाकणखार व हळद
मिसळून या मिश्रणाशी हरताळ एकत्र करून मोठ्या काचेच्या कुपीत
भरावे व बारा प्रहर अग्नीची उष्णता द्यावी. स्वांगशीत झाल्यावर
उतरून पहिल्याप्रमाणेच केळीचा कंद वगैरेच्या रसांत मर्दन करावे.
आणि पुन्हां सहा प्रहर सारखी अग्नीची उष्णता द्यावी. स्वांगशीत
झाल्यावर खाली उतरून पूर्वोक्त मर्दन करून कुपीत भरून पुन्हां दोन
प्रहर अग्नीची उष्णता द्यावी. या प्रकारच्या विधाने निश्चित रीतीने
हरताळसत्त्व होतें; ते चांदीप्रमाणे उज्वल व जड असतें; अग्नीत टाकले
असतां जळत नाही. यांत संशय घेण्याचे थोडे सुद्धां कारण नाही.
व्यासवचनाप्रमाणे हें सत्य आहे.

हरितालसत्त्वविधि

योग्यभूमिसमुद्भूतं क्षारिकालवणं नयेत् ॥ शेरद्वयप्रमाणेन शेर-
मेकं च तालकम् ॥ १०९ ॥ एवं गोमूत्रमध्यस्थमनेनापि द्वयं ततः ।
खल्वस्थं मर्दयेद्द्राढं दिनानि त्रीणि तालकम् ॥ ११० ॥ दश पञ्च
च भागाः स्युष्टं कर्णस्त्रिशतिः पुनः ॥ तिलतैलस्य दातव्या तदर्थं
हस्तिकर्णजम् ॥ १११ ॥ एकतो मर्द्यते तापे पश्चाच्छुष्कं तदि-
ष्यते ॥ काचकूपिगतं कार्यो बन्धिर्यामचतुष्टयम् ॥ ११२ ॥ मृदु-
र्धमो यदायाति श्वेतधूमो यदाऽगतः ॥ मुद्रयित्वा मुखं चाथ बन्धि-
र्यामाष्टकं ददेत् ॥ ११३ ॥ एवं निष्पद्यते सत्त्वं तालकस्य विशुद्धि-
मत् ॥ कमण्डलुप्रमाणेऽथ गोमूत्रस्यांतरे क्षिपेत् ॥ ११४ ॥ पुन-
स्तद्विपचेन्मूत्रं यावन्मूत्रक्षयो भवेत् ॥ तत उत्तार्यते सत्त्वं शीतं
नीत्वा पुनश्च तत् ॥ ११५ ॥ अथ गंधस्य खण्डानि त्रिंशदंशमितानि
च ॥ समं सत्त्वेन कार्याणि मिश्रितानि सटंकरणम् ॥ ११६ ॥
कृत्वाऽथ ध्मापयेद्द्राढं ततः सत्त्वं हि जायते ॥ खोटरूपमिदं सत्त्व-
मक्षयं दोषवर्जितम् ॥ ११७ ॥ शुक्लद्युतिनिभं पश्चाच्छ्रेष्ठपित्तलमा-

अग्निस्थायीकरण

ताम्रेण वा समं पिष्टीं चतुर्भागां विधीयताम् ॥ पातयेद्गुमरुयंत्रे
त्रिवारं निबुकद्रवैः ॥ ९२ ॥ ततो रक्तगणेनार्यं रसराजो यथा दृढम् ॥
मर्दितो जायते वह्निस्थायी विघ्नविवर्जितः ॥ ९३ ॥ अनेनैव
विधानेन कर्तव्या जाणना रसे ॥ अन्यथा जायते सद्यः पलालस्य
विधूननम् ॥ ९४ ॥

पारदाच्या चतुर्थांश ताम्र धेऊन त्याचें लिंबूच्या रसांत उत्तम मर्दन
करून पाण्याशीं मिश्र करून तीन वेळ डमरुयंत्रांनै पातन करावें.
नंतर हा पारद रक्त गणासह रूप मर्दन करावा म्हणजे अग्निस्थायी व
दोषरहित होईल. याच प्रकारच्या विधीने पाण्यांत जाणना करावें. अन्य
प्रयोग यापुढें क्षुल्लक आहेत.

हरितालसत्त्व

गोमूत्रे भावयेत्तालं दिनैकं शेरमात्रकम् ॥ चूर्णयित्वा प्रमाणेन
तन्दुलानां न चाधिकम् ॥ ९५ ॥ हंडिकायां निवेद्यथा कांजिकं तत्र
दीयते ॥ वस्त्रेणाच्छाद्येदेतद्यथा चूर्णं न लिप्यते ॥ ९६ ॥ तस्योर्ध्वं
दीयते तालं चूर्णं तालोपरि क्षिपेत् ॥ उपरिष्ठात्पुनर्दिग्धं तेन चूर्णेन
तालकम् ॥ पालिकामुपरि प्राज्ञ पुनर्दत्त्वा मृदापि तम् ॥ ९७ ॥
यावद्यामं ततो वह्निं कुर्याच्चुल्ल्याः समन्ततः ॥ ९८ ॥ पुनस्तेन
प्रकारेण द्विवेळं तालकं तथा ॥ कदलीकन्दतोदेन पुनस्तालं च
पेषयेत् ॥ ९९ ॥ याममेकं पुनस्तालं शोधयित्वा च तत्तथा ॥ पुन-
र्यामं पुनर्याममेवं वेलात्रयं बुधः ॥ १०० ॥ कुरुते मर्दनं शोषं तण्डु-
लीयजलेन च ॥ तथा कृत्वा त्रियामं तद्गण्डदुर्वारसैस्तथा ॥ १०१ ॥
कृष्णान्दकजलैरेवं त्रिफलाया जलैस्तथा ॥ तथैव मर्द्यते काकमाची-
जातद्रवैः पुनः ॥ १०२ ॥ सेहुण्डपयसा दद्याद्गुडसौभाग्यपीतिकाः ।
ततो हि चौषधं ह्येतन्निदध्यात्काचकूपके ॥ १०३ ॥ यामद्वादशपर्यंतं
मग्निं कुर्यादहर्निशम् । स्वांगशीतं समुत्तार्य पूर्वोक्तं कर्म कारयेत्
॥ १०४ ॥ रंभाकन्दादिकं कर्म कृतं यत्प्रथमं किल ॥ तथैव च पुनः
कुर्यात्पद्भ्यामं वह्निदीपनम् ॥ १०५ ॥ पुनस्तदेव तत्कर्म द्वियामं वह्नि-
दीपनम् ॥ एवं तालकसत्त्वं स्यादधस्तित्प्रति निश्चितम् ॥ १०६ ॥
खोटकाभं गुरुतरं सोज्ज्वलं तारसन्निभम् ॥ वह्निसंयोगतश्चापि न
समुद्गीयते किल ॥ १०७ ॥ विकल्पो नात्र कर्तव्यो व्यासवाक्यमिदं
यथा ॥ १०८ ॥

एक शेर हरताळ धेऊन त्यास दिवसभर गोमूत्राच्या भावना घाव्यात;
नंतर तांदळासारखे वारीक तुकडे करून मडक्यांत कांजी व चुना

घालून वर कापडाचें आच्छादन घालावें व त्यावर हरताळाचे तुकडे
घालून त्यावर पुन्हां आणखी चुना घालावा. आणि वर झांकण घालून
मातीने बंद करावें. अशा प्रकारें केलेलें तें मडकें चुलीवर चढवून
त्यास दोन प्रहर अग्नीची आंच द्यावी. नंतर केळीच्या गड्ड्याच्या
रसांत पुन्हां हरताळाचें मर्दन करून वरील रीतीने शोधन करावें अशा
प्रकारें तीन वेळ करावें. नंतर पुन्हां तांदुळजाचे रसांत, तीन प्रहर
धंड दुर्वाचे रसांत, कोहळा व त्रिफळा यांचे रसांत व काकमाचीच्या
रसांत मर्दन करावें. नंतर सावरीच्या चिकांत गुळ, टाकणखार व हळद
मिसळून या मिश्रणाशीं हरताळ एकत्र करून मोठ्या काचेच्या कुपीत
भरावें व बारा प्रहर अग्नीची उष्णता द्यावी. स्वांगशीत झाल्यावर
उतरून पहिल्याप्रमाणेच केळीचा कंद वगैरेच्या रसांत मर्दन करावें.
आणि पुन्हां सहा प्रहर सारखी अग्नीची उष्णता द्यावी. स्वांगशीत
झाल्यावर खाली उतरून पूर्वोक्त मर्दन करून कुपीत भरून पुन्हां दोन
प्रहर अग्नीची उष्णता द्यावी. या प्रकारच्या विधाने निश्चित रीतीने
हरताळसत्त्व होतें; तें चांदीप्रमाणे उज्वल व जड असतें; अग्नीत टाकलें
असतां जळत नाही. यांत संशय घेण्याचें थोडें सुद्धां कारण नाही.
व्यासवचनाप्रमाणें हें सत्य आहे.

हरितालसत्त्वविधि

योग्यभूमिसमुद्भूतं क्षारिकालवणं नयेत् ॥ शेरद्वयप्रमाणेन शेर-
मेकं च तालकम् ॥ १०९ ॥ एवं गोमूत्रमध्यस्थमनेनापि द्वयं ततः ।
खल्वस्थं मर्दयेद्गाढं दिनानि त्रीणि तालकम् ॥ ११० ॥ दश पञ्च
च भागाः स्युष्टं कर्णस्त्रिशतिः पुनः ॥ तिलतैलस्य दातव्या तदर्धं
हस्तिकर्णजम् ॥ १११ ॥ एकतो मर्द्यते तापे पश्चाच्छुष्कं तदि-
प्यते ॥ काचकूपिगतं कार्यो वह्निर्यामचतुष्टयम् ॥ ११२ ॥ मृदु-
धूमो यदायाति श्वेतधूमो यदाऽगतः ॥ मुद्रयित्वा मुखं चाथ वह्नि-
र्यामाष्टकं ददेत् ॥ ११३ ॥ एवं निष्पद्यते सत्त्वं तालकस्य विशुद्धि-
मत् ॥ कमण्डलुप्रमाणेऽथ गोमूत्रस्यांतरे क्षिपेत् ॥ ११४ ॥ पुन-
स्तद्विपचेन्मूत्रं यावन्मूत्रक्षयो भवेत् ॥ तत उत्तार्यते सत्त्वं शीतं
नीत्वा पुनश्च तत् ॥ ११५ ॥ अथ गंधस्य खण्डानि त्रिंशदंशमितानि
च ॥ समं सत्त्वेन कार्याणि मिश्रितानि सटंकरणम् ॥ ११६ ॥
कृत्वाऽथ ध्मापयेद्गाढं ततः सत्त्वं हि जायते ॥ खोटरूपमिदं सत्त्व-
मक्षयं दोषवर्जितम् ॥ ११७ ॥ शुक्लद्युतिनिभं पश्चाच्छेषपित्तलमा-

नयेत् ॥ एकादशविभागं हि भागैकोस्य च खोटतः ॥ ११८ ॥
ध्मातव्यं सकलं मूषे रूप्यं किञ्चित्पुनः क्षिपेत् ॥ एवमुत्पद्यते रूप्यं
चंद्रकांतिसमद्युति ॥ ११९ ॥

योग्य भूमितून काढलेले मेह नांवाचें मांठ दोन शेर व हरताळ
गोमूत्रांत घालून तीन दिवस खलांत घालून खूप घोटायें. पंधरा भाग
टाकणखार, तीस भाग तिळांचें तेल व त्याच्या अर्धे तांबड्या एरंडी-
चें तेल एकत्र करून त्यांत हरताळाचें उन्हांत अगर (तप्त-
खलांत) मर्दन करावें. शुष्क झाल्यावर काचेच्या कुपींत भरून
चार प्रहर अग्नीची काडक आंच द्यावी. पहिला धूर निघून गेल्यावर
पांढरा धूर बाहेर पडेल. असें दिसतांच कुपीचें मुख बंद करून पुन्हां
आठ प्रहर अग्नि द्यावा. या विधीनें हरताळाचें अतिशय शुद्ध असें
सत्व निघते. हें सत्व कमंडळूभर गोमूत्रांत घालून अग्नीवर चढवावें.
मूत्र आटून गेल्यावर खालीं उतरून गंधक तीस भाग,
सत्वाइतका टाकणखार यांच्याशीं तें सत्व मिश्र करून खूप धमन
करावें म्हणजे गोळीबद्ध, अक्षय व दोषवर्जित असें सत्व निघते.
हें शुभ्रवर्ण असतें. उत्तम शुद्ध केलेले पितळ ११ भाग व सत्व
एक भाग एकत्र करून मुशींत घालावें, व वर थोडी चांदी घालून
धमन करावें म्हणजे चंद्राप्रमाणें तेजस्वी अशी चांदीच बनेल.

हरितालसत्त्व

अतर्सातैलसंभ्रष्टं तालकं हंडिकांतरे । धृत्वा काचघटे पश्चा-
न्मुद्रयेत्समुखं भृशम् ॥ १२० ॥ वन्हियोगोऽथ कर्तव्यो द्वियामे
सत्त्वनिर्गमः ॥ अनया क्रियते रीत्या चोत्तमं सत्त्वपातनम् ॥ दृढं
च सैधवं दत्त्वा युज्यते वन्हिसंगमे ॥ १२१ ॥ सर्वकार्यकरं सम्यक्
सत्त्वं निर्दोषमुत्तमम् ॥ १२२ ॥

आळशीचें तेल मडक्यांत घालून त्यांतून हरताळ पचवून शुद्ध
करावी. नंतर काचेच्या कुपींत भरून कुपीचें मुख बंद करावें. तद-
नंतर दोन प्रहर अग्नि द्यावा म्हणजे सत्व निघते. या रीतीनें उत्तम
प्रकारचें सत्व पातन करून पुन्हां त्यांत सेंदेलोण मिश्र करून अग्नीची
उष्णता द्यावी. म्हणजे सर्व कार्ये करणारें, निर्दोष व उत्तम असें हें
सत्व होतें.

माक्षीकसत्त्व

माक्षीकं सम्यगानयि मर्दयेन्निकद्रवैः ॥ किञ्चिच्च सैधवं दत्त्वा

युज्यते वन्हिमध्यगम् ॥ १२३ ॥ मूषमूषे स्थापयेत्पश्चात्पाश्वेषांश्वेऽथ
विन्यसेत् ॥ सर्वतग्रंकरणं दत्त्वा कुक्कुटाख्यपुटस्तदा ॥ १२४ ॥ रक्ताभं
लभ्यते सत्त्वं माक्षीकप्रभवं नवम् ॥ १२५ ॥

उत्तम प्रकारचें माक्षीक घेऊन त्याचा लिंबाच्या रसांत खळ करावा.
आसपास टाकणखार घालून तें माक्षीक मुशींत घालावें; व एक कुक्कुट-
पुट द्यावें. अग्निसंयोग चालू असतांना त्या मुशींत थोडेंसें
सेंदेलोण घालावें. या रीतीनें रक्तवर्ण तेजस्वी असें माक्षीकाचें सत्व
निघते.

लोहसत्त्व

चांगेरिकायाः स्वरसे चूर्णितं मर्दयेद्यः ॥ पाणिभ्यां च दृढं
मर्द्यं दिनपञ्चावधिर्यथा ॥ २२६ ॥ टंकणेन समं मूषे काचं श्वेत-
मधः क्षिपेत् ॥ खल्वके लोहचूर्णेऽस्मिन्पंचटंकं हि तालजम् ॥ १२७
सत्त्वं च दीयते मध्ये पुनः काचं परिक्षिपेत् ॥ ऊर्ध्वं च कार्यते
रोधः पुनस्तद्दाम्यते भृशम् ॥ १२८ ॥ मूषांतःस्थं ततो ग्राह्यं लोह-
सत्त्वं शशिप्रभम् ॥ १२९ ॥

चांगेरिच्या रसांत पांच दिवस लोहाचें दोन्ही हातांनीं खूप मर्दन
करावें. नंतर मुशींत काचेची पूड व टाकणखार समभाग खालीं
घालावा. खलांतील त्या घोटलेल्या लोहचूर्णांत पांच टांक हरताळ-
सत्व मिश्र करून मुशींत घालावें; व वर काचेची पूड घालून मुख
बंद करावें. नंतर खूप धमन करावें. अशा क्रियेत लोहाचें चंद्राप्रमाणें
सुतेज असें सत्व निघते.

अभ्रकसत्त्व

धान्याभ्रकं गृहीत्वाथ टंकणं च मुडं तथा। टंकणं रक्तकाचं च माहिर्षं
पंचकं तथा ॥ १३० ॥ लाक्षां सर्जरसं दत्त्वा कदलीकंदजं द्रवम् । क्षुद्राश्च
मत्स्यका देया सूरणस्य रसोपि च ॥ १३१ ॥ एरण्डपत्रस्वरसं
हिमुं देयं सुजा।रितम् ॥ सौभाग्यं दीयते तत्र वनसूरणजो रसः
॥ १३२ ॥ विमर्द्यं गुटिकाः खल्वे मधुना सह शोषिताः ॥ ध्मातास्ता-
श्च ततो गाढं लोहकिट्टसमं तदा ॥ १३३ ॥ संचूर्ण्य ताभ्य आदाय
सत्त्वमभ्रस्य कोमलम् ॥ अति सूक्ष्मं दृढं नीत्वा सर्वकर्म प्रसाधयेत्
॥ १३४ ॥ एतद्योजनिकाकार्ये कर्तव्यं जातरणास्वपि ॥ अन्यानि द्या-
न्यसाध्यानि संति सत्त्वानि सत्त्वरम् ॥ १३५ ॥ अभ्रकस्य प्रकारेण
साधनीयानि वादिभिः ॥ १३६ ॥

धान्याभ्रक, टाकणखार, गूळ, टाकणखार, लालकाच (दुपारी) ग्हेसपं-

चक (दूध, दही, तूप, मूत्र व शेष) लाख, राळ, केळीच्या गड्ड्याचा रस, लहान मासे, सुवर्णाचा रस, एरंडाच्या पानांचा रस, हिंग, जारण केलेला टाकणखार व रानसुरणाचा रस हीं सर्व एकत्र करून खूप मर्दन करावें. नंतर मध मिळवून पुन्हां घोटून शुष्क झाल्यावर गोळ्या तयार कराव्या; व खूप धमन करावें. लोखंडाच्या कीटा (गंज)प्रमाणें होतांच काढून घेऊन चूर्ण करावें व त्यांतून अभ्रकाचें सत्व काढून घेऊन सर्व कर्माचें साधन करावें, याचा जारणकर्मांतही उपयोग होतो. असाध्य वाटणारीं सत्वे याचे योगानें सत्वर निघतात. अभ्रक-सत्वविधीनें अन्य असाध्य वाटणारीं सत्वे काढावीत.

भूनागसत्त्व

शरन्माससमुद्भूता भूनागा गुडमिश्रिताः ॥ मध्वाज्यटंकणयुता कदलीकंदमर्दिताः ॥ १३७ ॥ सूरणेन समोपेता विशोष्य मुटिकी-कृताः ॥ धाम्यमाना भृशं किट्टमध्यात्सत्त्वं च गृह्यते ॥ १३८ ॥

शरदृतूतील केचवे घेऊन गूळ, मध, तूप, टाकणखार व केळीच्या गड्ड्याचा रस एकत्र करून खूप मर्दन करावें, नंतर सुरणाच्या रसांत मर्दन करून शुष्क झाल्यावर गोळ्या कराव्या. नंतर खूप धमन करून त्या सर्वांतून सत्व काढून घ्यावें.

भूनागमृत्तिकासत्त्व

भूनागमृत्तिकां नीत्वा दत्त्वा माहिपपञ्चकम् ॥ आज्यं मधु गुडं दत्त्वा धात्वाऽथ सत्त्वमुद्धरेत् ॥ १३९ ॥

भूनागाच्या वसतीस्थानची माती घेऊन तिच्यांत म्हैस पंचक, तूप, मध व गूळ मिश्र करून धमन करावें, म्हणजे सत्व निघेल.

खर्परसत्त्व

खर्परं स्विद्यते पूर्वं कौलत्थेन जलेन च ॥ वटारोहजलेनापि पर्णचूर्णेन संयुतम् ॥ १४० ॥ गुडटंकणसंमिश्रं त्रिफलाकाथमर्दितम् ॥ मृन्मये कूपके धृत्वा धाम्यमानं भृशं च तत् ॥ १४१ ॥ श्वेतधू-मोद्रेमे जाते तत्पश्चाद्बहिरानयेत् ॥ कूप्यकं च तथा भूमौ नामयेच्च पुनः पुनः ॥ सत्त्वं खर्परकस्यापि नागरूपं पतत्यधः ॥ १४२ ॥

प्रथमतः हुळण्यांचे काढ्यांत खापराचें स्वेदन करून पुनः वडाच्या पारंबीच्या रसांत पानाचें चूर्ण मिसळून स्वेदन करावें. नंतर गूळ, टाकणखार, यांच्याशीं एकत्र करून त्रिफलेच्या काढ्यांत खल करावा. नंतर

मातीच्या संपुटांत घालून बंद करून खूप धमन करावें. पांढरा धूर निघून गेल्यावर बाहेर काढावें. खापर=कलखापरी

नागमारण

भूनागमृत्तिकामूषे नागं दत्त्वाऽथ धाम्यते ॥ अतिगाढमसौ नागः प्रविशेत्तत्र मूषिके ॥ १४३ ॥ मूषिकां चूर्णयेत्पश्चात्सूक्ष्मं पिष्ट्वा जलेन तम् ॥ प्रक्षाल्यते तदा नागो मृतोसौ चक्रिकाकृतिः ॥ १४४ ॥ अतिपीतो भवेद्रक्तः सर्वकार्यार्थसाधकः ॥ १४५ ॥

भूनागमृत्तिकेची मूस तयार करून त्यांत शिसें घालावें, व खूप धमन करावें, म्हणजे तें शिसें मुशींत शिरेल. नंतर ती मूस फोडून तिचें वारीक चूर्ण पाण्यानें धुवावें. धुतांना तें शिसें मंडलाकृति, अति पिवळें व लाल वर्ण असें असेल. हे सर्व कार्यसाधक आहे.

वंगमारण

दशटंकप्रमाणं स्यात्पिप्पलस्य त्वचो रजः ॥ तस्योपरि न्यसेच्चैव कर्कटास्थिरजः पुनः ॥ १४६ ॥ तस्योपरि न्यसेत्तोरिप्रसृता सूक्ष्म-रेणुका ॥ तस्योपरि न्यसेत्पश्चाद्द्वंगपत्राणि विस्तरात् ॥ १४७ ॥ तेषा-मुपर्यथो दद्यात्तोरिचूर्णमनामयम् ॥ कर्कटास्थिभवं चूर्णं पिप्पलस्य रजस्तथा ॥ १४८ ॥ पुनः संपुटके धृत्वा पच्याद्गजपुटे ततः ॥ पुनः खल्वतले पिष्ट्वा मत्स्यमांसेन भावयेत् ॥ १४९ ॥ पुनर्गजपुटे पक्त्वा पुनः खल्वे प्रपेषयेत् ॥ एवं चारत्रयं कृत्वा वंगभस्म प्रजा-यते ॥ १५० ॥

पिपळाच्या सालीचें वारीक चूर्ण दहाटाक प्रमाणें घ्यावें व तें शरा-वांत घालून त्यावर खेकड्याच्या हाडांचें चूर्ण व त्यावर तुरटीची वारीक पूड पसरून वर कथिलाचे पत्रे ठेवावेत. पुन्हां त्या पत्र्यांवर तुरटीचें वारीक चूर्ण, खेकड्याच्या हाडाचें चूर्ण व पिपळाच्या सालीचें चूर्ण घालून संपुटाचें मुख बंद करून गजपुट द्यावें. शीत झाल्यावर बाहेर काढून पुन्हां खलांत घालून वारीक चूर्ण करून मत्स्यमांसाच्या भावना घ्याव्यात, व पुन्हां संपुटांत घालून गजपुट द्यावें. अशा प्रकारें तीन वेळ कृति करावी म्हणजे वंगभस्म तयार होईल.

लोहभस्म

शालवीति च शास्त्रेषु लोकेषु च्छलहिंटिका ॥ गरुडीति परा ख्याता पातालस्य महौषधी ॥ १५१ ॥ तज्जलं केवलं नीत्वा समं हिंगुलुना भवेत् ॥ तेन लोहस्य जात्यस्य चूर्णं सम्मिश्रितं भवेत् ॥ १५२ ॥ खल्वितं पुट्यते पश्चाद्घृत्वा धृत्वा शरावके ॥ एतैर्बहुपु-

टैलोहं रक्तवर्णं शुभं भवेत् ॥ १५३ ॥ मासत्रयमिदं भस्म भक्षये-
ल्लोहसंभवम् ॥ जरासंजातकद्रूपं नाशयत्याचिरेण तत् ॥ १५४ ॥
लोहं सेव्य ततः पत्ररसो निर्गुडिकाभवः ॥ कासश्वासादिका रोगा
प्रणश्यन्ति हि भक्षणात् ॥ १५५ ॥ अमरत्वं करोत्येतद् बलं कांति
स्मृतिं तथा ॥ भिन्नानुपानयोगेन देयमेतद्विषग्वरैः ॥ १५६ ॥

शास्त्रांत शालवी व लोकप्रचारांत छालहिंटीका व कांहीं गरुडी
पाताल महौपत्री असेही ह्मणतात. तिच्या स्वरसांत समभाग हिंगुळा-
बरोबर लोहचूर्ण खळून वरचेवर पुटे घावीत. अशा प्रकारे अनेक पुटे देऊन
झाल्यावर लोहाचा वर्ण उत्तम लाल असा होईल. हे लोहभस्म तीन
महिने भक्षण करावे म्हणजे जरासंभव विरूपतेचा नाश होतो. लोहभस्म
निर्गुडीच्या रसाच्या अनुपानांतून घेतले असतां कासश्वासादि रोग
नाहीसे होतात. हे अमरत्व, बल, कांति, त्याचप्रमाणे स्मृतिदायक आहे.
निरनिराळ्या अनुपानांतून वैद्याने त्याची योजना करावी.

ताम्रभस्म

एकभागं भवेत्सूतं ताम्रं भागत्रयं भवेत् ॥ कृतपत्रं विनिक्षिप्य
कांजिके दिवसत्रयम् ॥ १५७ ॥ रक्तं नीलं भवेत्पत्रं कांजिके ताम्रजं
मलम् ॥ निष्कास्य कांजिकं सर्वं पुनरन्यद्विनिक्षिपेत् ॥ १५८ ॥
कांजिकं विमलं कृत्वा ततस्ताम्रं नयेत्सुधीः ॥ निर्मलं दोषरहितं
ताम्रं गन्धकमारितम् ॥ १५९ ॥ माषैकं वा द्विभाषं वा गृह्यते मरि-
चेन तत् ॥ अग्निमेतद्भृशं कुर्यात्कांतिश्चैतेन वर्धते ॥ १६० ॥ सुदृढं
कुरुते देहं कामिनीमानमर्दनम् ॥ शुक्रस्तंभमिदं कुर्याद् बलमप्रतिभं
प्रभाम् ॥ १६१ ॥ व्याप्नोति न जरा देहे बहुजीवी भवेन्नरः ॥ सत-
ताभ्यासयोगेन कृष्णीकरणमुत्तमम् ॥ निरामयं सुन्दरं च वपुः
स्यान्नात्र संशयः ॥ १६२ ॥ इति श्रीमदनन्त० रसचिंतामणौ पञ्चमः
स्तवकः ॥ ५ ॥

एक भाग पारा व तीन भाग ताम्र एकत्र करून त्याचे पत्रे तयार
करून तीन दिवस कांजीत बुडवून ठेवावेत. नीलरक्तवर्ण असा पत्र्याचा
रंग होऊन त्या कांजीत तांब्याचा मळ राहिल. ती कांजी टाकून देऊन
पत्रे दुसऱ्या कांजीत बुडवावेत. पत्रे निर्मळ झाल्यावर बाहेर काढून
गंधकाने त्यांचे मारण करावे हे भस्म एक अगर दोन उडदांइतके
मिऱ्याच्या चूर्णासह सेवन करावे. म्हणजे जठराग्नि प्रदीप्त होऊन कांती
वाढते. देह सुदृढ होऊन स्त्रियांना प्रिय होतो. हे भस्म वीर्यस्तंभक,
बल व कांति देणारे आहे. याच्या सेवनापासून खातारपण येत नाही,

आयुष्य वाढते. याच्या सतत सेवनाने पांढरे झालेले केशः काळे होतात;
देह निरोगी व सुंदर होतो यांत संशय नाही.

स्तवक ६ वा.

स्वर्णकरण

ब्रह्मवृक्षस्य काष्ठेन नागमादाय मारयेत् ॥ पुनः खर्परकं नीत्वा
द्वयमेकत्र चूर्णयेत् ॥ १ ॥ घटदुग्धेन तन्मूषा क्रियते गाढवर्तुला ॥
पलंपलं भवेत्पूर्वं पलमेको रसो भवेत् ॥ २ ॥ तस्यां सूतं समारोप्य
वालुकायंत्रमध्यगम् ॥ कारयेन्मूषिकां गाढामेकादशगुणं तदा ॥ ३ ॥
गन्धकं जारयेत्सूक्ष्मं कृतं तत्पारदे शनैः ॥ स्वल्पंस्वल्पं प्रदायाथ
सम्यग् मर्द्यं शनैः शनैः ॥ ४ ॥ उत्तार्य मूषिकां यन्प्राच्छीतलां
कारयेत्ततः ॥ अतिरक्तप्रभा मूषा क्षूर्णिता सकला भृशम् ॥ ५ ॥
द्विसप्तत्यंशके देया एको भागश्च सूतकात् ॥ चन्द्रसूर्यौ द्विभागौ
च कांचनं दशवर्णिकम् ॥ ६ ॥ अवश्यं जायते चन्द्रं निर्दोषं
दुःखनाशनम् ॥ ७ ॥

पारोशा पिंपळाच्या लाकडाच्या अग्नीत शिशाचे भस्म करून सम-
भाग खापरीशीं एकत्र चूर्ण करावे. नंतर त्यांत वडाचा चीक मिश्र करून
त्याची एक वाटोळी मूस तयार करावी. चूर्ण करतांना खापरी व शिशाचे
भस्म एक एक पळ घ्यावे. त्या मुशीत पारा घालून ती वालुकायंत्रांत
ठेवावी, व त्यांत गंधकाचे बारीक चूर्ण घालून हळू हळू घोटीत जावे.
अशा प्रकारे एकादश गुण गंधकाचे जारण करावे. नंतर वालुकायंत्रा-
तून मूस बाहेर काढून थंड होऊ घ्यावी. थंड झाल्यावर ही लाल रंगाची
मूस फोडून तिचे चूर्ण करावे. एक भाग चांदी व एक भाग ताम्र व
याचे बहात्तराव्या अशाइतके त्रील मुशीचे चूर्ण पारदावर घालावे व
अग्निपुट घावे म्हणजे दशवर्ण सुवर्ण निःसंशय बनते. हे निर्दोष असून
दुःखनाशक आहे.

स्वर्णकरण.

फरवाहस्य काष्ठेन विभीतस्याथवा करी ॥ अथ दारुहरिद्राया
मर्द्यते प्रहरद्वयम् ॥ ८ ॥ किंशुकस्य रसेनादौ कन्यकाया रसैः पुनः ॥
पीतकासीसकस्यापि जलेनायं विघृष्यते ॥ ९ ॥ नागे चाष्टोत्तरशतं
चि...४

भावनानां प्रयच्छति ॥ पुटांस्तथाविधान्दद्यात्सुदृढांश्च गरीयसः
॥ १० ॥ रक्तः सिंदूरसंकाशो ध्रियतेऽसौ करी ध्रुवम् ॥ त्रिशदंशेन
ताम्रस्य तं नागं योजयेत्परम् ॥ ११ ॥ तत्ताम्रं जायते तारं ताम्रं
तारादपानयेत् ॥ तत्तारं जायते रम्यमष्टवर्णिकमुत्तमम् ॥ १२ ॥
तच्च तेन समं देयं काञ्चनेन च काञ्चनम् ॥ वर्णयुग्ममपास्यैतज्जा-
यते सर्वकामदम् ॥ १३ ॥

फरवाहाच्या काष्ठानें, बेहड्याच्या काष्ठानें किंवा नेवतीच्या काष्ठानें
शिशाचें दोन प्रहर मर्दन करावें. नंतर पळसाच्या रसाची भावना
देऊन पुट द्यावें. पीत कासीसकाच्या (देवदाराच्या) रसांतही त्याचें मर्दन
करावें. अशा प्रकारच्या एकशेआठ भावना शिशास देऊन तितकीच
पुटेही त्यास द्यावी; म्हणजे शिशाचें सिंदुराप्रमाणें लालभस्म होतें.
ताम्राच्या तिसाव्या अंशाइतकें हें शिशाचें भस्म ताम्राशीं मिश्र करावें,
म्हणजे त्याची चांदी होईल. त्या चांदीतून ताम्र काढून टाकावें व चांदीत
पूर्वीप्रमाणें शिशाचें भस्म मिश्र करावें म्हणजे अष्टवर्णगुणी सुवर्ण
होईल. नंतर त्यांत उत्तम सोनें समभाग मिळवावें म्हणजे त्या दोहोंचें
उत्तम सोनें होईल.

रौप्यकरण.

चत्वारः स्वर्जिका भागा यवक्षारस्तथा पुनः ॥ सौभाग्यं च
तथा धृत्वा श्वेताम्रं चूर्णितं द्वयम् ॥ १४ ॥ शिलाद्वयं भवेत्तत्र सर्वं
ग्राह्यं सुशोभनम् ॥ काकमाची रसस्यांतर्दीयते सर्वमेव तत् ॥ १५ ॥
तप्तपित्तलपत्राणि कृतसूक्ष्माणि वै पलम् ॥ तापंतापं ददात्यास्मि-
न्काकमाचीरसे भृशम् ॥ १६ ॥ एकविंशतिवाराणि वन्हौ देयानि
चात्र च ॥ एवं शुभ्राणि जायन्ते रूप्यतुल्यान्यसंशयम् ॥ १७ ॥
आरं तारं समं कृत्वा मृदुवंगं नियोजयेत् ॥ एकादशविभागेन भवे-
त्तारं निरामयम् ॥ १८ ॥ एषा राजवती विद्या पुत्रस्यापि न
कथ्यते ॥ १९ ॥

सज्जीखार, जवखार, टाकाणखार, प्रत्येक चारभाग, पांढरें अभ्रक चूर्ण दोन
भाग, व मनशीळ दोन भाग हीं द्रव्यें चांगलीं पाहून ध्यावीत, व त्यांचें
बारीक चूर्ण करून काकमाचीच्या रसांत मिळवावें. नंतर एक पलभार
पितळेचे पत्रे करून ते तापवून वरील काकमाचीच्या रसांत एकवीस वेळ
बुडवावे म्हणजे पितळेचे पत्रे चांदीप्रमाणें शुभ्रवर्ण होतील. पितळ व
चांदी समभाग घेऊन त्यांत अकराव्या अंशाइतकें मृदु केलेलें वंग मिश्र

करावें म्हणजे उत्तम प्रकारचें रूपें वनेल. ही राजवती श्रेष्ठ विद्या
पुत्रासही सांगू नये.

स्वर्णकरण.

दशटंकमितो गन्धो घृतेन सह गालितः ॥ कन्यकाद्रवमध्ये तं
निक्षिपेद्धारपञ्चकम् ॥ अस्मिञ्शुद्धे दृढे गन्धे त्रिटङ्कं नवसागरम्
॥ २० ॥ मरिचानि च पिष्टानि पंचतोळानि वारिणि ॥ निक्षिप्यते
तदा वारि दत्त्वादत्त्वा विभाव्यते ॥ २१ ॥ गन्धकः शोष्यते पश्चा-
द्द्वद्वध्रणकसंमितः ॥ गलद्धेस्त्रि शनैर्देद्याच्छनैर्गंधं शनैः शनैः
॥ २२ ॥ ताम्रं पूर्वं शनैर्योज्यं गन्धभागो दशात्र च ॥ सर्वं संजा-
यते रम्यं हेमरक्तं च निर्मलम् ॥ २३ ॥ तोलके माषकं दद्यादेकं
वर्णचतुष्टयम् ॥ २४ ॥

दहा टांक गंधक तुपांतून गाळून घेऊन कौरफडाच्या रसांत बुडवावा.
याप्रमाणें पांच वेळ करावें. या शुद्ध गंधकांत तीन टांक नौशागर मिश्र
करावा. नंतर पांच तोळे मिण्याची पूड पाण्याशीं एकजीव करून तें
पाणी वरील मिश्रणावर घालून हळू हळू मर्दन करीत भावना द्याव्यात.
शुष्क ज्ञात्यावर हरभण्याएवढ्या गोळ्या तयार कराव्यात. नंतर सोन्यांत
शुद्ध ताम्र हळू हळू मिळवावें. ही क्रिया चालू असतांना उपरोक्त गंध-
काची एक एक गोळी त्यांत टाकीत जावी. जितकें तावें त्याच्या दशपट
गंधकगोळ्यांचा उपयोग करावा. या क्रियेनें लाल वर्णाचें निर्मळ सोनें
वनतें. पुन्हां एक तोळा सोन्यांत एक मासा उपरोक्त गंधक घालावा
म्हणजे चौगुणी सोनें वनेल.

स्वर्णकरण.

जात्यतुत्थकनाम्नश्च रसकस्यापि माषकम् ॥ शिलाभापद्वयेनैत-
द्विचंभिन्नं च मारयेत् ॥ २५ ॥ कृत्वैकत्रास्य भागैकं हनिवर्णं च
काञ्चने ॥ दीयते तोलके चैके वर्णमेवं विवर्धते ॥ सम्यगित्थं मया
प्रोक्तं कर्तव्या नो विचारणा ॥ २६ ॥

मोरचूद एक माष व मनशीळ दोन भाग घेऊन त्यांचें मारण वेगवे-
गळें करावें; नंतर हिणकस एक तोळाभर सोन्यांत वरील चूर्ण
एकमाष मिश्र करावें म्हणजे सोन्याचा रंग वाढेल; हा प्रयोग मी सांगि-
तला आहे यांत वैद्यानें विचारं करण्याचें कारण नाही.

रौप्यकरण.

भागद्वादशकं तीक्ष्णं चूर्णं वंगस्य वै त्रयः ॥ तथा नागस्य

कर्तव्या त्रयो भागाश्च तालकम् ॥ २७ ॥ तण्डुलीयस्य तोयेन मर्दनीयं दृढं यथा ॥ अन्धमूषागतं ध्मातं दत्त्वा टंकणकं भृशम् ॥ २८ ॥ प्रकटे च पुनर्मूषे तद्वलं जायते वरम् ॥ समं तारेण कर्तव्यमुत्तमं तद्भविष्यति ॥ २९ ॥

बारा भाग पोलादचूर्ण, तीन भाग वंगचूर्ण, तीन भाग शिसे व तीन भाग हरताळ एकत्र करून ते तांदुळजाच्या रसांत खूप मर्दन करावे. नंतर अंधमूषेत घालून वर टाकणखार घालावा व खूप धमन करावे. हणजे खालच्या मुशींत ते श्रेष्ठ असे दळ शुभ्र व उत्तम असे बनेल. यांत समभाग रूपे मिळवावे हणजे सर्व उत्तम चांदी होईल.

रौप्यकरण.

पारदं तालकं श्वेतं धान्याभ्रं टंकरणं नवम् ॥ शृंगिकं च विषं वंगं मृतं टंकद्वयं द्वयम् ॥ ३० ॥ अर्कसेहुण्डदुग्धेन मर्दयेत्खल्वमध्यगम् ॥ चणप्रमाणवाटिकां त्रिदिनं नाशिकाश्च ताः ॥ ३१ ॥ कर्तव्या शोषयेत्सर्वाः स्थापयेद्भाजने शुभे ॥ त्रयमेकरसं पश्चात्पुनरन्यं मनःशिला ॥ ३२ ॥ द्वयमत्रापि शृण्हीयात्स्वार्जिकाटंककद्वयम् ॥ धत्तूरस्य रसेनैतन्मर्दनीयं चतुष्टयम् ॥ ३३ ॥ त्रिदिनं शोषयेद्भातं पुनस्ताम्रं समं नयेत् ॥ दशटकमितं शुद्धं कृतपत्रं प्रभायुतम् ॥ ३४ ॥ अंधमूषे परिक्षिप्य तच्चतुष्टयमौषधम् ॥ अर्धमर्धं च दत्त्वा तद्भालयेद्भातमेव तत् ॥ ३५ ॥ दलं निष्पद्यते श्वेतं पुनः पूर्वं कृताश्च ताः । वटिका नूतनाः संति तासां मध्ये नयेद्य ॥ ३६ ॥ भागमेकं पञ्चदशं दलं स्यान्निर्मलं शुभम् ॥ हृत्कैत्र च मूषायां गालयेज्जलसन्निभम् ॥ ३७ ॥ पंचामृतं च तन्मध्ये दीयते सुन्दरं भवेत् ॥ ३८ ॥ दलमेतत्पुनर्भागा अष्टौ तारस्य सुन्दरम् ॥ एक एव भवेन्मूषे गालनीयं यथा पुरा ॥ ३९ ॥ पुनर्द्वितीयवेलायां नवभागं दलं भवेत् ॥ एकभागं भवेत्तारं मूषिका-मध्यगं द्वयम् ॥ ४० ॥ दण्डेन करवीरस्य सूक्ष्मेण चाल्यते शनैः ॥ गाल्यते च तथा चैनं तारं तारं च रूप्यकम् ॥ ४१ ॥ एवं निष्पद्यते तारं तत्तारकसमोज्ज्वलम् ॥ एतद्वलं कलं भूयत्सकलं मल-वर्जितम् ॥ ४२ ॥

पारा, हरताळ, श्वेत धान्याभ्र, नवा टाकणखार, शृंगीविष, वचनाग, व मृतवंग हीं सर्वद्रव्ये दोन दोन टांक ध्यावीत. नंतर बारीक चूर्ण करून रुईच्या व सावरीच्या चिकांत मिळवून खळांत घालून खूप मर्दन करावे. तीन दिवस मर्दन केल्यावर त्याच्या चण्याएवढ्या गोळ्या कराव्यात, व त्या सर्व वाळवून एका चांगल्या पात्रांत ठेवाव्या. नंतर पारा, हर-

ताळ व श्वेत धान्याभ्र एकत्र करून त्यांत मनशीळ दोन टांक व सजीखार दोन टांक मिश्र करून चार दिवस धोत्र्याच्या रसांत मर्दन करावे, पुन्हां तीन दिवस मर्दन करून शुष्क झाल्यावर दहा टांक शुद्ध तांब्याचे पत्रे बनवून अंधमूषेत घालावेत; नंतर त्यांत अर्धा अर्धा टांक वरील औषधे घालून त्यांतून तांबे गाळून ध्यावे हणजे मुशींत पांढरी दळे दिसू लागतील. तदनंतर उपरोक्त गुटिका एक एक भाग व पांढरें दळ पंधरा भाग, एकत्र करून पाण्याप्रमाणे शोधन करून ध्यावे. यामध्ये पंचामृत घातल्यास सुंदर होतें. पुन्हां हे शुभ्र दळ आठ भाग व रूपे एक भाग पूर्वोक्तप्रमाणे एकत्र करावे, व मुशींत घालून गाळून ध्यावे, नऊ भाग दळ व रूपे एक भाग एकत्र करून मुशींत घालून गाळून ध्यावे. व दोन्ही गाळून झालेलीं द्रव्ये एकत्र करावीत. तदनंतर कपहेरीचे लांकूड घेऊन त्याने हळूहळू हाळवीत गाळून ध्यावे. अशा प्रकारे होणारे रूपे स्वया रूपाप्रमाणे उत्तम उज्वळ वर्णाचे होतें. हे दळ मलवर्जित असे असतें.

स्वर्णकरण.

लोहचूर्णमतिश्लक्ष्णं पुट्यते कन्यकाद्रवैः ॥ त्रिवेलमतिथलेन चूर्णं पीतारुणं भवेत् ॥ ४३ ॥ पुनर्माक्षिकमानीय सैधवेनाम्लसंयुतम् ॥ पुट्यते त्रिपुटं यावदेकीकृत्य द्वयं पुनः ॥ ४४ ॥ तारं ताम्रं पुनर्नीत्वा द्वयमेतद्व्यं च तत् ॥ समं चतुष्टयं कुर्याद्भाम्यते सकलं च तत् ॥ ४५ ॥ किञ्चिन्नागं पुनः किञ्चिद्दत्त्वा दत्त्वा क्षणे क्षणे ॥ भवेत्तत्तार-शेषं यद्भवेत्तत्किञ्चनाधिकम् ॥ ४६ ॥ पातं षड्वर्णिकं तारं योजये-दशकं पुनः ॥ वर्णयुग्मे विहायाथ वर्णिकाष्टकमुत्तमम् ॥ हाटकं जायतेऽत्यर्थं सर्वकर्म प्रसाधनम् ॥ ४७ ॥

लोहाचे बारीक चूर्ण घेऊन कोरफडाच्या रसांत त्यास तीन पुटे घावीत म्हणजे ते पिवळसर व अरुण वर्णाचे होईल. सैधव व अम्लरस यांशी माक्षिक एकत्र करून त्याला तीन पुटे घावीत, व दोन्ही (लोहाचे चूर्ण व माक्षिक) एकत्र करावीत. नंतर रूपे, ताम्र, लोहाचे चूर्ण व माक्षिकाचे चूर्ण (उपरोक्त) एकत्र करून धमन करावे. धमन करित असतांना वर थोडे थोडे शिसे घालावे. इतर मलरूप नाहीसे होऊन चांदी शेष राहीपर्यंत धमन करावे हणजे त्या रूपाचे षड्गुण सोने बनेल. नंतर हे षड्गुण सोने (रूपे) व दशगुण सोने समभाग एकत्र करावे हणजे दोहोंचे वर्ण नाहीसे

होऊन उत्तम अष्टगुण सोनें तयार होईल व हें सर्व कार्याचें साधन करणारें होईल.

स्वर्णकरण.

गन्धकं दरदं लोहं धूर्णं चापि मनःशिला ॥ अम्लेन मर्दयेत्प्रीणि
दिनानि सकलं च तत् ॥४८॥ कटाहे भर्जयेच्चैव पश्चात्सूक्ष्मं विधाय
तत् ॥ शोषणीयं पुनस्तापे पश्चात्तत्काचकूपके ॥ ४९ ॥ निक्षिप्य
वालुकायंत्रे यावद्यामत्रयं भवेत् ॥ तावदग्निं च कुर्वीत दृढं तीक्ष्णं
शनैः शनैः ॥ ५० ॥ अथ मूषे क्षिपेत्तारं गलिते तत्र किंचन ॥
दीयते धाम्यते मंदमंदं तत्सत्त्वमुत्तमम् ॥ ५१ ॥ पीतं तज्जायते तार-
मधुवर्णं न संशयः ॥ अपरं हेम तत्रापि मेलनीयं महोत्तमम् ॥ ५२ ॥
वर्णिकाद्रितयं हित्वा जायते कनकं नवम् ॥ ५३ ॥

गंधक, हिंगूल, लोहचूर्ण व मनशीळ हीं सर्व द्रव्ये एकत्र करून
अम्लरसांत त्यांचें खून मर्दन करावें, व कढईत घालून गरम करून
पुन्हां उन्हांत वाळवून काचेच्या कुर्णीत घालावें व ती कुर्णी वालुकायंत्रांत
घालून तीन प्रहर सारखा कडक अग्नि लावावा. नंतर मुर्शीत रुपें
घालून पातळ करावें व त्यावर वरील औषधांचें चूर्ण घालून हळू हळू
धमन करावें, म्हणजे तें रुपें निःसंशय अष्टगुण (सोनें) होईल. नंतर
त्यांत दुसरें चांगलें सोनें एकत्र करावें म्हणजे दोन्ही मिळून उत्तम वर्णाचें
सुवर्ण तयार होईल.

रौप्यकरण.

तालेन मारयेद्द्रुपत्रं सूक्ष्मं विधाय तत् ॥ तेन वंगेन सत्तारपत्रं
शुष्कं च मारयेत् ॥ ५४ ॥ एकेनापि पुटेनैव म्रियते तारमुत्तमम् ॥
टंकैकं तालसत्त्वाच्च तस्य च मृतस्य च ॥ ५५ ॥ एकमत्र भवे-
द्द्रुपारदो द्वयमेव च ॥ एकत्र पिष्टितं कृत्वा गोलं कुर्यात्ततः परम्
॥ ५६ ॥ वर्तुलं निक्षिपेत्तं च सुपिष्टे मापचूर्णके ॥ निवेश्य शुटिका
कारेऽप्यतसीतैलयाचितम् ॥ ५७ ॥ तेन सा पच्यमानापि पिष्टी
कृष्णा भविष्यति ॥ सैंधवेनाकंपयसा ताम्रपत्रं प्रलिप्यते ॥ ५८ ॥
अतिसूक्ष्मं पुनः पत्रं निर्गुडीरसमध्यगम् ॥ क्षिप्यते तावदेवैतद्या-
वच्छुभ्रं भविष्यति ॥ ५९ ॥ दशटंकमिते भागे तारे पिष्टी निधीयते ॥
सप्ततारेण कर्तव्यं ताम्रपत्रं च शोषितम् ॥ एवमेतदलं जातं जात-
रूपं महाद्भुतम् ॥ ६० ॥

कथलाचे वारीक पत्रे करून हरताळानें त्याचें मारण करावें. त्या

कथलाच्या भस्मानें रुप्याच्या पत्र्याचें मारण करावें. एका पुटांतच रुप्याचें
उत्तम भस्म होतें हरताळतत्व एक टांक, चांदीचें भस्म एक टांक
व पारदभस्म दोन टांक हीं एकत्र करून त्यांचा एक लांब गोळा तयार
करावा. नंतर तो गोळा उडदाच्या पिठांत घोळवून अळशीच्या
तेलांत पचन करावा. पचत असतांना तो गोळा काळ्या वर्णाचा
होतो. नंतर तांब्याचे पातळ पत्र्यास सैंधव व रुईचा चीक ह्यांचा
लेप करावा. तदनंतर ते पत्रे पांढरे शुभ्र होईपर्यंत निर्गुडीच्या रसांत
बुडवून ठेवावेत. रुपें दहा टांक व समभाग ताम्र एकत्र करून पातळ
होतांच वरील कृष्णवर्ण गोळ्याच्या चूर्णाचा उपयोग करावा, म्हणजे
परम अद्भुत अशी चांदी वनेल.

रौप्यकरण

तालकं षट्पलं नीत्वा कुलत्थक्काथमध्यगम् ॥ स्वेदयेत्त्रिदिनं
यावत्सूक्ष्मं कृत्वाऽथ खल्वके ॥ ६१ ॥ दशटंकमितान्या-
दौभल्लातकफलानि च ॥ परंडस्य च वीजानि दत्त्वा सर्वं विधूर्ण-
येत् ॥ ६२ ॥ अर्कसेहुंडुधुस्य तिस्रः पश्चाच्च भावनाः ॥ आवि-
कस्याऽथ मत्स्यस्य वसां दत्त्वा विमर्दयेत् ॥ ६३ ॥ शोषयित्वा
पुनः कुर्यात्सुदृढे काचकूपके ॥ चुल्लिकायां तदारोप्य मुषमुद्गाट्य
यच्छति ॥ ६४ ॥ धूमं निःसारयेत्तावद्यावद्यामद्भयं त्रयम् ॥ मुखं विमु-
च्यते पश्चात्खटिन्या छिद्रवर्जितम् ॥ ६५ ॥ यामद्वादशपर्यंतं वन्धि-
दैयो निरन्तरम् ॥ कूपिकाया मुखे सर्वं सत्त्वमागत्य तिष्ठति ॥ ६६ ॥
पुनः सत्त्वं च गृण्हीयात्पुनः कुर्यात्तथाविधम् ॥ रसभस्म तृतीयांशं
तस्य सत्त्वस्य दीयते ॥ ६७ ॥ अथावशिष्टं यत्किदं तालसत्त्वस्य
किंचन ॥ तद्यो दीयते किदं किञ्चित्त्वत्त्वेन वै समम् ॥ ६८ ॥
पुनर्यामाष्टकं दद्याद्गृहीतं तत्रैकमानसः ॥ नोर्ध्वं नाधःस्थितं सत्त्व-
मन्तरालस्थितं नयेत् ॥ ६९ ॥ कृतसूक्ष्मे शुभे तारपत्रे सत्त्वं समं
क्षिपेत् ॥ मूपिकायामधश्चोर्ध्वं श्वेतकाचांतरालगम् ॥ ७० ॥ धा-
म्यते तावदध्नाया यथा स्याद्गोलकोत्तमः ॥ तत्सत्त्वं तस्य मध्यस्थं
गृह्यते शुक्रसन्निभम् ॥ ७१ ॥ सतारमेकपिण्डस्थं तदादाय महो-
त्तमम् ॥ द्वादशांशं भवेदेव पित्तलं शुद्धतारकम् ॥ ७२ ॥

सहा पलें हरताळाचें कुळथाच्या काढ्यांत तीन दिवस स्वेदन करून
खलांत घालून वारीक चूर्ण करावें. नंतर दहा टांक बिब्वे व तितकेंच
एरंडबीज त्यांत घालून सर्वांचें एकत्र चूर्ण करावें. नंतर रुईचा चीक व

सावरीचा चीक यांच्या तीन भावना देऊन शेळी व मत्स्य यांच्या चर-
बीत मर्दन करावें. शुष्क झाल्यावर काचेच्या कुपीत भरून ती कुपी
चुलीवर ठेवावी; कुपीचे तोंड मोकळे असू द्यावें. दोनतीन प्रहर-
पर्यंत धूर जाऊ द्यावा. दोनतीन प्रहरांनंतर छिद्र न राहिल अशा
रीतीनें सुख वळकट बंद करावें व बारा प्रहर सारखा आग्नि द्यावा.
म्हणजे बाटलीचे तोंडाजवळ सगळें सत्व येऊन बसेल. नंतर तें सत्व
काढून घेऊन तें तीन भाग, पारद भस्म एक भाग व हरताळाचे कीट
सत्वाचे बरोबरीनें एकत्र करावें, व पुन्हा आठ प्रहर सारखा आग्नि
द्यावा. खालून अगर वरून सत्व काढून न घेतां पाठीमागच्या एका
बाजूनें काढून घ्यावें. नंतर मुशीत पांढऱ्या कांचेची पूड घालून त्यावर
रुप्याचे पत्रे व त्यावर समभाग सत्व घालून रूप धमन करावें. म्हणजे
मुशीच्या मध्यभागी शुभ्र वर्णाचा एक गोळा बनेल. नंतर तो गोळा
बाहेर काढून त्यांत बाराव्या भागाइतकें पितळ मिळवावें म्हणजे उत्तम
रूपे होईल.

स्वर्णप्रकरण

निंबूरसेन सद्गन्धं भावयेच्छुद्धमातपे ॥ एकविंशन्मिताभिस्तं
भावनाभिः समन्ततः ॥ ७३ ॥ कुक्कुटांडद्रवेणामुं चतुर्वलं विभा-
वयेत् ॥ अथ ताम्रस्य पत्राणि सुसूक्ष्माणि दृढानि च ॥ ७४ ॥ कारि-
तव्यानि गन्धेन तेन लेप्यानि तानि च ॥ पुटनीयानि तान्यज्ञौ नि-
धाप्यंते पुनर्जले ॥ ७५ ॥ विलेप्याथ विलेप्याथ गन्धकेन पुनः पुनः
॥ सप्तवेलाभिर्दं कर्म कृत्वाकृत्वा पुनः पुनः ॥ ७६ ॥ तानि विधमाप्य
वै गाढं गृह्यते ताम्रमुत्तमम् ॥ अरुणादित्यसंकाशं निर्दोषं तारमुद्ध-
रेत् ॥ ७७ ॥ तारे टंकत्रये देयं टंकमेकं शुभं रविः ॥ पुटयते ताम्र-
मेघैतद्यावत्ताम्रक्षयो भवेत् ॥ ७८ ॥ घर्षितं च पुनस्ताम्रं दृश्यते
सप्तवर्णिकम् ॥ तत्र हेमद्वादशांशमन्यन्मेलय चोत्तमम् ॥ हेम संजा-
यते सर्वं रम्यं चैव सुखप्रदम् ॥ ७९ ॥

चांगला आवळ्या गंधक घेऊन त्यास लिंबूच्या रसाच्या एकवीस
भावना द्याव्यात. भावना उन्हांत द्याव्यात. नंतर कोंबड्याच्या अंड्यांतील
वळकाच्या चार भावना द्याव्यात व तांब्याचे पातळ पत्रे करून त्यांस
त्याचा लेप करून वरचेवर अग्नीत तापवून पाण्यांत विझवावें. पत्र्यास
गंधकाचा लेप करावा. नंतर ते तापवावेत व पाण्यांत विझवावेत असें
पुष्कळ वेळ करावें. असें पुन्हां पुन्हां सातवेळ करून त्याचें रूप

धमन करावें म्हणजे उत्तम ताम्र बनेल. या अरुण वर्णाच्या ताम्राचें
उत्तम रूपे होतें. तीन टांक शुद्ध चांदीत तीन टांक वरील तांबें मिश्र
करून ताम्र नाहीसें होईपर्यंत पुट द्यावें. हें ताम्र घासून पाहिल्यास
उत्तम सप्तगुण सौन्याप्रमाणें दिसतें. यांत द्वादशगुण दुसरें सोने मिळ-
वावें म्हणजे सगळें रमणीय व सुखप्रद असें सोने होईल.

स्वर्णवर्णवृद्धिकरण

अध्रसत्त्वं समादाय तत्र ताम्रं च तत्समम् ॥ धाम्यते तद्द्वयं पश्चा-
द्यावदैक्यं द्वयं व्रजेत् ॥ ८० ॥ सत्त्वं तत्केवलं नीत्वा विना ताम्रेण
पीतवत् ॥ अतुलं पीतभासं यद्भागमेकं तदा नयेत् ॥ ८१ ॥ दश-
वर्णं च यद्धेम पञ्चविंशतिभागिकम् ॥ गालयित्वैकतः कुर्यात्सत्त्व-
हेमद्वयं पुनः ॥ ८२ ॥ वर्णैकस्य भवेद्बृद्धिः सत्त्वं तद्द्वयतेऽधिकम्
॥ ८३ ॥

अध्रकसत्व व तितकेंच शुद्ध ताम्र एकत्र करून एकजीव होईपर्यंत
त्यांचें रूप धमन करावें. नंतर तें ताम्ररहित असणारें पीतवर्ण सत्व
काढून घ्यावें. हें रूप पिवळ्या वर्णाचें असतें. तदनंतर हें सत्व एक
भाग व दशगुण सोने पंचवीस भाग एकत्र करून पातळ करावें.
म्हणजे सुवर्णाचा वर्ण एकेका गुणानें वाढत जाईल. असें पुन्हा पुन्हा
करावें म्हणजे वर्णगुण वाढत जातील.

स्वर्णकरण

शिलाभाक्षीकनागाश्च कर्पूरमणिकाः समाः ॥ राजावर्तं पुराणस्य
लोहस्य तनुजं मलम् ॥ ८४ ॥ देहस्थमरुजं प्राह्यं लोहे लग्नं च यद्भ-
वेत् ॥ दरदं खर्परं तुल्यं पीतकासीसमर्दितम् ॥ ८५ ॥ मूषायां धमनं
कुर्यात्सुहृदं गंधकं क्षिपेत् ॥ ८६ ॥ पद्मगुञ्जं जारयेन्मूषे शनैरेनं
शनैःशनैः ॥ उपर्यन्या मवेन्मूषाऽप्येवं जारणपद्धतिः ॥ ८७ ॥ अष्ट-
वर्णं सुवर्णं तद्रसगुञ्जां प्रयच्छति ॥ एकतोलेषि ताम्रे तद्गालिते शीघ्र-
मुत्तमम् ॥ ८८ ॥ वर्धते कनकं सत्यं महावर्णचतुष्टयम् ॥ दलयोज-
निका योगा उच्यमाना मयापि ये ॥ ८९ ॥ एतानारभ्य सततं कुर्व-
न्तुदरपोषणम् ॥ यदीच्छा विद्यते राज्ञीलया पूर्वभाषितान्
॥ ९० ॥ तदा करोतु सूतस्य योगान्भोगप्रदानसदा ॥ पूजयेद्भैरवं
नित्यं सततं गुरुमर्चयेत् ॥ ९१ ॥ सततं योगिनीवृंदं ब्रह्मचर्यं च
नित्यशः ॥ गन्धपुष्पादिनैवेद्यतर्पणैर्भक्तिभावतः ॥ ९२ ॥

मनशील, माक्षीक, नाग, कर्पूर, माणीक, राजावर्त, जुन्या लोखंडाचें

कीट, हिंगूळ, (कळ) खापरी, मोरचूत, व पिंवळें शिसें समभाग घेऊन खूप मर्दन करावें. नंतर मुशींत घालून खूप धमन करावें. व वर थोडा थोडा गंधक घालावा. सहा गुंजा गंधकाचें जारण हळू हळू करावें. वरीलप्रमाणेंच दुसरीही एक जारण पद्धति आहे. अष्टगुण वर्ण एक तोळा सोन्यांत हा रस एक गुंजभार व ताम्र एक तोळाभार घालावें, ह्मणजे उंची वर्णाचें चतुर्गुण सोनें होतें. दलयोजनिक प्रयोग जे मी सांगितले आहेत, त्यांच्या योगानेंही उदरपोषण मात्र करतां येतें; आणि जर राजैश्वर्यानें रहावयाचें तर पूर्वी सांगितलेले, व कामना पूर्ण करणारे पारदयोग करावे. नित्य भैरवाची व गुरुची पूजा करावी. गंधपुष्पादिकांनीं योगिनीवृंद व ब्रह्मचारी यांचेंही भक्तिभावानें अर्चन करावें.

रौप्यकरण

मण्डूरं खर्परं शुद्धं दशतोलामितं पुरा ॥ भाव्यते खरसूत्रेण भावना एकविंशतिः ॥ ९३ ॥ शिला नौसागरं चैव पृथक् तोलमितौ च तौ ॥ संमिश्र्यं महिषीदुग्धभाविता तौ यथा पुग ॥ ९४ ॥ सेहंडपयसा चैव भावितोऽसौ यथा भवेत् ॥ अथ सूतं समादाय वितोलं च मनःशिला ॥ ९५ ॥ विमर्द्य खत्वके दत्त्वा भाजने निक्षिपेद्भयम् ॥ कृतकज्जलिकां गाढां ताम्रचक्री तदोपरि ॥ ९६ ॥ दत्त्वापि तदधस्ताच्च मध्ये वह्निं प्रदापयेत् । द्वियामं यावदेवस्यात्ततः पर्पटिकां नयेत् ॥ ९७ ॥ अथाष्टतोलमादाय तालसत्त्वं मनोहरम् ॥ एकत्र क्रियते सद्यः सुदृढं निडुकांबुना ॥ ९८ ॥ दिनसप्तकपर्यंतं कुर्यात्तेनातिघर्षणम् ॥ षड्वनागार्जुनीपत्रसमनागार्जुनीजले ॥ ९९ ॥ तथा विघृष्यते पश्चात् घृष्टं सर्वं पुरा कृतम् ॥ काचकुम्भे निधायाऽथ वह्निं यामाष्टकं कुरु ॥ १०० ॥ अधस्तिष्ठति यत्सत्त्वं षोडशांशेन संभवेत् ॥ तेन संमिश्रयते ताम्रमवश्यं चंद्रसन्निभम् ॥ १०१ ॥ अष्टटंको भवेच्छुभ्रः खर्परस्तालकस्य च ॥ सप्त चैकत्र कृत्वाऽथ पुनस्तारं तथाऽभ्रकम् ॥ ०२ ॥ एकमेकमिदं तोलमौषधं चैकमेव च ॥ अधश्चोर्ध्वमिदं दत्त्वा मूषिकां चांध्रयेत्ततः ॥ १०३ ॥ धृत्वाऽसौ धाम्यते गाढं यावदैक्यं गमिष्याते । द्वितोलं सुन्दरं तारं परं हृद्यं भविष्यति ॥ १०४ ॥

मंडुर व कळखापरी दहा तोळे घेऊन त्यांना गाढवाच्या मुताच्या एकवीस भावना द्याव्यात. नंतर मनशीळ व नवसागर एक तोळा घेऊन एकत्र करून म्हशीचें दूध व सावरीचा रस यांच्या भावना द्याव्यात.

नंतर तीन तोळे पारा व तितकीच मनशीळ घेऊन खलांत घालून सर्वांचें खूप मर्दन करावें व त्याची कज्जली झाल्यावर मुशींत घालून वर तांब्याची चक्रिका ठेवावी व त्यावर ही वरील कज्जली घालावी. नंतर पर्पटी होईपर्यंत दोन प्रहर अग्नीची चांगली आंच द्यावी. तदनंतर उत्तम तालसत्व आठ तोळे पर्पटीशीं मिश्र करून लिंबाच्या रसांत सात दिवस खूप मर्दन करावें. त्याचप्रमाणें षड्वनागार्जुनी व सम नागार्जुनी यांच्या रसांत मर्दन करून कांचेच्या कुपीत भरावें व आठ प्रहर अग्नीची कडक आंच द्यावी. यामाप्रणें केल्यावर जें सत्व खालीं राहें, त्या सत्वाच्या षोडशांशाइतकें ताम्र त्यांत एकत्र मिश्र करावें म्हणजे चंद्राप्रमाणें शुभ्र होईल. आठ टांक चांगली निर्मल कळखापरी व सात टांक हरताळ-सत्व एकत्र करावें. नंतर रुपें व अभ्रक एक एक तोळा एकत्र करून खालींवर घालून मुशींत घालावें. मध्यें खापरी व हरताळ यांचें मिश्रण ठेवावें. नंतर अग्नींत ठेवून एक जीव होईपर्यंत धमन करावें म्हणजे उत्तम प्रकारचें सुंदर, मनाला आनंद देणारें असें रुपें बनेल.

रौप्यकरण

चांगेर्याः स्वरसेनैतलोहचूर्णं विघृष्यते ॥ प्राणिभ्यां षट्पलं गाढं प्रत्यहं दिनसप्त च ॥ १०५ ॥ तस्य चूर्णस्य मध्ये वै सप्तटंकमितं भवेत् ॥ सत्त्वं तालस्य दातव्यं मृन्मध्ये मूषके दृढम् ॥ १०६ ॥ अध ऊर्ध्वं सितं काचं दत्त्वा तन्मुञ्च मूषकम् ॥ कोकिलांगारकैर्ध्मांतं त्रिवारं साधु साधितम् ॥ १०७ ॥ पुनरादाय तच्चूर्णं शुद्धं वंगं तदा नयेत् ॥ सप्तटंकमितं पत्रं चूर्णं तत्र विनिक्षिपेत् ॥ १०८ ॥ पुत्र्यते तूपलैर्गाढं यथा वंगं विशत्यसौ ॥ लोहताले समादाय तच्चूर्णं लोहतालयोः ॥ १०९ ॥ सप्तटंकमितं दत्त्वा तारं सूक्ष्मं प्रगालयेत् ॥ लोहकिट्टं समं नीत्वा मूषतो लोहतालकम् ॥ ११० ॥ तदा तन्नीयते किट्टं सुरचूर्णं नयेत्सुधीः ॥ स्वर्जिकाशोधितः शुभ्रो दीयते तन्नपित्तले ॥ १११ ॥ षट्कमानके टंकमेकं तच्चूर्णमुत्तमम् ॥ दीयते चांध्रमूषायां तारमुत्पद्यते शुभम् ॥ समं तारेण कर्तव्यं यथा रम्यं भवेदिदम् ॥ ११२ ॥

सहा पळे लोहचूर्णं चांगेरीच्या स्वरसांत दोन्ही हातांनीं सात दिवस घोटवें. नंतर त्या चूर्णांत सात टांक हरताळसत्व मिळवून तें मिश्रण खालीं व वर पांढऱ्या कांचेची पूड घालून मातीच्या मुशींत ठेवावें, व मुख बंद करून कौयलीच्या निखाऱ्यावर व्यवस्थित रीतीनें त्याचें

धमन करावें. अशा प्रकारें तीन वेळ धमन करावें. नंतर सात टांक शुद्ध वंगाचे पत्रे घेऊन त्यावर तें चूर्ण पसरावें. व तें चूर्ण कथिलांत जीर्ण होईपर्यंत पुढें घावीत. नंतर लोहचूर्ण व हरताळ समभाग घेऊन त्यांत सात टांक वरील चूर्ण मिसळावें, नंतर थोडेंसें रुपें पातळ करावें तदनंतर तें लोह व हरताळ मुशीतून काढून घेऊन त्यांत समभाग लोह-किट्ट व पारा एकत्र करावा. नंतर शुद्ध व स्वच्छ रुपें तापलेल्या पितळेंत मिळवून त्या मिश्रणाच्या सहाव्या भागाइतकें वरील चूर्ण त्यांत मिश्र करावें. नंतर अंधमूषेत घालून अग्नीची आंच घावी म्हणजे शुभकारक रुपें तयार होईल. नंतर त्यांत समभाग चांगलें रुपें मिसळावें म्हणजे तें रम्य असें रुपें होईल.

रौप्यकरण

पारदं च शिलामधं धान्याध्रं कृतमुत्तमम् ॥ मृतवंगं सर्जरसं स्वर्जिका टंकणं तथा ॥ ११३ ॥ समं षट्कषट्कं चतुर्विंशतिं तालकम् ॥ शोधितं मर्दितं शुद्धं बीजानि रञ्जकस्य च ॥ ११४ ॥ तालमानानि चादाय वज्रीक्षीरेण मर्दयेत् ॥ सर्वमेकत्र तत्कृत्वा द्विदिनं खल्वमध्यगम् ॥ ११५ ॥ गोकुग्धेन दिनैकं स्यादग्निं यामाष्टकं कुरु ॥ दत्सनाभं च काचस्य कूपिकाया मुखे क्षिपेत् ॥ ११६ ॥ नलिकारूपमादाय दृढं संधिं निरुध्य च ॥ चतुःषष्टिगुणे ताप्रे शुद्धे श्वेते च दीयते ॥ ११७ ॥

पारा, मनशीळ, धान्याध्र, वंगभस्म, राळ, सज्जीखार, टाकणखार ही सहा सहा भाग घेऊन चौवीस भाग हरताळ घ्यावी. हरताळ शुद्ध व मर्दन केलेली असावी. नंतर त्यांत तितकेंच रंजकबीज मिळवून सावरीच्या चिकांत दोन दिवस सर्वांचें एकत्र मर्दन करावें. तदनंतर एक दिवस गाईच्या दुधांत मर्दन करून काचेच्या कुपीत भरावें. कुपीच्या मुखारी वचनाग घालून नलिकाकार द्वार ठेवून संधिवंद करावा, व आठ प्रहर अग्नीची आंच घावी. नंतर हें शुद्ध सत्व चौसष्ट गुण शुद्धवर्णी ताम्राशी मिळवावें.

रौप्यकरण.

तालकं षट्पलं शुद्धं धूर्णं भूनागजं शुभम् ॥ तृतीयांशं भवेत्तस्य तालकस्यांतरे क्षिपेत् ॥ ११८ ॥ पलां टंकणकं दत्त्वा मर्दयेत्कदलीद्रवैः ॥ कन्दजैस्त्रिदिनं यावत्पश्चात्कूप्यस्य मध्यगम् ॥ ११९ ॥

रुध्यते त्रिदिनं यावत्तदा सत्त्वं नयेत्ततः ॥ तेन सत्त्वेन तत्ताम्रं षोडशांशं च वेधयेत् ॥ १२० ॥ एकांशेन च तद्रम्यं तारं ताम्रं च जायते ॥ किञ्चिच्च स्फुटते तारं तत्र चान्यद्ददाति च ॥ १२१ ॥ तारं च कोमलं मध्ये तदा भद्रं भवत्यपि ॥ १२२ ॥

सहा पलें हरताळ व शुद्ध भूनागचूर्ण तृतीयांश हरताळशी मिश्र करावें. नंतर एक पळ टांकणखार त्यांत मिळवून सर्वांचें केळीच्या कांघाच्या रसांत मर्दन करावें. तीन दिवस मर्दन केल्यावर कांचेच्या कुपीत भरून कुपीचें मुख बंद करावें व अग्नीची आंच घावी. नंतर तें सत्व काढून घ्यावें. ह्या सत्वानें सोळा भाग तांब्याचें वेधन करावें. एक भाग सत्व मिळाल्यानें (सोळा भाग) तांब्याचें रुपें होतें. जर कदाचित् काचित् उणीव राहिली तर दुसरें थोडेंसें रुपें त्यांत मिळवावें म्हणजे उत्तम रुपें वनेल.

रौप्यकरण .

कर्तव्या ज्ञानतो योगा विचारपरमात्मैः ॥ भाविष्यति न सन्देहो दृढपूर्वः श्रमो मम ॥ १२३ ॥ विंशटंकमितं तालं षट्कषट्कं रसम् ॥ द्वयमेकत्र तत्कृत्वा चित्रखेहेन मर्दयेत् ॥ १२४ ॥ त्रिदिनं गाढमेतच्च पुनः काचस्य कूपके ॥ निधाय तालकं सम्यक् सत्त्वं निःसारयेच्च तत् ॥ १२५ ॥ आदाय कूप्यतः सत्त्वं तत्किट्टं च समुत्सृजेत् ॥ अन्यत्तालं तथा दद्याद्स्मिन्सत्त्वे तथा रसम् ॥ १२६ ॥ तथा विधिस्तथा मानं तथा तैलं तथा क्रमः ॥ मर्दनं च तथा कुर्यात्तथा वन्हिर्यथा पुरा ॥ १२७ ॥ तथा च त्रिदिनं कूप्यारोपं कुर्यात्तथा नयेत् ॥ निहरेच्च तथा किट्टं तथा सत्त्वं नयेत्पुनः ॥ १२८ ॥ यामाष्टकं पुनर्वन्हिरेतदेव विशिष्यते ॥ पुनरन्यत्तथा तालं तथा सर्वं विधीयते ॥ १२९ ॥ तथा पुनरसौ देयस्तथा कर्म न संशयः ॥ त्रिवेलमेव कर्तव्यं तालसत्ते तथा विधिः ॥ १३० ॥ तोडमेकं भवेत्तारं टंकमेकाधिकं शुभम् ॥ रेत्यते मेल्यते तेन तालसत्त्वेन गाढवत् ॥ १३१ ॥ तरुणखेहसंपिष्टं गाढंगाढं यथा भवेत् ॥ मेलयित्वैकहः कृत्वा ग्रंथिरूपं भवेत्स्फुटम् ॥ १३२ ॥ पुनः कूप्ये निधायऽथ पुनरग्निं प्रदापयेत् ॥ वन्हियोगेन गाढेन तन्मिलत्यैकतो द्वयम् ॥ १३३ ॥ तदधस्तिष्ठते यत्तु चंद्ररौप्यसमप्रभम् ॥ तत्सर्वं दीयते ताप्रे चतुःषष्ट्यंशभागके ॥ १३४ ॥ एकभागममुं दद्याच्चंद्रकांति-समं भवेत् ॥ १३५ ॥

विचारवान् पुरुषांनीं पूर्ण ज्ञान करून घेऊन प्रयोग करावेत. दृढपरि-
श्रमाने जर हे प्रयोग केले तर निःसंदेह यशस्वी होतील. वीस टांक हर-
ताळ व सहा टांक पारा घेऊन त्यांचें एरंडेल तेलांत मर्दन करावें. तीन
दिवस खूप मर्दन केल्यावर कांचेच्या कुपीत भरून त्याचें सत्व काढावें.
नंतर तें सत्व कुपीतून बाहेर काढून किट्ट निराळें करावें व त्या सत्वांत
आणखी हरताळ व पारा मिश्र करून पहिल्याप्रमाणेंच एरंडेलांत मर्दन
करून कुपीत भरून अग्निसेयोगाने सत्व काढावें. तदनंतर किट्ट वेगळें
करून त्या सत्वांत आणखी हरताळ व पारा मिळवून पहिल्याप्रमाणेंच
त्याचें सत्व काढावें, अशाप्रकारे तीन वेळ तालसत्व काढावें. नंतर एक
तोळा रुपें किंचित् जास्त टाकणखार व तितकेंच हरताळसत्व यांचें
चूर्ण करून एरंडेलांत त्या सर्वांचें खूप मर्दन करावें; एकजीव
झाल्यावर तें मिश्रण स्वच्छ ग्रंथिरूप होईल. नंतर पुन्हां कुपीत घालून
अग्नीची आंच खूप कडक द्यावी म्हणजे चंद्रवर्णसमान शुभ्रवर्ण रुपें
बनेल. नंतर यापैकी एक भाग सत्व चौसष्ट भाग ताम्राशी मिश्र करावें
म्हणजे उत्तम प्रकारचें चंद्राप्रमाणें रुपें होईल.

रौप्यकरण.

सघनस्यांभसा तालं स्वेदयेद्विषसत्रयम् ॥ तालकं बलिनं नीत्वा
सममेतद्वयं भवेत् ॥ १३६ ॥ एकविंशतिसंख्याकंकुककुटांडद्वयेण
तत् ॥ द्वयं विमर्द्यते तीव्रं याद्वैक्यं व्रजेद्वयम् ॥ १३७ ॥ टंकद्वा-
दशकं नीत्वा स्वर्जाटंकणकं पृथक् ॥ तालस्य मध्ये क्षिप्त्वा तत्ततः
सत्वं समुद्धरेत् ॥ १३८ ॥ टंकद्वादशकं सत्वं तत आहत्य खल्वके ॥
सारलोहभवं चूर्णं क्षिप्यते टंकपञ्चकम् ॥ १३९ ॥ मर्द्यते सघनां-
भोभिर्यथा चैक्यं भवेद्वयम् ॥ एवं तत्स्थप्यते सत्वं कृतमेकत्र घर्ष-
णात् ॥ १४० ॥ अथ वंगं समादाय टंकाष्टकं महोज्ज्वलम् ॥ त्रिटंकं
पारदं दत्वा तथा तारं त्रिटंककम् ॥ १४१ ॥ एकत्र क्रियते मूषे
स्फोटयेच्च ततो भृशम् ॥ वह्नियोगेन तद्राढं तालसत्वेन मेलयेत्
॥ १४२ ॥ मर्दनं सततं खल्वे सघनांभसि यत्कृतम् ॥ एकविंशति-
ताभिस्तदुच्यते तालकं दिवा ॥ १४३ ॥ भावनाभिः पुनस्तालं
पुष्टयते निशि नित्यशः । एवं सप्तदिनं तालं भाव्यते पुष्टयते निशि
॥ १४४ ॥ पुनस्तद्भाव्यते गाढं पुटो देयो महानयम् ॥ एवं शुभ्रं
भवेत्तालं सत्वं निर्दोषमुत्तमम् ॥ १४५ ॥ चतुःषष्टिगुणे वंगे ताम्रे
वाऽथ च तद्देत् ॥ दीयते भागमेकं तद्वेद्यते नात्र संशयः ॥ १५६ ॥

इति श्रीमदनन्त० रसचिंतामणौ षष्ठस्तवकः ॥ ६ ॥

पाण्यांत अश्रकाचें वारीक चूर्ण मिळवून त्यांत हरताळीचें तीन दिवस
स्वेदन करावें. नंतर समभाग गंधक घेऊन एकत्र करावें व एकजीव
होईपर्यंत कोंबडीच्या एकवीस अंडयांच्या द्रवांत खूप मर्दन करावें. तदनं-
तर बारा टांक सजीखार व टाकणखार निरनिराळा हरताळांत मिळवून
सत्व काढावें. बारा टांक सत्व व लोहचूर्ण पांच टांक खलांत घालून
अश्रकयुक्त पाण्यांत एकजीव होईपर्यंत दोहोंचें मर्दन करावें, म्हणजे तें
स्थिरता पावेल. उत्तम वंग आठ टांक, पारा तीन टांक व रुपें तीन टांक
एकत्र करून मुशीत उपरोक्त मिश्रणासह घालावें व अग्निसेयोगाने
तालसत्वाशी मिळवावें. नंतर खलांत घालून अश्रकयुक्त पाण्यांत सतत
मर्दन करावें. रोज एक याप्रमाणें एकवीस दिवसांत एकवीस भावना
द्याव्यात. दिवसा नित्य एक भावना व रात्री एक पुट देत जावें. नंतर
पुन्हां सात दिवस खूप भावना व पुटें द्यावीत; म्हणजे तें तालसत्व
शुभ्रवर्ण व निर्दोष असें होईल. चौसष्ट भाग वंग किंवा ताम्र याशी
मिश्र केल्यास निःसंशय वेधन होईल.

स्तवक ७ वा

महापर्पटी रस

वेदमाषो रसो ग्राह्यो गंधस्तस्माद्द्विभागिकः ॥ कृत्वा कजलिकां
सूक्ष्मां घृताकां वह्निना द्रवाम् ॥ १ ॥ लोहपात्रे स्थितां तां च
पर्पटीं क्रियते रसः ॥ तस्य द्व. दशमाषाः स्युः शुष्ठीचूर्णं तु भाषकम्
॥ २ ॥ पिप्पली मरिचं चैव सैधवं च सुवर्चलम् ॥ स्वर्जिका विड-
मेतानि प्रत्येकं शुठिकासमम् ॥ ३ ॥ सर्वं च गृह्यते पिष्टं शुद्धं चापि
तथाश्रकम् ॥ तदेकीक्रियते सूक्ष्मं बहुपिष्ट्वाऽथ मिश्रयते ॥ ४ ॥
गंधद्रुते शुभे मण्डे तत्र सर्वं निधीयते ॥ योग्यमात्रं सदा ग्राह्यं
कांजिकेनाथवाऽम्भसा ॥ ५ ॥ अर्शःसु गुदपीडासु हृद्रेषु
च शस्यते ॥ स्थौल्ये पाण्ड्वामये जातश्रेष्ठिकेऽजीर्णदूषिते ॥
॥ ६ ॥ कामलायां ग्रहण्यां च मंदाग्नौ च प्रयुज्यते ॥ महापर्पटि-
काख्योऽयं रसो योग्यानुपानतः ॥ ७ ॥ येषु रोगेषु योक्तव्यस्तेषु
योग्यौषधैः समम् ॥ ८ ॥

चार मासे शुद्ध पारा व दुप्पट गंधक एकत्र करून दोहोंची कज्जली करावी. नंतर ती कज्जली लोहपात्रांत घालून अग्निवर ठेवून विरघळवावी व नंतर पुढे पर्पटी बनवावी. तदनंतर पर्पटी बारा मासे, सुंठीचे चूर्ण एक मासा व पिंपळी, मिरे, सैंधव, पादेलोण, सज्जखार, बीडलेण हीं द्रव्ये प्रत्येक सुंठीच्या चूर्णाइतकींच घेऊन सर्वांचे वारीक चूर्ण करावे. शुद्ध अभ्रकचूर्ण घेऊन त्याचे वारीक चूर्ण करून मिसळ्यावे उत्तम प्रकारचा शुद्ध गंधक विरघळवून त्यांत वरील चूर्ण मिळवावे. रोगोक्त मात्रा वांजीच्या अथवा पाण्याच्या अनुपानांतून घावी. अर्श, गुदरोग, उदररोग यांत देण्यास याची प्रशंसा केली आहे. स्थूलता, पांडुविकार, कफविकार, अजीर्णदोष, कावीळ, ग्रहणी व अग्निमांघ या रोगांत याची योजना करावी. हा महा पर्पटी नांवाचा रस योग्य अनुपानांतून ज्या त्या रोगांतील योग्य औषधावर रोज योजावा.

सर्वसुन्दर रस.

गद्याणकं सुकपूर्व कनकं कंगुणी पुरम् ॥ समं समं गृह्य सर्वमेकत्र परिमर्दयेत् ॥ ९ ॥ हेमाब्हा सर्पेगरेलं भावना कार्यते ततः ॥ अहिकेनरसस्यापि शृंगीविषस्य भावनाः ॥ १० ॥ वृश्वादन्या भवेदेका शोषयित्वा पुनः पुनः ॥ योग्यमात्रा वटी कार्या पश्चादेकाऽथ दीयते ॥ ११ ॥ सन्निपाते पुरा देया त्रिदोषोत्थे विशेषतः ॥ ज्वरे घोरे क्षये कासे हिक्कारोगे च शस्यते ॥ १२ ॥ प्लीहायां यकृतोत्थे च मुदरेषु च दीयते ॥ गलग्रहे ग्रहण्यां तमति सारे प्रयोजयेत् ॥ १३ ॥ अयमर्शःसु देयः स्याद्वातजेषु पुनः पुनः ॥ कफजेषु तथा द्वंद्वसमुद्भूतेषु दीयते ॥ १४ ॥ रोगयोग्यानुपानेन दातव्यः सर्वसुन्दरः ॥ नागरं शंकरा द्राक्षा दधि रंभाफलं तथा ॥ १५ ॥ घृतशृतं प्रयुज्जात भक्तं नक्तं प्रशस्यते ॥ तत्रोपयोगिकं यच्च प्रयोज्यं तद्भिन्नवदरैः ॥ १६ ॥ शीतलं सलिलं दद्यात्सुवासकुसुमानि च ॥ अतितापो भवेदंगे घृताक्तं शीतवारिणा ॥ १७ ॥ स्नापयेद्दोग्निं पश्चात्तदासौ लभते सुखम् ॥ १८ ॥

एक गद्याण उत्तम कापूर व पिंपळा घोटारा, (घोटय्याऐवजीं शुद्ध सोने घेतल्यास चालेल व कनकं याचा अर्थ सोने हाच सयुक्त दिसतो) माळकांगोणी व गुग्गुळ सर्व समभाग घेऊन एकत्र मर्दन करावे. नंतर पिंपळ्या घोट्याच्या चिकाच्या व सर्पाच्या त्रिपाच्या त्यास भावना घाव्या. तदनंतर पुन्हां अकूच्या रसाची व बचनागाची एक एक भावना

घावी. पुन्हां भावना घाव्यात व सुकवावे. असे अनेक वेळ करावे. नंतर त्याची योग्य मात्रा (१ गुंज) प्रमाण गोळी करावी व रोगांत घावी. सन्निपात, त्रिदोषापासून उत्पन्न होणारे घोर ज्वर, क्षय, कास व उचकी या रोगांत देण्यास हा रस उत्तम आहे. प्लीहा, यकृत, उदर, गलग्रह, ग्रहणी, अति शर, अर्शरोग, वातविकार, कफविकार व द्विदोषसंभव रोग यांच्या नाशनाथ याची योजना करावी. रोगोक्त अनुपानांतून सर्व रोगांत सर्वसुन्दर रस घावा. सुंठ, साखर, द्राक्ष, दही, केळें व तूपमात यांचे रात्री सेवन करावे. त्याचप्रमाणे आणखी एखादा कोणता पदार्थ उपयोगी असेल त्याची योजना करावी. उत्तम फुलांच्या वासाने सुवासित केलेले पाणी उपयोगांत आणावे. अंगाचा दाह होऊ लागल्यास वर तूप चोळून थंड पाण्याने रोग्यास स्नान घालावे म्हणजे त्याला बरे वाटेल.

कनकसुन्दर रस

गद्याणद्वितयं सूतं गंधकं तत्समं स्मृतम् ॥ तत्समं मरिचं चैव संग्राह्यं च तथाभ्रकम् ॥ १९ ॥ शृंगीविषं च गुण्डीयादेवमेतद्विघृण्यते ॥ निर्गुण्डिकारसैः साकं मर्दयेदेकतः कृतम् ॥ २० ॥ अंधमूपागतं कृत्वा वालुकायंत्रमध्यगम् ॥ गोलकं कारयेद्वाढं तत्पश्चादुपरि न्यसेत् ॥ २१ ॥ तस्योपरि भवेद्भृङ्गारसोनत्रिफलाजलैः ॥ आपूर्यते निरुध्याथ वन्धिः स्याद्दिनसप्तकम् ॥ २२ ॥ पच्यते च शनैस्तावत्पश्चाच्छीतं समुद्धरेत् ॥ रक्तिकैकं द्वयं चाथ बलं वास्य प्रयच्छति ॥ २३ ॥ सन्निपाते समायाते सूतमेतं प्रयोजयेत् ॥ दुःस्थिते चाप्यतीसारे विज्वरे सज्वरेपि वा ॥ २४ ॥ अग्निमांघे तथा दद्यादुदरे च महोदरे ॥ विद्रधौ हृद्ग्रहणे च सामे कामं च दीयते ॥ २५ ॥ ग्रहण्यादिविकारेषु कामलासु च पाण्डुके ॥ अष्टीलादिगदेष्वेव प्रयुक्तो हंति तान्गदान् ॥ २६ ॥

पारा दोन गद्याण व गंधक, काळीं मिरे, धान्याभ्रक व बचनाग, हीं सर्व द्रव्ये पाण्याइतकींच घेऊन एकत्र करून त्यांचे निर्गुडीच्या रसांत खूप मर्दन करावे. नंतर सर्वांचा मिळून एक गोळा करून अंधमूर्धेत घालून ती मूपा वालुकायंत्रांत ठेवावी आणि त्यावर भांग, लसूण व त्रिफळा यांचे रस घालून यंत्राचे मुख बंद करावे. व खाली सात दिवस अग्नि लावावा, बैतबैताने वर पचन करून स्वांगशात झाल्यावर

तो पक्व रस काढून घ्यावा. नंतर एक किंवा दोन रति अगर एक वाळ प्रमाण सन्निपातांत या रसाची योजना करावी. त्याचप्रमाणे ज्वरांत उत्पन्न झालेला अगर तसाच उत्पन्न झालेला अतिसार, अग्निमांघ, उदरविकार, उदर, भयंकररूप विद्रधी व आमरोग या रोगांत याची योजना करावी. ग्रहणी वगैरे विकार, कावीळ, पांढू, हलीमक वगैरे व अष्टीलादि इतर रोग या रोगांत या रसाची योजना केली असतां त्या रोगांचा नाश होतो.

स्वच्छंदभैरव रस

रसमेकं द्रयं गंधं द्विभागं सैधवं स्मृतम् ॥ २७ ॥ ज्वालामुखारसे पंच दिनानि परिमर्दयेत् ॥ मूषिकायां निरुध्याऽथ पुटो रात्रौ च मध्यमः ॥ २८ ॥ प्रातः खल्वे विवृष्याऽथ वल्लमेकं प्रयच्छति ॥ अग्रहण्यां ग्रहण्यां च कासे श्वासे विशेषतः ॥ २९ ॥ रौद्रासु ज्व'तंद्रासु योजयेत्सततं रसम् ॥ दृष्ट्याः पुष्टिमसौ कुर्यात्सौकुमार्यं च जायते ॥ ३० ॥ अन्यरोगेषु वै दद्याद्रसं स्वच्छंदभैरवम् ॥ ३१ ॥

एक भाग पारद, दोन भाग गंधक व दोन भाग सैधव एकत्र करून त्यांचे ज्वालामुखीच्या रसांत पांच दिवस मर्दन करावे. नंतर मूषिकेत (संपुटांत) घालून रात्री मध्यम पुट घावे. प्रातःकाळी काढून घेऊन खळांत घालून वारीक करावे. याची एक वाळप्रमाण माशा रोगांत घावी. अन्नादि ग्रहण करण्यास असमर्थ असणाऱ्या ग्रहणाच्या रोगांत विशेषतः कास, श्वास या रोगांत याची योजना करावी. भयंकर ज्वर, व ज्वरांत उत्पन्न होणारी तंद्रा यांचा नाश होण्याकरितां याची नेहमी योजना करावी. दृष्टी चांगली करून अंगकान्ति वाढविणारा असा हा रस आहे. हा स्वच्छंदभैरव रस इतर रोगांतही देतात.

वृद्धवैश्वानर रस

रसं गंधं मृतं शुखं नागे प्रत्येकतोलकम् ॥ एकत्र क्रियते मृष्ट्वा पश्चादिमानि निक्षिपेत् ॥ ३२ ॥ पिप्पली पिप्पलीक्षारं मरिचं विचिकीकाभ्रवम् ॥ नागरं स्वजिकाक्षारं यवक्षारं च टंकणम् ॥ ३३ ॥ प्रत्येकं माषवट्टकं स्याद्गृह्यते सूरणं तथा ॥ कुष्माण्डकरसं दत्त्वा दिनमेकं विमर्दयेत् ॥ ३४ ॥ अंधमूपागतं कृत्वा यावद्यामचतुष्टयम् ॥ उत्तार्य शीतलं नीत्वा रसं वल्लचतुष्टयम् ॥ ३५ ॥ अग्निमांघे ज्वरे दद्यादुदरे पारदं परम् ॥ अतिपुष्टिकरः सम्यग्बृद्धवैश्वानरो रसः ॥ ३६ ॥

शुद्ध पारा, गंधक, मृतताम्र व शिसें प्रत्येक एक एक तोळा घेऊन त्यांचे एकत्र मर्दन करावे व नंतर खालील द्रव्ये घालावी. पिंपळी, पिंप-

ळखार, भिरें, चिचेचा क्षार, सुंठ, सज्जीखार, जवखार व टाकणखार प्रत्येक सहा सहा मासे घेऊन त्यांत मुरण व कोहाळा यांचा रस मिळवून एक दिवस मर्दन करावे. नंतर अंधमूर्धेत घालून चार प्रहर अग्नीची आंच घावी. स्वांगशीत झाल्यावर खाली उतरून घेऊन त्यांतील चार-वाळ रसाची अग्निमांघ, ज्वर, उदर-या रोगांत योजना करावी. हा परमश्रेष्ठ असा वृद्धवैश्वानर अतिशय पुष्ट करणारा आहे.

हीरावेध्य रस

टंकाष्टकरसः शुद्धः क्षारिका टंक षोडश ॥ खरमूत्रेण सप्ताहं कृत्वा तन्मर्दयेद्वयम् ॥ ३७ ॥ हंडिकायां निरुध्याऽथ कांजिके स्वेदयेद्दिनम् ॥ शुद्ध हीरमथो नीत्वा गुञ्जायुग्मं द्विजातिकत् ॥ ३८ ॥ सप्तवेलमिदं तप्तं म्रियते हीरकं ध्रुवम् ॥ अथ नो म्रियते चैव कदाचिदपि हीरकम् ॥ ३९ ॥ कण्टकारीरसे चैव पञ्चवेलं प्रकल्पयेत् ॥ धृत्वाग्नौ लोहसूपायां म्रियते नान्यथा हि तत् ॥ ४० ॥ मृतं नीत्वा तदा तैले वसुमात्रे विनिक्षिपेत् ॥ प्रतप्ते हंडिकामध्ये रसोर्ध्वस्तत्र दीयते ॥ ४१ ॥ नागहेम्नोश्च पत्राणि षण्माष-प्रमितानि च ॥ पृथक् पृथक् निधाप्यंते हीरमूषमुखे ततः ॥ ४२ ॥ अतिसूक्ष्माणि जायंते पिष्टयः सर्वस्य वस्तुनः ॥ पुनरर्धममुं सूतं पूर्वमर्धधृतं च यत् ॥ ४३ ॥ निःस्नेहे हंडिकामध्ये कृत्वाग्निं ज्वालयेत्ततः ॥ सुल्लिकोपरि विन्यस्य किंचित्तप्तं च पिष्टिकम् ॥ ४४ ॥ क्षिप्त्वा तामेकतः कृत्वा खोटरूपो रसस्तदा ॥ खल्वे निष्पिष्य किंचिच्च मृत्तिकायाश्च संपुटे ॥ ४५ ॥ निवेद्य भूतले किंचित्कोकिलैः परिपूर्यते ॥ स्वल्पकैस्तैश्च यावत्स्याज्ज्वलदग्निप्रदीपनम् ॥ ४६ ॥ एवं सिद्धो भवेदेव रसराजश्च साधितः ॥ हीरावेध्यो रसो नाम यत्नतः प्रतिपादितः ॥ ४७ ॥ यत्र तत्र न वक्तव्यो योक्तव्यो रोगशांतये ॥ निःसंज्ञः सन्निपाते यस्तस्य तालुनि दीयते ॥ ४८ ॥ रक्तिकार्धार्ध-मात्रश्च सन्निपातं नियच्छति ॥ शर्करा कोशिकारं च खण्डमिक्षु प्रियालकान् ॥ ४९ ॥ पयश्च पायसं चैव कदलीफलमुत्तमम् ॥ रसालां च परुषांश्च पानकं पथ्यमीरितम् ॥ ५० ॥ अतिलौल्यकरं देयं शीतलं सलिलं तृषि ॥ अग्नेर्वलमसौ कुर्याद्ग्रहणारोगनाशनः ॥ ५१ ॥ दुष्टकुष्ठ क्षयादींश्च विकाराश्चाशयसौ ॥ हीरावेध्यो रसो नाम्ना यत्रयत्र प्रयुज्यते ॥ ५२ ॥ तान्योगान्नाशयेन्नूनं रोगयाग्यानु-पानतः ॥ ५३ ॥

आठ टांक शुद्ध पारा व सोळा टांक नव्या कळ्या (क्षारिका) एकत्र करून दोहोंचे गाढ्याच्या मुतांत मर्दन करावे. नंतर शरावांत ठेवून एक

दिवस कांजीत स्वेदन करावें. शुद्ध हिरा दोन रतीभार घेऊन त्याला सात वेळ तापवून वरील औषधांत विझवावें म्हणजे तो निश्चयाने मरतो. जरदया कदाचित् त्याचे मारण न होईल, तर लोखंडाच्या मुशीत तापवून रिंगणीच्या स्वरसांत पांच वेळ बुडवावा म्हणजे त्याचे अवश्य मारण होतें. नंतर एक कर्ष तापलेले तेल शरावांत घालून त्यांत तो हिरा बुडवून ठेवून वर वरील पाण्याचे मिश्रण अर्धे घालावें. शिसे व सोने यांचे सहा मासे पत्रे हिरा मुषेच्या मुखावर पृथक् घालावेत व अग्नीची उष्णता घावी म्हणजे सर्वांचे चूर्ण होईल. नंतर पुन्हां वरील अर्धा पारा तेल न घालतां शरावांत घालून चुलीवर ठेवून अग्नि घावा. अग्नीच्या योगाने तप्त होतांच त्यावर वरील बारीक चूर्ण घालावें व खाली उतरून एकत्र करून खळांत घालून किंचित् घोटावें व मातीच्या शरावांत घालून (तो बंद करून) तो शराव जमिनीत ठेवून वर कोयल्याचा अग्नि प्रदीप्त करावा. अशा कृतीने हा रसरस सिद्ध होतो. हा हीरावेध्य नांवाचा रस अतिशय प्रयत्नाने संपादन केलेला आहे. ज्या रोगांत हा घावा असे (लिहिलेले) नाही तरी त्या रोगाच्या शांत्यर्थ याचा उपयोग करावा. ज्याची संज्ञा नष्ट झाली आहे त्याच्या तालूस हा रस लावावा. सन्निपात दूर होण्याकरितां पावरत्तीभार रसाची योजना करावी. यावर साखर, केशर, ऊस, फालसा, दूध, क्षीर, उत्तम पिकलेल्या केळ्यांची शिखरण, उत्तम पन्ही वगैरे पथ्यास घावीं. हलके व थंड पाणी तहान लागल्यास पिण्यास घावें. हा रस अग्नीचे बल वाढवून ग्रहणी रोगाचा नाश करणारा आहे. दुष्ट कुष्ठ, क्षय वगैरे विकार याचे सेवनाने नष्ट होतात. हा हीरावेध्य नांवाचा रस रोगोक्त अनुपानांतून ज्या ज्या रोगावर योजावा त्या त्या रोगाचा नाश निश्चयाने करतो.

हीरावेध्य रस

द्वौ भागौ मृतहीरस्य ह्यभ्रकस्य त्रयः पुनः ॥ भस्म सूतस्य चत्वारः षट् शुद्धगंधकस्य च ॥ ५४ ॥ मृतलोहद्वयं दद्याच्चत्वारस्तारकस्य च ॥ रोचनाया भवन्त्यत्र भावनाः पञ्च सूतके ॥ ५५ ॥ तथा सौवर्चलायाश्च दातव्या भावनाः क्रमात् ॥ अथो दद्यात् मूषायां मध्ये दत्त्वा च तं रसम् ॥ ५६ ॥ पुनः शरावद्धितये दत्त्वा पश्चाद्विमुद्दयेत् ॥ हस्तप्रमाणके कुण्डे पुटो देयः शनैर्लघुः ॥ ५७ ॥ द्वियामं यावदेवैतच्छीतमादाय तं रसम् ॥ विधाय भैरवस्याऽथ पूजनं भिषजस्ततः ॥ ५८ ॥ गुञ्जामेकममुं दद्याद्धीरावेध्यं रसेश्वरम् ॥ मरिचेन

समं प्रातस्ततस्तांबूलभक्षणम् ॥ ५९ ॥ क्रोधमात्सर्यमुत्सार्य व्यायामं शर्मसेवनम् ॥ अतिप्रलापनं चिन्तामभ्यसूयां च वर्जयेत् ॥ ६० ॥ असत्यभाषणं चैव पथ्यं सेव्यं निरन्तरम् ॥ अनेन जायते पुष्टिद्वारोग्यं च जायते ॥ ६१ ॥ अनेन सुखमाप्नोति पुत्रं चानेन चोत्तमम् ॥ अनेन नश्यते वायुरनेनायुश्च वर्धते ॥ ६२ ॥ अनेन लभते कान्तिमनेनापि जरा व्रजेत् ॥ अनेन पलितं याति खालित्यं च विशेषतः ॥ ६३ ॥ अनेन वज्रकायः स्याद्विशेषेण निरामयः ॥ स्थावरं जंगमं चापि कृत्रिमं चापि यद्विषम् ॥ ६४ ॥ अनेन न प्रभवति सेवमानस्य च क्वचित् ॥ अनेन देवरूपः स्याज्जायते बुद्धिरुत्तमा ॥ ६५ ॥ क्षयं कासं प्रमेहं च रक्तपित्तं सुदारुणम् ॥ विद्रध्यग्नीलिका गुल्मं ग्रहणीमपि दुस्तराम् ॥ ६६ ॥ अतिसारं महाघोरं सर्वव्याध्यांश्च नाशयेत् ॥ यदि जिह्वासहस्रेण नागो ब्रह्मा वदेदपि ॥ ६७ ॥ तथा व्यस्य प्रभावस्य गुणस्थानं न गच्छति ॥ ६८ ॥

मृतहिरा दोन भाग, अभ्रकभस्म तीन भाग, पारदभस्म चार भाग, शुद्धगंधक सहा भाग, लोहभस्म दोन भाग व रूपे चार भाग घेऊन गौरोचनाच्या पांच भावना घाव्या व संचळखाराच्याही तितवयाच घाव्यात. नंतर एका चांगल्या बळकट मुशीत वरील मिश्रण ठेवून ती मूस शरावसंपुटांत ठेवून मुद्रा करावी. नंतर एक हात प्रमाणाचा खड्डा खणून त्यांत तें संपुट ठेवून बेताने लघुपुट घावें. दोन प्रहरानंतर स्वांगशीत झाल्यावर रस काढून घ्यावा, व वैद्याने भैरवाचे पूजन करून त्याचा उपयोग करावा. हा हीरावेध्य नांवाचा रसेश्वर प्रातःकाळी मिरपुडीसह एक गुंज भार घावा व वर तांबूल भक्षण करावा. क्रोध, मत्सर यांचा त्याग करावा. व्यायाम, उन्हांतून फिरणे, अतिशय बोलणे, चिंता व असूया, असत्य भाषण यांचा त्याग करावा, व निरंतर पथ्य सेवन करावें; म्हणजे पुष्टि प्राप्त होऊन दृष्टि निरोगी होईल. याचे सेवनाने उत्तम पुत्राची प्राप्ति होऊन सुख होतें. वातरोगांचा नाश होऊन आयुष्य वाढते, सुरकुत्या नाहीशा होऊन शरीर कान्तिमान् होतें, केसांचा पांढरेपणा नष्ट होऊन निरोगी होतें, स्थावर अगर जंगम क्रीणत्याही प्रकारचे विष बिलकूल वाधत नाही, उत्तम प्रकारचे रूप प्राप्त होऊन बुद्धि वाढते. क्षय, खोकला, अतिशय रक्तपित्त, विद्रधि, अष्ठीला, गुल्म, दुस्तर ग्रहणी व महाघोर अतिसार, वगैरे सर्व रोगांचा नाश होतो. आपल्या शंभर मुखांनी शेष व ब्रह्मासुद्धां या रसाच्या

गुणांचें वर्णन करूं लाग्ते तरी ते संपणार नाहीत (याचे गुण अपार आहेत.)

लोकनाथ रस

रसगंधौ समौ कृत्वा हस्तिशुण्डीरसैर्धृशम् ॥ हिं गुपत्रीरसैश्चापि
मर्दयेद्दिनपञ्चकम् ॥ ६९ ॥ विघृष्य वालुकायंत्रे कूपिकायां निवेश्य
तम् ॥ दिनमेकं भवेद्भिर्मर्दंमर्दं निशावधि ॥ ७० ॥ एवं निष्पद्यते
सूतः पीतः शीतस्तु गृह्यते ॥ पर्णखंडेन भुंजैकं मरिचेन समन्वितम्
॥ ७१ ॥ शुद्धोर्ध्वं कुरुतेऽत्यर्थमुदरं च विनाशयेत् ॥ ज्वरापनयनं
कुर्यात्परांपुष्टिं करोति च ॥ ७२ ॥ हृदयोत्साहजननः सुरूपं वपुषो
भवेत् ॥ मधुरस्वर एवाऽयं नीलकेशोऽतिनिर्मयः ॥ ७३ ॥ निकामं
कामयेयुश्च स्त्रियो हृदयहारिणम् ॥ सेवनादस्य सूतस्य मानवः
कामितं लभेत् ॥ ७४ ॥ वनितानां शतं गच्छेन्न स्वेदो जायते तनौ ॥
शर्करेशुष्यः पानं पौष्टिकान्नस्य; भक्षणात् ॥ ७५ ॥ रोगनाशं ध्रुवं
कुर्याद्रसोऽयं परमौषधम् ॥ ७६ ॥

पारद व गंधक समभाग एकत्र करून हस्तिशुंडीच्या रसांत खूप मर्दन करावे. त्याचप्रमाणे हिं गुपत्रीच्या रसांत पांच दिवस खूप खळून वाटलीत मरावे व ती वाटली वालुकायंत्रांत ठेवून एक दिवस संध्याकाळनर्यांत अग्नि द्यावा. स्वांगशीत झाल्यावर तो पारद काढून घ्यावा. या विधीने पारा पीतवर्ण होतो. विड्याच्या पानांतून मिठ्याच्या चूर्णासह एक गुंज रसाची योजना करावी; म्हणजे भूक लागते, उदर रोगांचा नाश होतो, ज्वर नाहीसा होऊन शरीराचे पोषण होतें. अंतःकरण उल्हसित होऊन देहाची कान्ति वाढते. आवाज चांगला होतो; केश नीलवर्ण होऊन निर्मळता प्राप्त होते. स्त्रीहृदयाला आकर्षण करणारा मनोहरपणा प्राप्त होतो. या रसाचे सेवन करणाराची कामेच्छा वाढते. शंभर स्त्रियांचा उमभोग घेतला तरी शरीरास घामपुड्यां येत नाही. साखर, ऊस, दूध, उत्तम पेंथे व पौष्टिक अन्न यांचें सेवन करावे; म्हणजे हा श्रेष्ठ औषधरूप असणारा रस त्वरित रोगनाश करतो.

मृत्युंजय रस

सूतकं च विवं नागं गंधकं च चतुष्टयम् ॥ समं सर्वं विघृष्यं
शिखिना तदिन्द्रयम् ॥ ७७ ॥ तस्य कल्कस्य पादैकं मृन्मये दृढ-
भाजने ॥ क्षिप्त्वा हेम्नोऽपि कर्तव्या पत्रस्य समपत्रिका ॥ ७८ ॥
दातव्या तस्य कल्कस्य ह्युपरिष्ठाद्दृढीयसी ॥ पुनः शरावके दत्त्वा

कुर्यात् संधिनिरोधनम् ॥ ७९ ॥ विशोष्य वालुकां दद्यादुपरिष्ठात्स-
मंततः ॥ याममेकमथो चुल्ल्यां पाचयेन्मंदवह्निना ॥ ८० ॥ अन्या-
मपि विधानेन पत्रिकां मारयेत्क्रमात् ॥ अवाशिष्टस्य कल्कस्य तस्या-
प्युपरि पारकम् ॥ ८१ ॥ समावस्थं च सकलं हेमचूर्णं रसस्य च ॥
विषं भागैकमेकं च चतुर्भागं च मौक्तिकम् ॥ ८२ ॥ गन्धकं भाग-
मेकं स्यात्पश्चात्सर्वं तदौषधम् ॥ मर्दयेदेकतः कृत्वा चित्रकस्य रसेन
च ॥ ८३ ॥ पुटित्वा किंचिदेवैतत् पिष्टरूपं तदुद्धरेत् ॥ ८४ ॥ क्षये
कासेऽम्लपित्ते च श्वासे कंडूवामयेषु च ॥ शाल्मलीद्रवसंमिश्रय
पुष्टिहेतोः प्रयोजयेत् ॥ मरिचेन समं देयो कफरोगेषु पारदः ॥ ८५ ॥
शूले च परिणामे च घृताक्तमधुमिश्रितः ॥ गुडचीजीरकैर्युक्तः स्वर-
भंगे प्रदापयेत् ॥ ८६ ॥ पित्ताधिक्ये रोगेषु शाल्मलीद्रवमिश्रितः ॥
अन्यान्सर्वानयं रोगान् रोगयोग्यानुपानतः ॥ ८७ ॥ नाशयत्यचिरे-
णायं दुस्तरानतिवेगतः ॥ तैलं राजीव विल्वं च वर्जयेदम्लसेवनम्
॥ ८८ ॥ अयं मृत्युंजयो नाम रसो रोगारिरुत्तमः । वारणप्रतिमं
कुर्याच्छरिरमजरामरम् ॥ शक्यंते न गुणा वक्तुं रसस्यास्य
नरैर्ध्रुवम् ॥ ८९ ॥

पारा, वचनाग, शिसे व गंधक हीं चार द्रव्ये समभाग घेऊन त्यांचें चित्रकाच्या रसांत दोन दिवस मर्दन करावें. नंतर त्यापैकीं एकचतुर्थांश मातीच्या बळकट पात्रांत ठेवावें व सोन्याचा पातळ पत्रा करून त्या एकचतुर्थांश भागाच्या वर खाली घालून पात्राचें मुख बंद करावें. व तें पात्र शरावसंपुटांत ठेवून चौहोंबाजूंस वाळू घालावी व चुलीवर चढवून मंदाग्नीवर त्याचें एक प्रहर पचन करावें. याप्रमाणे शेष तीनचतुर्थांश कल्काचें सोन्याचे पत्रे वर घालून पचन करावें. नंतर तें सोन्याचें व पाण्याचें समस्थित चूर्ण घेऊन त्यांत एक भाग वचनाग, चार भाग मोती, व गंधक एक भाग एकत्र करून सर्वांचें चित्रकाच्या रसांत मर्दन करावें व किंचित् पुट देऊन पिष्टरूप रस काढून घ्यावा. क्षय, खोकला; अम्लपित्त, श्वास, कण्डू यांचा हा नाश करतो. पुष्टिवर्धक म्हणून सावरीच्या रसांतून याची योजना करावी. कफरोगांत मिठ्याचे चूर्णासह द्यावा. परिणामशूलांत तूप व मधारी द्यावा. स्वरभंगावर गुळवेळ व जिरे यांच्याशी द्यावा. पित्ताधिक रोगांत सावरीच्या रसांतून द्यावा. व रोगयोग्य अनुपानांत सर्व रोगांवर द्यावा. दुर्धर रोगांचा हा रस जलद नाश करतो. तेल, राजीव (मासे) बेलफळ व अम्लसेवन वर्ज

करावें. हा मृत्युंजय नांवाचा रस रोगांचा कष्टा शत्रुच आहे. याचे सेवनानें हत्तीप्रमाणें बळकट व अजरामर असें शरीर प्राप्त होतें. याचे गुण वर्णन करण्यास कोणीही मनुष्य खरोखर समर्थ होणार नाही.

कामदेव रस

कामदेवमथो वक्ष्ये कामिनां कामदं परम् ॥ यस्य प्रभावतो रम्या रमंते रमणैःसह ॥ ९० ॥ पारदं पलमेकं स्याद्द्विपलं शुद्धगंधकम् ॥ बहुफल्याश्च तोयेन विमर्द्य काचकूप्यके ॥ ९१ ॥ निक्षिप्य टंकणं द्वा मुखं तस्य निरुध्यते ॥ बालुकायंत्रमध्ये तं कूपकं कुरुते दृढम् ॥ ९२ ॥ वेद्यामात्रधिर्विंहि शनैः कुर्यान्न चाधिकम् ॥ शीतमादाय तत्रस्थं रसं समुद्धरेत्ततः ॥ ९३ ॥ दरदेन समं रक्तं सोऽज्वलं भस्म जायते ॥ भव्यं तच्च नयेच्छ्रीमद्युतेन मधुना समम् ॥ ९४ ॥ पश्चाद्गुग्गुं शुभं भुक्तं कृष्णेद्युश्चापि शक्रेण ॥ द्राक्षाखजूरमधुकं प्रातः प्रातश्च भक्षयेत् ॥ ९६ ॥ मनाभिरामरामाभी रमतेऽक्षीणसद्वलः ॥ निर्गुंडिकारसेनायं वातोत्थामतिवेदनाम् ॥ ९६ ॥ वेगेन क्षमयत्येव नूतनं च वपुर्भवेत् ॥ अर्धशेषेण दुग्धेन भक्षितोऽयं महारसः ॥ ९७ ॥ वंध्यानामपि जायंते पुत्रकाश्चिरजीविनः ॥ उद्यानचारी च भवेच्चंद्र चन्द्रमुखी भजेत् ॥ ९८ ॥ दिव्यकायो भवेदेव मानवश्चास्य सेवनात् ॥ ९९ ॥

ज्याच्या प्रभावानें सुंदर स्त्रियांना पुरुषाशीं रममाण होण्यांत हर्ष वाटतो तो कामिनीना परम कामदायक कामदेव रस आतां सांगतो. एक पळ पारा व दोन पळें शुद्ध गंधक घेऊन बहुफलीच्या रसांत दोहोंचें मर्दन करावें व काचेच्या कुपीत घालून वर टांकणखार घालून मख बंद करावें. नंतर ती कुपी बालुकायंत्रांत ठेवून हळू हळू चार प्रहर अग्नीची आंच द्यावी. कडक आंच देऊ नये. स्वांगशीत झाल्यावर खालीं उतरून रस काढून घ्यावा. हा हिंगूळाप्रमाणें उज्वल रक्तवर्ण होतो. हा उत्तम रस तूप व मध यांतून घेऊन त्यावर दूध प्यावें. काळीं द्राक्षें, खजूर, गोड पदार्थ वगैरेंचें प्रातःकाळीं भक्षण करावें. या योगानें क्षीण मनुष्यही सुंदर (तरुण) स्त्रीशीं बलवान् होऊन रममाण होतो. निर्गुंडीच्या रसांतून दिला असतां हा वातरोगांचा नाश करतो. यापासून देहास नवजीवन प्राप्त होतें. अर्धावशेष (आढून अर्धें राहिलेलें) दुधांतून या रसाचें सेवन केल्यास वांझ स्त्रियांनाही आयुष्यान पुत्र होतात. उद्यानांत विहार करणारा व तरुण-सुंदर स्त्रियांच्या सहवासांत असणारा, दिव्य देह असणारा असा याचे सेवनानें मानव होतो.

मैरव रस

शुद्धं रसं समाहृत्य वेदमात्रपलं शुभम् अश्रकं गंधकं चैव तावन्मात्रं प्रदापयेत् ॥ १०० ॥ श्वेतं सौवीरकं चापि चतुर्भागं च सैधवम् ॥ जम्बीरस्य च नीरेण मर्दयेत्सर्वमेकतः ॥ १०१ ॥ निक्षिप्य काचकूप्ये तन्निरुध्य चातियत्नतः ॥ बालुकाभिः समापूर्य याममात्रं ततः परम् ॥ १०२ ॥ अग्निं च कुरुते मध्यं ततः शीतं समुद्धरेत् । कनकस्य पलं पश्चात्पत्रं सूक्ष्मं विधाय तत् ॥ १०३ ॥ माक्षिकस्य पलं चात्र गंधकस्य चतुष्टयम् ॥ द्वयमेकत्र तत्कृत्वा गंधकं माक्षिकं तथा ॥ १०४ ॥ हेमः पत्रं च तन्मध्ये धृत्वा रुद्ध्वा शरावकं ॥ उपर्यपि भवेच्चान्यः शरावः संधिसुद्रितः ॥ १०५ ॥ कुञ्जराख्यः पुटो मुख्यस्तत्र देयः सुसंयतः ॥ शशांगशार्तिं तदादाय भस्मीभूतं च कांचनम् ॥ १०६ ॥ सूक्ष्मं तच्चापि संचूर्ण्य पूर्वसूतन मेलयेत् ॥ ज्वालामुखीरसैः सूतं मर्दयेदेकतः कृतम् ॥ १०७ ॥ ततो गव्येन हविषा रसं च मर्दयेद्दृढम् ॥ कृत्वा तद्गालकं सर्वं मृन्मूपांतरगतं च तत् ॥ १०८ ॥ विमुच्य सकलं भाण्डे मृन्मध्ये तत्र दीयते ॥ अग्निं हि बालुकाभिस्तं दिनसप्तावधिर्यथा ॥ १०९ ॥ अग्निं तत्र शनैः कुर्याच्छीतमादाय पारदम् ॥ विचूर्ण्य रक्ष्यते भाण्डे राजते वाथ कांचने ॥ ११० ॥ शुक्लामेकामतो दद्यात्प्रतिवासरमुत्तमम् ॥ कासे श्वासे ज्वरे मेहे गुल्मे दुष्टक्षये तथा ॥ १११ ॥ व्योषेण मधुना साकं रसं गुग्गुलुनाऽथवा ॥ घृतेन सह दातव्यः कुष्ठे काथं वराभवम् ॥ ११२ ॥ अग्निमाद्ये च दातव्यो रक्तरोगे महारसः ॥ ११३ ॥

शुद्ध पारा चार भाग, प्रत्येकीं तितकेंच अश्रक व गंधक, पांढरा सुरमा चार भाग व सेदेलोण चार भाग सर्व एकत्र करून ईडलिंबूच्या रसांत त्यांचें मर्दन करावें. मर्दनानंतर काचेच्या कुपीत भरून यत्नपूर्वक तिचें मुख बंद करावें. नंतर कुपीच्या आसपास वाळू भरावी व मध्यम प्रमाणानें अग्नीची उष्णता चार प्रहर देऊन शीत झाल्यावर उतरून घ्यावें. एक पळ सोन्याचे पातळ पत्रे करावेत. सुवर्णमाक्षिक एक पळ व गंधक चार पळें घेऊन एकत्र करावें व सोन्याच्या पत्र्यांत गुंडाळून ठेवून शरावांत ठेवून त्याचें मुख संधिसुद्रित शराव ठेवून बंद करावें. अशा प्रकारें हें संपुट तयार झाल्यावर त्याला गजपुट द्यावें. स्वांगशीत झाल्यावर भस्म झालेले सुवर्ण काढून घेऊन त्याचें बारीक चूर्ण करून पूर्वकृत पारदाशीं मिश्र करावें; नंतर दोहोंच्या मिश्रणाचें ज्वालामुखीच्या रसांत मर्दन करून पुन्हां गाईच्या तुपांत मर्दन

करावें व त्यांचा एक गोळा तयार करून मातीच्या मुशीत ठेवावा व ती मूस शरावांत ठेवून आसपासची मोकळी जागा वाळूने भरवी व शरावाचें मुख बंद करावें. व सात दिवस त्याला अग्नीची उष्णता द्यावी, नंतर हळू हळू अग्नि कमी करून स्वांगशीत झाल्यावर आंतील पारद (रसायन) काढून घेऊन त्याचें बारीक चूर्ण करून तें सोन्याच्या अगर चांदीच्या भांड्यांत रक्षण करावें. कास, श्वास, ज्वर, मेह, गुल्म, त्याचप्रमाणें दुष्ट क्षय यांच्या निवारणार्थ या उत्तम रसाची दररोज एक गुंजभार मात्रा सुंठ, पिंपळी व मिरे यांच्या चूर्णांतून, मधांतून अगर गुग्गुळांतून किंवा तुपांतून द्यावी. कुष्ठविकारांत शतावरी (दिवस मावळी) च्या काढ्यांतून द्यावा. रक्तविकार त्याचप्रमाणें अग्निमांघ या रोगांतही याची योजना करावी.

पञ्चामृतपोटली रस

प्रत्येकमेकगद्याणं शुद्धसूतसुवर्णयोः ॥ खल्वे पिष्ट्वा इयहं कार्या पिष्टी सूक्ष्मा सुवर्णजा ॥ ११४ ॥ वस्त्रे क्षिप्त्वाऽथ तां पिष्टीं ग्रन्थि दद्याद्दृढं ततः ॥ मृन्मया गोस्तनाकारा मूषा तस्यां क्षिपेच्च ताम् ॥ ११५ ॥ भाण्डं च वालुकापूर्णं मूषां तत्रांतरे क्षिपेत् ॥ चुल्या-मारोप्य तं भाण्डं हठाग्निं ज्वालयेदधः ॥ ११६ ॥ शुद्धगन्धकगद्याणानग्रौ मूषांतरे क्षिपेत् ॥ गलिते गन्धके जाते तिलतैलस्य सन्निभे ॥ ११७ ॥ प्रक्षिपेद्धेमजां पिष्टीं ग्रन्थिवद्भां च गन्धके ॥ क्षेप्यं गन्धकगद्याणं मुहुर्दग्धे च गन्धके ॥ ११८ ॥ एकमेकमहोरात्रं स्वेद्या पिष्टी च हेमजा ॥ शुद्धगन्धकगद्याणं द्वययुक्तां दिनद्वयम् ॥ ११९ ॥ वर्जाक्षीरेण संपिथ्य प्रक्षिपेच्च शरावके ॥ भूमावेव पुटो देयो लावकः पुटसप्तकम् ॥ १२० ॥ युक्त्याऽनया मृतं हेमचूर्णं कृत्वाऽसुसूक्ष्मकम् ॥ पीतानां च कपदीनां चत्वारो बल्लकाः स्मृताः ॥ १२१ ॥ शंखस्यापि हि चत्वारो मिश्रितं सूक्ष्मचूर्णितम् ॥ द्वयहं सेहूण्डदुग्धेन ह्यर्कदुग्धेन च द्वयहम् ॥ १२२ ॥ चित्रकार्दूरसेनैव द्वयहं खल्वे प्रमर्दयेत् ॥ एवं पड्वासरं पिष्ट्वा तस्याग्रौ बल्लकस्तथा ॥ १२३ ॥ मृतकांताथसो वेदा वेदाश्च मृतहेमजाः ॥ एवं षोडशबल्लांश्च ह्यार्द्रचित्ररसेन च ॥ १२४ ॥ दिनैकं मर्दयेत्खल्वे गुटीः कृत्वाऽथ शोषयेत् ॥ ततश्चूर्णेन मृदुना पक्कुकुहरिकांतरम् ॥ १२५ ॥ लिदवा शुष्के वटीः क्षिदवा चूर्णलिप्तपिधानया ॥ दत्त्वा बल्लं मृदा लिप्तं देयं गर्तेपुटद्वयम् ॥ १२६ ॥ पेषयेच्च समाकृष्य शीतकुहरी-काद्गुटीः ॥ रसोऽसौ जायते श्रेष्ठः पञ्चामृतसुपोटली ॥ १२७ ॥

वैद्यस्य च रसस्य स्याद्द्वान्त्रिंशत्परिचैः समम् ॥ घृतमिश्रः प्रदातव्यो ह्यतिसारे ज्वरे तथा ॥ १२८ ॥ देयः सर्वातिसारेषु शूलेषु विविधेषु च ॥ बलक्षीणेषु मंदाग्रौ वातव्याहेषु रोगिषु ॥ १२९ ॥ अष्टादशप्रमेहेषु सर्वाजीर्णगदेषु च ॥ एते रोगा विलीयन्ते क्रमात्संसेविते रसे ॥ १३० ॥ कांस्यपात्रे च भोक्तव्यं क्षाराळं वर्जयेत्सदा ॥ शालयो दधि दुग्धं च भोजनं मधुरं स्मृतम् ॥ १३१ ॥

पारा व सुवर्ण एक एक गद्याण घेऊन खळांत घालून तीन दिवस घोटून बारीक पीठ करावें. नंतर तें पीठ वस्त्रांत घालून खूप बळकट गांठ मारून गोस्तनाकार मातीच्या मुशीत घालावें. तदनंतर ती मूस वाळूने भरलेल्या भांड्यांत घालून तें भांडें चुलीवर चढवावें व खाली खूप कडक आंच द्यावी. व शुद्ध गंधक आठ गद्याण मुशीत घालावें. म्हणजे तिळाचे तेलाप्रमाणें गंधक पातळ होईल, त्यांत ती पुरचुंडी घालावी व वरून एक गद्याण गंधक घालावें. तें जळून गेल्यावर आणखी पुन्हां घालावें. याप्रमाणें अहोरात्र त्या हेमपिष्टीचें स्वेदन करावें. नंतर त्यांत दोन गद्याण गंधक मिळवून शेरनिवडुंगाच्या चिकांत दोन दिवस मर्दन करावें. व नंतर शरावांत घालून भूमीत ठेवून लावक नांवाची सात पुटें द्यावीत. या युक्तीनें मृत झालेले सुवर्णाचें चूर्ण, चार बाल पिवळी कवडी, व शंख चार भाग सर्वांचें एकत्र बारीक चूर्ण करून शेरनिवडुंगाच्या चिकांत दोन दिवस, रुईच्या चिकांत दोन दिवस व चित्रक आणि आलें यांच्या रसांत दोन दिवस एकूण सहा दिवस मर्दन करून तें आठ बाल, कांतलोह भस्म चार बाल व मृतहेम चार बाल एकूण सोळा बाल आलें व चित्रक यांच्या रसांत एक दिवस खळून गोळी करून सुकवावें. नंतर एक पक्का शराव घेऊन त्याच्या तळाशीं चुन्याचा लेप करावा. लेप शुष्क झाल्यावर त्यावर ती गोळी ठेवून शरावाचें तोंड मातकापड करून बंद करावें व तो शराव गतेंत घालून दोन पुटें द्यावीत. स्वांगशीत झाल्यावर काढून घेऊन बारीक चूर्ण करावें म्हणजे हा पंचामृत पोटली नांवाचा श्रेष्ठ रस तयार होतो. एक बाल हा रस, बत्तीस मिऱ्यांचें चूर्ण व तूप या अनुपानांतून अतिसार व ज्वर या रोगांवर द्यावा. हा सर्व प्रकारचे अतिसार, शूल, बलक्षीणता, अग्निमांघ, वातरोग, अठरा प्रमेह व अजीर्णापासून होणाऱ्या सर्व रोगांवर देण्यास योग्य आहे. वरील रोग याचें सेवन करीत असतां हळू हळू

नाहंसे होत जातात. कांशाच्या पात्रांत भोजन करावें. खारट, आंबट वगैरे खाऊं नये. उत्तम साळीचा भात, दही, दूध व मधुर भोजन यांचें सेवन करावें.

कांचनपोटली रस

शुद्धवर्णसुवर्णस्य गाल्य गद्याणका दश । तेषां स्वच्छानि पत्राणि कण्टवेध्यानि कारयेत् ॥ १३२ ॥ चूर्णं सुवर्णमाक्षीकं दशगद्याणकं स्मृतम् । कांचनारतरोर्ध्वलत्वचं श्रीखण्डमर्दितम् ॥ १३३ ॥ तेन स्वर्णस्य पत्राणां लेपो देयश्च सर्वतः । शरावे तानि वै क्षिप्त्वा मृदा वस्त्रेण लेपयेत् ॥ १३४ ॥ हस्तमात्रां समाधाय गर्तां वन्योपलैर्भूताम् तद्गर्भं संपुटं मुक्त्वा वर्निह क्षिप्त्वा प्रदीपयेत् ॥ १३५ ॥ न म्रियंते पुटैकेन तदा देयं पुटद्वयम् । म्रियंते हेमपत्राणि कर्तव्यो नैव संशयः । ॥ १३६ ॥ प्रत्येकं पञ्चकं ग्राह्यं शुद्धगंधकसूतयोः । मधुना हेमभूत्या च समं पेप्यो दिनद्वयम् ॥ १३७ ॥ कपर्दीषु च पीतासु चूर्णं क्षेप्यं सुसूक्ष्मकम् । द्वाराण्यपि कपर्दीनां गोधूमधूर्णतस्ततः ॥ १३८ ॥ जलमिश्रेण रोध्यानि शोषयेदातपे पुनः । लिप्त्वा दग्धाश्चधूर्णं मध्यं कुल्हारिकस्य च ॥ १३९ ॥ तदप्यातपसंशुष्कं मध्ये क्षेप्या कपर्दिकाः । चूर्णलिप्तप्रधानं च द्वारे देयमधो मुखम् ॥ १४० ॥ क्षिपे प्रागुक्तगर्तायां वेष्टितं वस्त्रसूत्रया । पूर्वयुक्त्या पुटो देयः स्वांगशीतां समुद्धरेत् ॥ १४१ ॥ दृश्यते यदि कृष्णाभाः पुटो देयः पुनस्तदा । द्वाराणि पूर्ववद्बद्ध्वा स्वांगशीतां समुद्धरेत् ॥ १४२ ॥ स्वांगशीलतां प्राप्ताः पेपयेत्तश्च शोभनाः । तदायं रसरजेन्द्रो जातः काञ्चनपोटली ॥ १४३ ॥ सर्वरोगेषु दातव्यो रसो वल्लचतुष्टयः ॥ दद्याज्ज्वरातिसारेषु ज्वरयो श्लेष्मवातयोः ॥ १४४ ॥ सममुष्णोदके नैव समं शीतेन पौक्तिके । अष्टादशसु कुष्ठेषु जीर्णे क्षीणवलेषु च । ॥ १४५ ॥ मन्दाग्नावतिसारे च मरिचाज्येन संयुतः ॥ १४६ ॥

उत्तम रंगाचें सोने दहा गद्याण गाळून घ्यावें व त्याचे कंटकवेधी पातळ पत्रे तयार करावेत. नंतर दहा गद्याण सोनामुखी (स्वर्णमाक्षीक) चूर्ण, कांचनाच्या मुळाची साल व चंदन यांत मर्दन करून त्याचा पत्र्यांस सर्व वाजूंनी लेप करावा; व ते लेप केलेले पत्रे शरावांत घाळून शरावाचें मुख मातकापड करून बंद करावें. नंतर एक हात मापाचा खड्डा खणून त्यांत तो शराव ठेवून चौहों वाजूस रानगोंव्या भराव्यात व अग्नि प्रदीप्त करावा. एकाच पुटानें सुवर्णाचें मारण होणार नाही म्हणून दोन पुटे घावीत. म्हणजे निःसंशय

सुवर्णाचें मारण होईल. शुद्ध पारा, व शुद्ध गंधक पांच पांच भाग घेऊन दोहोंइतकेंच सुवर्णभस्म याशीं एकत्र करून सर्वांचें तीन दिवस मघांत मर्दन करावें, नंतर तें पिवळ्या कवड्यांत भरून कर्णाक पाण्यांत कालवून त्या ओल्या कणकीचा कवड्यांच्या मुखांस लेप करून सुकल्यावर पुन्हां आणखी वरून चुन्याचा लेप करावा, व उन्हांत सुकवाव्यात. नंतर त्या कवड्या शुष्क झाल्यावर खालीं मुख करून शरावांत ठेवाव्यात. तो शराव मातकापडानें लिपून अगदीं बंद करून पूर्वी सांगितल्याप्रमाणेंच गतेंत ठेवावा व अग्नि प्रदीप्त करून पुट घावें. स्वांगशीत झाल्यावर उतरून घ्यावें, जर त्या कवड्या कृष्णवर्ण दिसतील तर शरावाचें मुख पूर्ववत् बंद करून पुन्हां पुट घावें, स्वांगशीत झाल्यावर काढून घेऊन त्या कवड्यांचें वारीक चूर्ण करावें म्हणजे हा कांचनपोटली नांवाचा श्रेष्ठ असा रस सिद्ध होतो. चार वालप्रमाण सर्व रोगांवर याची योजना करावी. ज्वर, अतिसार, वातकफात्मक ज्वर यांवर उष्णोदकाशीं हा घ्यावा, व पित्तावर शीतोदकांतून घ्यावा. अठराप्रकारचीं कुष्ठे, जीर्ण-क्षीण बलावस्थेत, अग्निमांद, व अतिसार यांचे निवारणार्थ मिन्यांचें चूर्ण व तूप यांसह घ्यावा.

लोकेशपोटली रस

प्रत्येकं दश गद्याणाः शुद्धगंधकसूतयोः ॥ कज्जलीमर्कदुग्धेन पेपयेच्च दिनद्वयम् ॥ १४७ ॥ इत्यहं सेहण्डदुग्धेन पिष्ट्वा कृत्वा च भेलनम् । वराटेषु च तत्क्षिप्त्वा वेष्टयेद्वस्त्रसूत्रया ॥ १४८ ॥ दद्यात्पुटांश्च शनकैर्वन्योत्पलसमुद्भवान् । दद्याते गंधको यावत्पश्चाच्छीतं च कारयेत् ॥ १४९ ॥ कृत्वा ततः कपर्दीनां चूर्णं गद्याणविंशतिः । शंखचूर्णं क्षिपेन्मध्ये दशगद्याणसस्मितम् ॥ १५० ॥ आर्द्रचित्रकमूलाणां स्वरसेन च भावयेत् । मृतसूतं च तन्मध्ये क्षिप्त्वा पूगप्रमाणिका ॥ १५१ ॥ मुटी कृताऽऽतपे शुष्का ततो ग्राह्या च कुहरी चूर्णलिप्ताऽऽतपे शुष्का तन्मध्ये गुटिकां क्षिपेत् ॥ १५२ ॥ मूषिकाया मुखे पश्चाद्दृढं देयं पिधानकम् । सांधि वस्त्रमृदा लिप्त्वा गर्तमध्ये क्षिपेत्ततः ॥ १५३ ॥ ज्वलिता शीतलीभूता देयो युक्त्यापरः पुटः । कृत्वा चूर्णं गुटीनां च संरक्षेत्कूपिकागतम् ॥ १५४ ॥ संजाऽयंतो रसः सम्यक् सिद्धो लोकेशपोटली । उक्तौषधैः समं देयो रसो वल्लचतुष्टयम् ॥ १५५ ॥ संग्रहण्यामतीसारे ह्यामे च सहजे तथा । द्वात्रिंशन्मरिचैर्मिश्रो घृतयुक्तोऽथवा रसः ॥ १५६ ॥ मुद्ग-

चीसत्वसहितो परं ज्वरविनाशनः ॥ षष्टिका तंदुला माषा गोधूमा
यवशालयः ॥ १५७ ॥ दधि दुग्धं घृतं पथ्यं मधुरं प्रायशो वरम् ॥
नारंगं शर्करा द्राक्षा चर्यं क्षाराम्लतैलकम् ॥ १५८ ॥

शुद्ध पारा दहा गद्याण व शुद्ध गंधक दहा गद्याण यांची कज्जली
करून तिचें दोन दिवस रुईच्या चिकांत मर्दन करावें. नंतर शेर
निवडुंगाच्या चिकांत मर्दन करून कवड्यांत भरावें, व कवड्यांना
मातकापड करून गंधक जळून जाईपर्यंत रानगोंवऱ्यांचें पुट द्यावें.
शीत झाल्यावर त्या कवड्यांचें चूर्ण वीस गद्याण त्यांत शुद्ध शंख-
चूर्ण दहा गद्याण मिश्र करून त्यास आले व चित्रक यांच्या स्वर-
साच्या भावना द्याव्यात. नंतर त्यांत सुपारीइतकें पारदभस्म मिळवून
त्यांच्या गोळ्या तयार करून उन्हांत सुकवाव्या, तदनंतर एक शराव
घेऊन त्यास आंतून चुन्याचा लेप करून तो शुष्क झाल्यावर त्या
गोळ्या त्यांत भराव्या व शरावाचें तोंड मातकापडांन
घट्ट बंद करून तो शराव खड्ड्यांत ठेवावा व पूर्वीप्रमाणें
युक्तीने पुटें द्यावीत शीत झाल्यावर काढून त्या गोळ्यांचें वारीक
चूर्ण करावें व तें कुपीत भरून ठेवावें. अशा प्रकारें हा लोकेश पोटली
नांवाचा रस सिद्ध होतो. योग्य अनुपानांतून चार वाल इतका हा रस
द्यावा. संग्रहणी, अतिसार, आमरोग व त्याचप्रमाणें सहज म्हणजे
जन्मापासून असलेले रोगांवर बत्तीस मिऱ्यांचें चूर्ण व तूप यांतून
द्यावा, गुळवेळीच्या सत्वांतून दिल्यास दुस्तर ज्वराचा नाश करतो.
साठे साळीचा भात, उडीद, गहू, सातू, साळी, दही, दूध, तूप, मधुर
रस, त्याप्रमाणेंच नारंगें, संत्री, द्राक्षें वगैरे यांचें सेवन करावें,
क्षार, अम्ल व तैलांत केलेले पदार्थ उपयोगांत (खाण्याच्या)
आणू नयेत.

शंखपोटली रस

प्रत्येकं दश गद्याणाः शुद्धगंधकसूतयोः ॥ विंशतित्रिदिनं खल्वं
पिष्ट्वा कुर्याच्च कज्जलीम् ॥ १५९ ॥ पश्चादर्कस्य दुग्धेन पेषयेत्क-
ज्जलीं त्र्यहम् ॥ ततः सेहण्डदुग्धेन पेषयेत्तां दिनत्रयम् ॥ १६० ॥
पीतानां च कपर्दीनां चूर्णं गद्याणविंशतिः ॥ शंखचूर्णं तथा ग्राह्यं
चत्वारिंशच्च मिश्रितम् ॥ १६१ ॥ त्रिदिनं मर्दयेत्खल्वे पूर्वोक्तेन
क्रमेण तु ॥ त्र्यहमर्कस्य दुग्धेन वज्रीदुग्धेन च त्र्यहम् ॥ १६२ ॥
तन्मध्ये कज्जली क्षिप्त्वा चित्रार्द्रकरसेन च ॥ खल्वे पिष्ट्वा ततः

कार्या मुत्र्यो बदरसन्निभाः ॥ १६३ ॥ लिप्त्वा दग्धाश्मधूर्णेन पक्व
कुह्रिकांतरम् ॥ प्रक्षेप्या गुटिकास्तत्र चूर्णलिप्तं पिधानकम्
॥ १६४ ॥ दग्धवस्त्रमूदा लिप्त्वा गर्तो हस्तप्रमाणकः ॥ तद्भर्त्तु कुह्रिं
मुक्त्या पुटो देयश्च गोमयैः ॥ १६५ ॥ पश्चाच्चित्रकनीरेण स्वांग-
शीतं च पेषयेत् ॥ गुटिकाः पूर्वरीत्यैव वृष्ट्वा देयः पुनः पुटः ॥ १६६ ॥
दग्धानां गुटिकानां हि चूर्णं कृत्वा च कूप्यके ॥ रक्ष्यं नास्त्वैव संजातो
रसोऽयं शंखपोटली ॥ १६७ ॥ आमज्वरातिसारेषु ज्वरे रक्ताति-
सारके ॥ मलज्वरातिसारे च श्वासे कासे तथैव च ॥ १६८ ॥
श्लेष्मपित्ताम्लपित्तेषु मंदाग्नौ ग्रहणीषु च ॥ अग्रादशसु मेहेषु जीर्ण
जीर्णवलेषु च ॥ १६९ ॥ द्वात्रिंशन्मरिचैः साकं सघृतः पञ्चवल्लकः ॥
सर्वरोगेषु दातव्यो मरिचाऽयैर्विना ज्वरम् ॥ १७० ॥ शालयो दधि-
दुग्धादिभोजनं मधुरं हितम् ॥ कट्वम्लक्षारतैलाद्यं दूरतः परिवर्ज-
येत् ॥ १७१ ॥ त्रिधिनाऽनेन कर्तव्यो रसोऽयं शंखपोटली ॥ क्रमेण
विनिवर्तते प्रोक्तरोगा न संशयः ॥ १७२ ॥

शुद्ध पारा दहा गद्याण, व शुद्ध गंधक दहा गद्याण एकत्र करून
खलांत घालून कज्जली करावी. नंतर रुईच्या चिकांत तीन दिवस व
शेर निवडुंगाच्या चिकांत तीन दिवस मर्दन करावें. वीस गद्याण
पिवळ्या कवड्यांचें चूर्ण व चाळीस गद्याण शंखचूर्ण एकत्र मिश्र
करावें. नंतर पूर्वी सांगितल्याप्रमाणें खलांत खळून रुईच्या चिकांत
तीन दिवस व शेर निवडुंगाच्या चिकांत तीन दिवस मर्दन करून
त्यांत वरील पारद गंधकांची कज्जली एकत्र करावी. व त्या एकी-
कृत मिश्रणाच्या बोराएवढ्या गोळ्या कराव्या नंतर पक्क्या शरावास
आंतून चुन्याचा लेप करून त्यांत त्या गोळ्या भराव्या व राख
मातीने त्या शरावाचें मुख बंद करून व चोहोंकडून लिपून एक हात
(खोल, रुंद, लांब) प्रमाणाच्या गर्तेंत तो शराव ठेवावा; व आजु-
बाजूस आणि वर गाईच्या शेणाच्या गोवऱ्या करून अग्नि प्रदीप्त
करावा व पुटें द्यावीत. स्वांगशीत झाल्यावर काढून घेऊन चित्रकाच्या
रसांत मर्दन करून पुन्हां पुट द्यावें. पुट देऊन झाल्यावर त्या गोळ्यांचें
चूर्ण करून त्याचें काचिच्या कुपीत रक्षण करावें. हा शंख पोटली नांवाचा
रस तयार होतो. आम, ज्वरातिसार, ज्वर, रक्तातिसार, मलज्वरातिसार,
श्वास, कास, कफपित्त, अम्लपित्त, अग्निमांद्य, ग्रहणीरोग, अठरा प्रका-
रचे मेह, अकालीं वार्धक्य, क्षीणबलता या रोगांवर बत्तीस मिऱ्यांचें चूर्ण

व तूप यांत हा रस पांच वाल द्यावा. ज्वराशिवाय मिऱ्यांचें चूर्ण व तूप यांतून हा रस सर्व रोगावर द्यावा. साळी, दही, दूध वगैरेनीं युक्त मधुर भोजन करावें. तिखट, आंबट, खारट व तैलयुक्त पदार्थ वर्ज्य करावेत. अशा प्रकारच्या विधीनें या शंखपोटली रसाचा उपयोग करावा. हा ध्यावयास सुरवात केल्यावर क्रमा क्रमानें सांगितलेले सर्व रोग नाश पावतात.

लघुपोटली रस

शुद्धगंधस्य सूतस्य मृतश्वेताभ्रकस्य च ॥ चत्वारश्च पृथग्ग्राह्या गद्याणाश्च भिषग्वरैः ॥ १७३ ॥ एवं द्वादश गद्याणा मधुना पेययेत्यहम् ॥ चूर्णं पीतकपर्देषु क्षिप्त्वा सर्वं प्रयत्नतः ॥ १७४ ॥ लिप्त्वा दग्धाश्मचूर्णेन पिधायाम्थ शरावके ॥ ततो वस्त्रमृदा लिप्त्वा देयस्तस्य करोपुटः ॥ १७५ ॥ द्विवेले तत्पुटो देयः शीते सूक्ष्मं च मर्दयेत् ॥ तच्चूर्णं कूप्यके क्षेप्यं रसोऽयं लघुपोटली ॥ १७६ ॥ सार्धं बलद्रयो ग्राह्यो द्वार्त्रिंशन्मरिचैः सह ॥ मरिचानि च देयानि चैकवृद्ध्या दिनं दिनम् ॥ १७७ ॥ घोरेषु सन्निपातेषु समस्तेषु च वायुषु । अतिसारेषु सर्वेषु पित्तश्लेष्मादिकेष्वपि ॥ १७८ ॥ अष्टादशप्रमेहेषु समस्तेषु ज्वरेषु च ॥ बलक्षीणेषु मंदाग्नौ दातव्यः प्रत्यहं रसः ॥ १७९ ॥ ज्वरेषु नैव देयानि घृताक्तमरिचानि च ॥ तैलक्षाराम्लवर्ज्यं च भोजनं मधुरं वरम् ॥ १८० ॥ क्रमाद्रोगा विलीयंते नित्यं संसेविते रसे ॥ १८१ ॥

शुद्ध गंधक, शुद्ध पारा, व श्वेताभ्रक भस्म प्रत्येक चार चार गद्याण; एकूण बारा गद्याण औषधें घेऊन त्यांचें मधांत तीन दिवस मर्दन करावें. नंतर ते औषध प्रयत्नपूर्वक पिवळ्या कवडयांत भरून चुन्यानें कवडयांचीं तोंडे लिपून टाकावीत; त्या कवडया शरावांत भरून मातकापडाने शरावाचें मुख बंद करावें व एक गजपुट द्यावें. शीत झाल्यावर त्याचें वारीक चूर्ण करून काचेच्या कुपीत ठेवावें. हा लघुपोटली नांवाचा रस होय. दोन वालप्रमाण रस वर्त्तास मिऱ्यांच्या पुडींतून द्यावा व रोज एक एक मिरी वाढवीत जावें. घोर सन्निपात, समस्त वायुरोग, अतिसार, पित्त, श्लेष्मादिक सर्व रोगांत, अठरा प्रकारचे प्रमेह, सगळे ज्वर, बलक्षीणता, अग्निमांद्य या रोगांच्या नाशनाकरितां नेहमीं हा रस द्यावा. ज्वरांत हा रस मिरपूड व तूप या अनुपातांतून देऊं नये. याचें सेवन करीत असतांना तैलकट, खारट, आंबट वर्ज्य करावें, व

मधुर भोजन करावें. रसाचें नित्य सेवन करीत गेल्यास क्रमानें रोग विलयास जातात.

हिरण्यगर्भ रस

उच्चवर्णसुवर्णस्य गाल्य गद्याणका दश ॥ तेषां सूक्ष्माणि पत्राणि कुर्यादेकांशुलानि च ॥ १८२ ॥ यावन्त्येतानि पत्राणि तच्चुल्यः शुद्धपारदः ॥ मिश्रं विंशतिगद्याणनिबुकेन रसेन च ॥ १८३ ॥ खल्वेदहं विभाव्यं हि यामयुग्मात्प्रपीयते ॥ शोषं शोषं रसं क्षेप्य स्वेद्या पिष्टी दिनाष्टकम् ॥ १८४ ॥ आरनालं क्षिपेत्स्थाख्यां-अन्य पाठः सेहुण्डेनैबुकजैः समम् ॥ शिश्रुवृक्षस्य पत्रैश्च नित्यं नित्यं च नूतनैः ॥ १८५ ॥ वर्तितैः कुहरीं कुर्यात्तद्रभं हेमपिष्टिका ॥ क्षिप्त्वा वक्त्रं तयाऽऽच्छाद्य कृत्वा वर्तुलगोलकम् ॥ १८६ ॥ दोलायंत्रे ततः स्थालीं विन्यसेद्वस्त्रवेष्टिताम् ॥ इत्थमष्टदिनं स्वेद्या यावन्नश्यति काञ्जिकम् ॥ १८७ ॥ चणकाख्यवदर्याश्च मृदुपत्राणि वर्तयेत् ॥ तत्पिंडं प्राक्षिपेद्धोमानपक्वकुहरीकांतरे ॥ १८८ ॥ विष्णुकांताजटानां च श्रीखंडस्य च बलकलम् ॥ पिण्डस्योपरि मुक्त्राऽथ श्रीखण्डोपरि पिष्टकम् ॥ १८९ ॥ श्रीखण्डं चोपरिदत्त्वा वादर्यकं तथा क्षिपेत् ॥ बुधे क्रोडीयकं वेध्यं सूचीवेधप्रमाणकम् ॥ १९० ॥ अधोवक्त्रं च तदेयं पिधानं कुद्विकोपरि ॥ खर्परे कुहिकां क्षिप्त्वा वेष्टितां बस्त्रमृत्स्त्रया ॥ १९१ ॥ वारं वारं (पाठांतरात्) पुरैकैकं दद्यात्कनकपञ्चकम् ॥ बदर्याः पत्रपिण्डाद्यैर्न्यूनैर्न्यूनैर्मुहूर्त्विधः ॥ १९२ ॥ एकविंशतिवारांश्च युक्त्या दद्यात्पुटस्तथा ॥ स्वेदस्य कर्मणाऽनेन खटिकासन्निभो रसः ॥ १९३ ॥ भूमावलेखिता रेखा श्वेता निःसरति स्फुटा ॥ क्षिप्त्वा तं भूधरे यन्त्रे चतुर्भिश्छाणकैः पुटः ॥ १९४ ॥ प्रदद्यात्स्वांगशीतेन युक्त्येयं पुटपञ्चकम् ॥ पञ्चभिश्छाणकैः पञ्च पञ्चपद्भिश्च छाणकैः ॥ १९५ ॥ छाणकैः सप्तभिः पञ्चेत्यष्टभिः पञ्च गोमयैः ॥ एवं पञ्चपुटः प्रान्ते शाणैकैकं विवर्धयेत् ॥ १९६ ॥ एकवृद्ध्यादिकं देयं यावत्पुटशतं भवेत् ॥ छाणकानि च पञ्चाशच्छतानीह चतुर्दश ॥ १९७ ॥ गणितानि भवत्येव दत्ते शतपुटे ध्रुवम् ॥ षोडशांशविभागेन ह्यधस्ताद्विपुटे पुटेत् ॥ १९८ ॥ षड्गुणो जीर्यते यावहातव्यः शुद्धगन्धकः ॥ एवं पुटशते दत्ते लाक्षासिंदूरसन्निभः ॥ १९९ ॥ जपाकुसुमसंकाश उद्यदकसमप्रभः ॥ अतीवारुणतां प्राप्तस्तच्चूर्णं कूपके क्षिपेत् ॥ २०० ॥ सिद्धो हिरण्यगर्भोऽभूत्तज्ज्ञैः प्रोक्तः पुरा रसः ॥ विधाय रक्तिकामात्रस्ताम्बूलेन च भक्षयेत् ॥ २०१ ॥ दीपसंख्येषु मेहेषु ज्वरेषु विविधेषु च ॥ अतिसारेषु सर्वेषु शूलेऽजीर्णे च दुस्तरे ॥ २०२ ॥ कामलायां पाण्डुरोगे हलीमकगदेष्वपि ॥

अशीतिवातरोगेषु जीर्णदेहेषु दीयते ॥ २०३ ॥ सम्यग्रोगं परिहाय
देयो वैद्येन रोगेषु ॥ क्रमाद्रोगा विलीयंते प्रत्यहं सेविते रसे ॥
॥ २०४ ॥ देहकांतिः सुवर्णाभा प्रत्यहं जायतेऽधिका ॥ २०५ ॥

उत्तम प्रकारचें सोनें दहा गद्याण गाळून घेऊन त्याचे एक अंगुल
लांबी रुंदीचे कंटकवेधी पत्रे तयार करावेत. नंतर तितकाच पारा
घेऊन सोनें व पारा एकत्र करावा. नंतर हें धीस गद्याण भिन्नण खलांत
घालून लिंबूच्या रसांत दोन प्रहर खूप खलावें. रस शुष्क होतांच पुन्हा
आणखी रस घालून मर्दन करावें व पिष्टी बनवावी. नंतर तिचें आठ
दिवस स्वेदन करावें. स्थालींत कांजी घालून त्यांत निंबूचा रस व
शेवग्याचा नवा पाला घालून घोटावें, नंतर त्याचा शरावास संस्कार
करून कांजीत सुवर्णपिष्टीचा गोळा तयार करून तो त्यांत घालावा
व मुख बंद करून तो एक सबंधच गोळा हंडींत घालून दोलायंत्रानें
स्वेदन करावा. स्वेदन आठ दिवस आंतील कांजी आटून जाईपर्यंत
करावें. नंतर हभरग्याची व बोरीची कोवळी पाने एकत्र घोटून त्यांचा
एक लगदा करावा व तो पक्क्या शरावांत ठेवावा. त्यावर विष्णुक्रांताच्या
मुळांचा रस व चंदनाच्या सालीचें चूर्ण व त्यावर तोपिष्टीचा गोळा
ठेवावा. नंतर पुन्हां त्यावर चंदनाचें वारीक चूर्ण व बोरीच्या पानाच
घोटून केलेला गोळा ठेवावा व शरावाच्या बुड्यास सुई जाईल एवढेंच
छिद्र करावें. नंतर त्यावर झांकण पालथें घालून मातकापडानें सबंधच
शराव लिंपावा व एका खापरांत ठेवावा. नंतर वरचेवर पंचधातु व
पूर्वोक्त बोरीच्या पानांचा गोळा हीं द्रव्ये थोडथोडी घालून एकवीस वेळ
एकवीस पुटे युक्तीनें घावीत. या प्रकारच्या स्वेदनकर्मानें स्फटिकाप्रमाणें
श्वेत वर्ण रस होईल जर जमिनीवर त्याची रेषा ओढली तर ओढतांना
त्याच्या पांढऱ्या कपण्या निंबू लागतील. नंतर त्यास भूधरयंत्रांत घालून
चार गोवण्यांचें एक पुट घावें. स्वांगशीत झाल्यावर पुन्हां पुट घावें.
अशा प्रकारें पांच पुटे घावीत. पांच गोवण्यांचीं पांच पुटे, नंतर सहा
गोवण्यांचीं पांच पुटे, नंतर सात गोवण्यांचीं पांच पुटे नंतर आठ गोव-
ण्यांचीं पांच पुटे; अशा प्रकारें प्रत्येक पांच पुटांनंतर एक एक गोवरी
वाढवीत जावी अशी हीं शंभर पुटे देऊन झाल्यावर गोवण्यांची गणती
करावी ह्मणजे त्यांची संख्या चौदाशेंपन्नास होईल. प्रत्येक पुट देतांना
सोळावा भाग गंधक वर घालावा म्हणजे शंभर पुटांचे अखेरीस षड्गुण

गंधकाचें तारण होईल. अशाप्रकारचीं शंभर पुटे देऊन झाल्यावर लाख
अगर सिंदूर यांच्या सारख्या रंगाचा अगर जास्वंदीच्या फुलासारखा
रक्तवर्ण अगर उगवत्या सूर्याप्रमाणें अतिशय अरुण रंगाचा तो रस चूर्ण
करून कुर्पांत ठेवावा. अशाप्रकारें तज्ज्ञांनीं पूर्वी सांगितलेला हा रस
सिद्ध होतो. हा रस रतिभार तांबूलांतून भक्षण करावा. चौदा प्रकारचे
रूफ व वातदोष प्रधान प्रमेह, अनेक प्रकारचे ज्वर, सर्व प्रकारचे
अंतिसार, दुस्तर अजीर्ण, कामला, पांडु, हलीमक, ऐशी प्रकारचे वात-
रोग, त्याचप्रमाणें बलहीनता यांचे निवारणार्थ हा रस द्यावा. रोगाची
परीक्षा करून वैद्यानें याची योजना करावी. याचें सेवन करीत अस-
तांना क्रमाक्रमानें सर्व रोग नाश पावतात. दिवसेंदिवस कांति सोन्या-
प्रमाणें तेजस्वी होत जाते.

अमृतगर्भ रस

प्रत्येकं दशगद्याणाः शुद्धगन्धकसूतयोः ॥ विशत्यर्कजदुग्धेन
द्वयोः पिष्ट्वा दिनत्रयम् ॥ २०६ ॥ इयहं सेहुण्डदुग्धेन शरावस्थं च
तं पुटेत् ॥ भूधरास्थे च यन्त्रे वै क्रमादेधं पुटाष्टकम् ॥ २०७ ॥ ततः
खल्वेन संपिष्य सूक्ष्मं चूर्णं विधीयते ॥ श्रीखण्डेन च पथ्यानां देया-
स्तत्रैव भावनाः ॥ २०८ ॥ मरिचानां जलेनाऽथ दद्याच्च सप्त
भावनाः ॥ आकाशवल्ग्याश्च रसैर्भाविनास्तावतीस्ततः ॥ २०९ ॥
खल्वे पिष्ट्वा ततः शुष्कं कूप्यां चूर्णं क्षिपेत्सुधीः ॥ नाम्ना ह्यमृत-
गर्भोयं कीर्तितो रसवेदिभिः ॥ २१० ॥ द्विमुञ्जामात्रकश्चायं गद्या-
णैका च शर्करा ॥ सर्वरोगेषु दातव्यः समं शीतेन वारिणा ॥ २११ ॥
वातशूले तथा पार्श्वशूलेऽथ परिणामजे ॥ वातज्वरे च मन्दाग्नौ
ह्यजीर्णे श्लेष्मरोगिणी ॥ २१२ ॥ पीनसे चामवातेषु वातश्लेष्मा-
दिरोगिषु ॥ रोगाः सर्वे विलीयंते प्रोक्तैकेन क्रमेण हि ॥ २१३ ॥ इति
श्रीमदनन्त० रसचिंतामणौ सप्तमः स्तवकः ॥ ७ ॥

शुद्ध गंधक आणि शुद्ध पारा प्रत्येक दहा दहा गद्याण घेऊन
त्यांचें रुईच्या चिकांत तीन दिवस मर्दन करावें. नंतर शेर निव-
डुंगाच्या चिकांत तीन दिवस मर्दन करून शरावांत घालावें व भूधर-
यंत्रांत आठ पुटे घावीत. पुन्हां खलांत घालून बारीक चूर्ण करावें व
त्यास चंदन व हिरडा यांच्या भावना द्याव्यात. मिण्यांच्या काढ्याच्या
सात भावना द्याव्यात. तितक्याच आकाशवल्लीच्या रसाच्या द्याव्यात व
खलांत खलून खलून बारीक चूर्ण करावें व तें कुर्पांत भरून ठेवावें.

अमृतगर्भ नांवाचा हा रस रसक्रिया जाणणारांनीं आदरानें सांगितलेला आहे. दोन गुंजा हा रस एक गद्याण साखर व तितकेच थंड पाणी यांतून सर्व रोगनाशनार्थ द्यावा. वातशूल, पार्श्वशूल, परिणामशूल, वातज्वर, अग्निमांद्य, अर्जाण, कफरोग, पीनस, आमवात व वातकफाधिक रोग सांगितल्याप्रमाणें क्रमानेंच नाश पावतात.

स्तवक ८ वा.

वडवानल रस

गद्याणा दश ताम्रस्य तेषां पत्राणि कारयेत् ॥ तानि कंटकवे-
ध्यानि द्वयंगुलैकांगुला नि च ॥ १ ॥ शुद्धसूतस्य गद्याणान् स्थाल्यं-
तर्विन्यसेद्दश ॥ विंशतिर्निबुक्रानां च खंडानि शतशः क्षिपेत् ॥ २ ॥
ततश्च ताम्रपत्राणि लवणं कांजिकेन च ॥ आरनालभृता स्थालीं
ह्यारोप्य चुल्लिकोपरि ॥ ३ ॥ हठाद्वन्धिः प्रदीयेत त्रिदिनं च दिवानि-
शम् ॥ सक्षारे वन्धिना दग्धे कांजिके प्रक्षिपेन्मुहुः ॥ ४ ॥ जायंते
तानि पत्राणि श्वेतरूप्यसमानि च ॥ शुद्धगंधकगद्याणशतं पिष्ट्वा-
चूर्णयेत् ॥ ५ ॥ स्थालिकायां क्षिपेच्चूर्णं ततः कर्म प्रसाधयेत् ॥
एवं विचार्य दातव्यो ताम्रपत्रेषु गंधकः ॥ ६ ॥ पिण्डो धत्तरकस्यै-
व देया मृद्धी तथोपरि । पिधायास्यं च ढंकन्या दद्यात्कर्पटमृत्ति-
काम् ॥ ७ ॥ चुल्ल्यां स्थालीं विधायाग्निं पड्यामं ज्वालयेद्दगत् ।
शीतामुत्तारयेत्स्थालीं ताम्रमेतावता मृतम् ॥ ८ ॥ विना धत्तरकं
पिण्डं यामयुग्मं पुनस्तथा । दद्या हस्तिपुटं खल्वे क्षिपेत्ताम्रं रसाऽ
न्वितम् ॥ ९ ॥ पिष्ट्वा चूर्णं विधायाऽथ निर्गुंडीस्वरसेन च । आर्द्र-
कण्टकशैलस्य त्रिफलाया जलेन च ॥ १० ॥ शुष्के शुष्के पुनर्देयाः
प्रत्येकं सप्त भावनाः । त्रिकटुवंतुभवा देयाश्चैकविंशतिभावनाः ॥ ११ ॥
सप्तेक्षेत्र रसेनैव कनकस्य रसस्य च । वत्सनाभविषस्यापि सप्त
स्युर्भावनाः खलु ॥ १२ ॥ सर्वं शुष्कं च तच्चूर्णं कृप्यां क्षेप्यं प्रयत्नतः
रक्षणीयमसौ नाम वडवानलको रसः ॥ १३ ॥ वल्लैकः शीतनीरेण
पंचामृतजलेन वा । प्रत्यहं सततं ग्राह्यः प्रातरुत्थाय रोगिणा ॥ १४ ॥
दद्याद्विंशतिमेहेषु श्लेषु विविधेषु च । अष्टादशसु कुष्ठेषु ह्यशी-
तिवातरोगिषु ॥ १५ ॥ अर्शःसु सकलेष्वेव मुदरोगे विशेषतः ।
मंद्राग्नौ चान्यरोगेषु देयोऽयं वडवानलः ॥ १६ ॥ तैलक्षाराम्लवर्ज्यं

च भोज्यं मधुरभोजनम् । क्रमाद्रोगा विलीयंते सेविते वडवानले १७
दहा गद्याण ताम्राचे दोन अंगुलें लांव व एक अंगुल हंड असे कंटकवेधी पत्रे तयार करावेत. शुद्ध पारा दहा गद्याण व वरील तांब्याचे पत्रे स्थालींत ठेवून त्यावर लिंबांच्या पुष्कळ फोडी घालाव्या व ती स्थाली मीठ व कांजी यांनीं भरून चुलीवर ठेवावी, व तीन अहो-
रात्र कडक अग्नीची आंच द्यावी. नंतर ते पत्रे बाहेर काढून त्यांस क्षार व मीठ यांचा लेप करून ते पत्रे अग्नींत तापवावेत व कांजींत बुडवावेत. असे अनेक वेळ करावे; म्हणजे तें ताम्र चांदीप्रमाणें शुभ्रवर्ण होईल. नंतर (त्यावर) शंभर गद्याण शुद्ध गंधकचूर्ण स्थालींत घालून (जारण) कर्म साधन करावे. तदनंतर त्यावर धोतऱ्याच्या पानांचा लगदा ठेवून वर झांकण घालून त्यास मातकापड करावे व ती स्थाली चुलीवर चढवून सारखा सहा प्रहर अग्नि द्यावा. शीत झाल्यावर खाली उतरून वेऊन पुन्हां धोतऱ्याच्या पानांचा वाटून केलेला गोळा वर न ठेवतां दोन प्रहर गजपुट अग्नि द्यावा. नंतर तें ताम्र पारदासह खलांत घालून बारीक घोटावे व त्यास निर्गुंडीचा स्वरस, आल्याचा रस, गोखरूचा रस, धोंडफुलाचा रस व त्रिफलेचा काढा यांच्या भावना सात सात द्याव्यात. भावना देतांना शुष्क होतांच पुनः पुन्हा भावना द्याव्यात. त्रिकटुच्या काढ्याच्या एकवीस भावना द्याव्यात. सप्तेक्षूच्या रसाच्या, पिवळ्या धोतऱ्याच्या रसाच्या, व बचनागाच्या सात सात भावना द्याव्यात. व शुष्क झाल्यावर व्यवस्थित तें चूर्ण कुपींत ठेवावे. या वडवानल नामक रसाचा नेहमी संग्रह (रक्षण) करावा. हा एक वाल थंड पाण्याशी किंवा पंचामृताशी प्र तःकाळीं दररोज रोग्यास घेण्यास हितकर आहे. वीस प्रकारचे मेह, नाना प्रकारचे शूलरोग, अठरा कुष्ठे, ऐशीं वातरोग, मूळव्याध व सर्व प्रकारचे गुदरोग आणि अग्निमांद्य व अन्य रोग यांवर हा वडवानल द्यावा. तेलकट, खारट, आंबट वर्ज करून मधुर भोजन करावे, म्हणजे हळू हळू सर्व रोग नाश पावतात.

सूचिकाभरण रस

येन केनाप्युपायेन भस्मीभूतो भवेद्द्रसः । तच्चूर्णं वल्लगलितं तेनैव मिश्रयेत्सुधीः ॥ १८ ॥ शुल्वं विषं तथा चाभ्रं खल्वे मर्द्यं मुहु-
र्मुहुः । सेवनाच्च विलीयंते सन्निपातास्त्रयोदश ॥ १९ ॥ सूचिकाम-

रणो नाम नैव देयो ह्यमूर्छिते । अस्योपयोगमात्रेण सन्निपाती भयंकरः ॥ २० ॥ स्वस्थः स्यादचिरेणैव संशयावसरो नहि ॥ २१ ॥

कोणत्या तरी कृतीने केलेल्या पारदभस्मांत ताम्रभस्म, शुद्ध वचनाग व अभ्रकभस्म एकत्र मिळवून वरचेवर त्यांचें मर्दन करावें. याचें सेवन केलें असतां तेरा प्रकारचे सन्निपात नाश पावतात. हा सूचिकाभरण नांवाचा रस जो बेशुद्ध झाला नाही त्यास देऊं नये. अतिशय भयंकर सन्निपातांत याचा उपयोग करावा, म्हणजे निःसंशय कायमचें आरोग्य लाभेल.

टीपः—सुईच्या नेढ्यावर येईल इतका हा रस मस्तकाचे किंचित् केश काढून त्या ठिकाणीं चोळावा म्हणजे सन्निपातांतील घोर मूर्च्छा दूर होईल.

वातारि रस

उपायैः पूर्वमाख्यातैर्यत्रैर्दमरुकादिभिः । येन केनाप्युपायेन भस्मीकुर्याच्च पारदम् ॥ २२ ॥ भस्मनो दशगद्याणा दशैव नवसागरात् । पंच तुर्याः स्फटक्याश्च वत्सनाभविषद्वयम् ॥ २३ ॥ मरिचस्य च गद्याणो मर्दयेत्खल्वके ढढम् । विधिना जायतेऽनेन रसो वातारिसंज्ञकः ॥ २४ ॥ रक्तिकास्य प्रदातव्या श्लेष्मवातादिरोगिषु अष्टादशप्रमेहेषु ग्रीहगुल्मोदरेषु च ॥ २५ ॥ आमवाते च मंदाग्नौ गुल्मयोर्वातरक्तयोः । बाह्याभ्यंतरमूलेषु समस्तेषु ज्वरेषु च ॥ २६ ॥ शूलेऽप्यजीर्णे शोथे च देयो वातारिसंज्ञकः । तैलक्षाराम्लवर्ज्यं च भोज्यं मधुरभोजनम् ॥ २७ ॥ दिनाष्टकं घृतं स्तोके भोजने ग्राह्यमुत्तमम् । रोगाः सर्वे विलीयन्ते मासैकेन न संशयः ॥ २८ ॥

पूर्वी सांगितलेल्या उमरुयंत्रादि कोणत्या तरी प्रकारानें पारदाचें भस्म करावें. नंतर तें भस्म दहा गद्याण, नवसागर दहा गद्याण, तुरटी पांच गद्याण, वचनाग दोन भाग व मिरे दोन गद्याण सर्व एकत्र करून खूप मर्दन करावें. म्हणजे हा वातारि नांवाचा रस तयार होतो. याची एक रतिभार मात्रा कफवातादिक रोगांत घावी. त्याचप्रमाणें अठरा प्रकारचे प्रमेह, पांथरी, गुल्म, उदरें, आमवात, अग्निमांद्य, गुल्म, वातरक्त, बाह्यमूल तसेंच अंतर्मूल रोग, सर्व प्रकारचे ज्वर, शूल, अजीर्ण, यांचा हा नाशक आहे. तेलकट, खारट, आंबट वर्ज करून मधुर भोजन करावें. आठ दिवस भोजनांत थोडें थोडें तूप खाणें प्रशस्त

आहे. यांचें सेवन केल्यास एक महिन्यांत सर्व रोग निःसंशय नष्ट होतात.

सर्वेश्वर रस

चतुरो हेमगद्याणा गालयित्वा रसं चरेत् ॥ पत्राणि कारयत्यस्य विध्यन्ते कंटकैर्यथा ॥ २९ ॥ जलवत्कोमलान्येव स्वच्छान्येकांगुलानि च ॥ शुद्धसूतस्य गद्याणा अष्टौ तानि दलानि च ॥ ३० ॥ मिश्रं द्वादशगद्याणं खल्वे पिष्ट्वा दिनत्रयम् ॥ ग्रंथि वल्लेण बध्नीयात्क्षिप्त्वात्त हेमपिष्टिकाम् ॥ ३१ ॥ मून्मयायां मूपिकायां तद्धर्ममति यत्ततः ॥ स्थालिका वालुकापूर्णा मूषां तत्रांतरे क्षिपेत् ॥ ३२ ॥ स्थालीं चुल्यां समारोप्य मृद्वग्निं ज्वालयेदधः ॥ शुद्धगन्धकगद्याणा विशद् ग्राह्यास्ततः परम् ॥ ३३ ॥ गोस्तनाकारमूषायां पूर्वं प्रक्षिप्य गालयेत् ॥ गन्धके गलितेऽतीव जाते तैलस्य सन्निभे ॥ ३४ ॥ प्रक्षिपेद्देमजां पिष्टिं ग्रंथिवद्धां च गन्धके ॥ क्षिपेद् गन्धकगद्याणा मुहुर्दग्धे च गन्धके ॥ ३५ ॥ एवं दिनाष्टकं स्वेद्या पिष्ट्वा यत्नेन हेमजा ॥ स्वांगशीतां क्षिपेत् खल्वे दग्धां गंधकसंयुताम् ॥ ३६ ॥ अंगराजरसेनैकं वासरं मर्दयेच्च तम् ॥ कांचनारतरोमूलत्वचा श्रीखण्डमर्दितम् ॥ ३७ ॥ वज्रीक्षीरेण चैकाहमर्कदुग्धेन वासरम् ॥ एवं चतुर्दिनं पिष्ट्वा कार्या वर्तुलगोलकः ॥ ३८ ॥ शरावसंपुटे क्षिप्य चतुर्भिश्छाणकैः पुटः ॥ दहते गंधको यावत्तावद्देयो मुहुर्मुहुः ॥ ३९ ॥ मृतश्वेताभ्रकं चूर्णं चूर्णं स्यान्मृतताम्रकम् । चूर्णं पीतकपर्दीनां शंखचूर्णं तुरीयकम् ॥ ४० ॥ पद्मगद्याणाश्च प्रत्येकं क्षिपेत्पिष्टे च हेमजे ॥ खल्वे पिष्ट्वा कृतं पिष्टं वज्रीक्षीरेण वासरम् ॥ ४१ ॥ एकाहमर्कदुग्धेन पिष्ट्वा चैकात्मतां गतम् ॥ गोलं कृत्वा विनिक्षिप्य शरावे संपुटे च ताम् ॥ ४२ ॥ वस्त्रमृत्तिकायां लिप्त्वा देयो गर्तांतरे पुटः ॥ स्वांगशीतं नयेद्गोलं खल्वे संचूर्णयेद्ढढम् ॥ ४३ ॥ तच्चूर्णं कूप्यके क्षिप्यं जातः सर्वेश्वरो रसः ॥ साज्यं बलत्रयं ग्राह्यं द्वात्रिंशन्मरिचैः समम् ॥ ४४ ॥ अष्टादशप्रमेहेषु गुल्मयोर्वातरक्तयोः ॥ बद्धकोष्ठेषु मंदाग्नौ देयः शूलादिरोगेषु ॥ ४५ ॥ कामहीने बलक्षीणे श्लेष्मवातादिरोगिषु ॥ मरिचाद्यैरजीर्णेषु ज्वरेषु प्लोणोदकेन च ॥ ४६ ॥ तैलक्षारोदिवर्ज्यं हि भोजनं मधुरं भवेत् ॥ क्रमाद्गोर्ग विलीयन्ते मासकानन्तरं ध्रुवम् ॥ ४७ ॥ अशांसि नाशमायांति साध्यासाध्यानि स्त्वरम् ॥ गुदकीला निवर्तते बाहुशालगुडं भजेत् ॥ ४८ ॥ दारुणा गुदपीडा च निवर्ततास्य सेवनात् ॥ ४९ ॥

चार गद्याण उत्तम सौने गाळून घेऊन त्याचे कंटकवेधी पत्रे तयार

करावेत. हे पत्रे पाण्याप्रमाणें कोमल व निर्मल असून तें एक एक अंगुळ प्रमाणाचे असावेत. नंतर शुद्ध पारद आठ गद्याण व ते सोन्याचे पत्रे एकत्र करून तें बारा गद्याण मिश्रण खळांत घालून तीन दिवस खळावें, खळून बारीक पूड झाल्यावर वस्त्रांत बांधून ती पुरचुंडी मुशीत ठेवावी. एका मडक्यांत वाळू भरून त्यांत ती मूस ठेवावी, व मडकें चुलीवर ठेवून खाली मंद अग्नि लावावा. नंतर वीस गद्याण शुद्ध गंधक एक गोस्तनाकार मुशीत घालून पातळ करावें. तें पातळ तेलाप्रमाणें होतांच वस्त्रांत बांधलेल्या सुवर्णपारदाच्या ग्रंथीवर ओतावें. पहिला गंधक दग्ध होतांच दुसरा घालावा. याप्रमाणें आठ दिवस स्वेदन कर्म करावें. नंतर शीत झाल्यावर ती गंधकयुक्त पिष्टि खळांत घालून तिचें माक्याच्या रसांत एक दिवस, व कांचनाच्या मुळाची साल व चंदन यांशी एक दिवस मर्दन करावें. शेरनिवडुंगा (त्रिधारी निवडुंगा] च्या चिकांत एक दिवस व रुईच्या चिकांत एक दिवस याप्रमाणें चार दिवस मर्दन करून त्याचा एक वाटोळा गोल बनवावा व तो शरावसंपुटांत ठेवून चार शेणीचे जळेपर्यंत वरचेवर पुटद्यावें. नंतर काढून घेऊन त्यांत श्वेताश्रकभस्म, ताम्र भस्म, पिवळ्या कवड्यांचें चूर्ण व शंखचूर्ण प्रत्येक सहासहा गद्याण मिळवून तें मिश्रण खळांत घालावें व एक दिवस रुईच्या चिकांत मर्दन करून एकजीव झाल्यावर गोळा करून शरावसंपुटांत घालावा, मातकापड करून संपुट गर्तेत ठेवून पुट द्यावें स्वांगशीत झाल्यावर तो गोळा काढून खूप घाटून बारीक चूर्ण करावें व तें चूर्ण कुपीत संरक्षण करून ठेवावें. अशा प्रकारें हा सर्वेश्वर रस तयार होतो. हा तीन वालभार ३२ मिऱ्यांची पूड व तूप यांतून अठरा प्रमेह, वातपित्तात्मक गुल्म, बद्ध. कोष्ठ, अग्निमांघ, शूलादिक रोग, नपुंसकता, बलक्षीणता, वातक-फात्मक रोग यांच्या नाशनाश द्यावा, व अजीर्ण आणि ताप यां-वर उष्णोदकांतून द्यावा. तेलकट, खारट वर्ज्य करून मधुर भोजन एक महिना करावें सेवन करीत असतां क्रमानेंच सर्व रोग खात्रीनें नाहीसे होतात. साध्य असाध्य कसलीही मूळव्याध नाश पावते. गुदांत होणारे मोड नष्ट होतात. याचे वर बाहूशाल गुडाचें सेवन करावें हणजे अर्शा-दिक दारुण गुदपीडा नष्ट होतात.

कांतलोह रसायन

गोमूत्रभृतकुम्भेन पेपयेत्त्रिफलामणम् ॥ एकसप्ताहपर्यन्तं मर्दये-

त्सुन्दरं शनैः ॥ ५० ॥ रेतितं कांतचूर्णस्य मणैकं सूक्ष्मचूर्णितम् ॥
त्रिफलामूत्रसंश्लुषणं शरावेषु परिक्षिपेत् ॥ ५१ ॥ गर्ता हस्तप्रमा-
णस्य वनजैश्छाणकैर्भृता ॥ तत्र गर्भपुटं दत्त्वा ह्यग्निं प्रज्वालयेत्ततः
॥ ५२ ॥ स्वांगशीतलतां प्राप्तं चूर्णं संपेषयेत्पुनः ॥ श्लुषणं तेनैव
मूत्रेण शरावे च क्षिपेत्पुटेत् ॥ ५३ ॥ एकाविंशतिवारांश्च देवो
युक्त्यानया पुटः ॥ सूक्ष्म चूर्णं मुहुः कार्यं मूत्रे श्लुषणं पुटेपुटे ॥ ५४ ॥
वस्त्रमृत्तिकयोपेतं गर्तागर्भं क्षिपन्मुहुः ॥ चूर्णं कान्तायसं जातं
सिन्दुराभं पयस्तरम् ॥ ५५ ॥ गद्याणैकोऽस्य चूर्णस्य देयः सर्वेषु
रोगिषु ॥ उचितं यच्च रोगाणामनुपानं च दीयते ॥ ५६ ॥ अप्रवह्या-
त्मकं सत्त्वं शुद्धच्यस्तावती सिता ॥ शीतोदकेन वै देवो गद्याणः
पाण्डुरोगिषु ॥ ५७ ॥ बलक्षीणेषु भ्रेशु रक्तदोषे ज्वरेषु च ॥ नाश-
यत्येव रोगांश्च कांतलोहरसायनम् ॥ ५८ ॥

एकमण त्रिफळाचूर्ण एक घागरभर गोमूत्रांत सात दिवस हळू हळू मर्दन करावें. नंतर एकमण बारीक केलेले पोलादचूर्ण वरील त्रिफळा-चूर्णांत मिसळून शरावसंपुटांत घालावें, व [एक] प्रमाणाचा खड्डा खणून त्यांत तें संपुट मातकापड करून ठेवावें व रानशेणीनी तो खड्डा भरून अग्नि लावावा. याप्रमाणें एक गर्भपुट द्यावें व स्वांगशीत झाल्यावर काढून घेऊन पुन्हां त्रिफळाचूर्णासह गोमूत्रांत घोटावें व संपुटांत घालून पूर्वीक पुट द्यावें. याप्रमाणें एकवीस वेळ करावें. प्रत्येक वेळीं स्वांगशीत झाल्यावर गोमूत्रांत मर्दन केलेल्या त्रिफळाचूर्णासह मर्दन करावें, व शरावसंपुटांत घालून एक प्रमाणाचा खड्डा रानशेणीनी भरून त्यांत गर्भपुट द्यावें. म्हणजे तें कांतचूर्ण सिंदुराप्रमाणें रक्त वर्ण व पाण्या-वर तरणारे होईल. सर्व रोगांवर योग्य अनुपानांत हें रसायन एक गद्याण द्यावें. बलक्षीणता, प्रमेह, रक्तदोष, व ज्वर या रोगांत हें कांतलोह रसा-यन द्यावें म्हणजे त्या त्या रोगांचा तें नाश करील.

गगनायस रसायन

कृत्वा धान्याभ्रकं श्लुषणं मुस्ताकाथेन मर्दयेत् ॥ ५९ ॥ दिनैक
मातपे तप्तं पूर्णं कृत्वा ततः परम् । शरावसंपुटे क्षिप्त्वा देयश्चोपरि-
परः ॥ ६० ॥ वस्त्रमृत्तिकया लेप्य पुटं दद्यात्ततः परम् । स्वांग-
शीतलतां याते तच्चूर्णं पेषयेत्पुनः ॥ ६१ ॥ मुस्तनीरेण च श्लुषणं पूर्णं
कुर्यात्पुनः पुनः । एकाविंशतिवारांश्च दद्याद्युक्त्याऽनया पुटम् ॥ ६२ ॥
वारंवारं च संचूर्ण्य शरावस्थं तदभ्रकम् । एवं हि पुटितं व्योम भवे-
न्निश्चद्रिकं परम् ॥ ६३ ॥ एकं कान्तायसं सिद्धमेतन्निश्चंद्रमभ्रकम् ।

समं क्षिप्याथ खल्वे तद्द्वयं पिष्ट्वैकतां नयेत् ॥६४॥ रसायनं द्वयोर्गो-
गान्निपन्नं गगनायसम् । प्रातरुत्थाय गद्याणो ग्राह्यः शीतजलान्वि-
तः ॥ ६५ ॥ अष्टादशसु मेहेषु वातश्लेष्मादिरोगिषु । अतिसारेषु
पित्तेषु देयमेतद्रसायनम् ॥ ६६ ॥ प्रत्यहं प्रातरुत्थाय यः करोति
सदा नरः ॥ तेजस्वी बलवाञ्छूरो बलेन गजसन्निभः ॥६७॥ स्तं-
भितो तेन वा हस्ती पद्भेकं न गच्छति ॥ ६८ ॥

धान्याभ्रक नागरमोथ्याच्या काढ्यांत एक दिवस मर्दन करून उन्हांत
चांगळें तापवावें. व त्याचा वडा करून मडक्यांत घालावा व खापर
झांकण घालून मातकापड करावें. नंतर एक पुट घावें. स्वांगशीत
झाल्यावर काढून घेऊन नागरमोथ्याच्या काढ्यांत पुन्हा मर्दन करून
उन्हांत तापवावें व वडा तयार करून शरावांत ठेवून पूर्वीप्रमाणेंच पुट
घावें. अशा प्रकारें त्यास एकव्रीस पुटें घावीं. प्रत्येक पुट देते वेळीं शरा-
वांतील अभ्रक काढून घेऊन त्याचें वारीक चूर्ण करावें. अशाप्रकारें पुटें
देऊन झाल्यावर तें अभ्रक निश्चंद्र होतें. नंतर एक भाग सिद्धकांतलोह
रसायन व तितकेंच निश्चंद्र अभ्रक या दोहोंपासून गगनायस रसायन
तयार होतें. प्रातःकाळीं एक गद्याण रसायन थंड पाण्यांतून घ्यावें.
म्हणजे अठरा प्रकारचे मेह, वातकफादिक रोग, अतिसार, पित्तविकार
हे रोग बरे होतात. याप्रमाणें दररोज जो सेवन करतो तो तेजस्वी, बल-
वान्, शूर व हत्तीप्रमाणें बळकट होतो. याचें सेवन केल्यास इतकी शक्ति
येते कीं, हत्तीचें सुद्धां स्तंभन करतां येतें. त्यास धरला असतां एक
पाऊळ सुद्धां तो उचलूं शकत नाहीं.

ताम्रपर्पटी

प्रत्येकं दश गद्याणाः शुद्धगंधकसूतयोः । मृतताम्रस्य पञ्चैव
खल्वके पञ्चविंशतिः ॥ ६९ ॥ क्षिप्त्वा संमर्दयेत्तावद्द्व्यान्निर्याति
सत्वरम् । निर्धूमांगारके वन्हौ लोहपात्रे वृताक्तके ॥ ७० ॥ तावच्च
स्थाप्यते यावत्सैलाभो जायते रसः ॥ प्रथमं कर्दली श्रेष्ठा ह्यलाभे
पद्मिर्नादिलम् ॥ ७१ ॥ तदलाभे नागवल्ली ह्येकस्य च दलद्वयम् ।
गोभयेपरि निक्षिप्ते पत्रे तं ढालयेद्भसम् ॥ ७२ ॥ पुनर्दत्त्वाऽपरं पत्रं
पत्रस्योपरि गोमयम् ॥ रसं तं शीतलीभूतं खल्वे सूक्ष्मं हि पेषयेत्
॥ ७३ ॥ भृंगराजरसेनैवो दातव्याः सप्त भावनाः ॥ आटरूपकप-
त्राणां स्वरसेः सप्त भावनाः ॥ ७४ ॥ त्रिकटोर्वारिणा सप्त सप्तैव
त्रिफलाभसा । सप्तार्द्रकं रसेनैव सप्तपत्रकजद्रवैः ॥ ७५ ॥ व्याख्या
रसेन सप्तैव शिशुमूलरसेन च । वरुनागविषेणैव श्रीखंडेनैव सप्त

च ॥ ७६ ॥ संशुष्कं च ततश्चूर्णं सूक्ष्मं संमर्दयेद्दृढम् । प्रक्षिपेत्कू-
प्यके चूर्णं संभिन्नाञ्जनसन्निभम् ॥ ७७ ॥ ताम्रपर्पटिसंज्ञोयं रसश्च
परिकीर्तितः ॥ रोगिणे प्रत्यहं देयो बल्लयुग्मो जलान्वितः ॥ ७८ ॥
त्रिभिर्दिनैर्ज्वरो याति श्लेष्मवातादिसंभवः । वातरक्ते ह्यर्जाणेषु ग्रह-
ण्यां कुष्ठरोगिषु ॥ ७९ ॥ मासैकेन निहंत्याशु रोगानेतांसुदारुः
णान् ॥ ८० ॥

ताम्रपर्पटी,

शुद्ध गंधक दहा गद्याण, शुद्धपाप दहा गद्याण व ताम्रभस्म पांच
गद्याण एकूण पंचव्रीस गद्याण खलांत घालून वस्त्रांतून सहज
गळेल इतकें वारीक खलावें. नंतर निर्धूम निखाऱ्यावर लोह
पात्र ठेवून त्यांत तूप घालावें, व तें पातळ होतांच त्यांत
वरील वस्त्रांतून गाळून घेतलेलें चूर्ण मिळावें. तदनंतर केळीचें
पान, तें न मिळाल्यास कमळाचें पान, तें न मिळाल्यास न.गवेलीचें
पान एक किंवा दोन घेऊन गाईच्या शेणाच्या (मध्ये किंचित वाटी-
सारखें पोकळ करून) लगद्यावर ठेवून त्या पानावर वरील लोहपात्रांतील
तुपाचें मिश्रण ओतावें व त्यावर दुसरें पान घालून पानावर पहिल्याप्र-
माणेंच शेणाचा लगदा ठेवावा म्हणजे तें मिश्रण थंड होईल. नंतर
खलांत घालून मर्दन करावें, व माक्याच्या रसाच्या सात, अडुळशाच्या
रसाच्या सात, त्रिकटूच्या सात व त्रिफळेच्या सात, आल्याच्या रसाच्या
सात, सप्तपत्रीच्या रसाच्या सात, रिंगणीच्या सात,
शेवग्याच्या मुळाच्या रसाच्या सात, बचनागाच्या सात व चंदनाच्या
सात याप्रमाणें क्रमानेंच विधिपूर्वक भावना देऊन शुष्क झाल्यावर
रसांजनाप्रमाणें असणारें हें चूर्ण वाटलीत भरून ठेवावें. ताम्रपर्पटी
नांवाचा अत्यंत कीर्तिमान् असा हा रस होय. पाण्यावरोबर दोन
वाल हा रस रोज रोग्यास द्यावा, म्हणजे तीन दिवसांत कफवात उ्वर
नष्ट होतो; वातरक्त, अजीर्ण, ग्रहणी, कुष्ठरोग, वगैरे अतिदारुण असे
रोग एक महिन्यांतच नाश पावतात.

लोहपर्पटी

प्रत्येकं दश गद्याणाः शुद्धसूतकगंधयोः । मृतलोहस्य पञ्चैव
क्षिप्त्वा पञ्चविंशतिः ॥ ८१ ॥ खल्वे प्रमर्दयेत्तावद्द्व्यान्निर्याति सत्व-
रम् । ताम्रपर्पटिवत्साध्या पर्पटीयं हि लोहजा ॥ ८२ ॥ रोगिणे
प्रत्यहं देया बल्लयुग्मं जलान्विता । वातपित्तकफोद्रेके रोगे सर्वज्वरेषु

च ॥ ८३ ॥ त्रिदिनेश्च क्षयं याति ज्वरवर्गो हि मूलतः ॥ ८४ ॥

शुद्ध गंधक दहा गद्याण, शुद्ध पारा दहा गद्याण व मृतलोह पांच गद्याण एकूण पंचवीस गद्याण खलांत घालून वस्त्रांतून सहज गळेल इतकें बारीक खलावें व ताम्रपर्पटीप्रमाणें हा लोहपर्पटी रस सिद्ध करावा.

हा रस रोम्यास दोन बाल रोज पाण्याशीं द्यावा म्हणजे वात, पित्त, कफाधिकरोग, सर्व प्रकारचे ज्वर नाश पावतात. सर्व प्रकारचे ज्वर तर तीन दिवसांतच निर्मूल होतात.

प्राणेश्वर रस

मधुसंजीवनी नाम तस्याः पञ्चांगमानयेत् । पेपयेत्खरमूत्रेण नि-
शाद्वयप्रमाणकम् ॥ ८५ ॥ खरमूत्रेण संकाश्य गालयित्वाथ वस्त्रतः
पलद्वयं गृहीत्वाऽथ खर्परे तद्विनिक्षिपेत् ॥ ८६ ॥ चुल्ह्यां खर्परमारो-
प्य चान्दि प्रज्वालयेदधः । शुद्धसूतस्य गद्याणां विंशतिः खर्परे क्षि-
पेत् ॥ ८७ ॥ आटरूपस्य काष्ठेन काष्ठेनागस्त्यजेन च काष्ठाभ्यां
चालयेत्सूतं क्षिप्त्वा मूत्रं मुहुर्मुहुः ॥ ८८ ॥ वस्त्रपूतश्च निक्षेप्यो
दुग्धिकाया रसोऽपि च । सूतो रीत्यानया नूनं मृतः स्याद्भस्मसन्नि-
भः ॥ ८९ ॥ ताप्यं वंगं तथा ताम्रं श्रेष्ठं जांबुनदं तथा । कांतायसं
तथा नागं तेषां पत्राणि कारयेत् ॥ ९० ॥ नूनं कण्टकवेध्यानि
स्वच्छान्येकांगुलानि च ॥ निंबूकस्य रसं दत्त्वा विन्यसेन्मृत-
पारदे ॥ ९१ ॥ शरावसंपुटे क्षिप्त्वा सूताभ्यक्तन्दलानि च । उप-
लानां च विंशत्या लोहलोहे क्रमात्पुटः ॥ ९२ ॥ प्रत्येकघातोः पत्राणि
विंशद्गद्याणकानि च । मृतेषु रौप्यपत्रेषु वङ्गपत्राणि विन्यसेत् ॥ ९३ ॥
मृतेषु ताम्रपत्रेषु हेमपत्राणि च क्षिपेत् । मृतेषु हेमपत्रेषु कांतलोह-
दलानि च ॥ ९४ ॥ मृतेषु लोहपत्रेषु नागपत्राणि विन्यसेत् । मृतेषु
धूर्णयेत्सूक्ष्ममेवमष्टसु धातुषु ॥ ९५ ॥ निंबुके च रसे क्षिप्त्वा खल्वे च
मदेयेन्मुहुः ॥ शरावसंपुटे क्षिप्त्वा पुटं दद्यात्ततः परम् ॥ ९६ ॥ कन-
कस्य रसेनैव चतुःषष्टिश्च भावनाः । श्रीखण्डेन चतुःषष्टिर्दया शृङ्गी
विषस्य च ॥ ९७ ॥ पित्तं रोहितमत्स्यस्य पित्तं च सूकरोद्भवम् ।
तथा पित्तं माहिषं च प्रत्येकैका च भावना ॥ ९८ ॥ श्रीखंडस्य ततः
शृङ्गीविषस्यैका च भावना । संचूर्ण्य च क्षिपेत्कूपे जातः प्राणेश्वरो
रसः ॥ ९९ ॥ देयः सर्पपत्राश्च भूमौ क्षिप्तस्य देहिनः । करणीयं
जलं सूक्ष्मं गोलीं क्षेप्या च तन्मुखे ॥ १०० ॥ युक्त्यानया विलीयंते
सन्निपातास्त्रयोदश ॥ १०१ ॥

मधुसंजीवनीचीं पंचांगे आणून रोज रात्री त्यांचें गाढवाच्या मूत्रांत
मर्दन करावें. नंतर त्याच मूत्रांत तो काढा तयार करून वस्त्रगाळ

करावा व खापरांत घालून चुलीवर ठेवावा. आणि अग्नि प्रज्वलीत
करावा. तदनंतर त्यांत वीस गद्याण शुद्ध पारा घालून अडुळसा व
आपटा यांच्या काष्ठानें वरचेवर हलवावा. हलवीत असतां वरचेवर
गाढवाचें मूत्र पहिलें आदून गेल्यावर नवीन घालीत जावें. व शेवटीं
दुग्धीचा वस्त्रगाळ केलेला रस घालावा. या योगानें तो पारा मृतवत्
होईल. स्वर्णमाक्षिक, वंग, ताम्र, श्रेष्ठ असें सुवर्ण, कांतलोह व नाग
यांचे एक चौरस अंगुल प्रमाणाचे कंटकवेधी पत्रे करून निंबूच्या
रसाचीं त्यांस पुटें देऊन ते पत्रे त्या पारदांत मिळवावेत व त्या सर्वांना
शरावसंपुटांत घालून प्रत्येक धातूच्या नांवाचें वीस वीस गोवण्यांचें
एक एक पुट द्यावें. प्रत्येक धातु वीस गद्याण या प्रमाणानें मृत रौप्यांत
कथिलीचें पत्रे, मृत ताम्रपत्र्यांत सोन्याचे पत्रे, मृत हेम पत्र्यांत लोहाचे
पत्रे, मृत लोहाच्या पत्र्यांत नागपत्र घालून या मृत अष्टधातूंंस सर्वांचें
चूर्ण करून निंबूच्या रसांत वरचेवर मर्दन करावें. नंतर शरावसंपु-
टांत घालून एक गजपुट द्यावें. नंतर कांठेघोतरा, चंदन,
गृंगीविष या प्रत्येकाच्या चौसष्ट भावना द्याव्यात. रोहिमाशाचें पित्त,
डुकराचें पित्त, व म्हशीचें पित्त या प्रत्येकाची एक एक भावना द्यावी.
नंतर पुन्हां गृंगीविष व चंदन यांची एक एक भावना देऊन उत्तम
चूर्ण करून कांचेच्या कुपींत भरून ठेवावा. हा प्राणेश्वर नांवाचा रस
होय. या रसाची शिरसाइतकी मात्रा, ज्यानें धरणीवर अंग टाकलें
आहे त्याच्या मुखांत घालून मस्तकार पाणी शिंपडावें म्हणजे तेरा
प्रकारचे सन्निपात नाश पावतात.

उदयचन्द्र रस

शुद्धरूप्यस्य गद्याणौ द्वौ च शुद्धरसस्य च ॥ १०२ ॥ खल्वे क्षिप्त्वा
तयोः पिष्टी सूक्ष्मा कार्या प्रयत्नतः ॥ १०३ ॥ स्थूले वै पोयर्णाकन्दे
कृत्वा गर्तं च वर्तुलम् । चन्दतस्य च मूलानां पातालस्य गरुत्मतः
॥ १०४ ॥ पिष्टीगोलं च संवेष्ट्य कन्दगर्भं च विन्यसेत् ॥ ततो
वस्त्रमृदाऽऽवेष्ट्य पुटो देयस्ततः परम् ॥ १०५ ॥ विष्णुक्रांता तथा
लोणी काकमाची पुनर्नवा ॥ कर्कटी भृंगरागश्च कनकोऽपि च सप्तमः
॥ १०६ ॥ सप्तानामार्द्रपत्राणि निःसहायानि पेपयेत् । तत्पिण्डे च
क्षिपेत्पिष्टीं प्रत्येकस्य पुनः पुनः ॥ १०७ ॥ पिण्डं कुम्हारिके क्षिप्त्वा
तत्र वस्त्रमृदा लिपेत् । त्रिचत्वारिंशद्गोमयैश्च वारंवारं पुटेत्क्रमात्
॥ १०८ ॥ हेममासिकगद्याणो गद्याणः शुद्धगंधकात् । तत्र निक्षिप्य

तां पिष्टीं मर्दयेन्मधुना सह ॥ १०९ ॥ यामं ततः पुटेद्रोलं शरावस-
म्पुटे स्थितम् । तच्च वस्त्रमृदा लिप्तं कौकुटाख्यपुटे पचेत् ॥ ११० ॥
रौप्ययुक्तो मृतः सूतस्तच्छूर्णं क्रियते ततः । त्रिकटोर्वारिणा देया-
श्चैकविंशतिभावनाः ॥ १११ ॥ त्रिफलाभसा तावत्यः पर्पटस्य
रसेन च ॥ पष्टिर्विभावितं धूर्णं प्रक्षिपेत्काचभाजने ॥ ११२ ॥ नाम्ना
उदयचन्द्रोऽयं तज्जैर्निष्पादितो रसः ॥ वलयुग्मं रसो ग्राह्यः श्रुतेन
पयसान्वितः ॥ ११३ ॥ वातपित्तकफोद्रेके रोगे देयश्च सर्वदा ॥
तैलक्षाराम्लवर्ज्यं च भोजनं मधुरं भवेत् ॥ ११४ ॥ मासैकेन ध्रुवं
रोगा विलीयन्ते शनैःशनैः ॥ पूर्णिमाचंद्रकांतिर्हि जायते च नरो
ध्रुवम् ॥ ११५ ॥

दोन गद्याण शुद्ध रूपं व दोन गद्याण शुद्ध पारा खलांत घालून खूप
घोटून त्यांची पिष्टि करावी. एक मोठा पोयणीकंद घेऊन मध्ये त्यास
वाठोळी गर्ता करावी, व गतेंत वरील पिष्टि चंदन व पाताळगरुडी
यांच्या सालीने वेष्टित करून ठेवावी. नंतर तो गड्डा चोहोंकडून मात-
कागडाने लिपून त्यास एक गजपुट घावें. विष्णुक्रांता, लोणी,
काकमाची, पुनर्नवा, काकडी, माका व सातवा कांटेघोतरा या प्रत्ये-
काची ओली पाने घेऊन त्यांची प्रत्येकाची स्वतंत्र लगदी करावी, नंतर
त्या लगदींत ती पिष्टि ठेवून पिष्टिसह ती लुगदी पक्क्या शरावांत
ठेवावी. व शराव मातकापड करून बंद करून त्रेचाळीस (४३)
रानशेणीचीं वरचेवर पुटे घावीत. नंतर सर्व पुटे देऊन झाल्यावर एक
गद्याण हेम (स्वर्ण) माक्षिक व एक गद्याण गंधक त्या पिष्टींत मिळवून
मधांत त्या सर्वांचे मर्दन करावें. एक प्रहर मर्दन झाल्यावर त्याचा गोलक
तयार करावा व तो शरावसंपुटांत ठेवून कुकुकुट पुट घावें. पुन्हां
त्यांतील मृत पारदाचे (शुद्ध) चांदसिह बारीक चूर्ण करून त्यास
त्रिकटूच्या एकवीस, त्रिफळेच्या एकवीस व पित्तपापडयाच्या एकवीस,
येणेप्रमाणे त्रेसष्ट भावना देऊन झाल्यावर ते रसायन कांचेच्या
पात्रांत ठेवावें. तज्ज वैद्यांनीं संपादन केलेला उदयचंद्र नांवाचा हाच
तो रस होय. हा दोन बालप्रमाण आठिव दुधांतून सेवन करावा. वात,
पित्त व कफ यांपासून होणाऱ्या सर्व रोगांवर हा देण्यास योग्य आहे.
तेलकट, खारट, आंबट, वर्ज करून मधुर भोजन करावें. म्हणजे एक
माहिण्यांतच क्रमाने सर्व रोग नाहीसे होतात व पौर्णिमेच्या चंद्राप्रमाणे
क्रायमची कांति लाभते.

त्रैलोक्यडंबर रस

शुद्धगंधस्य गद्याणा ग्रहीतव्याश्चतुर्दश ॥ ११६ ॥ शुद्धरूप्यस्य
वा ग्राह्या गद्याणाश्च त्रयः खलु ॥ ताम्रपत्रस्य गद्याणा ग्राह्याः पंच
भिषग्वरैः ॥ ११७ ॥ एकविंशतिगद्याणांखल्वे कृत्वा दिनाष्टकम् ॥
नैबुकेन रसेनैव पेपयेच्च निरन्तरम् ॥ ११८ ॥ पिष्ट्वा पिष्ट्वा
प्रकर्तव्या पिष्टी सूक्ष्मातिसुन्दरा ॥ वस्त्रे बद्ध्वाऽथ तां पिष्टीं स्वेद-
नीयंत्रके तंतः ॥ ११९ ॥ निंबूरसारनालेन सक्षारेण प्रपूरिते ॥
स्वेद्या दिनाष्टकं यावच्छुष्के देयो पुना रसः ॥ १२० ॥ ततो वहि-
र्विनिष्कास्य कुर्याच्चूर्णं हि खल्वके ॥ शुद्धगंधकगद्याणास्त्रिचत्वारि-
शतिस्ततः ॥ १२१ ॥ सप्तभिः स्वर्णमाक्षीकैरेकसप्ततिसंमितैः ॥
सर्वं सार्धं च संपिप्या चैकरूपं ततो नयेत् ॥ १२२ ॥ त्र्यहं सेहु-
ण्डदुग्धेन रविदुग्धेन च त्र्यहम् ॥ कांचनारस्य मूलेन सश्रीखंडेन
च त्र्यहम् ॥ १२३ ॥ चित्रकस्य रसेनाथ दिनमेकं च भावनाः ॥
दशान्हिभावितं धूर्णं कुर्याद्रम्यं च गोलकम् ॥ १२४ ॥ शरावसंपुटे
क्षिप्त्वा तत्संधिं वस्त्रमृत्तया ॥ वष्टयित्वा पुटो देयश्चतुर्भिःछाणकै-
र्ध्रुवम् ॥ १२५ ॥ वारं वारं तोलयित्वा पुटो देयो मुहुर्मुहुः दह्यते
गंधको यावत्सुर्यैस्तुर्यैश्च छाणकैः ॥ १२६ ॥ शरावसंपुटे मृत्तया
वस्त्रयुक्ता ददेत्पुटेत् ॥ अष्टविंशतिगद्याणा शेषास्तावत्पुटेच्च तम् ॥
॥ १२७ ॥ पेवितायाश्च निर्गुंड्या गुडूच्याश्च रसेन वै ॥ त्रिकटोः
पयसा वापि त्रिफलाचारिणा तथा ॥ १२८ ॥ प्रत्येकेन पृथग्देया
भावनाश्चैकविंशतिः ॥ सर्वाश्चतुरशीतिश्च मिलित्वा भावनाः खलु
॥ १२९ ॥ करवारस्य पुष्पाणि पुष्पाणि कनकस्य च ॥ तुल्यतुल्यानि
संभाल्य रविदुग्धेन मर्दयेत् ॥ १३० ॥ दातव्या तद्रसेनैका वत्स-
नाभयुतेन च ॥ श्रीखण्डकरसेनैका पडशीतिसमाश्रिताः ॥ १३१ ॥
भावनाः स्युस्ततः खल्वे संमर्द्याथ विचूर्णयेत् ॥ तच्छूर्णं कूप्यके धार्यं
रसखैलोक्यडंबरः ॥ १३२ ॥ वल्लेकं प्रत्यहं प्रातर्ग्राह्यं च पला-
न्वितः ॥ १३३ ॥ सन्निपातेषु सर्वेषु श्लेषु विविधेषु च ॥ प्रमेहेषु च
सर्वेषु सर्वेषुदरोगिषु ॥ समस्तेष्वपि वातेषु गुल्मयोर्वातरक्तयोः
॥ १३४ ॥ तैलक्षाराम्लवर्ज्यं च भोजनं मधुरं स्मृतम् ॥ मासैकेन सम-
स्ताश्च रोगा नाशं व्रजति हि ॥ १३५ ॥

शुद्ध गंधक चौदा गद्याण, शुद्ध रूपं तीन गद्याण, पांच गद्याण
ताम्राचे कंटकवेधी पत्रे, मिळून बावीस गद्याण सर्व द्रव्ये खलांत घालून
आठ दिवस निंबूच्या रसांत त्यांचे मर्दन करावें. घोटून घोटून खूप बारी
क पिष्टि झाल्यावर ती वस्त्रांत बांधून स्वेदन [दोला] यंत्रांत ठेवावी

दोलायंत्र निबूचा रस, कांजी व क्षार यांनीं भरलेलें असावें, त्यांत आठ दिवस पिष्टीचें स्वेदन करावें. रसादिक कांजी वगैरे आटून शुष्क झाल्यावर पुन्हां पुन्हां घालीत जावेत. स्वेदन झाल्यावर बाहेर काढून खळांत बारीक चूर्ण करावें. नंतर त्यांत शुद्ध गंधक त्रेचाळीस गद्याण, स्वर्णमाक्षिक सात गद्याण, व पिष्टी एकवीस गद्याण, एकूण एकाहत्तर गद्याण मिश्रण खळांत घालून खळून एकजीव करावें. नंतर त्रिधा-री निवडुंगाच्या रसांत तीन दिवस, व चित्रकाच्या रसांत तीन दिवस, रुईच्या चिकाच्या रसांत तीन दिवस, चंदन व कांचनमूळ यांच्या रसाच्या तीन दिवस व चित्रकाच्या रसांत एक दिवस याप्रमाणें दहा दिवस भावना देऊन उत्तम प्रकारचा छान गोळा तयार करावा व शरावसंपुटांत घालून संपुटास मातकापडाचा संधिलेप करावा. व चार शेणींचे एक पुट द्यावें. याप्रमाणें अनेक पुटें द्यावींत, पुट देऊन झाल्यावर रसायन वरचेवर तोळून पहावें. याप्रमाणें सगळा गंधक जळून जाईपर्यंत पुटें द्यावींत. प्रत्येक वेळीं पुट देतांना संपुटास मातकापड करून पुट द्यावें. अष्टावीस गद्याण रसायन शेष राहिल्यावर काढून घेऊन निर्गुडीचा रस, गुळवेळीचा रस, त्रिकटूचा व त्रिफळाचा काढा यांत मर्दन करून प्रत्येकाच्या निरनिराळ्या एकवीस भावना द्याव्यात. एकून चौथ्या ऐशीं भावना झाल्यावर पुन्हां कण्हेरीचीं फुलें, पिवळ्या धोतण्याचीं फुलें व बचनागाचा रस यांची एक भावना व चंदनाच्या रसाची एक भावना द्यावी. एकूण ८६ भावना देऊन झाल्यावर खूप घोटून बारीक चूर्ण करावें, व कुपीत ठेवावें. हा त्रैलोक्यडंबर रस होय. हा पिंपळीच्या चूर्णासह दररोज सेवन करावा. सर्व प्रकारचे सन्निपात, अनेक प्रकारचे शूल, प्रमेह, सर्व प्रकारचीं उदरें, एकंदर वातरोग, गुल्मरोग, वातरक्त, याचे सेवनानें दूर होतात. तेलकट, खारट, आंबट वर्ज्य करून मधुर भोजन करावें. एक महिन्यांतच याचे सेवनानें समस्त रोग नाश पावतात.

उदयभास्कर रस

शुद्धताम्रस्य पत्राणि व्द्यंगुलैकांगुलानि च ॥ कंटवेध्यानि दीप्तानि भृशमच्छानि कारयेत् ॥ १३६ ॥ ताम्राच्चतुर्भुजेनैव गंधकेन पुटद्वयम् ॥ ताम्रपत्रेषु दातव्यं यंत्रे च भूधराभिधे ॥ १३७ ॥ सूक्ष्मं विचूर्ण्य तत्खल्वे वाससा गालयेत्ततः ॥ मरिचत्रिफलावत्सनाग-

भेषजपञ्चकम् ॥ १३८ ॥ प्रत्यौषधं ताम्रतुल्यं तुल्यं संचूर्णयेन्मुहुः । ताम्रं निक्षिप्य संमर्द्य वाससा गालयेत्ततः ॥ १३९ ॥ निष्पन्नो विधिनाऽनेन रसो ह्युदयभास्करः ॥ रोगिभिः प्रातरुत्थाय प्राह्यो बल्लचतुष्टयम् ॥ १४० ॥ शिरःकंपे संधिशोके सप्तस्ताऽनिलरोगिषु ॥ स्त्रीहोदरविकारेषु देयः सर्वेज्वरेषु च ॥ १४१ ॥ मंदाग्नौ बद्धकोष्ठेषु श्लेष्मरोगेषु निश्चयम् ॥ रोगाणां नाशने शूरो रसो ह्युदयभास्करः ॥ १४२ ॥

दोन अंगुळें लांब व एक अंगुळ रुंद असे उज्वळ व कंटकवेधी तांब्याचे पत्रे करावेत. नंतर ताम्राचे चौपट खालींवर गंधक घालून भूधरयंत्रांत त्यास दोन पुटें द्यावींत. तदनंतर त्याचें सूक्ष्म चूर्ण करून वस्त्रांतून गाळून त्यांत, मिरें, त्रिफळा, बचनाग, हीं पांच औषधें ताम्रा-इतकींच घेऊन सर्वांचें वस्त्रगाळ चूर्ण मिळवावें म्हणजे या विधीनें हा उदयभास्कर नांवाचा रस सिद्ध होतो. प्रातःकाळीं हा रस चार वाळ रोगी मनुष्यानें घ्यावा. शिरःकंप, संधिसूज, व समस्त वातरोग, प्लीहा व उदररोग, सर्व ज्वर, अग्निमांद्य, बद्धकोष्ठ व कफरोग यांचा निश्चयात्मक नाश करण्यास हा रस प्रसिद्ध आहे.

शाल्मलीसत्त्वप्रयोग

गुडुचीसत्त्ववत्सत्त्वं शाल्मल्याः कारयेद्बुधः ॥ अतिशीतमतिश्वेतमतिसौम्यं कलाप्रभम् ॥ १४३ ॥ शाल्मलीमूलजं सत्त्वं वलीपलितनाशनम् ॥ सर्वरोगप्रशमनं सर्वदुःखप्रभञ्जनम् ॥ १४४ ॥ अशःसु याति यद्रक्तं रक्तातीसारमुल्बणम् ॥ तीक्ष्णं घोरं ज्वरं तच्च तत्क्षणाच्च विनाशयेत् ॥ १४५ ॥ पलं पलद्वयं वेदं सेवनीयं च नित्यशः ॥ यौवनस्थं वपुः कुर्याद्दुर्धते च दिनेदिने ॥ १४६ ॥ षण्माससेवनादस्य शतमायुर्लभेत्रः ॥ १४७ ॥

गुळवेळीच्या सत्वाप्रमाणें विद्वान् वैद्यानें सांवरीचें सत्व काढावें. तें अतिशय थंड, शुभ्रवर्ण, सौम्य व उज्वळ असतें. सांवरीच्या मुळ्यांचें सत्व जरानाशक असून केसांचा पांढरेपणा घालविणारें आहे. त्याच-प्रमाणें सर्व रोगशामक असून सर्व वेदनादि दुःखांना दूर करणारें आहे. मूळव्याधीतून गळणारें रक्त, घोर रक्तातिसार, व तीव्र घोर भक्षा ज्वर यांचा त्वरित नाश करणारें आहे. एक पळ, दोन पळें अगर चार पळें बलाबलाचा विचार करून हें सत्व नित्य सेवन करावें, दिवसेंदिवस याचे धि... ६

सेवनाने तारुण्याचा जोम अंगी येतो. याचें सेवन सहा महिनेपर्यंत केल्यास मनुष्य शतायु होतो.

मदनकामदेव रस

रूप्यभस्म शुभं ग्राह्यं दशगद्याणसंमितम् ॥ पारदेन हतं चैव
पूर्वप्रोक्तविधानतः ॥ १४८ ॥ दशकास्तुत्यपाषाणस्तारमाक्षिकको
दश ॥ सर्वं खल्वे विनिक्षिप्य सूक्ष्मं कार्यं प्रयत्नतः ॥ १४९ ॥
वाससा गाल्य तच्चूर्णमर्कटुग्धेन पेषयेत् ॥ दिनैकं दिनमेकं च
धत्तूरस्य रसेन च ॥ १५० ॥ दिनैकं वत्सनाभस्य श्रीखंडेन च वास-
रम् ॥ करवीरस्य मूलेन पुनः श्रीखंडवारिणा ॥ १५१ ॥ सर्वौषधैरे-
वमेव शुष्कं शुष्कं विमर्दयेत् ॥ गोलं कृत्वा शरावस्थं वस्त्रमृत्तिकया
ततः ॥ १५२ ॥ गतं हस्तप्रमाणेऽथ लिप्त्वाऽग्निं ज्वालेयदधः ॥
स्वांगशीतं च तच्चूर्णं कृत्वा कुम्भे क्षिपेत्सुर्धाः ॥ १५३ ॥ मदनः
कामदेवोऽयं जायते वीर्यकृद्रसः ॥ गुंजामात्रस्तु दातव्यः सेव्याऽयं
पौष्टिकौषधैः ॥ १५४ ॥ अवीर्यं शुष्कवीर्यं च द्रवद्वीर्यं तथैव च ॥
अनुत्थानेपि लिंगस्य निष्कामेऽस्वच्छवीर्यकै ॥ १५५ ॥ बलक्षीणे
तथा पंढे देयोऽयं वीर्यकृद्रसः । स्थातव्यं ब्रह्मचर्येण यावदायाति
पूर्णताम् ॥ १४६ ॥ रसो निरन्तरं ग्राह्यो ह्यम्लवर्जं च भोजनम् ॥
सेव्यमानः प्रतिदिनं प्रकारेणाऽमुना रसः ॥ १५७ ॥ भवेत्षोडश-
वर्षीयः कामदेवसमो नरः ॥ मदहानिकरः स्त्रीणां भवेच्चाल्यंतवल्लभः
॥ १५८ ॥

पूर्वी सांगितलेल्या पारदविधीने सिद्ध केलेले रूप्याचें भस्म दहा गद्याण, मोरचूत व शिलाजित दहा गद्याण, व रौप्यमाक्षिक दहा गद्याण, हीं सर्व द्रव्ये खळांत घालून बारीक वस्त्रगाळ चूर्ण करावें. व तें चूर्ण रुईच्या चिकांत, धोतऱ्याच्या रसांत, वचनागाच्या रसांत, चंदनाच्या रसांत, कण्हेरीच्या सुळाच्या रसांत व पुन्हां चंदनाच्या रसांत एक एक दिवस मर्दन कर करून शुष्क करावें. नंतर त्याचा गोळा तयार करून शरावसंपुटांत ठेवून संपुटास मातकापड करावें, व एक हात प्रमाणाचा खड्डा खणून त्यांत संपुट ठेवून पुट घावें. स्वांगशीत झाल्यावर काढून घेऊन कुपीत ठेवावें. या विधीने सिद्ध झालेला हा मदन कामदेव रस होय, हा वीर्यकर आहे. हा रस एक गुंजभर पौष्टिक औषधीसह सेवन करावा. हीनवीर्य, शुष्कवीर्य, वीर्यसाव, शिस्त्राचें स्फुरण न होणें नष्ट-काम, दूषितवीर्य, बलक्षीणता, त्याचप्रमाणें नपुंसकत्व यांचा नाश होण्या करितां या वीर्यकर रसायनाची योजना करावी. रोगांचा पूर्ण नाश

होईपर्यंत ब्रह्मचर्यानें रहावें. रसाचें सेवन करीत असतांना आम्लरहित भोजन करावें. या योग्य प्रकारानें या रसाचें नित्य सेवन करावें. कामदेवासमान व सोळा वर्षांच्या तरुणाप्रमाणें मनुष्य होतो. स्त्रियांचा गर्व नष्ट होऊन त्यांना पुरुष अत्यंत प्रिय होतो.

कामदेव चूर्ण

पलं गोक्षुरमूलानां द्विपलं कपिकच्छुकम् ॥ पलं च चपलामूलं
पलमात्रा शतावरी ॥ १५९ ॥ विदारीकन्दचूर्णस्य पलद्वयमथ
परम् ॥ द्विपलं त्रपुसीबीजं वाजिगंधापलद्वयम् ॥ १६० ॥ त्रि-
गंधं तथा धात्री लवंगं नागकेशरम् ॥ शालूकमिक्षुरं चैव ताल-
मूली तथैव हि ॥ १६१ ॥ तुगाक्षीरिभुडूच्याश्च सत्त्वं च रक्तचंदनम् ॥
शृंगाटकानि गृण्हीयात्प्रत्येकं पलमात्रकम् ॥ १६२ ॥ सर्वचूर्णस्य
चार्धांशं चूर्णं बहुफलीभवम् ॥ टंकत्रयं तदश्नीयात्सदुग्धं सहश-
कंरम् ॥ १६३ ॥ शूर्णात्संपूर्णशुक्रः स्यान्मनुजोऽनंगसन्निभः ॥
अतितेजः शरीरः स्यादतिरूपो ह्यतिप्रभः ॥ १६४ ॥ न च कासा-
दिरोगा हि बाधंते च नरं खलु ॥ समदः प्रमदानां च म हानि
करोत्ययम् ॥ १६५ ॥ न जरा बाधते देहं न च शुक्रक्षयो भवेत् ॥
कामदेवाख्यचूर्णं हि संपूर्णं कुरुते तनुम् ॥ १६६ ॥

गोखरू एक पळ, कवचबीज दोन पळें, पिंपळीमूळ एक पळ, शता-वरी एक पळ, पांडव्या भुईकोहाळ्याचें चूर्ण दोन पळें, त्याचप्रमाणें दालचिनी, तमालपत्र, वेलदोडे, लवंग, नागकेशर, कमळकंद, तालि-मखाना, काळी मुसळी, वंशलोचन, गुळवेर्लाचें सत्व, रक्तचंदन, सराटे, हीं प्रत्येक एक एक पळ घेऊन सर्वांचे चूर्ण करावें. व त्यांत अर्धांशा-इतकें बहुफली चूर्ण मिळवून दोहोंचा एकजीव करावा. हें चूर्ण तीन टाकभार शर्करायुक्त दुधांतून भक्षण करावें, याचे योगानें शुक्रवृद्धि पूर्ण होऊन शरीर मदनाप्रमाणें होतें. सूर्याप्रमाणें तेजस्वी व प्रभायुक्त कान्ति होते. खोकला वगैरे रोगांची विलकूल बाधा होत नाही. याचे सेवनानें तरुण स्त्रियांचा गर्व हरण करतां येतो. म्हातारपण येत नाही. व वीर्या-चा क्षय होत नाही. हें कामदेव चूर्ण देहाम पूर्णता प्राप्त करून देतें.

कामेश्वर चूर्ण

शुण्ठीमरिचपिप्पल्यश्चिं केसरदाडिमम् ॥ तित्तिडीकं यवानी च
राजिकाद्वयमेव च ॥ १६७ ॥ मूलिकायाश्च बीजानि लोणिका च
त्रिपत्रिका ॥ चन्दनं कालकंफोळं त्वक् च जार्ताफलानि च ॥ १६८ ॥

विभीतकस्य मज्जा च प्रियालश्चापि नूतनः॥मुद्गपर्णी वरा द्राक्षावरा
गुंगाटकस्तथा ॥१६९॥ गोक्षुरः कपिकच्छुश्च तथैवाकल्लको नवः ॥
बहु-फल्यंबुजं कन्दं ज्योतिष्मतिस्तथैव च ॥१७०॥ बहुवारफलं चैव
कुंकुमं तालमूलिका । कम्बुकी चाश्वगंधं च विदारीकन्दखर्जूरः
॥ १७१ ॥ धत्तूरकस्य बीजानि तानि चैकत्र कुट्टयेत् । सर्वाणि सम-
मात्राणि कारयित्वाऽथ मेलयेत् ॥ १७२ ॥ एकादशांशं दातव्यमहि-
केनं सुशोभितम् । तदेकीकृत्य सकलं गुडपाके विनिश्चिपेत् ॥१७३॥
सघृते वा सितापाके तस्य गोलांस्तु कारयेत् । आनन्दवर्धनं चैतद-
तिवन्दिप्रदीपनम् ॥ १७४ ॥ इदमुत्साहजननमिदमोजोविवर्धनम् ।
अतिसौख्यप्रदं नित्यमिदमुत्सवकारम् ॥ १७५ ॥ इदं सौख्यप्रदं स्त्रीणा-
मिदमानन्दवर्धनम् । इदं पुष्टिकरं वृष्यमिदं बलकरं परम् ॥ १७६ ॥
वातिकाञ्जलेष्मिकान्दोषान्पैत्तिकानतिदारुणान् । निहंति शीघ्रमे-
वैतत्तनुहानिर्न जायते ॥ १७७ ॥ वलीपलितनिमुक्तः सर्वदा सुख-
माप्नुयात् ॥ १७८ ॥

सुठ, मिरें, पिंपळी, चित्रक, नागकेशर, डाळिंबाचे दाणे, चिंच, ओवा, दोन्ही प्रकारची मोहरी, मुळ्याचें बीं, लोणी, तीनपानी चंदन, बोर, कंकौल, दालचिनी, जायफळ, बेहडयाचा मगज, नवीन प्रियाल, रानमूग, शतावरी, द्राक्ष, त्रिफळा, सराटे, गोखरू, कवचबीज, अंकोल, बहुफळी, कमलकंद, मालकांगोणी, शतावरी, केशर, काळी मुसळी, आस्कंद, अश्वगंध, मुईकोहळा, खजूर, धोतऱ्याचें बीं, हीं सर्व द्रव्ये घेऊन कुठून एकत्र करावीत. सर्व द्रव्ये समभाग असावीत. नंतर सर्व चूर्णाच्या अकराव्या हिश्याइतकी अफू त्यांत मिळवून तें सर्व चूर्ण गुळाचे पाकांत घालाचें अगर घृतयुक्त खडीसाखरेच्या पाकांत घालून हलवून एकत्र करावें. हें अतिशय आनंदवर्धक, अग्निदीपक, उत्साहकारक व ओजकारक आहे. नित्य सौख्यदायक व उत्साहकारक आहे. स्त्रियांचें सौख्य वाढवून त्यांचा आनंद वाढविणारें आहे. हें पौष्टिक असून वीर्यवृद्धिकर, व अमित बल देणारें आहे. वात, कफ व अतिदारुण पित्तरोग यांचा हें त्वरित नाश करतें. याच्या सेवनानें शरीराची हानि न होतां, तें म्हातारपणा व केसाचें पांढरें होणें यापासून नेहमीं मुक्त राहून त्यास सुख प्राप्त होतें

कामदेव चूर्ण.

सम्यम मारितभ्रकं कटुफलं कुष्ठाश्वगंधाऽमृता मेथी मोचरसं
विदारि मुशली गोकण्टकेशूरकम् । रभा कन्दशतावरीद्वयबलामाष-

स्तिला धान्यकं यष्टीनागबलाकश्चूरमदनं जातीफलं सैधवम्
॥ १७९ ॥ भांगीकं भृंगराजकमलं जीरद्वयं चित्रकं चातुर्जातपुनर्नवा
गजकणा द्राक्षा तथा वासकम् । बीजं शाल्मलिमर्कटात्रिकटुकं चूर्णं
सम कारयेत् चूर्णं सिद्धगुणाभ्रकं च विजया दत्त्वानुपादांशिका
॥ १८० ॥ द्वैगुण्या च सिता विचक्षणजनैर्मध्वाज्यपिण्डाकृतं पेयं
क्षीरसमं हि वीर्यकरणं स्तम्भं च वीर्यस्य वै । रामावश्यकं सुखा-
तिसुखदं रत्यांगनाद्रावकं क्षीणे पुष्टिकरं क्षयक्षयकरं सर्वाभयध्वंस-
नम् ॥ १८१ ॥ शूलश्वासगदातिसारशमनं मंदाग्निस्तीक्ष्णं अर्शः
संग्रहणीप्रमेहमरुचिं रक्तातिसारं ज्वरम् । अभ्यासेन निहंति मृत्यु-
पलितान्कामेश्वरो वत्सरात्कामनोपमितं तनुं च कुरुते संमोददो
मोदकः ॥ १८२ ॥

उत्तम प्रकारें केलेलें अभ्रकभस्म, कायफळ, कोष्ठ, आरकंद, गुळवेळ, मेथी, मोरचूत, मुईकोहळा, मुसळी, गोखरू, तालिमखाना, केळीचा कंद, शतावरी, दोन्ही प्रकारचा चिकणा, उडदाचें पीठ, तीळ, धने, ज्येष्ठ-मध, नागवला, कचौरा, धोतऱ्याचें बीं, जायफळ, सैधव, भारंगमूळ, वाळा, कमळ, जिरे, शहाजिरे, चित्रक, दालचिनी, तमालपत्र, वेलदोंडे, नागकेशर, पुनर्नवा, गर्जपिंपळी, द्राक्षें, अडुळसा, कवचबीज, मोरचूत, त्रिकटु यांचें समभाग चूर्ण करून या सिद्ध गुणाभ्रक चूर्णाच्या चतुर्थांश भांग त्यांत मिळवावी. नंतर दुप्पट खडीसाखर, तूप व मध यांत तें चूर्ण मिळवून लाडू करावेत. या लाडूचें दुधांतून सेवन करावें. हे वीर्यकारक व वीर्याचें स्तम्भन करणारे आहेत. स्त्रिया वश होतात व कामी स्त्रियांचें द्रावण होऊन त्यांना अतिशय सुख होतें. क्षीण पुरुष पुष्ट होतो. क्षयरोगाचा नाश होतो. यांचे सेवनानें सर्व रोग नष्ट होतात. शूल, श्वास, अतिसार, यांचें शमन होतें. अग्नीचें संदीपन होतें व मूळव्याध. संग्रहणी, प्रमेह, अरुचि, रक्तातिसार, ज्वर, यांच्या नित्य सेवनानें नष्ट होतात. त्यांचें एक वर्षभर सेवन केल्यास अकाल मृत्यु, जरा व केसांचें पांढरें होणें हे रोग दूर होतात व शरीर आनंदकारक होतें.

इति श्रीमदनन्त० रसचिंतामणावष्टमः स्तबकः ॥ ८ ॥

स्तवक ९ वा.

—:oXo:—

कुंकुमादि चूर्ण

कुंकुमागरुकं मुस्ता चातुर्जातं फलत्रिकम् । आकल्लाकाश्रकं धान्यं
दाडिमं त्रिकटुं कणा ॥ १ ॥ यवानी तितिडीकं च बदरं घनसारकम् ।
तुंबरुं तगरं तोयं लवंगं जातिपत्रिका ॥ २ ॥ समंगा पौष्करं शृंगी
पद्मबीजं तुगा शठी । तालीसं चित्रकं मांसी जातीफलमुशीरकम् ॥
३ ॥ मस्तक्यतिवला माषा कुष्ठं ग्रथिकसूषकी । यावन्त्येतानि
द्रव्याणि तावन्मोचरसं क्षिपेत् ॥ ४ ॥ सर्वतुल्या सिता योज्या कर्ष-
मात्रं तु भक्षयेत् । निशार्थां भक्षयेन्नित्यं भोजनांते विशेषतः ॥ ५ ॥
संध्याकाले तथा भक्ष्यं वाजीकरणमुत्तमम् । अजीर्णं जरयत्याशु
नष्टाग्नेदीपनं परम् ॥ ६ ॥ अशीतिवातजान् रोगांश्चत्वारिंशच्च पैत्ति-
कान् । विशतिः श्लेष्मिकांश्चैव दृढं सद्यश्च रोचकम् ॥ ७ ॥ अशांसि
गृहणीदोषमत्सारं विशेषतः । क्षयमेकादश श्वासं कासं पंचविधं
तथा ॥ ८ ॥ तथैवोदररोगांश्च मूत्रकृच्छ्रं गलप्रहम् । पुत्राञ्जनयते
बंध्या सेव्यमाने शुभे दिने ॥ ९ ॥ सन्निपातहरं चैव विस्फोटक-
भगंदरम् । हृद्रोगं नेत्ररोगं च शिरोरोगं हनुप्रहम् ॥ १० ॥ हृद्रोगं
कण्ठरोगं च जानुजंघाश्रितं गदम् । सर्वदोषविनाशाय चरकेण
प्रकाशितम् ॥ ११ ॥

केशर, अगरु, नागरमोथा, दालचिनी, तमालपत्र, वेलदोडा, नाग-
केशर, अंकोल, अश्रक, धने, डाळिव, त्रिकटु, (सुंठ मिरे, पिंपळी,)
जिरे, ओंवा, चिंच, कापूर, तुंबरुफळ, तगर, सुगंधी अजवला, लवंग,
जायपत्री, मंजिष्ठ, पुष्करमूळ, काकडशिगी, कमळबीज, वंशलोचन,
कचोरा, तालिसपत्र, चित्रक, जटामांशी, जायफळ, वाळा, रुमामस्तकी,
चिकणा, उडीद, कोष्ठ, उंदिरकानी ह्या सर्व औषधी समभाग व सर्वांच्या
बरोबरीने मोचरस त्यांत मिळवून एकत्र करावे. आणि या सर्व
मिश्रणाचे बरोबरीने खडीसाखर त्यांत मिळवावी. यांतून एक कर्ष-
प्रमाण औषधाचे भक्षण करावे. रात्री विशेषतः जेवण झाल्यावर
भक्षण करावे. रात्री भक्षण केल्याने उत्तम प्रकारचे वाजीकरण होऊन
अजीर्ण, अग्निमांश यांचा नाश होऊन अग्नीचे दीपन होते. ऐशी
प्रकारचे वातरोग, चाळीस पित्तरोग व वीस कफरोग यांचा नाश

करून हृदयास तात्काल हितावह व अरुचीचा नाश करणारे आहे.
अर्श, ग्रहणी, अतिसार, एकादशरूप क्षय, दमा, खोकला, उदरें, मूत-
खडा, गलप्रह या रोगांचा नाश होतो. शुभ दिवशीं याचे सेवन करावे
म्हणजे बंध्येला पुत्र होतो. याचे सेवनाने सन्निपात, विस्फोटक, भगं-
दर, हृद्रोग, नेत्ररोग, शिरोरोग, हनुप्रह, कंठरोग, व मांडयांचे
रोग, नाश पावतात. सर्व रोगांच्या नाशाकरितां चरकाने हें चूर्ण
सांगितलें आहे.

पूगीपाक

हेमांभोधरचंदनं त्रिकटुकं धात्र्यक्षके वा शिवा मज्जा त्रीणि सुगंध-
जीरजलजं शृंगीरकं वंशजम् । एतत्सर्वकृतं विचूर्णितपयःप्रस्थत्रयं
सर्पिवः एकं स्यात्कुडवं सिताधनुलया धात्र्या दलं हिज्जलम्
॥ १२ ॥ पूगस्याष्टपलं हृदूखलतले संकुट्य चूर्णीकृतं । वह्नि मंदवलं
ददात च ततः सुस्निग्धभाण्डे न्यसेत् ॥ १३ ॥ ज्वरदाहप्रशमनः
शूलं पार्ति च नाशयेत् । छर्दिप्रमेहजठरं मूत्रदोषं च नाशयेत्
॥ १४ ॥ जुदरोगं रक्तदोषं हन्याद्वलकरं तथा ॥ कृशांगे पुष्टिकरणं
रेतोवृद्धिकरं परम् ॥ १५ ॥ गर्भप्रदं योषितां च पाण्डुप्रदनाश-
नम् ॥ पूगीपाको ह्ययं बल्यो कामिनीमदनाशनः ॥ १६ ॥

नागरमोथे, चंदन, सुंठ, मिरे, पिंपळी, आवळकाठी, हिरडा, बहेडा,
त्रिसुगंध, जिरे, कमळ, शिंगाडे, वंशलोचन हीं सर्व द्रव्ये एकत्र करून
बारीक चूर्ण करावे. नंतर तीन प्रस्थ दूध, एक कुडव तूप घेऊन
त्यांत अर्धी तुला खडीसाखर, आवळकाठी, जलवेतस व सुपारी चूर्ण
आठ पलें हीं सर्व द्रव्ये खलांत घालून खलून बारीक चूर्ण करून
वरील चूर्णासह मिळवावे. नंतर मंदाग्नीवर सिद्ध करून झाल्यावर
तुपाने राबलेल्या मांडयांत (मडक्यांत) ठेवावे. हा पाक ज्वरदाह-
शामक, शूलरोगनाशक असून ओकारी, प्रमेह, उदररोग व मूत्रदोष
यांचा नाश करतो. गुदरोग, रक्तदोष यांचा नाशक असून बलकर आहे.
कृशांग मनुष्यास दिला असतां परम वीर्यकर व पुष्टिकर आहे. स्त्रियांना
गर्भद्रायक असून त्यांचे पांडुरोग व प्रदर यांचा नाशक आहे. हा पूगी-
पाक तरुण स्त्रियांचा गर्भ हरण करणारा आहे.

वाजीकर पाक

द्वौ प्रस्थौ नारिकेरं घृतसमतुलया वानरीबीजप्रस्थं गोदुग्धं तु
शतद्वयेन पचितं मत्स्याण्डिकाऽध्वंढकम् ॥ जातीपत्रफलं तु देव-

कुसुमं शृंगारकं कच्छुराऽजाजीचंपकधान्यकामदानिकं गांगेरुकी
दाडिमम् ॥ १७ ॥ वाराही च विदारिगोधुरजटामांसीसुगंधाः समं
चानुर्जातशतावरी त्रिकटुकं मुस्तं हिमं त्रैफलम् ॥ मिश्रया कुश-
काशचूर्णितमिदं भाव्यं रसैः शाल्मलेः पात्रे ताम्रमये निधाय
मथितं स्निग्धेऽथ भाण्डे क्षिपेत् ॥ १८ ॥ खादेत्तस्य पलद्वयं प्रकु-
रुते वर्णाग्निर्वीर्यं बलं शुभ्रे वृद्धिमपि भृशं च कुरुते पुंसां च
हृष्यप्रदम् ॥ रक्तं पित्तभवं प्रणश्यति बली गच्छेत्तु नारीशतं प्रोक्तः
श्रीफलखंडकश्च सुतरां योगो हि वार्जीकरः ॥ १९ ॥

दोन प्रस्थ खोव्याचा कीस, तितकेंच तूप, एक प्रस्थ कवचबीज
हीं सर्व द्रव्ये दोनशें पल दुधांत पचन करून त्यांत काकवीची राव अर्ध
आढक, जायपत्री, जायफळ, लवंग, शिंगाडे, कचोरा, जीरक, चंपक,
धने, बकुळ, गांगेरुकी, डाळिव, डुकरकंद, मुईकोहळा, गोखरू, जटा-
मांशी, अजबला, दालचिनी, तमालपत्र, वेलदोडे, नागकेशर, शतावरी,
सुंठ, मिरे, पिंपळी, नागरमोथे, कापूर, हिरडा, बेहडा, आवळकटी,
बाळंतशेपा, कुश व काश या जातीच्या गवतांच्या मुळ्या, सर्व समभाग
घेऊन त्यांच्या चूर्णास साशरीच्या रसाच्या भावना देऊन तुपांनै राव-
लेल्या भांड्यांत (मडक्यांत) ठेवावें, व त्यांतून दोन पळें पाक
नित्य भक्षण करावा. तो वर्ण, अग्नि, बल, वीर्य व शुक्र यांची वृद्धि
करून मनुष्याला आनंद देतो. याचें सेवन केल्याने रक्तपित्ताचा नाश
होतो; मनुष्य इतका बलवान् होतो कीं, तो शंभर स्त्रिया उपभोगूं
शकतो. हा श्रीफल खंडपाक अत्यंत वार्जीकरण आहे.

जलमंजरीरस

रसगंधौ समौ कृत्वा समैरिचटंकणैः ॥ कृत्वा भिषक् सुसृ-
दितं शर्करा सर्वसम्मिता ॥ २० ॥ सर्वं खल्वे मर्दनीयं पित्तै रोहि-
तमस्यजैः ॥ रसे ब्राम्ह्याश्च कुष्ठानां मुण्डाचित्रकयोस्तथा ॥ २१ ॥
इन्द्रवारुणिनिर्गुण्डयो रसैः स्युः सप्त भावनाः । इति सिद्धो भवेदेष
रसो ज्वरविनाशनः ॥ २२ ॥ आर्द्रकस्वरसेनास्य दीयते बल्लभा-
त्रकम् ॥ दाहशूलतृषाद्यैश्च ह्युपद्रवैश्च संयुतम् ॥ २३ ॥ ज्वरं नवं
हरत्येष विख्यातो जलमंजरी ॥ वार्ताकुशाकसहितं भोजनं तक्रसं-
युतम् ॥ २४ ॥

पारा व तितकाच गंधक यांची कज्जली करून त्यांत समभाग मिरे
व टाकणखार मिळवून मर्दन करावें. व सर्वांचेइतकी खडीसाखर
त्यांत मिळवून रोहीमाशाच्या पित्तांत मर्दन करावें. ब्राह्मी, कौष्ठ, मुंडी,

चित्रक, इंद्रायण, निर्गुडी यांच्या रसांत मर्दन करून प्रत्येक वनस्पति-
रसाच्या सात सात भावना घाव्यात. याप्रमाणें हा ज्वरनाशक रस
तयार होतो. हा आल्याच्या रसांतून दोन वाल घावा. दाह, शूल,
तृषा वगैरे रोग व उपद्रवयुक्त नवज्वर यांचा हा नाश करतो. वाळुक
भाजी व ताक यांनी युक्त भोजन करावें.

शीतज्वरारिरस

षट्पलं तालकं शुद्धं बीजं भल्लातकोद्भवम् ॥ संघूर्ण्य भावये-
द्राढं भृंगराजस्य वारिणा ॥ २५ ॥ शुक्लयाश्चापि कृष्णाया काक-
माच्या रसेन च ॥ अर्कसेहुंडदुग्धेन दातव्या भावनाः क्रमात् ॥
२६ ॥ तत्कल्कं रोटिकाकारं स्थाल्यामारोप्य यत्नतः ॥ संशुष्कं
च पुनर्धाय शरावे शुभलक्षणे ॥ २७ ॥ तच्च वस्त्रमृदा लिप्त्वा
संधि रूद्ध्वा विशोषयेत् ॥ ततश्च वालुकायंत्रे धायं तच्च प्रयत्नतः
॥ २८ ॥ चुल्यामारोप्य दातव्यो वह्नियामत्रयं क्रमात् ॥ स्वांगशीतं
गृहीत्वा तद्रोलं संघूर्णयेद्दृढम् ॥ २९ ॥ तस्मिन्मरिचचूर्णस्य द्विपलं
चाथ मेलयेत् ॥ नागवल्लीदलेनायं मापमात्रश्च भक्षितः ॥ ३० ॥
हंति शीतज्वरं घोरं ध्रुवं तक्रौदनाशिनः ॥ रसः शीतज्वरारिर्हि
वैद्यवृन्दैः सुभाषितः ॥ ३१ ॥

सहा पळें शुद्ध हरताळ व समभाग बिब्याचे आंतीळ बीं यांचें बारीक
चूर्ण करून त्यास माका, पांढरी व काळी कावळी, सई, त्रिधारी निवडुंग,
यांच्या रसाच्या क्रमानें भावना घाव्यात. नंतर वर्तुळाकार करून स्थालींत
घालावें व शुष्क झाल्यावर उत्तम प्रकारच्या शरावांत ठेवून मात कापड
संधि बद्ध करावा व वालुकायंत्रांत ठेवून तें वालुकायंत्र चुलीवर ठेवावें.
तीन प्रहर सारखा अग्नि घावा. स्वांगशीतल झाल्यावर काढून घेऊन
त्याचें बारीक चूर्ण करावें व त्यांत दोन पळें मिन्यांचें चूर्ण मिळवावें.
उडदाइतका हा रस विड्याच्या पानांतून भक्षण करावा. हा घोर शीत-
ज्वराचा नाश करतो. यावर ताकभात खावा. हा शीतज्वरारि रस वैद्य-
वृंदानें उत्तम म्हणून सांगितला आहे.

त्रैलोक्यडंबर रस

सूतार्कगंधचपलाजयपालतिकाः पथ्या त्रिवृच्च विषर्तिदुकजं
समांशम् ॥ संभाव्य वज्रपयसा मधुना द्विवल्लत्रैलोक्यडम्बररसोऽ-
भिनवज्वरघ्नः ॥ ३२ ॥

शुद्ध पारा, गंधक, ताम्र, जेपाळ, कुटकी, हिरडा, निशोत्तर व कुच-

ल्याचें बीं सर्व समभाग घेऊन त्यांच्या चूर्णास त्रिधारी निवडुंगाच्या चिकाच्या भावना देऊन झाल्यावर हा नवज्वरघ्न त्रैलोक्यडंबर रस दोन वाल भार मधांतून द्यावा.

अश्मरीहर प्रयोग

मोचकं जीरकं क्षुद्राफलं टंकद्वयं गदी॥ अश्मरीशर्करामूत्रकृच्छ्री भक्षयति ध्रुवम् ॥ ३३ ॥ पतते शर्करा सूक्ष्मा शर्करा वालुकादयः ॥ सप्तटंको रसो देयः कुलत्थक्काथसंभवः ॥ ३४ ॥ सप्तसप्तकपर्यंतं मूत्रकृच्छ्रं हरेद्ध्रुवम् ॥ ३५ ॥

शेवग्याची साल, जिरे व रिंगणफळे दोन टांक यांचें चूर्ण मूतखडा, शर्करा, मूत्रकृच्छ्र या रोगांनीं पीडित असलेला रोगी भक्षण करील तर अति-सूक्ष्म अशी शर्करा वालुका (सिकता) यांचा नाश होईल. सात टांक भार हें रस चूर्ण कुळथांच्या काढयांतून खावें म्हणजे सात सप्तकांत वरील मूत्रकृच्छ्रादिकरोग निश्चयानें नष्ट होतात.

अश्मरीहर प्रयोग

कीटिका तैलिनी नाम तच्चूर्णं माषमात्रकम् ॥ भक्षयेद्गुडसंयुक्तं पश्चात्कौलत्थकं पिबेत् ॥ ३६ ॥ शाल्यन्नं तस्य दातव्यं मुद्गान्नं चापि भोजयेत् ॥ पतंति वालुकाप्रायः कर्कराशर्करादयः ॥ ३७ ॥ उशीरस्यानुपानेन दातव्या वाथ कीटिका ॥ अथ पाषाणभेदस्य काथो रात्रौ प्रदीयते ॥ ३८ ॥ गंडदूर्वारसं दद्याच्छिलाभेदेन संयुतम् ॥ त्रिफला वाथ दातव्या कुलत्थं मूत्रभेदने ॥ ३९ ॥

तैलिनी नांवाच्या किडीचें चूर्ण उडदाइतकें गुळांतून भक्षण करून वर कुळथांचा काढा प्यावा. साळीचा भात व सुगाचें वरण भोजनास द्यावें. या योगानें वाळूप्रमाणें खरखरीत शर्करा वगैरे पडून जाऊन नष्ट होतात. वाळ्याच्या काढयांतूनही किडीचें चूर्ण द्यावें. पाषाणभेदाच्या काढयांतून रात्री द्यावें. शिलाजतुयुक्त गंडदूर्वाच्या रसांतून त्रिफळेच्या काढयांतून अगर हुळग्याच्या काढयांतून मूत्र सुटण्याकरितां हें चूर्ण द्यावें.

रक्तातिसारघ्न प्रयोग

अहिकेनं सखर्जूरं वृष्ट्वा गुञ्जैकमात्रकम् ॥

रक्तस्त्रावमतीसारमतिवृद्धं निवारयेत् ॥ ४० ॥

अफू व खजूर समभाग घेऊन एक गुंज प्रमाणाच्या गोळ्या कराव्या. या गुटिका रक्तस्त्राव, आम व अतिसार हे रोग अति वाढले असतांही त्यांचा नाश करतात.

लोकनाथ-रस

भागाः सप्त कपर्दिभस्म मरिचं पादाधिकांशं विषं चैकांशं रस-भस्म विंशतिमिताः स्युर्गंधकांशा दश ॥ चत्वारी ह्यहिकेनकस्य कनकः पादोनवीजांशकः चूर्णं तन्मृदितं च सर्वगदहा स्याल्लोक-नाथो रसः ॥ ४१ ॥ ग्रहण्यां कफजे व्याधौ वातोद्रेके च पैत्तिके ॥ प्रमेहे मूत्रकृच्छ्रे च कासे श्वासे भ्रमे तथा ॥ ४२ ॥ सिताज्यमो-चामरिचैः संयुतो दीयते रसः ॥ ४३ ॥ क्रोधं न कुर्यान्न च तैल सेवां न राजिकं पित्तकरं न किंचित् ॥ न मैथुनं जागरणं न रात्रौ न कामचारं क्रियते कदाचित् ॥ ४४ ॥

सात भाग कवडीभस्म, भस्माचे सवापट मिऱ्यांचें चूर्ण, एक भाग बचनाग, वीस भाग पारदभस्म, शुद्ध गंधक दहा भाग, अफू चार भाग व पिवळ्या धोत्र्याचें बीज एक भाग या सर्वांचें खळून वारीक चूर्ण करावें. हा सर्व रोगनाशक लोकनाथ रस होय. ग्रहणी, कफव्याधि, वातरोग, पित्तरोग, प्रमेह, मूत्रकृच्छ्र, खोकला, दमा, व भ्रम यांचा नाश होण्याकरितां खडीसाखर, तूप, शेवग्याचें चूर्ण व मिऱ्याचें चूर्ण यांच्या अनुपानांतून द्यावा. याचें सेवन करीत असतां राग, तैल भक्षण, राई (मोहरी) व किंचित्ही पित्तकर पदार्थांचें सेवन करूं नये. मैथुन, जाग्रण, कामसेवन कधीही करूं नये.

राजशेखर-वटि

भागो मृतरसस्यैको वत्सनागांशकद्वयम् ॥ गन्धकं च शिला तालं त्रिफलां ज्यूपणं तथा ॥ ४५ ॥ क्रियते वटिका पश्चाद्दल-मात्रा विमर्द्य तत् ॥ पित्तदोषप्रशमनी मन्दाग्निनाशिनी तथा ॥ ४६ ॥ ज्वरं पृथग्विधं हन्यात् पाण्डुव्याधिहरा तथा ॥ शूलश्लेष्मविकारघ्नी पवनामयनाशिनी ॥ ४७ ॥ दुष्टांभोत्सादिनी चैव कामोत्साहविवर्धिनी ॥ राजशेखरनागनीयं वटिका कीर्तिता ध्रुवम् ॥ ४८ ॥

मृत पारद एक भाग, बचनाग दोन भाग, गंधक, मनशीळ, हरताळ, त्रिफळा, सुंठ, पिंपळी, मिरे, सर्व (दोन दोन भाग) एकत्र मर्दन करून एकवाल प्रमाणाच्या गोळ्या कराव्यात. ह्या पित्तदोषनाशक, अग्निमांघ नाशक असून सर्व प्रकारचे ज्वर, पांडुरोग, शूळ, कफविकार, व वातरोग यांचाही नाश करतात. पाण्यांतून दोष नाहीसि करून कामोत्साहवर्धक आहेत. ही राजशेखर वटि निश्चयानें रोगांचा नाश करणारी म्हणून प्रसिद्ध आहे.

अशोहर-प्रयोग

शिरसस्य तु मूत्रानि लांगल्यास्तु तथैव च ॥ एतेन नाभिले-
पेन सर्वतश्चतुरंगुलात् ॥ ४९ ॥ पतेदशांसि सर्वत्र सप्तवारान्न
संशयः ॥ ५० ॥

शिरसाचें मूळ व जळपिंपळीचें मूळ या दोहोंचा नाभांचे आसपास
चार बोटें लेप करावा. म्हणजे अशा प्रकारें सात वेळ लेप केल्यास सर्व
प्रकारच्या मूळव्याधी गळून पडतात.

अशोहर-प्रयोग

उलुकास्थिगृध्रलिगी मानुषास्थि तथैव च ॥ ५१ ॥ एतेन ना-
भिलेपेन सर्वतश्चतुरंगुलात् ॥ अभ्यंतरे विनिर्दग्धा समूला निप-
तंति च ॥ ५२ ॥

उलुकाचें हाड, गृध्रलिगी व माणसाचें हाड पाण्यांत उगाळून
नाभांचे आसपास चार बोटें लेप करावा; म्हणजे सर्व प्रकारच्या मूळ-
व्याधि आंतच दग्ध होऊन गळून पडतात.

अशोहर प्रयोग

गवास्थि सावरं लोभ्रं रसांजनं तथैव च ॥ लांगलीमूलमध्यानि
समभागानि कारयेत् ॥ ५३ ॥ एतेन नाभिलेपेन सर्वतश्चतुरंगु-
लात् । पतेदशांसि सर्वत्र सप्तवारान्न संशयः ॥ ५४ ॥ सिद्धो-
र्शासां प्रयोगोऽयं न च मृत्यो भवंति च ॥ ५५ ॥

गव्याचें हाड, सावरीमूळ, लोभ्र, रसांजन, जळपिंपळीचें मूळ सर्व
समभाग एकत्र करून नाभांचे आसपास चार बोटें लेप करावा. सात
वेळ लेप करण्यानें सर्व प्रकारचे अर्श गळून पडतात. हा अशोहर
प्रयोग अनुभवसिद्ध आहे. याचे योगानें पुन्हां व्याधि उद्भवत नाही.

अशोहर-प्रयोग

शिरिपर्वीजं द्वौ क्षारौ लांगली सैधवं तथा । स्नुहीक्षीरेण पि-
ष्टानि गवां मूत्रेण पेपयेत् ॥ ५६ ॥ नाभिलेपस्तु कर्तव्यास्त्रिवारं
यांति सर्वजाः ॥ ५७ ॥

शिरसाचें वीं, जवखार, सजीखार, जळपिंपळी, सैधव यांचें बारीक
चूर्ण करून त्रिधारी निवडुंगाच्या चिकांत मर्दन करावें व तें गोमूत्रांत
मिळवून तीन वेळ नाभांचे आसपास लेप करावा म्हणजे सर्व प्रकारच्या
मूळव्याधी नष्ट होतात.

अशोहर प्रयोग

देवदाल्यास्तु वीजानां पीतायास्तैलमाहरेत् ॥ पातालयंत्रतस्तेन

लिप्यन्ते गुदजानि च ॥ ५८ ॥ अशांसि वक्राकाराणि वक्रपिंडा-
कराणि च ॥ एकपक्षप्रयोगेण तानि सर्वाणि यांति च ॥ ५९ ॥
न भूयः सम्भवत्येव तस्य वंशो कदाचन ॥ ६० ॥

पिवळ्या देवडंगरीच्या वियाचें पाताळयंत्रांन तेल काढून तें गुदस
लावावें. याचे योगानें वांकडे तिकडे व अतिशय पीडाकारक असे
अर्शरोग पंधरा दिवसांतच नष्ट होतात, पुन्हां त्याचे वंशांतही कोणाला
हे रोग होत नाहीत.

बृहत्सूरण-मोदक

षोडश सूरणभागा वन्हरेष्टौ महौषधस्यास्य ॥ अर्धेन भागयु-
क्तिर्मरिचस्य ततोऽपि चार्धेन ॥ ६१ ॥ त्रिफला कणा समूला
तालीसारूपकरुमिष्टानाम् ॥ भागा महौषधसमा दहनांशा ताल-
मूली च ॥ ६२ ॥ भागः सूरणतुल्यो दातव्यो वृद्धदारक-
स्यापि ॥ भृंगैले मरिचांशे सर्वानेकत्र कारयेच्चूर्णम् ॥ ६३ ॥
द्विभुणेन गुडेन युतः सेव्योयं मोदकः अकामधनैः ॥ गुरुवृष्य-
भोज्यसाहितैरितरेषूपद्रवं कुर्यात् ॥ ६४ ॥ भस्मकमनेन जनितं
पूर्वमगस्त्यस्य योगराजेन ॥ भीमस्य मारुतेरपि महाशनौ तेन
तौ जातौ ॥ ६५ ॥ अग्नेर्वलवृद्धिकरो न केवलं सूरणो महावीर्यः
प्रभवति शस्त्रक्षाराग्निभिर्विनाप्यर्शसामेषः ॥ ६६ ॥ श्वयथुहरः
ऋषीपमतिग्रहणी च तथा कफोद्रेकाम् ॥ नाशयति वलीपलीतं
मेधां कुर्याद्वृषत्वं च ॥ ६७ ॥ हिक्कां श्वासं कासं हन्यात्पुंसां रसा-
यनश्चैषः ॥ ६८ ॥

सोळा भाग सूरण, आठ भाग चित्रक, सुंठ चार भाग, मिऱ्यांचें
चूर्ण दोन भाग, त्रिफळा, गजपिंपळी, पिंपळमूळ, तालिसपत्र, विंबे व
वावडिंगा हीं सर्व चार भाग, मुसळी आठ भाग, वरधारा सोळा भाग,
माका व इलायची दोन भाग, या सर्वांचा एकजीव करून दुष्पट गुळाचे
पाकांत मिळवावें व मोदक (लहान लाडू) करावेत. ज्याची कामेच्छा
नष्ट झाली आहे अशा धनवान् पुरुषानें याचें सेवन करून वर जड व
वीर्यवर्धक भोजन करावें नाही तर अपाय होईल. या श्रेष्ठ योगाचे
सेवनानें अगस्तीचा भस्मक रोग नष्ट झाला भीमसेन व मारुती यांचाही
अगस्तीप्रमाणें भस्मक नष्ट झाला. हा सूरणयोग जठराग्नि व बल
वृद्धिकर असून तो अत्यंत वीर्यकारक आहे. याचें सेवन केल्यानें, शस्त्र-
प्रयोग, डाग देणें, अगर क्षाराचा उपयोग करणें यांची मदत घेतल्या-
शिवाय अर्शरोग नष्ट होतात; त्याचप्रमाणें सूज, श्लीपद, कफज ग्रहणी,

यांचा नाश होतो; अकालवार्धक्य व केस पांढरे होणें यांचा नाश होऊन बुद्धि व पुरुषत्व यांचें वर्धन होतें; उचकी, श्वास, खोकला, वगैरे मनुष्याचे रोग या रसायनाचे सेवनानें नष्ट होतात.

विंदुघृत

अर्कक्षीरं पले द्वे च स्नुहीक्षीरपलानि षट् ॥ पथ्या कंपिलकं श्यामा संपाकं गिरिकर्णिका ॥ ६९ ॥ नीलिनी त्रिवृता दंती शंखिनी चित्रकं तथा ॥ एतेषां पलिकैर्भागैर्घृतप्रस्थं विपाचयेत् ॥ ७० ॥ अथास्य मल्लिने कोष्ठे विंदुमात्रं प्रदापयेत् ॥ यावतोऽस्य पिबेद्विंदुस्तावद्धारं विरिच्यते ॥ ७१ ॥ कुष्ठं गुल्ममुदावर्तं श्वयथुं च भगन्दरम् ॥ शमयत्युदराण्यष्टौ वृक्षमिद्राशनिर्यथा ॥ ७१ ॥ एतद्विंदुघृतं नाम येनाभ्यक्तो विरिच्यते ॥ जलोदराविनाशाय घृतमेतन्महामुणम् ॥ ७३ ॥ दिनैश्च पञ्चदशमिर्नाशयेच्चोदकोदरम् ॥ ग्रीहानं यकृतं हन्याद्दशभिर्दिवसैर्ध्रुवम् ॥ ७४ ॥

दोन पळे रुईचा चीक, सहा पळे त्रिधारीचा चीक, हिरडा, रेवाचिनी रक्तवर्ण निशोत्तर, संपाक, विष्णुक्रांता, निळी, पांढरें तेड, दांती, शंखिनी (त्रिधारीचा एक प्रकार) व चित्रक हीं द्रव्ये एक एक पळ घेऊन त्या सर्वांचें चूर्ण वरील चिकासह एक प्रस्थ तुपांत पचवून घृत सिद्ध करावें. कोठ्यांत मलसंचय झाल्यास हें विंदुघृत घावें याच्य, जितक्या विंदूचें सेवन करावें तितके रेच होतात. कुष्ठ, गुल्म, उदावर्ता सूज, भगंदर, आठ प्रकारचीं उदरें, वीज कोसळून ज्याप्रमाणें वृक्ष नष्ट होतात, त्याप्रमाणें-नाहींशीं होतात. हें विंदुघृत पोटावर चोळल्यास रेच होतात. जलोदराचा नाश करणारें हें घृत महागुणी आहे. याचे सेवनानें जलोदराचा पंधरा दिवसांत नाश होतो, पांथरी व यकृत यांचा दहाच दिवसांत खात्रीनें नाश होतो.

अशांहर तैल

वृश्चिकांस्तैलमध्यस्थानभृष्टं तैलं च केवलम् ॥ आप्लुत्य तेन कार्पासं गुदांते तत्प्रयच्छति ॥ ७५ ॥ मुदपीडा गुदारोपस्तेन सर्वं विनश्यति ॥ अशांसि विलयं यांति न भवंति पुनस्तनौ ॥ ७६ ॥

विंचू तेलांत पचवून तेल सिद्ध करावें. नंतर त्यांत कापसाचा वाती मिजवून त्या गुदांत ठवाव्या, नानाप्रकारच्या गुदपीडा, मूळव्याधीचे मोड, नाश पावतात. या योगानें नाश पावलेले अर्शरोग पुनः उद्भवत नाहीत.

अशांहर तैल

कासीसं हरितालं च सैन्धवं हयमारकः ॥ विडंगं पूतिकं चैव घनं जंबुश्व दंतिका ॥ ७७ ॥ चित्रकार्कस्तुहीदुग्धं तैलं पक्कं समैश्च तैः ॥ अभ्यधनेन तत्सद्यश्चाशांसि शांतयेध्रुवम् ॥ ७८ ॥

कासें, हरताळ, सैधव, कण्हेरीची साल अगर मूळ, वावडिंग, चाणोरा करंज, नागरमोथा, जंबूफळ, दांती, चित्रक, रुईचा चीक, त्रिधारीचा चीक हीं सर्व द्रव्ये समभाग घेऊन तेल सिद्ध करावें. हें लावल्यानें सर्व प्रकारचे अर्शरोग तात्काळ दूर होतात.

अभयादि मोदक

अभया पिप्पलमूलं मरिचं विश्वभेषजम् ॥ त्वक्पत्रं पिप्पली मुस्तं विडंगामलकानि च ॥ ७९ ॥ एतानि समभागानि दंती च त्रिगुणा तथा ॥ त्रिवृदष्टगुणा देया षड्गुणा चात्र शर्करा ॥ ८० ॥ मधुना मोदकं बद्ध्वा चाक्षमात्रप्रमाणतः ॥ एकैकं भक्षयेन्नित्यं शीतं चानु पिबेज्जलम् ॥ ८१ ॥ तावद्विरिच्यते जंतुर्यावदुष्णं न सेवते ॥ पानाहारविहारेषु भवेन्निर्यत्रणा सदा ॥ ८२ ॥ कासं श्वासमयं हन्याद् वह्निसादं तथा ज्वरम् ॥ ८३ ॥ जंघोरुपिण्डजघनोदरपृष्ठशूलान्दुर्नामकुण्डलभगंदरशोथगुल्मान् ॥ यक्ष्मोदरभ्रमविदाहकसूत्रकृच्छ्रान्प्लीहाक्षिरोगपवनाश्मरिकुष्ठमेहान् ॥ ८४ ॥ हन्याद्रसायनमिदं भिषजा प्रयुक्तमायुष्करं वलिपलीतविनाशनं च ॥ ८५ ॥

हिरडा, पिंपळमूळ, मिरे, सुंठ, दालचिनी, पिंपळी, नागरमोथा, वावडिंग, आवळे, (आवळकाठी) हीं सर्व द्रव्ये समभाग (एक एक भाग) दांती तीन भाग, पांढरें तेड आठ भाग व साखर सहा भाग या सर्वांचें बारीक चूर्ण करून मध घालून एक एक अक्ष प्रमाणाचे लाडू तयार करावेत. यांतील एका लाडूचें सेवन करून वर थंड पाणी प्यावें. रेच होते वेळीं थंड पाणी प्यावें म्हणजे चांगले रेच होतात. यावर उष्ण पाणी प्याल्यानें रेच बंद होतात. खाणें, पिणें, आहार, विहार, यांत विशेषसें पथ्याचें कारण नाही. हा योग कास, श्वास, आग्निमांच, ज्वर, जंघा, मांड्या, पिंढ्या, जघन, उदर, पाठ वगैरे ठिकाणचे शूल, मूळव्याध, कुंडल, भगंदर, सूज, गुल्म, राजयक्ष्मा, उदर, भ्रम, विदाह, सूत्ररोग ग्रीहा, नेत्ररोग, वातरोग, मूतखडा, कुष्ठ, प्रमेह वगैरे सर्व रोगांचा नाश करतो. हा अनुभविक असून आयुष्कर व वलीपलिताचा नाश करणारा आहे.

प्रभावती मुटिका

यवधूर्णमतिश्लक्ष्णं वज्रीदुग्धेन संयुतम् ॥ शुद्धजेपालजंघूर्णं
त्रिभागमरिचान्वितम् ॥ विमर्द्यं गुटिकाः कार्याष्टकमात्राश्च शोषिता-
॥ ८६ ॥ एकैव दीयते साकं शुभखण्डेन रेचने ॥ ८७ ॥ निहंति
सोदरान्शौ गुल्मप्लीहादिकान्गदान् ॥ अचिरेणैव वेगेन नरं सारयते
ध्रुवम् ॥ ८८ ॥ पातयेदामदोषं च पित्तरोगं भिनत्त्यसौ ॥ पाषाण-
मपि दुर्भेद्यं भिनत्त्येषा प्रभावती ॥ ८९ ॥

अतिशय वारीक केलेले सातूचे पीठ त्रिधारीच्या रसांत मर्दन करावे.
व नंतर त्यांत शुद्ध जेपालचूर्ण तिप्पट मिऱ्यांचें चूर्ण घालून एकजीव
करावा. व एक टांक प्रमाणाच्या गोळ्या करून त्या शुष्क कराव्यात.
ही गोळी साखरेंतून घावी म्हणजे रेच होतात. आठ प्रकारचीं उदरे,
गुल्म, पांथरी वगैरे रोगांचा ही गुटि नाश करते, आमदोष रेचन-
द्वारां पडून जातो पित्ताचें भेदन होतें. ही प्रभावती दुर्भेद्य पाषाणा-
चाही भेद करिते.

रेचनी वटी

अभया चूर्णमादाय नूतनैर्जयपालकैः ॥ पंचमांशैश्च मिलितैः
सुहीदुग्धेन पाचितम् ॥ ९० ॥ गुटिकास्तस्य कल्कस्य कर्तव्याष्टं-
कसंमिताः ॥ गोल्यैकया गुणः प्रोक्तो रेचने उत्तमः खलु ॥ ९१ ॥
नोत्क्रेदो न च दाहःस्यान्न च मूर्च्छा न च क्लमः ॥ वेगतः सारय
त्येषा विशेषादामनाशिनी ॥ ९२ ॥

हिरड्याचें चूर्ण पांच भाग व नवीन जेपालचूर्ण एक भाग एकत्र
करून त्यांचें त्रिधारीच्या चिकांत पाचन करावें. या कल्काच्या एक
टांक प्रमाणाच्या गोळ्या तयार कराव्यात. त्यांतील एक गोळी उत्तम
रेचक म्हणून सांगितलेली आहे. ह्या गुटिकेच्या सेवनानें घाम, दाह,
थकवा, मूर्च्छा, तहान वगैरे पीडा होत नाहीत. ही वेगानें रेचनास प्रवृत्त
करते. विशेषतः ही आमनाशक आहे.

अर्शाहर प्रयोग

वृश्चिकानथ चादाय भृष्टा तैलेन चूर्णितान् ॥ तेन कार्पास-
माप्लुत्य मुद्गमध्ये निवेशयेत् ॥ ९३ ॥ सोष्कं तेन भवेत्पांडाशांति-
र्याति सवेगतः ॥ गुद्गजाश्च गुदांशे या पीडा सापि प्रणश्यात
॥ ९४ ॥

चांगले विंचू तैलांत कढवून त्याच तैलांत मर्दून चूर्ण करावेत; नंतर

त्या तैलांत कापसाच्या वाती मिजवून त्या गुदांत उनऊन ठेवाव्यात
म्हणजे गुदपीडा त्वरित शांत होतात. गुदांत भीगी होणाऱ्या मोडांच्या
पीडाही दूर होतात.

रक्ताशौहर प्रयोग

अतिरक्तं यदाऽशौभ्यो विपतत्यतिपीतता ॥ दृश्यते तच्छरीरे च
लोहकिट्टं नदानयेत् ॥ ९५ ॥ गवां मूत्रेण तत्पक्त्वा बहुशः शोणितं
कृतम् ॥ अतिसूक्ष्ममिदं तच्च तत्र च त्रिफलारजः ॥ ९६ ॥ किट्ट-
साधेन संमिश्रय चूर्णं शर्करया युतम् ॥ दीयते त्रिदिनादूर्ध्वं रक्तं
तिष्ठति नान्यथा ॥ ९७ ॥ मुद्गान्नं मसुरान्नं च दीयते पथ्यभोज-
नम् ॥ अर्शासि प्रशमं यांति सर्वरक्तोद्भवानि च ॥ ९८ ॥ अत्यंत-
बलमाप्नोति सर्वरक्तोद्भवानि च ॥ ९८ ॥ अत्यंतबलमाप्नोति
रुचिरत्यंतमुद्गवेत् ॥ महोत्साहयुतोयं स्याद्यावज्जीवं निरामयः ॥
॥ ९९ ॥ नोपद्रवाः कदापि स्थुर्विकारा गुद्गजोद्भवाः ॥ उष्णान्नं
वर्जयेन्नित्यं स्त्रीसेवां चापि वर्जयेत् ॥ १०० ॥

मूळव्याधीतून फार रक्त पडत असल्यामुळे शरीरास अतिशय पिव-
ळपणा येतो; तेव्हां लोहकिट्ट आणून गोमूत्रांत त्याचें पचन करावें.
नंतर खूप वारीक करून त्याचे अर्धाइतकें त्रिफळाचूर्ण त्यांत मिळवून
सर्वांचा एकजीव करावा. हें चूर्ण साखरेंतून सेवन करावें म्हणजे
तीन दिवसांत रक्तपतन बंद होतें. मुग व मसुरा यांचे अन्नाचें पथ्य
करावें. प्रथमतः याचे सेवनानें सर्व रक्त मूळव्याधी दूर होतात, अत्यंत
बल प्राप्त होतें; व तोंडास रुचि येते, यावज्जीव निरामयता प्राप्त
होऊन उत्साह वाढतो. गुदोपद्रव, पुन्हां कधीही होत नाहीत. उष्णान्न
सेवन व मैथून वर्ज्य करावें.

नासा कीटा

इंसुदीफलचूर्णस्य नस्येन च शिरोगता ॥ पतंति क्रम्यो दुष्टाः
श्वेता रक्ताश्च ये स्थिताः ॥ १०१ ॥

हिंणवटाच्या फळाचें वारीक चूर्ण घेऊन त्याचें नस्य करावें
म्हणजे नाकांत असणारे पांढरे, तांबडे सर्व प्रकारचे दुष्ट किडे पडून
जातात.

सर्पविषहरप्रयोग

मयूरपित्तमादाय तत्कालं चांतरे क्षिपेत् ॥ मरिचाणि विशोष्याथ
चूर्ण्य सूक्ष्मं च कारयेत् ॥ १०२ ॥ यदि वा चोद्भवेदेवं
दष्टः सर्पो भयंकरः ॥ नासापुटेऽस्य दातव्यं तच्चूर्णं हि क्षणे

क्षणे ॥ १०३ अपि कालगणैर्नीतो निबद्धो निगडैर्युतः ॥ यमो
रुष्टः स्वयं चेत्स्यात्तदाऽगच्छति तद्गृहात् ॥ १०४ ॥

मोराच्या ताज्या पित्ताच्या मिश्यांस भावना देऊन शुष्क झाल्यावर वारीक चूर्ण करून ठेवावे. जर भयंकर सर्पाने दंश केला तर हें चूर्ण क्षणाक्षणाने नाकांत ओढण्यास द्यावे. यमदूतानीं लोहशृंखलांनीं बांधून नेला असेल, स्वतः यम जरी रुष्ट झाला असेल तरी सर्पदष्ट (साप चावलेला) त्याचे घराहून परत येतो (जिवंत होतो).

वातनाशिनी-वटी

दशटंकमिता ग्राह्या कुचिला मरिचानि च ॥ दशमांशानि
कार्याणि वटिका माषसंमिता ॥ १०५ ॥ कर्तव्या शोषिता दद्यात्प्र-
भाते वातरोगिणम् ॥ दण्डापतानकंचैव पक्षाघातस्तथैव च ॥ १०६ ॥
ऊरुस्तम्भो गृध्रसी च गलग्रहहनुग्रहौ ॥ अपस्माराग्निमांघे च
गुह्या नश्येद्भुवं गदः ॥ १०७ ॥

दहा टांक शुद्ध कुचल्याचे वीं घेऊन त्यांत एक भाग मिश्यांचें चूर्ण मिळवावें व उडदाएवढ्या गोळ्या कराव्या. शुष्क झाल्यावर सकाळीं वातरोग्यास एक एक गोळी योग्य अनुपानांतून द्यावी. दंडा-पतानक, पक्षाघात, ऊरुस्तंभ, गृध्रसी, गलग्रह, हनुग्रह, अपस्मार, अग्नि-मांघ, या रोगांचा या गोळ्या खात्रीनें नाश करतात.

पाचन (इन्द्रयर्णाचूर्णम्)

इंद्राणीफलमादाय पक्कं लवणपञ्चकम् ॥ तेन चापूर्यते गाढं
तन्मृदा लेपयेत्फलम् ॥ १०८ ॥ विशोष्य मृत्तिकां तस्य पुटो देयो
महानपि ॥ स्वांगशीतं समादाय त्रिफलां च कटुत्रिकम् ॥ १०९ ॥
पिप्पली चव्यचित्रं च पिप्पलीसूलमप्यथ ॥ समभागं च तत्सर्वं
मिश्रितं लवणमध्यगम् ॥ ११० ॥ टंकैर्कं भक्षयेत्प्रातः शुद्धोष्णं कुरु-
तेतराम् ॥ श्लैष्मिकानपि चेद्रोगान्वातिकान्वा विनाशयेत् ॥ १११ ॥
अति पुष्टिकरं चैव पाचनं परमं मतम् ॥ ११२ ॥

पक्क इंद्राणीफळे आणून त्यांत पांचही प्रकारचे मीठ भरून वरून मातीनें लिपावे. माती वाळल्यानंतर त्या फळांना एक महापुट द्यावे. स्वांगशीत झाल्यावर माती काढून टाकून त्यांत त्रिफळा, त्रिकटु, पिंपळी, चवक, चित्रक, पिंपळमूळ, सर्व समभाग खलांत खलून एकजीव करावा. हें चूर्ण एक टांक प्रातःकाळीं भक्षण करावे म्हणजे अत्यंत क्षुधा वाढ-वील. कफरोग अगर वातरोग यांचा नाश करील. हें अतिशय पुष्टिकर असून उत्तम प्रकारचे पाचन आहे.

मुद्गचीकल्प

रसभस्म मुद्गच्याश्च सत्त्वमेकत्र च द्वयम् ॥ ततः शाल्मलिजे-
नैव रसेन परिभाव्यते ॥ ११३ ॥ पञ्चाशद्भावनास्तस्य मासार्धम-
धिकस्य च ॥ टंकद्वयमितं चूर्णं सेव्यं प्रतिदिनं नरैः ॥ ११४ ॥
दिने प्रभातसमये शाल्मलीरससंयुतम् ॥ तीक्ष्णं मद्यं तथा क्षार-
लवणं परिवर्जयेत् ॥ ११५ ॥ तक्रदुग्धाशनप्रीतो भूमिशायी जित-
न्द्रियः ॥ एकासनः स्वस्थचित्तः सन्मित्रो भक्तवत्सलः ॥ ११६ ॥
सुखासनसमासीनः सत्यधर्मपरायणः ॥ निश्चितो निर्विकारश्च
कल्पमेनं भजेन्नरः ॥ ११७ ॥ त्रिमासाद्भ्रूवतः केशा भ्रमरीगणस-
न्निभाः ॥ जायंते तच्छरीरस्था निश्चलाः शबलाः कलाः ॥ ११८ ॥
पण्मासमात्राभ्यासाच्च शरीरमजरामरम् ॥ अनंगसदृशं रूपं दशमा-
सेने जायते ॥ ११९ ॥ वर्षमात्राभ्यासवशाद् वर्धते घातवोऽखिलाः
॥ इच्छाहारविहारी च स्वर्गतिर्मतिमाक्षरः ॥ १२० ॥ एवं कल्पो
धिघातव्यो सुखं जीवितुमिच्छुभिः ॥ अमृताया शिवः सौम्यो ह्यमृ-
तोपमलाभदः ॥ १२१ ॥

पारदभस्म व गुळवेळीचे सत्व एकत्र करून त्यांस सांवरीच्या रसाच्या भावना द्याव्यात. पंचास भावना अधिक महिन्याचा पंधरवडाभर द्याव्यात हें चूर्ण रोज दोन टांक मनुष्यानें सेवन करावे. सकाळीं सावरीच्या रसांतून सेवन करावे तीक्ष्ण मद्य, क्षार, खारट वर्ज्य करावे. ताक, दूध यांचें प्रीतिपुरःसर सेवन करून भूमीवर शयन करावे, जितेंद्रिय रहावे. स्वच्छशा एकासनावर बसून सन्मित्र जोडावेत. भक्तांचे ठिकाणी वास्तव्य ठेवावे. सुख होईल अशा रीतीनें बसून सर्वांचे ठिकाणीं समभावं ठेवावा, सत्य धर्माचे ठिकाणीं निष्ठा ठेवावी, निश्चित व निर्विकार मनाने या कल्पाचे सेवन करावे. तीन महिन्यांत केश भ्रमराप्रमाणे काळेभोर होतात, शरीराच्या कला वाढतात. सहा महिन्याचे सेवनाने शरीर अजरामर होते; दहा महिन्यांत मदनाप्रमाणे रूप सुंदर होते. एक वर्ष सेव-नाने शरीरधातूंची वृद्धि होते, यथेच्छ आहारविहार करण्यास सामर्थ्य येतें व स्वर्गाचीही गति प्राप्त होते. सुखाने आयुःक्रमण करूं इच्छिणा-ऱ्यानीं या कल्पाचे सेवन करावे; अमृताप्रमाणे मंगलकारक व लाभदा-यक असा हा कल्प आहे.

भृंगराजकल्प

अथातो भृंगराजस्य कल्पमव्ययकारकम् ॥ प्रवश्यामि जरादुःख-
नाशनं जीविते हितम् ॥ १२२ ॥ गृहीत्वा भृंगराजस्य लघुबीजानि

यानि च ॥ समादाय ततस्तानि वापयेच्च समन्ततः ॥ १२३ ॥ त्रिफलाजलसिक्तानि रोहयेदतियत्नतः ॥ उत्पद्यते तदा तस्माद्भृङ्गराजो-
तिकोमलः ॥ १२४ ॥ मृदुपल्लवसंकीर्णभूतलः प्रवलः कलः ॥ तदग्रं
प्रत्यहं नीत्वा कवलं तिलमिश्रितम् ॥ १२५ ॥ कोफालिकापत्ररसं
तत्कालमनुपाययेत् ॥ तच्चुलुकद्वयं नित्यं शीतलं शीलितं भवेत्
॥ १२६ ॥ तांबूलं भक्षयेत्पश्चाद्गन्धपूगादिसंस्कृतम् ॥ एवं च प्रत्यहं
कुर्यात्कल्पे श्रद्धापरौ नरः ॥ १२७ ॥ द्वियामाद्भुज्यते पथ्यं दुग्धं
भक्तं सशर्करम् ॥ अथ सुद्वघृतं नान्यद्भुज्यते पथ्यसेवने ॥ १२८ ॥
अनेन शुभमार्गेण कर्तव्यं कल्पसेवनम् ॥ कोमला निर्मलाः केशा
वृद्धानामपि देहिन् ॥ १२९ ॥ जायन्ते सकले देहे कल्पकर्तुर्न
संशयः ॥ शरीरं नूतनं कुर्याद्दृढा दंता भवति च ॥ १३० ॥ अति-
प्रभं शुभं तस्य शरीरं जायतेतराम् ॥ एवं षण्मासपर्यंतं भृङ्गराजस्य
नित्यशः ॥ १३१ ॥ कल्पं कुर्यात्प्रयत्नेन नरो देवसमो भवेत् ॥
महात्म्यं शक्यते नास्य वक्तुं कल्पशतैरपि ॥ १३२ ॥

अव्ययकारक, जरादुःखनाशक व जीवनाला हितकारक असा हा
भृंगराजकल्प सांगतां. माक्याचें लहान बीज पैदा करून तें जमिनींत
पेरावें व वर त्रिफलाजळ शिपडीत र्हावें म्हणजे अतिशय कोमळ असा
माका उगवून येईल. उत्तम मऊ असें पान, जाड देठ व पसरलेला असा
तो माक्याचा वेल असतो. त्याचे अग्रभागाचीं पाने घेऊन त्यांत तीळ
घालून एकजीव करून तें सेवन करावें व वर लगेच निर्गुडीचा रस
अनुपान म्हणून प्राशन करावा. नंतर सुगंधी सुपारीनें युक्त असा
तांबूल भक्षण करावा. अशा प्रकारें श्रद्धेनें नित्य याचें सेवन करावें.
कल्प सेवनानंतर दोन प्रहरांनीं दूध, साखर वगैरेनीं युक्त भोजन करावें,
मुगाचें सिद्ध केलेलें तूप भोजनांत घ्यावें. इतराचें सेवन करूं नये. या
कल्याणकारक मार्गानें कल्प सेवन करावा. वृद्धाचे देहावरील केशही
निर्मल कोमल होतात, शरीरास नवजीवन मिळून दांत बळकट होतात.
इतरांपेक्षां शरीर प्रभायुक्त व शुभ होतें. युक्त विधीनें मनुष्यानें या
कल्पाचें सहा महिनें सेवन करावें म्हणजे मनुष्य देवासारखा होतो.
दुसऱ्या शंभर कल्पांनींही ह्या कल्पाची बरोबरी होणार नाही.

मृणाल-कल्प

भवति कालनामानि मृणालानि समानयेत् ॥ तद्रसन्तिलघूर्णेन
समं कुर्याद्रसायनी ॥ १३३ ॥ सर्पिस्तेन समं दद्यान्मधुखण्डं तथैव
च ॥ आयसे भाजने सर्वे विनिक्षिप्य निरुध्यते ॥ १३४ ॥ तुषं

तस्याऽथ भाण्डस्य स्थापयेद्ब्रह्मनिसन्निधौ ॥ एकविंशदिनेऽतीते
पश्चात्तद्भक्षयेत्सदा ॥ १३५ ॥ योग्यमात्रां गृहीत्वाऽथ तस्योपरि च
शर्कराः ॥ कोशकारांश्च पश्चाद्धि गृहीयात्पथ्यभुजरः ॥ १३६ ॥
अम्लं च वर्जयेन्नित्यं नित्यं क्षारं च वर्जयेत् ॥ क्रोधं च मैथुनं कल्प-
सेवी नित्यं विवर्जयेत् ॥ १३७ ॥ शीतस्थनं समाश्रित्य तिष्ठत्यवि-
रतं बुधः ॥ मासत्रयेप्यतिक्रान्ते केशाः कालाः सुकोमलाः ॥ १३८ ॥
शरीरं दृढवच्च स्याज्जायते सुमनोहरम् ॥ अतिगौरं महोत्साहि तस्य
केशाः कदाचन ॥ १३९ ॥ यावज्जीवं सिता न स्युः शुक्रवृद्धिः परा
भवेत् ॥ बलामप्रतिमं भूयाद्गुणः कालवशं न च ॥ १४० ॥ गच्छेन्न
जायते रोगास्तस्य देहे कदाचन ॥ राजयोग्योस्तस्य कल्पो विशे-
पात्पूज्य उत्तमः ॥ १४१ ॥

काल नावांची एक प्रकारचीं मृणालें आहेत, तीं आणून त्यांच्या रसांत
समभाग तिळांचें चूर्ण मर्दन करावें; हें रसायन आहे. नंतर त्यांत तूप, मध
व खडीसाखर समभाग मिळवून लोहपात्रांत भरावें व पात्राचें मुख बंद
करून त्याचे आसपास भुसा लावून तें एकवीस दिवस अग्नीजवळ ठेवावें.
एकवीस दिवसांनंतर त्यांतील योग्य मात्रा भक्षण करून त्यावर शर्करा
भक्षण करून नंतर पथ्य भोजन करावें. या कल्पाचें सेवन करणारानें
नित्य अम्ल, क्षार, क्रोध व मैथुन यांचा त्याग करावा. थंड स्थानाचा
आश्रय करावा. अशा प्रकारें तीन महिने गेल्यानंतर केश काळभोर व
कोमल होऊं लागतात. शरीर मजबूत व मनोहर होतें, गौरवर्ण होतें.
त्याचे केश पुन्हां पांढरे होत नाहीत, रूप वीर्यवृद्धि होते, अत्यंत
बल प्राप्त झाल्यामुळे देहास कालवश होण्याची भीति वाटत नाही.
देहास कधीही रोग होत नाहीत, हा कल्प राजयोग्य असून पूज्य व
श्रेष्ठ असा आहे.

शरीरसौगंधिकरण

कर्पूरं पत्रकं नागकेसरं कुष्ठमेव च ॥ हविष्टं कत्रयं ग्राह्यं प्रति-
वासरमौषधम् ॥ १४२ ॥ चत्वारिंशदिनं यावत्तावत्सेव्यं रसायनम् ॥
दुग्धं भक्तं भवेत्पथ्यं शृणु वीर्यमतः परम् ॥ १४३ ॥ परं गन्धो भवे-
द्देहं चतुर्विधु च ये जनाः ॥ ते सर्वे वशमायांति परमामोदमोहिताः
॥ १४४ ॥ कदाचित्तु कुमस्यापि कर्पूरस्य कदाचन ॥ श्रीखंडस्यापि
तद्देहादामोदः परिसर्पति ॥ १४५ ॥ अतिरूपं भवेत्तस्य देहः सर्व-
जनाप्रियः ॥ १४६ ॥

कचोरा, तमालपत्र; नागकेश व कोष्ठ हीं समभाग घेऊन त्यांचें

चूर्ण घृतांत मिळवून ते सिद्ध करावें. सिद्ध झाल्यावर यांतील तीन टांक तूप सेवन करावें. दूध व भात यांचें पथ्य करावें. हें अत्यंत वीर्यकर असून देहाला अतिशय सुगंधित करणारें आहे. आसपास जे लोक येतात ते आनंदित व मोहित होऊन वश होतात. कधी कधी केशर कापूर, व चंदन यासारखा देहास वास येतो. देह अत्यंत रूपवान् होऊन सर्वांचा प्रिय असा होतो.

सुखाञ्जन

हविषा पातयेत्सौम्यं कज्जलं निर्मलं शुभम् ॥ गन्धकं तुथकं दद्यात्कपूरं तत्र कज्जले ॥ १४७ ॥ मर्दयेन्नवनीतेन सुघृतं कज्जलं नयेत् ॥ अञ्जनेनैव नेत्राणि बहुपीडाकाराणि च ॥ १४८ ॥ तत्कालं शममायांति प्रणश्यंति तदा गदाः ॥ सततांजनयोगेन सदा नैर्मल्य-
माप्नुयुः ॥ १४९ ॥ नेत्रप्रसादनं नृणां नेत्ररोगनिवारणम् ॥ पुष्पा-
दिकांश्च हन्याद्भि व्याधीन्सुखांजनं त्विदम् ॥ १५० ॥

तुपाचे दिव्यावर सौम्य असें निर्मल व शुभकारक काजळ घरावें व त्या काजळांत गंधक, मोरचूद, कापूर घालून लोण्यांत मर्दन करून उत्तम काजळ करावें. याचें अंजन केल्यानें बहु पीडाकारक नेत्ररोग शमन होतात व इतर रोग नाश पावतात. याचें नेहमीं अंजन केल्यानें निर्मलता प्राप्त होऊन डोळे उत्तम होतात. त्यांस रोग होत नाहींत. डोळ्यांतील फूल वगैरे व्याधींचा हें अंजन सुखानें नाश करतें.

शूलहरी वटी

हरीतकी त्रिकटुकं कुचिला गन्धर्हिणु च ॥ सैधवं च समं सर्वं वटीं कुर्यात्सुखावहाम् ॥ १५१ ॥ लघुकोलप्रमाणा स्यादशनीयात्प्रा-
तेरेव च ॥ एकैका वटिका ग्राह्या जन्मशूलानिवारिणी ॥ १५२ ॥ ग्रहण्यामतिसारं चाऽजीर्णं मंदानले तथा । योजयेदुष्णपयसा सुख-
माप्नोति निश्चयम् ॥ १५३ ॥ सुस्नाध्यं च वपुः कुर्यात्सदोत्साह-
युतं नृणाम् ॥ १५४ ॥

हिरडा, त्रिकटू, कुचला; गंधक, हिंग, सैधव, सर्व समभाग घेऊन गोळ्या कराव्यात. या शुभकारक आहेत, लहानशा बोराएवढी गोळी प्रातःकाळीं भक्षण करावी. ही जन्मापासून जरी शूल असेल तरी त्याचा नाश करते. ग्रहणी, अतिसार, अजीर्ण, अग्निमांद्य, यांचा नाश होण्याकरितां एक गोळी ऊन पाण्यातून घ्यावी निश्चयानें बरें वाटतें. शरीर चांगलें होऊन मनुष्यास उत्साह वाटतो.

नेत्ररोगहराऽञ्जन

कृष्णसर्पस्य वदने कृष्णधत्तुरवीटिकम् । कृत्वा दृढगतं तत्र पुट-
पाकेन मार्यते ॥ १५५ ॥ यामद्वयं खरं दद्यादग्निं तत्र पुटे नरः ।
स्वांगशीतं समुद्भृत्य खल्वके मर्दयेद्दृढम् ॥ १५६ ॥ अञ्जनेन प्रण-
श्यंति नेत्रवर्माणि तत्क्षणात् । कण्डूश्च चिपिटांश्चैव नाशयेत्तक्ष-
णाद्भवम् ॥ १५७ ॥ अनंतमुनिना प्रोक्तमंजनं रोगभंजनम् ॥ १५८ ॥

घोतन्याचीं (पंचांगे खलून तयार केलेली) लुगदी काढ्या सापा-
च्या तोंडांत ठेवून पुटपाकविधीनें मारण करावें. दोन प्रहर कडक
अग्नीची आंच घ्यावी. स्वांगशीत झाल्यावर काढून घेऊन खलांत घालून
खूप मर्दन करावें. याच्या अंजनानें वर्त्म, कण्डू, चिपडे, वगैरे नेत्ररोग
त्वारित दूर होतात. हें रोगांचा नाश करणारें अंजन अनंत मुनीनें
सांगितलें आहे.

ज्ञानाढ्या गुटिका

चत्वारो तुथसत्त्वस्य चत्वारः स्वर्णमाक्षिकात् ॥ शुद्धरूप्यस्य
चत्वारो वल्लैको हेमराजिका ॥ १५९ ॥ शुद्धोष्टादश संस्कारैः
पूर्वोक्तो यस्तु पारदः । तस्य वल्ला नवत्रिंशद्विपञ्चाशच्च मीलिताः
॥ १६० ॥ खल्वे प्रक्षिप्य सर्वं तन्मर्दयेद्दिनसप्तकम् ॥ वरुणस्य च
मूलानि श्रीखण्डं सूक्ष्म कारितम् ॥ १६१ ॥ मृद्ग्नौ स्वेदयेदेतहो-
लायंत्रे दिनद्वयम् । स्वेदयेद्गुटिका कृत्वा क्रमात्पञ्चामृतेन च
॥ १६२ ॥ मध्वाज्यदधिदुग्धं च शर्करा चैव पंचमम् ॥ अस्मिन्पञ्चा-
मृते स्वेद्यं यावद्यामाष्टकं भवेत् ॥ १६३ ॥ कांतलोहमये पात्रे मधु-
पूर्णं गुटीं क्षिपेत् ॥ तत्पात्रं वालुकापूर्णस्थालिकायां च विन्यसेत्
॥ १६४ ॥ चुल्ल्यां स्थालीं समारोप्य वह्निर्यामाष्टकं भवेत् ॥
स्वेदनोऽयं विधिः कार्यो हेकैकेनामृतेन च ॥ १६५ ॥ नष्टेनष्टे मुहुः
क्षेप्यं क्रमात्पञ्चामृतं सदा ॥ मधुयुक्तं क्रमेणैव पञ्चधा स्वेदयेच्च
तम् ॥ १६६ ॥ महाप्रभावगुटिका स्याज्ज्ञानाढ्याभिधा त्वियम् ।
त्रिकालज्ञानमाप्नोति नरः सततसेवनात् ॥ १६६ ॥

चार वाल मोरचुतसत्व, चार वाल माक्षिकसत्व, शुद्ध रूपे चार-
वाल, हेमराजिका एक वाल, पूर्वी सांगितलेल्या अठरा संस्कारांनीं शुद्ध
कल्लेला पारा एकूणचाळीस वाल; एकूण बावन्न वाल औषध घेऊन
सर्वांचें सात दिवस एकत्र मर्दन करावें. नंतर वायव्याचा मूळ व चंदन
यांचें बारीक चूर्ण करून दोन दिवस दोलायंत्रांत स्वेदन करावें. स्वेदन
करतांना क्रमानेंच पंचामृत घालावें. मध, तूप, दही, दूध, व साखर

यांत आठ प्रहर सर्वांचे स्वेदन करावे. नंतर कांतलोहाचे पात्रांत मध भरून त्यांत त्याच्या गोळ्या घालाव्यात व ते पात्र वाळूने भरलेल्या स्थालींत ठेवून ती स्थाली चुलीवर ठेवावी व आठ प्रहर अग्नीची उष्णता घावी. त्यावर वरचेवर पंचामृत शिंपित जावे. जसजसे आटेल तसतसे पुन्हां घालावे. याप्रमाणे मधुयुक्त असलेले ते औषध क्रमाने पांच वेळ स्वेदन करावे. अशा प्रकारे सिद्ध झालेल्या या महाप्रभाव गुटिका ज्ञानाढ्य गुटिका होत, यांच्या सतत सेवनाने मनुष्य त्रिकालज्ञानी होतो.

ब्राह्मीकल्पः

ब्राह्मी सोमविनिर्दिष्टा दिव्यतेजा महौषधी । कपौतवंका त्वष्टा च सैव ब्रह्मसुवर्चला ॥ १६३ ॥ तेजःकरी दिव्यदेहकारिणी चापराजिता ॥ १६८ ॥ माहेश्वरी महाशोभा महादेवी महोत्तमा । अत्यद्भुतस्मृतिः प्राज्ञा सारस्वतविधारिणी ॥ १७० ॥ महास्मृतिकरी मेधा प्राज्ञा सुश्रुतिवर्धिनी । सरस्वती विचित्रांगा विद्यते सा महौषधी ॥ १७१ ॥ यदा स्यान् मूलनक्षत्रं ब्राह्मी तासु परीक्ष्य ताम् ॥ अनेन शुभमंत्रेण आह्वयेत्तां सदा शुचिः ॥ १७२ ॥ “ॐ नारायण्यै स्वाहा” पुष्पं फलं च नैवेद्यं धूपं तांबूलमुत्तमम् । दक्षिणां च बलिं दत्त्वा मंत्रं वाराष्टकं जपेत् ॥ १७३ ॥ “) इति आमंत्रयेत् ” हस्तनक्षत्रमासाद्य गत्वाथ निलयं ततः ॥ हस्ताभ्यां तां परास्मृश्य स्मरेन्मंत्रममुं तदा ॥ १७४ ॥ “ ॐ कौमारंजिन्यै स्वाहा ” मंत्रेणानेन मतिमाशतावर्तेन तां नयेत् ॥ उत्पाद्य च शुचौ स्कन्धे हस्तके वा समाहितः ॥ १७६ ॥ अतिहृष्टमनाः कामं निर्विघ्नः समहोत्सवः । अत्यादरपरः श्रीमान्विप्रेभ्यो दत्तदक्षिणः ॥ १७६ ॥ “ ॐ सर्वार्थसाधिन्यै स्वाहा ” पठन्मंत्रममुं दिव्यं पेपयेद्दधुष्टमानसः ॥ शुण्ठीमरिचपिप्पल्यखिफला तत्र दीयते ॥ १७७ ॥ किञ्चिन्मात्रा दशांशा वा वक्ष्यामापाष्टसंमिथाः ॥ कार्यास्ता वै तदा प्रातर्भक्ष्यते मंत्रमुच्चरेत् ॥ १७८ ॥ शतावर्तममुं कुर्यात्प्रातिवासरमुत्तमम् ॥ १७९ ॥ “ ॐ महादेवि तेजोरश्मिघटविश्रांति तेजो मे देहि स्वाहा ” गुरौरवौ वा पुष्यके भक्षयेत्प्रथमेऽहनि ॥ चतुर्दशदिनस्यांते चापल्यं वचसो भवेत् ॥ १८० ॥ अंधन्यापि हि शक्तिः स्यादत्यंतभाषणे खलु । प्रभावो दिव्य आयाति दिव्यदृष्टिश्च जायते ॥ १८१ ॥ तस्य शक्तिर्भवेत्प्रौढा श्लोकलक्षावधारणे । अतिशक्तिर्भवेत्तस्य चिरंजीवी महामतिः ॥ १८२ ॥ राज्ये पूजामवाप्नोति पूजां विद्वत्सभास्वपि ॥ अद्भुतार्थस्य संप्राप्तिर्देवपूज्या भवेन्नरः ॥ १८३ ॥ अष्टमः सर्वस-

त्वानां तेजस्तेजस्विनां भवेत् ॥ ब्रह्मापि क्षोभमाप्नोति षण्मुखो लज्जितो भवेत् ॥ १८४ ॥ व्यथोपि विघ्नराजश्च जडरूपा सरस्वती । वागीश्वरोऽपि तं दृष्ट्वा क्षोभमायाति निश्चितम् ॥ १८५ ॥ अलौकिकं वपुस्तस्य तेजोरूपं सुखावहम् ॥ अनेन सदृशो ज्ञानी ह्यनेन सदृशो धनी ॥ १८६ ॥ अनेन सदृशः कांत्या नास्ति नास्ति च नास्ति च ॥ १८७

ब्राह्मीला सोमा या नांवांनेही निर्दिष्ट करतात. दिव्यतेजा, महौषधी, कपौतवंका, त्वष्टा, ब्रह्मसुवर्चला, तेजःकरी, दिव्यदेहकारिणी, अपराजिता, माहेश्वरी, महाशोभा, महादेवी, महोत्तमा, अत्यद्भुतस्मृति, प्राज्ञा, सारस्वतविधारिणी, महास्मृतिकरी, मेधा, प्राज्ञा, सुश्रुतिवर्धिनी, सरस्वती, विचित्रांगा या नांवांनीही ही महौषधि विद्यमान आहे. मूळ नक्षत्रावर ब्राह्मीची परीक्षा करून “ ॐ नारायण्यै स्वाहा ” या मंत्राचा आठ वेळ जप करून तिला फूल, गंध, वगैरे वाहून तिची पूजा करावी. धूप व उत्तम तांबूल अर्पण करावा. दक्षिणा वगैरे बलिदान करावे; व आमंत्रण करावे. नंतर हस्तनक्षत्रावर त्या ठिकाणी जाऊन दोन्ही हातांनी स्पर्श करावा व हा मंत्र म्हणावा. “ ॐ कौमारंजिन्यै स्वाहा ” या मंत्राची १०० शंभर आवर्तने करून बुद्धिमान् मनुष्याने दोन्ही हातांनी उपटून उजव्या हातांत अगर खांद्यावर घेऊन घरी आणावी. प्रसन्नचित्त व आनंदित होऊन आपली इच्छा निर्विघ्नपणे सिद्ध होण्याकरितां आदराने ब्राह्मणाला दक्षिणा घावी. “ ॐ सर्वार्थसाधिन्यै स्वाहा ” या मंत्राचे पठण करित ब्राह्मीचे मर्दन करावे. व त्यांत सुंठ, मिरें, पिंपळी, व त्रिफळा यांचे चूर्ण घालून दहा अगर आठ मासे प्रमाणाच्या गोळ्या कराव्यात. दररोज प्रातःकाळीं एक गोळी भक्षण करावी. व खालील मंत्राची शंभर आवर्तने त्यावेळीं रोज करावीत. “ ॐ महादेवि तेजोराशि घटविश्रांति तेजो मे देहि स्वाहा ” गुरुवारी अगर रविवारी पुष्य नक्षत्र पाहून त्या दिवशी या कल्पाचे सेवनास सुरवात करावी. चौदा दिवसांनंतर वाणी चपल होते, अंधमनुष्यालाहि उत्तम भाषण करतां येऊन याचे प्रभावाने दिव्य दृष्टि प्राप्त होते. देहास रूप बल प्राप्त होऊन एक लक्ष श्लोक (मुखोद्गत करण्याइतकी) धारणाशक्ति प्राप्त होते व तो दीर्घायुषी होऊन अत्यंत बुद्धिमान होतो; देशांत योग्यता प्राप्त होते, विद्वानांच्या सभेत मान्यता मिळते, व पुष्कळ संपत्ति प्राप्त होऊन मनुष्य देवांनाही वंदनीय होतो; त्याच्या दृष्टीने पशूंचे

स्तंभन होतें, पुढें येऊं शकत नाहीत. तो सर्व तेजस्वी पदार्थापेक्षां तेजस्वी असतो, त्याच्या श्रेष्ठतेमुळे ब्रह्मा क्षुब्ध होऊन षडानन लज्जित होतो; त्याच्यापुढें विघ्नराज व जड रूपां सरस्वती व्यर्थ आहेत. त्याला पाहून बृहस्पतीलाही क्षोभ येतो. एकंदरीत या कल्पाचे सेवनानें उत्तम प्रकारचा कान्तिमान्, सुखकारक, व अलौकिक असा देह प्राप्त होतो. याचें सेवन करणाऱ्यासारखा ज्ञानी, धनवान् व कान्तिवान् दुसरा कोणीहि असणार नाही.

ब्राह्मीकल्प

शुक्रपक्षे तु संगृह्य पुष्यनक्षत्रसंयुते । समूलां सफलां पुष्पसंयुतां तां समानयेत् ॥ १८८ ॥ चूर्णयित्वा नयेत्प्राज्ञो विडालपदमात्रया । घृतेन भक्षयेत्प्रातः सुगंधेन महौषधी ॥ १८९ ॥ विधिना सेवमानेन हन्यात्पित्तं चिरोत्थितम् । द्वितीये मासि संप्राप्ते कफं हन्यात्सुदुस्तरम् ॥ १९० ॥ तृतीये च महातेजा चतुर्थे कुष्ठनाशनम् । पञ्चमे वज्रकायः स्यात्पष्टे पापक्षयो भवेत् ॥ १९१ ॥ सप्तमे जायते दिव्यदेहः कामोऽपरो यथा ॥ १९२ ॥

शुक्र पक्षांत पुष्य नक्षत्रीं फुलें, फळें व मुळ्या यांसह ब्राह्मी आणून तिचें चूर्ण (मर्दन) करावें व विचारी मनुष्यानें एक कर्षप्रमाण तें चूर्ण घृत व सुगंध यांसह प्रातःकाळीं भक्षण करावें. या विधीनें सेवन करीत गेल्यास एक महिन्यांत अत्यंत वाढलेलें पित्त शमन पावतें, दुसऱ्या महिन्यांत दुस्तर कफाचा नाश होतो, तिसऱ्यांत शरीर तेजस्वी होऊन चौथ्या महिन्यांत कुष्ठाचा नाश होतो; पांचव्या महिन्यांत देह बळकट होऊन सहाव्यांत पापांचा क्षय होतो; सात महिनें सेवन केल्यास जणू काय दुसरा मदनच अशा प्रकारचें दिव्य शरीर होतें.

खेचरी-गुटिका

कृष्णधत्तुरतैलेन पारदं मर्दयेद्दृढम् । चतुर्दशदिनस्यान्ते जलूका जायते रसः ॥ १९३ ॥ मर्दयेच्चापरे तापे पुनः सप्तदिनं रसम् । अन्यद्विमर्दयेद्गाढं यथा बन्धमुपैति च ॥ १९४ ॥ वर्करस्य पशोः कुर्यादुदरे गुटिकामिमाम् । तद्रक्तस्य पुनर्मध्ये दीयते गुटिकोत्तमा ॥ १९५ ॥ भृङ्गराजरसस्यांते शोफालीरसमध्यगा । निंबपत्ररसस्यांते कटुकीरसमध्यगा ॥ १९६ ॥ ततः शस्तरसस्येयं जायते सा खरातपे । मुखस्था क्रियते नूनं शुक्रस्तंभं मनोहरम् ॥ १९७ ॥ मुखस्था गुटिका चैयं ततः स्यात्कामरूपदा । दुर्जरां च जरां

१ या शब्दाचा अर्थ बरोबर लागत नाही.

हन्याद् वालितं पलितं पुनः । सतताभ्यासयोगेन खेचरत्वं न संशयः ॥ १९८ ॥

काळ्या घोटन्याचें तिलांत चौदा दिवस पाण्याचें खूप मर्दन करावें म्हणजे तो आकारानें जळूप्रमाणें होतो; नंतर पुन्हां दुसऱ्या तप्त खलांत सात दिवस खूप मर्दन करावें कीं तो पारा गोळीबद्ध होईल. तदनंतर ही गोळी बकन्याच्या पोटांत ठेवावी, रक्तांत ठेवावी, पुन्हां माक्याच्या रसांत ठेवावी, राननिर्गुडीच्या रसांत ठेवावी, कडुनिंबाच्या रसांत ठेवावी, कुठकीच्या रसांत ठेवावी; अशा प्रकारें एकापेक्षां एक श्रेष्ठ रसांतून काढून (भावना देऊन) ती गुटिका कडक उन्हांत शुष्क करावी. ही गोळी मुखांत धारण केली असतां शुक्राचें स्तंभन होतें, रूप कामदेवाप्रमाणें मनोहर होतें. मुखांत धारण केल्यास ही गोळी उत्तम रूपदायक, दुर्जरा, जरा, वलीपलित नाशक आहे. हिच्या सतत सेवनानें निःसंशय खेचरत्व (इच्छागमनाचें सामर्थ्य) प्राप्त होतें.

इति श्रीमदनंत० रसचिन्तामणौ नवमः स्तवकः ॥ ९ ॥

स्तवक १० वा.

कर्णिकार रस

कर्णिकारस्य निर्दोषान्पल्लवांश्च समानयेत् । कोमलानतिमात्रेण कुट्टयेत्तान्दृढान्खलु ॥ १ ॥ केवलं रसमानीय शोषयेदातपे स्थितम् चूर्णयेच्च रसं शुष्कं द्विटंकं तं प्रयच्छति ॥ २ ॥ मरिचानां त्रयं पश्चाद्द्यात्तदनुपानवत् । तेनैवात्र प्रयोगेण त्रिवारं रेचयेन्नरम् ॥ ३ ॥ चतुष्टयं यदा दद्याच्चतुर्वारं विरेचनम् । एवं भवेत्क्रमेणैव रेचनं पञ्चधाऽपि च ॥ ४ ॥ रेचयेदाचिरेणैव कर्णिकाररसः परः ॥ ५ ॥

उत्तम प्रकारची निर्दोष व कोवळी पांगाऱ्याचीं पानें खलांत खूप कुटात्रीं व त्यांतून रस काढून टाकून उन्हांत ठेवून तो कुट्टा वाळवावा. चांगला वाळव्यानंतर त्याचें चूर्ण करून ठेवावें. हें चूर्ण दोन टांक तीन मिऱ्यांचे चूर्णासह द्यावें, म्हणजे या प्रयोगानें तीन वेळ रेच होतील. चार मिऱ्यांचे चूर्णासह दिल्यास चार, व पांच मिऱ्यांचे चूर्णासह दिल्यास पांच वेळ रेच होतील. याप्रमाणें मिऱ्यांच्या वाढत्या प्रमाणाबरोबर

रेचनाचैही प्रमाण वाढेल. हा कर्णिकार रस त्वरित व चांगला रेचक आहे.

मलभेदी रस

पारदं गन्धकं चैव सौभाग्यं पिप्पली समम् । समांशं जयपालं च क्रियते रेचनं परम् ॥ ६ ॥ शीतेन रेचयेत्सम्यगुष्णेनैव प्रशामयेत् ॥ ७ ॥

पारा, गंधक, सुंठ, पिंपळी सर्व समभाग व सर्वांचे बरोबरीने शुद्ध जेपाळ त्यांत एकत्र करावे. हा योग अत्यंत रेचक आहे. थंड पाण्याशी सेवन केल्यास रेच होतात व उष्ण पाण्याशी सेवन केल्यास रेच बंद होतात.

जयपालतैल

बीजानि जयपालस्य समाहृत्य नवानि च । कूपिकायन्त्रयोगेन तैलं निःसार्य नीयते ॥ ८ ॥ पातालयन्त्रयोगेन अथवा क्वाथ्य गृह्यते । कटूष्णवारिणा पश्चात्क्षणं स्थित्वा निपीयते ॥ ९ ॥ उष्णा स्थाने स्थितः स्वच्छे बहुतांबूलभक्षणम् । कुरुते सारयेदेतत्सुवेगेन न संशयः ॥ १० ॥ अथवेदं च गृहणीयात्तैलविन्दुचतुष्टयम् । निराकुलं सुखं कुर्यात्तथा सारयति ध्रुवम् ॥ ११ ॥ नित्यं नित्यं नयेद्दीमानुदराणि विनाशयेत् । अष्टीलां कृमिरोगांश्च सद्यो व्याधीन्विनाशयेत् ॥ १२ ॥

नवे जेपाळबीज आणून कूपिकायंत्राने त्याचे तेल काढावे; किंवा पातालयंत्राने अगर काढा करून तेल काढावे. नंतर तिखट व कढत पाण्यांत घालून ते थंड झाल्यावर प्राशन करावे. उष्ण ठिकाणी रहावे (वसावे) व तांबूल भक्षण करावा ह्मणजे उत्तम प्रकारे रेच होतात. किंवा या तेलाचे चार बिंदु नित्य सेवन करावेत; व्याकुलता न वाटतां सुखाने रेच होतात. अशा प्रकारे नित्य सेवन केल्यास उदरें, अष्टीला, कृमि-रोग यांचा तात्काल नाश होतो.

वातहर प्रयोग

नवाहिकेन कुचिलान्नवानि मरिचानि च । समभागानि सर्वाणि रक्तिकाप्रमितं ततः ॥ १३ ॥ देयं प्रातः प्रातरेतत्पुनस्तांबूलचर्वणम् । कुब्जे च खंजवाते च सर्वशुभ्रासिके गदे ॥ १४ ॥ आमवाते तथा शूलगदे च कटिभेदने । अववाहौ च योक्तव्यं शोफे कम्पेऽपतानके ॥ १५ ॥ विश्वाच्यामरुचौ देयमपस्मारे विशेषतः । सर्वेषु वातरोगेषु समासाहीयते सदा ॥ १६ ॥ शिरोदोषेषु ये वाता

अस्थिमज्जागताश्च ये । मन्यास्तम्भे हृदुस्तम्भे दंतरोगे विशेषतः ॥ १७ ॥ अतिसारे ग्रहण्यां च देयमेतत्सदोषधम् ॥ १८ ॥

उत्तम नवी अफू, शुद्ध कुचलाबीज व मिरे समभाग घेऊन एक गुंज प्रमाणाच्या गोळ्या तयार कराव्यात. यांतील एक गोळी नित्य प्रातःकाळीं भक्षण करून वर तांबूल सेवन करावे. कुब्जवात, खंज गृध्रसी, आमवात, शूलरोग, कटिवात, अववाहुक, सूज, कंप, अपहृतानक, विश्वाची, आम, अरुचि, अपस्मार व विशेषतः सर्व वातरोगांचा नाश होण्याकरितां या गुटिकांचा उपयोग करावा. वातात्मक शिरोदोष, आस्थि व मज्जागत वात, मन्यास्तंभ, हनुस्तंभ, वातिक दंतरोग, वातातिसार, ग्रहणी यांवर यांची नेहमी योजना करावी.

वाजीकरण प्रयोग

बहुफल्यतसी कृष्णा तालमूलीद्वयं समम् । मधुना मोदका भक्ष्या पयः शीतं पिवेदनु ॥ १९ ॥ त्रिदिनादूर्ध्वतः शुक्रं वर्धते च दिने दिने । वस्ताण्डभक्षणं पश्चात्पुष्टिदीप्तिकरं परम् ॥ २० ॥

बहुफली, जवस, पिंपळी, सफेदमुसळी व काळीमुसळी, यांचे वस्त्रगाळ चूर्ण करून, मधांत मिश्र करून मोदक करावेत. एक मोदक भक्षण करून वर थंड पाणी प्यावे. तीन दिवसांनंतर शुक्र वर्धन होऊ लागते. याचे सेवन केल्यावर बकऱ्याचे अंड भक्षण करावे, ते अत्यंत पौष्टिक व प्रदीपक आहे.

वाजीकरण प्रयोग

बहुफल्यथवा चैका मधुना मुटिका शुभा ॥ एकटंकसमा मात्रा माहिषं दुग्धमुत्तमम् ॥ २१ ॥ पिवेदनु पयः शीतं शर्करामिश्रितं सदा ॥ दिनाच्चतुष्टयादूर्ध्वं वर्धते शुक्रमक्षयम् ॥ २२ ॥ अप्रमाणं बलं कुर्यात्स्तम्भं कुर्याच्छनैः शनैः ॥ स्त्रियस्तमेव मन्यते साक्षात्कामं स्थितं नवम् ॥ २३ ॥ यावज्जीवमिमं नैव त्यजंति वनिताः खलु ॥ २४ ॥

एकटया बहुफलीचे वारीक वस्त्रगाळ चूर्ण करून मधांत एक टांक प्रमाणाच्या गोळ्या कराव्यात. यांतील एक गोळी सेवन करून वर म्हशीचे दूध प्यावे. तहानेच्या वेळीं शर्करामिश्रित पाणी प्यावे; चार दिवसांत अक्षय शुक्र वर्धन होतें. खूप बल वाढते; हळू हळू [वीर्याचे] स्तंभन होतें; हा कोणी दुसरा मदनच आहे असे स्त्रियांना वाटते व त्या यावज्जीव त्याचा त्याग करीत नाहीत.

द्रावणप्रयोग

महाराष्ट्री सकपूरा ह्येकचिञ्चाफलद्रवः ॥
 द्रावयेद्विगलेपेन सद्यो हि बहुकामिनीः ॥ २५ ॥
 कण्टकाररिसालेपं सकपूरं यदा जनैः ॥
 कुरुते शीघ्रमेवासौ द्रावयेद्वनिताशतम् ॥ २६ ॥
 शृङ्गकर्पूरसंयुक्तं मधुना सह मिश्रितम् ॥
 द्रावयेद्वनितालक्षं न कोप्यत्रास्ति संशयः ॥ २७ ॥
 टंकणं सहकर्पूरं महाराष्ट्री समाक्षिकम् ॥
 लिगलेपन वै कुर्याद् वश्ये पातालयोषितः ॥ २८ ॥

जळपिंपळी, आणि कापूर यांचा चिंचिच्या (फळाच्या) रसांत खळ करून इंद्रियास लेप करून संग केला असता तो पुरुष अनेक तरुण स्त्रियांचें द्रावण करू शकतो. प्र. २ रा.—रिंगणीच्या रसांत कापूर मिळवून त्याचा लेप केला असताही शंभर स्त्रियांचें द्रावण करू शकतो. प्र. ३ रा.—माक्याचा रस, कापूर व मध यांच्या योगानें पुरुष पुष्कळ तरुण स्त्रियांचें निःसंशय द्रावण करू शकेल. प्र. ४ था—टाकणखार, कापूर व जळपिंपळी यांचा मधांतून लेप केला असता पातालवासिनी [नागिणी, पद्मिनी] स्त्रियासुद्धां वश होतात.

ताम्रश्वेतीकरण

अपामार्गकृतक्षारवारिणा लेपयेद्द्रवैः ॥ पत्रं सूक्ष्मं विधातव्यं
 घट्टनौ निक्षिप्य धाम्यते ॥ २९ ॥ पुनर्निधाप्यते ताम्रपत्रं तत्क्षार-
 वारिणि ॥ सप्तवेलमिदं कुर्यात्कर्म शुल्बं भविष्यति ॥ ३० ॥ अतीव
 कोमलं चैतद् भविष्यति न संशयः ॥ अस्मिन्पत्रे विधातव्यो वेध-
 स्तत्सूतकस्य च ॥ ३१ ॥ निर्मलं कोमलं शुद्धमातिश्वेतमकर्वुरम् ॥
 वेधकार्ये विधातव्यं ताम्रमद्भुतमुत्तमम् ॥ ३२ ॥

आघाड्याचा क्षार पाण्यांत मिळवून त्याचा तांब्याच्या पत्र्यांस लेप करून ते पत्रे अग्नींत ठेवून धमन करावें. नंतर अग्नींतून काढून पुन्हां त्या क्षाराच्या पाण्यांत बुडवावेत व पुन्हां अग्नींत घालून धमन करावें. या कृतीनें ताम्र अति कोमल होतें. या ताम्राचें पारदानें वेधन करावें. हें ताम्र निर्मल, कोमल व निष्कलंक असतें हें उत्तम आणि अद्भुत ताम्र वेधकार्यांत योजावें.

रसाभ्रक

भुवने विप्रगेहेषु पत्रिका देव रुंदली ॥ पवित्रा सर्वदेवानां मस्त-
 कादिमनोहरी ॥ ३३ ॥ शुद्धसूतकमानीय सममध्रेन मेलयेत् ॥

तस्या रसं विनिक्षिप्य मर्दयेत्सूतमभ्रकम् ॥ ३४ ॥ याममात्रेण
 तत्सर्वं मिलित्येकत्र निश्चितम् ॥ पिण्डरूपमिदं सर्वं घृथ्यते दिवस-
 त्रयम् ॥ ३५ ॥ काचकूप्ये विनिक्षिप्य वालुकायंत्रमध्यगम् ॥ देव-
 कंदलयष्टीनां ज्वालयेद्याममात्रकम् ॥ ३६ ॥ पश्चादपरकाष्ठानि
 ज्वालनीयानि यत्नतः ॥ द्वादशप्रहरस्यांते शीतीभूतं तदुद्धरेत्
 ॥ ३७ ॥ रक्तिकान्नितयं दत्त्वा मधुना सह भक्षणे ॥ अत्यग्निं कुरुते
 दीप्तमातिपाकं करोति च ॥ ३८ ॥ अक्षीणांगश्च जायेत कल्पजीवी
 भवेन्नरः ॥ जराजर्जरदेहानां पालितानि विनाशयेत् ॥ ३९ ॥ यामा-
 दपि भवेच्छ्रीमान्मातिमांश्च भवेद्ध्रुवम् ॥ ४० ॥

या भूमीवर ब्राह्मणांच्या घरांतून देवकर्दळीचीं झाडे असतात, त्यांना साधारणतः हळदीच्या पानासारखीं पानें येतात; फुलें मनोहर असून देवाला वाहतात.

शुद्धपारा व अभ्रक समभाग घेऊन देवकर्दळीच्या रसांत त्यांचें एक प्रहर मर्दन करावें म्हणजे तें सर्व मिश्रण घट्ट व एकजीव होईल. नंतर तशा घट्ट (पिंड) स्थितीतच त्याचें तीन दिवस मर्दन करून काचच्या कुपीत भरावें व ती कुपी वालुकायंत्रांत ठेवून देवकर्दळीच्या काष्ठाचा एक प्रहर अग्नि द्यावा. नंतर दुसरी लांकडे त्यांसह घालून यत्नपूर्वक बारा प्रहर अग्नि द्यावा. स्वांगशीत झाल्यावर काढून घेऊन त्यांतील तीन गुंजाभार रसाचें मधांतून सेवन करावें. याचे सेवनानें जठराग्नि प्रदीप्त होतो, अन्नाचा परिपाक होतो. शरीर मजबूत होऊन मनुष्य दीर्घायु होतो; म्हातारपणासुद्धें शरीरावर दिसणाऱ्या सुरकुत्या नाहीशा होतात; संयमन केल्यास श्रीमान् (निरोगी) होऊन धारणाशक्ति वाढते यांत संशय नाही.

स्वर्णकरण

दरदेनाहतं ताम्रं त्रिवारं जीव्यते रविः ॥ कालिमाराहितं शश्व-
 द्गुरुपीतारुणच्छवि ॥ ४१ ॥ अथ खपरिमादाय भाच्यते त्रिफलांभसा
 ॥ पुनः सेहण्डदुग्धेन तावता मूषिकां कुरु ॥ ४२ ॥ दीयते तत्र
 तत्ताम्रं विदुष्य धाम्यते भृशम् ॥ ताम्रतो हेम जायेत राजयोग्यं
 निरन्तरम् ॥ ४३ ॥ पुनस्तद्द्राव्यते हेम समं तारेण दीयते ॥ पुनस्त-
 त्ताड्यते तारं तारमेवाऽत्र-शिष्यते ॥ ४४ ॥ अष्टवर्णं सुवर्णं स्याद्-
 द्विवेलं दीयते यदि ॥ तारं हेमोपजायेत वर्णाष्टकमयं क्रमात् ॥ ४५ ॥
 हिंगुळानें मारण केलेलें ताम्र पुन्हां तीन वेळ जिवंत केलें असतां

निष्कलंक, स्थिर, जड व पिवळसर तांबुस वर्णाचे होंत. (कल) खापरीस त्रिफळेच्या काढ्याच्या भावना घ्याव्यात; नंतर ती खापरी त्रिधारीच्या चिकांत खलून तिची मूस बनवावी, व त्या मुर्शांत वरील ताम्र घालून, संधि मुद्राकरून खूप धमन करावे म्हणजे राजास योग्य असे सोने त्या ताम्रापासून होईल. तें सोने पुन्हां अग्नीवर पातळ करून त्यांत समभाग रूपें शेष राहीपर्यंत ताडण (धमन) करावे. नंतर त्यांत अष्टवर्ण सोने मिळवावे म्हणजे त्या रुप्याचेही अष्टवर्ण सोने होईल.

इति श्रीभद्रान्त० रसचिन्तामणौ दशमः स्तवकः ॥ १० ॥

स्तवक ११ वा.

नव्यचंद्र रस

शंभोर्बाजं गलगतमथांकोलबीजं तथा च कृष्णा धात्री सम-
लवामिदं मार्कवं वेदभागम् ॥ श्लक्ष्णं पिपट्वा दहनसलिलैर्मुद्गमात्रा
वटीस्याद्भृङ्गस्याद्धिर्भवति रसरसं नव्यचंद्राभिधानः ॥ १ ॥

पारा, अंकोलबीज, पिंपळी, आवळकाठी, समभाग व सर्वांचे इतका (चारभाग) माका यांचे चित्रकाच्या रसांत मर्दन करून मुगाएवढ्या गोळ्या कराव्यात. यांतील एक गोळी माक्याच्या रसांतून घावी. हाच नव्यचंद्र नांवाचा रस होय. हा सर्व रोगनाशक आहे.

अमृतादि रस

अमृतं पारदं गंधं मर्दयेत्प्रहरद्वयम् ॥ सिंदुवाररसैः पश्चाद्भावये-
देकविंशति ॥ २ ॥ तिलप्रमाणं च ददेन्नव्यज्वराचिनाशनम् ॥ उद्वेगे
मस्तके तैलं तक्रं चैवानुपाययेत् ॥ ३ ॥

विष (वचनाग), पारा, व गंधक, यांचे दोन प्रहर एकत्र मर्दन करून त्यांस निर्गुडीच्या रसाच्या एकवीस भावना घ्याव्यात, व तिळा-
एवढ्या गोळ्या करून नव्यज्वराच्या नाशाकरितां त्यांची योजना करावी. मस्तक उद्वेगाने त्रस्त झाले असतां ताकांतून या गोळ्यांचे सेवन करून मस्तकास तेल लावावे.

चंद्रोदय रस

पलं मृदुरवर्णदलं रसं पलायकं गंधकपोडशांशम् ॥ पलैस्तु
कार्पासभवेः प्रसूनैः सर्वे विमर्द्याऽथ कुमारिकाभिः ॥ ४ ॥ तत्काच-
कुम्भे निहितं सुगाढे मृत्कर्पटैस्तद्विवसत्रयं च ॥ पचेत्क्रमाशौ सि-

कताख्यत्रे ततो रजः पल्लवरागरम्यम् ॥ ५ ॥ निगृह्य चैतस्य
पलं पलानि चत्वारि कर्पूररजस्तथैव ॥ जातीफलं शोषणमिद्रपुष्पं
कस्तूरिकाया इह शाण एकः ॥ ६ ॥ चन्द्रोदयोऽयं कथितश्च माषं
भक्ष्योऽद्विचष्टीदलमध्यवर्ती ॥ मदोन्मदानां प्रमदाशतानां गर्वाधि-
कत्वं श्लथयत्यकाण्डे ॥ ७ ॥

सोन्याचा वर्ख एक पळ,पारा आठ पळें, गंधक सोळा पळें व काप-
शीचीं फुलें या सर्वांचे कोरफडीच्या रसांत मर्दन करून कांचेच्या कुर्पीत
तें सर्व भरावे. मग ती कुपी चांगल्या भरलेल्या वालुकायंत्रांत ठेवून
खाली सारखा तीन दिवस अग्नि लावून पचन झाल्यावर कोवळ्या
पालवीप्रमाणें रम्य असा आरक्तवर्ण रस होईल. हा रस एक पळ, भीम-
सेनी कापूर चार पळें, जायफळ, समुद्रशोष, व लवंग (एकेक पळ)
आणि कस्तुरी एक शाण या सर्वांचे एकजीव मिश्रण करावे. अशा
प्रकारचा हा चंद्रोदय रस सांगितला आहे. हा एक उडदाइतका
विड्याच्या पानांतून भक्षण करावा. याचे सेवनाने मदोन्मत व तरुण
अशा शंभर स्त्रियांचा गर्व क्षणांत नाहीसा करण्याची ताकद येते
म्हणजे शंभर स्त्रियांचीही कामेच्छा पूर्ण करतां येते.

रक्तपित्तांतक रस

गंधं सूतं माक्षिकं लोहचूर्णं सर्वं घृष्टं त्रैफलेनोदकेन ॥ लोहे पात्रे
गोपयसा च कृत्वा रात्रौ दद्याद्रक्तपित्तप्रशान्त्यै ॥ ८ ॥

गंधक, पारा, माक्षिक, व लोहाचे बारीक चूर्ण यांचे त्रिफळेच्या
काढ्यांत मर्दन करून झाल्यावर रात्री गाईच्या दुधांतून रक्तपित्ताचे
शमन होण्याकरितां योग्य मात्रेचे सेवन करावे.

नागेश्वर रस

पलद्वयं सूतं नागं हिंगुलं च पलद्वयम् ॥ शिला कर्षमिता प्राह्या
सर्वतुल्यं हि गन्धकम् ॥ ९ ॥ निवृत्तीरेण संमिश्र्य ततो गजपुटे पचेत् ॥
तदा नागेश्वरोयं स्यान्नगराजसुतोपमे ॥ १० ॥ निशांते नागराजं
यो सेवयेत्तल्लने पुमान् ॥ सोयं नारीशतं भूक्त्वा तथाप्यंबुजलो-
चने ॥ ११ ॥ तृप्तिं न याति कामस्य नित्यवृद्धिमवाप्नुयात् ॥ १२ ॥

नागभस्म दोन पळें, मनशीळ एक कर्ष, व यांच्या बरोबरीने
गंधक यांचे लिंबूच्या रसांत मर्दन करून गजपुट घावे म्हणजे हा
नागेश्वर रस सिद्ध होतो. याचा रंग नगराजाचा पुत्र जो नाग (हत्ती)
त्याप्रमाणे असतो. या नागराज रसाचे रात्री पुरुषाने सेवन केल्यास

कमलाप्रमाणे ज्यांचे डोळे सुंदर असून ज्या तरुण आहेत अशा शंभर
त्रिपांचा उपभोग घेतला तरी कामेच्छा पूर्ण होत नाही; ती उत्तरोत्तर
वाढत जाते.

स्वयमग्नि रस

शुद्धं सूतं द्विधा गंधं कुर्यात्खल्वेन कज्जलीम् ॥ तयोः समं ती
ह्णचूर्णं मर्दयेत्कन्यकाद्रवैः ॥ १३ ॥ द्वियामभातपे गोलं ताम्रपात्रे
निधापयेत् । आच्छाद्यैरण्डपत्रेण स्यादुष्णं यामयुग्मतः ॥ १४ ॥
धान्यराशौ न्यसेत्पश्चादघ्नरात्रात्समुद्धरेत् ॥ संचूर्ण्य गालयेद्ब्रह्मे
सत्यं वारितरं भवेत् ॥ १५ ॥ त्रिकटुत्रिफलैलाभिर्जाजीफललवंगकैः ॥
नवभागोन्मिर्तैरेभिः समैरेष रसो भवेत् ॥ १६ ॥ निष्कद्वयमितं
नित्यं मधुना सह भक्षयेत् ॥ स्वयमग्निरसो नास्ना कासश्वास-
क्षयापहः ॥ १७ ॥

शुद्ध पारा एक भाग व गंधक दोन भाग यांची कज्जली करून
त्यांत त्या दोहोंइतकें पोलादाचें चूर्ण मिळवावें व सर्वांचा कोरफडाच्या
रसांत खल करावा. दोन प्रहर मर्दन झाल्यावर त्याचा गोळा करून
सभोवती एरंडाचीं पाने गुंडाळावीं व तो ताम्रपात्रांत ठेवून तसाच दोन
प्रहर उन्हांत राहूं द्यावा. नंतर आठ दिवस धान्याचे राशींत पुरून
ठेवावा. आठ दिवसांनंतर राशींतून काढून बारीक वस्त्रगाळ चूर्ण करून
पाण्यावर टाकावें म्हणजे पाण्याच्या पृष्ठभागावर तें तरंगेल. मग
त्रिफळा, इलायची, जायफळ व लवंग हीं औषधे नऊ भाग यांचें
बारीक चूर्ण करून वरील चूर्णाशीं एकजीव करावें, म्हणजे हा रस
तयार होतो. दोन निष्कप्रमाण हा रस मधांतून सेवन करावा. हा
स्वयमग्नि नांवाचा रस खोकला, दमा व क्षय यांचा नाशक आहे.

विलासिनीवल्लभ रस

समानभागे बलिशूलिबज्जे तयोः समानं कनकस्य बीजम् ॥
धचूरतेलेन विमर्द्य सम्यग् विलासिनीवल्लभनामधेयः ॥ १८ ॥

गंधक व पारा समभाग आणि त्यांच्या बरोवरीने काटेधोतऱ्याचें
बीं या सर्वांचें धोतऱ्याचे तेलांत मर्दन करावें. हा विलासिनीवल्लभ
नांवाचा रस होय.

अमृत रस

कर्षद्वयं गन्धकस्य तद्वयं पारदस्य च ॥ त्रिकटु त्रिफला मुस्ता
विडंगं चित्रकं तथा ॥ १९ ॥ एषां संचूर्णितानां च प्रत्येकं तु पलं
भवेत् ॥ बिडालपदमात्रं तु लिह्यात्तन्मधुसर्पिणा ॥ २० ॥ शीतोदकं

चानुपिबेत्क्रमाद्भव्यं पयस्तथा ॥ अम्लपित्तमग्निमांघं परिणामरजं
तथा ॥ २१ ॥ कामलां पाण्डुरोगं च हन्यादमृतको रसः ॥ २२ ॥

दोन कर्ष गंधक, एक कर्ष पारा, त्रिकुट, त्रिफला, नागरमोथा, वाव-
डिंग व चित्रक हीं एक एक पळ घेऊन सर्वांचें बारीक चूर्ण मध व
तूप यांतून सेवन करावें व वर गाईचें दूध अगर थंड पाणी प्यावें,
म्हणजे हा अमृतरस अम्लपित्त, अग्निमांघ, परिणामशूल, कामला व
पांडुरोग यांचा नाश करतो.

चंद्रशेखर रस

शुद्धसूतं समं गन्धं मरिचं टंकणं तथा ॥ चतुस्तुल्या शिला-
योज्यां मत्स्यापित्तेन भावयेत् ॥ २३ ॥ त्रिदिनं भावयेत्तेन रसोऽयं
चंद्रशेखरः ॥ द्विगुंजमार्द्रकद्रावैर्देयं शीतोदकं पुनः ॥ २४ ॥ तक्रौ-
दनं च चूंताकं पथ्यं तत्र निवेदयेत् ॥ त्रिदिनाच्छूलेभ्यपित्तोत्थम-
स्युष्णं नाशयज्ज्वरम् ॥ २५ ॥

शुद्धपारा, गंधक, मिरपूड, टाकणखार सर्व समभाग व सर्वांच्या बरो-
वरीने मनशीळ या सर्वांचें बारीक चूर्ण करून त्यास माश्याच्या पित्ताच्या
भावना घाल्यात. तीन दिवस भावना दिल्यावर हा चंद्रशेखर नांवाचा
रस सिद्ध होतो. हा रस दोन गुंजाभार आल्याच्या रसांतून देऊन
पिण्यास थंड पाणी द्यावें. ताकभात व देंठाचें फळ पथ्यास द्यावें म्हणजे
तीन दिवसांत अतिकडक असा कफपित्तज्वर नाश पावतो.

वंगेश्वर रस

भागचतुष्कं वंगं मृतं हि शंखं रसं विभागैकम् ॥ पृथग् द्विकं
हरितालं कांजिकपिष्टं शरावसंपुटके ॥ २६ ॥ पुटेद्गजाख्ये यंत्रे वंगे-
श्वरनामतः प्रसिद्धरसः ॥ वंगेश्वरोऽयमबले बलदो नृणां हि रसि-
कानाम् ॥ २७ ॥

चार भाग कथील, एक भाग शंखभस्म, एक भाग पारदभस्म, व
दोन भाग हरताळ या सर्वांचें कांजीत मर्दन करून शरावसंपुटांत
घालावें व एक गजपुट द्यावें. हा वंगेश्वर नांवाचा प्रसिद्ध रस होय. हा
वंगेश्वर रस निर्बल व रसिक पुरुषांना बल देणारा आहे.

अमृताणव रस

रसभस्म त्रयो भागा भागैकं हेमभस्मकम् ॥ सर्वांशममृतासत्त्वं
सितामध्वाज्यमिश्रितम् ॥ २८ ॥ दिनैकं मर्दयेत्खल्वे मापैकं भक्षये-
सदा ॥ कृशानां कुरुते पुष्टिं रसोऽयममृताणवः ॥ २९ ॥ अश्वगंध-
पलार्धं च गर्वा क्षीरं पिबेदनु ॥ ३० ॥

पारदभस्म तीन भाग, सुवर्णभस्म एक भाग, व दोहोंच्या बरोबरीने गुळवेळीचे सत्व या तिहींचे एक दिवस एकत्र मर्दन करून मध, तूप व खडीसाखर यांतून तें मिश्रण उडदाइतके भक्षण करावे. हा अमृता-र्णव रस कृश मनुष्यांस पुष्ट करणारा आहे. याचे सेवन केल्यावर आस्कंद गाईच्या दुधांतून सेवन करावे.

राजमृगांक रस

भस्म सूतं त्रयो भागा भगैकं हेमभस्मकम् ॥ मृतताम्रस्य भागै-
कं शिलागंधकतालकम् ॥३१॥ प्रतिभागद्वयं शुद्धमेकीकृत्य विचूर्-
णयेत् ॥ वराटान्पूरयेत्तेन छागीक्षीरेण टंकणम् ॥ ३२ ॥ पिष्ट्वा तेन
मुखं रुद्ध्वा मृद्गाण्डे तान्निरोधयेत् ॥ शुष्कं गजपुटे पक्त्वा चूर्ण-
येत्स्वांगशीतलम् ॥ ३३ ॥ रसो राजमृगांकोऽयं पञ्चभुजः क्षया-
पहः ॥ दशापिप्पलिका क्षौद्रैरेकोनत्रिंशदूपणैः ॥ ३४ ॥

पारदभस्म तीन भाग, सुवर्णभस्म एक भाग, ताम्रभस्म एक भाग व मनशीळ, गंधक व हरताळ हीं शुद्ध द्रव्ये प्रत्येकीं दोन भाग या सर्वांचे एकत्र बारीक चूर्ण करून तें कवड्यांत भरावे व बकरीच्या दुधांत टाकणखार खलून त्याने त्या कवड्यांचे मुख बंद करावे. नंतर त्या कवड्या शरावसंपुटांत भरून, संपुटास मातकापड करून तें शुष्क झाल्यावर एक गजपुट घावे; म्हणजे हा राजमृगांक रस होतो. हा रस पांच गुंजाभार दहा पिंपळ्या, एकुणचाळीस मिरे व मध यांतून सेवन करावा म्हणजे क्षयाचा नाश करतो.

चंद्रकला रस

प्रत्येकं कर्षमाणं स्यात्सूतं ताम्रं तथाभ्रकम् ॥ द्विभुजं गंधकं
चैव कृत्वा कज्जलिकां शुभाम् ॥ ३५ ॥ मुस्तादाडिमदूर्वाथैः केत-
कीस्तनवारिजैः ॥ सहदेव्या कुमायाश्च पर्पटस्य च वारिणा ॥३६॥
रामशीतलिकातोयैः शतावर्या रसेन च ॥ भावयित्वा प्रयत्नेन
दिवसे दिवसे पृथक् ॥ ३७ ॥ तिक्तागुडार्चिकासत्त्वं पर्पटोशीरमाध-
वी ॥ श्रीगंधसारिवा चैषां समानं सूक्ष्मचूर्णितम् ॥ ३८ ॥ द्राक्षा-
फलकपायेण सप्तधा परिभावयेत् ॥ ततः पोताश्रयं कृत्वा वट्यः
कार्याश्रणोपमाः ॥ ३९ ॥ वातं पित्तं भ्रमं दाहं बाह्यांतःसंज्ञितं
हरेत् ॥ महातापज्वरं चैव ह्यर्धाधो रक्तपित्तकम् ॥ ४० ॥ सूत्र-
कृच्छ्रं संप्रहर्णां प्रमेहं रुद्धं हरेत् ॥ बहुप्रवाहं हन्त्येव यत्स्रवद्र-
क्तमर्शसाम् ॥ ४१ ॥

पारद, ताम्र, अभ्रक प्रत्येक एक एक कर्ष व गंधक दोन कर्ष यांची

खलून उत्तम कज्जली करावी; नंतर नागरमोथे, दाळिंब, दुर्वा, केतकी, कमल, सहदेवी, कोरफड, पित्तपापडा, रामशीतलिका, शतावरी यांचा रस व स्त्रीचे दूध यांच्या क्रमानेच पृथक् एक एक दिवस भावना घाव्यात; तदनंतर कुटकी, गुळवेळसत्व, पित्तपापडा, वाळा, माधवी (कस्तुरमोगरा, खस) चंदन व उपलसरी सर्व समभाग घेऊन त्यांचे बारीक वस्त्रगाळ चूर्ण करावे व वरील कज्जलीत मिश्र करून त्या मिश्रणास द्राक्षारसाच्या सात भावना घाव्यात व त्याच्या हरभण्याएवढ्या गोळ्या तयार कराव्यात. हा रस वात, पित्त, भ्रम अंतर्वाह्य दाह, अति कडक ताप, उर्ध्वगामी व अधोगामी रक्तपित्त, मूत्रकृच्छ्र, संप्रहर्णां, प्रमेह व ज्यांतून अत्यंत रक्त स्रवते आहे, असे सर्व प्रकारचे अर्श या रोगांचा नाश करतो.

सूतशेखर रस

सूतकं टंकणं मृष्टं शुद्धगन्धं समं समम् । द्विभुजं सूतकाद्यैः
जैपालं तुषवर्जितम् ॥ ४२ ॥ सैधवं मरिचं चिंचा त्वक्क्षारं शर्करा-
रापि च । प्रत्येकं सूततुल्यं स्याज्जम्बीरैर्मर्दयेद्दिनम् ॥ ४३ ॥ सूत-
शेखरनामाऽयं रसो गुञ्जाद्रयोन्मितः । भक्षितस्तप्ततोयेन वातश्लेष्म-
ज्वरापहः ॥ ४४ ॥

पारा, टांकणखार, शुद्ध गंधक सर्व समभाग, पाण्याचे दुष्पट जीभ काढलेले (शुद्ध) जेपाळ व सेंधेलोण, मिरे, चिंचेच्या टरफलांचा क्षार, व साखर हे प्रत्येक द्रव्य पारदाइतके घेऊन त्या सर्वांचे ईडलिंबूच्या रसांत एक दिवस मर्दन करावे. हा सूतशेखर नांवाचा रस दोन गुंजा-प्रमाण ऊन पाण्याशीं सेवन केला असतां वातकफज्वराचा नाश करतो.

वासुकिभूषण रस

सूतेन वंगं तु समं नियोज्य तत्तुल्यखण्डेन च गन्धकेन । विमर्द-
येदकरसेन योज्यं विलिप्य मूर्षां च पुटं ददीत ॥ ४५ ॥ देयो रस-
स्तेन विभावयेच्च रसो भवेद्वासुकिभूषणाख्यः । स स्त्रीहगुल्मस्य च
नाशनाय विनिमित्तो भेषजरूपवज्रः ॥ ४६ ॥

पारा व वंग समभाग आणि दोहोंच्या बरोबरीने गंधक यांचे रूई-

१ स्त्रीदुग्धाची भावना केतकी—भावनेनंतर घावी. संस्कृत क्रम असा आहे; पण भाषांतराच्या सोयीकरतां तें सर्वानंतर लिहिले आहे.

च्या चिकांत मर्दन करून मुशीत ठेवावे व मूस बंद करून पुट घावे. नंतर रुईच्याच चिकाच्या भावना घाव्यात. हा वासुकीभूषण नांवाचा रस ग्रीहा, गुल्म यांच्या नाशकरिता निर्माण झालेले जणू काय औषधरूप वज्रच होय.

विजयेश्वर रस

शुद्धताळं मृतं सूतं तुल्यं ताभ्यां चतुर्गुणा । भर्जिता विजया योज्या सर्वतुल्यं गुडं क्षिपेत् ॥ ४७ ॥ श्वेतकुष्ठहरं निष्कं रसोऽयं विजयेश्वरः । दावींखदिरनिंबानां क्वाथं तदनुपाययेत् ॥ ४८ ॥

शुद्ध हरताळ व पारदभस्म समभाग व दोहोंच्या चौपट भाजलेली भांग यांचे एकीकरण करून त्यांत त्या तिहींचे बरोवरीने गुळ मिळवावा. हा विजयेश्वर रस एक निष्कप्रमाण सेवन केला असतां श्वेत कुष्ठाचा नाश करतो. यावर दारुहळद, खैर व लिंब यांचा काढा अनुपान म्हणून प्राशन करावा.

गदमुरारि रस

रसबलिफणिलोहव्योमताम्राणि तुल्यान्यथ रसदलभागो नाग एतत्प्रवृष्टम् । भवति गदमुरारिश्चास्य मुंजाऽर्द्धवारा क्षपयति दिवसेन प्रौढमामज्वराख्यम् ॥ ४९ ॥

पारा, गंधक, नाग, लोह, अभ्रक व ताम्र सर्व समभाग यांचे नागवेलीच्या रसांत मर्दन करावे म्हणजे हा गदमुरारि नांवाचा रस होतो. हा अर्ध गुंजभार ऊन पाण्यांतून सेवन केल्यास एकाच दिवसांत अतिशय वाढलेल्या आमज्वरास जिकतो.

प्राणनाथ रस

अयोरजो विंशतिनिष्कभानं विभावितं भृंगरसाढकेन । धत्तूर-भाङ्गीत्रिफलरसार्धं तुल्यांशताप्यं विपचेत्पुटेषु ॥ ५० ॥ रसं च निष्कं समभागतुल्यं गन्धोपलौ द्वौ चतुरो वराटान् । पक्त्वा पुटाद्यौ समलोहचूर्णान्पचेत्तथा पूर्वसेन मिश्रान् ॥ ५१ ॥ धूर्णेऽस्मिन्मरिचं सप्त तुत्थटंकणयोर्दश । संसृजेत्तत्पृथङ्निष्कान्प्राणनाथाभिधौ रसः ॥ ५२ ॥ अर्धपादो रसो भक्ष्यः केवलाद्राजयक्ष्मणि । शोषे क्षयाशौग्रहणीज्वरगुल्माद्युपद्रुतैः ॥ ५३ ॥

वीस निष्क लोहचूर्णास माक्याचा रस एक आढक, धोतरा, भारंगी, त्रिफळा यांचे रस अर्धा अर्धा आढक, यांच्या निरनिराळ्या भावना घाव्यात व तितकीच सोनामुखी (स्वर्णमाक्षिक) त्यांत मिळवून पुटे घावीत. पारा एक निष्क, तितकाच मोरचूत, गंधक दोन निष्क व

कवड्या चार निष्क यांचे त्यांत समभाग लोहचूर्ण मिळवून अग्निपुटे देऊन पचन झाल्यावर पूर्वकृत रसाशीं एकीकृत करावे; नंतर त्या चूर्णांत मिरे सात टांक व मोरचूत, टांकणखार मिळून दहा टांक यांचे चूर्ण मिळवावे म्हणजे हा प्राणनाथ नांवाचा रस सिद्ध होतो; अष्टमांश (टांकभार) रसाचे राजयक्ष्मा, शोष, क्षय अर्श, ग्रहणी, ज्वर व गुल्म यांच्या नाशकरितां सेवन करावे.

मेहबद्ध रस

भस्मसूतं मृतं कांतं मुण्डभस्म शिलाजतु । ताप्यं शुद्धं शिला व्योषं त्रिफलांकोलबीजकम् ॥ ५४ ॥ कपित्थरजनीचूर्णं समं संभाव्य भृङ्गिणा । त्रिंशद्द्वारं विशोष्याऽथ मधुयुक्तं लिहेत्सदा । निष्कमात्रं हरेन्मेहान्मेहबद्धो रसेश्वरः ॥ ५५ ॥

पारदभस्म, कांतभस्म, मुंडभस्म, शिलाजीत, माक्षीक, मनशीळ, त्रिकटु, त्रिफळा, अंकोलबीज, कवठ व हळदीचे चूर्ण या सर्वांचे एकजीव चूर्ण करून त्याला माक्याच्या रसाच्या तीस भावना देऊन सुकवावे. हा मेहबद्ध रस एक निष्कप्रमाण मधांतून सेवन करावा म्हणजे सर्व प्रकारच्या मेहांचा नाश करतो.

विद्याधर रस

गंधकं तालकं ताप्यं मृतताम्रं मनःशिला । शुद्धं सूतं च तुल्यांशं मर्दयेद्भावयेद्दिनेम् ॥ ५६ ॥ पिप्पल्यास्तु कषायेण भावयेत्सुग्भवेन च । निष्कार्थं भक्षयेत्शौद्रैर्गुल्मं ग्रीहं विनाशयेत् । रसो विद्याधरो नाम गोमूत्रं च पिबेदनु ॥ ५७ ॥

गंधक, हरताळ, माक्षीक, ताम्रभस्म, मनशीळ, शुद्ध पारा, सर्व समभाग घेऊन पिंपळीच्या काढ्यांत त्यांचे मर्दन करावे व त्रिधारीच्या चिकाच्या भावना घाव्यात हा विद्याधर नांवाचा रस अर्धा निष्कप्रमाण ग्रीहा व गुल्म यांच्या नाशनार्थ मधांतून सेवन करून वर गोमूत्र प्राशन करावे.

गुल्मनाशन रस

गंधकं रसतुल्यं च द्वौ भागौ सैधवस्य च । त्रिभागं टंकणं प्रोक्तं चतुर्भागं च तुत्थकम् ॥ ५८ ॥ पंचभागं वराटं स्यात्पटुभागं शंखकं तथा । बहूनिमूलकषायेण चिरवित्वरसेन च ॥ ५९ ॥ आर्द्रकस्य रसेनापि प्रत्येकेन पुटत्रयम् । तत्संभं मरिचं चूर्णं शाणार्धं भक्षयेन्नरः । पञ्च गुल्मं क्षयं श्वासं मन्दाग्निं चाशु नाशयेत् ॥ ६० ॥

गंधक एक भाग, पारद एक भाग, सेंधेलोण दोन भाग, टांकणखार तीन भाग, मोरचूद चार भाग, कवडीभस्म पांच भाग, शंखभस्म सहा भाग, या सर्वांच्या एकीकरणास चित्रकाचा काढा, करंजाचा रस व आल्याचा रस यांचीं पृथक् पृथक् तीन तीन पुटे देऊन त्याच्या बरोबरीने त्यांत मिऱ्यांचें चूर्ण मिळवावें. हा रस अर्धशाणप्रमाण सेवन करावा, म्हणजे पांच प्रकारचे गुल्म, क्षय, अग्निमांद्य, श्वास यांचा नाश करतो.

त्रिविक्रम रस

मृतं ताम्रमजाक्षरैः पाच्यं तुल्यैर्गतद्रवम् । तत्ताम्रं शुद्धसूतं च गन्धकं च समं समम् ॥ ६१ ॥ निर्गुण्डीस्वरसैर्मथं दिनं तद्रोलकीकृतम् । यामैकं वालुकायन्त्रे पाच्यं योज्यं द्विभुञ्जकम् ॥ ६२ ॥ बीजपूरस्य मूलं तु सजलं चानुपाययेत् । रसस्त्रिविक्रमो नाम्ना मासैकेनाश्मरीप्रणुत् ॥ ६३ ॥

बकरीच्या दुधांत ताम्रभस्माचें पचन करून शुष्क झाल्यावर पारा व गंधक प्रत्येक द्रव्य ताम्राइतकेंच त्यांत मिळवून सर्वांचें निर्गुण्डीच्या स्वरसांत एक दिवस मर्दन करावें; व गोळा करून त्याचें वालुकायंत्रांत एक प्रहर पचन करावें; व शीत झाल्यावर काढून घेऊन दोन गुंजप्रमाण रसाची योजना करावी. यावर महालुंग-मूळाचा रस प्यावा. हा त्रिविक्रम नांवाचा रस एक महिन्यांत सूतखड्याचा नाश करतो.

मार्तण्डभैरव रस

शुद्धं सूतं समं गंधं गन्धात्पादांशटंकणम् । ताम्रपात्रे क्षिपेत्पिष्टं जयंत्यालोडयेद्द्रवैः ॥ ६४ ॥ शिशुमूलरसेनऽथ भावयेच्च खरातपे । कटुत्रयस्य वासाया वह्निरुद्रजटाद्रवैः ॥ ६५ ॥ तिलपर्ण्या तथा जातीपिप्पलीपत्रमूलकैः । द्रवैरेव तु सप्ताहं शोष्यं शोष्यं विभावयेत् ॥ ६६ ॥ ताम्रपात्रात्समुद्भूत्य कृत्वा गोलं विशोपयेत् । वद्भ्वा वस्त्रमृदा चाथ भूधरे स्वेदयेत्पुटे ॥ ६७ ॥ द्वियामांते समुद्भूत्य चूर्णयेदौषधैः सह । विषकपूरजात्येला रसस्य दशमांशतः ॥ ६८ ॥ भावयेद्विजयाद्रवैर्दिनमेकं च भक्षयेत् । चतुर्गुंजसकपूरमधुना सन्निपातजित् ॥ ६९ ॥ मार्तण्डभैरवो नाम रसोऽसाध्यं च साधयेत् । दशमूलं पिबेच्चानु पथ्यं स्यान्मुद्गशूषकम् ॥ ७० ॥

शुद्ध पारा व गंधक समभाग; गंधकाच्या चतुर्थांश टांकणखार हीं द्रव्ये ताम्रपात्रांत घालून थोर ऐरणीच्या रसांत त्यांचें मर्दन करावें,

त्याचप्रमाणें शैवग्याच्या मुळाच्या रसाच्या कडक उन्हांत भावना घाव्यात. पुन्हां त्रिकटु, अडुळसा, चित्रक, रुद्रजटा, तिलपर्णी, जाई, पिंपळी व पंचमूळ या प्रत्येकाच्या सात सात दिवस भावना देऊन शुष्क करावें. नंतर ताम्रपात्रांतून काढून घेऊन त्याचा गोळा करावा व वस्त्रानें गुंडाळून त्यावरून मार्तीनें लिपून शुष्क झाल्यावर भूधरपुट देऊन पचन करावें. दोन प्रहरानंतर काढून घेऊन त्यांत शुद्ध बचनाग, कापूर, जायफळ, वेलदोडे, हीं द्रव्ये पाऱ्याच्या दशांश मिळवून सर्वांचें चूर्ण करावें व त्यास एक दिवस भांगेच्या रसाच्या भावना घाव्यात. हा रस चार गुंजाभार कापूर व मध यांतून सेवन केल्यास तो सन्निपातास जिकतो. हा मार्तण्डभैरव रस असाध्य गोष्टी साध्य करतो. यावर दशमूलांचा काढा घेऊन पथ्यास मुगाचें वरण असावें.

सोमपाणि रस

सूतनिष्कं गंधनिष्कं मर्दयेच्चित्रकद्रवैः ॥ माषैकं मृततीक्ष्णं स्यान्मृतशुल्बं च माक्षिकम् ॥ ७१ ॥ माषैकैकं च संमिश्र्य पूर्वसूतेऽथ मर्दयेत् ॥ धत्तूरत्रिफलाकन्यावृद्धदावादिद्रवैः ॥ ७२ ॥ कौशाम्भकस्थ मण्डूक्या निर्गुण्ड्या भृंगचित्रकैः ॥ वयस्थापिचुवातारशकाशनद्रवैरपि ॥ ७३ ॥ प्रतिद्रावं पलैकैकं दत्त्वा खट्वे चिर्दयेत् ॥ रसांशं त्र्यूषणं क्षिप्त्वा चणमात्रा वटी वृता ॥ ७४ ॥ संमिश्र्य सन्निपातार्ते दापयेज्जीरकद्रवैः ॥ कषायं पंचमूलानामनुपानं प्रशस्यते ॥ ७५ ॥ दध्यन्नं दापयेत्पथ्यं तृषातं शीतलं जलम् ॥ सन्निपातं निहंत्याशु सोमपाणी रसेश्वरः ॥ ७६ ॥

पारा एक निष्क व गंधक एक निष्क यांचें चित्रकाच्या रसांत मर्दन करावें; नंतर त्यांत तीक्ष्ण भस्म एक मासा, ताम्रभस्म एक मासा व मध एक मासा मिळवून पुन्हां सर्वांचें रूप मर्दन करावें. तदनंतर धोतरा, त्रिफळा, कोरफड, वरधारा, कौशाम्भ, मंडुकी, निर्गुडी, माका, चित्रक, हिरडा, निंब, एरंड, कुडा या प्रत्येक औषधीचा एक एक पळ रस घालून रूप मर्दन करावें व पाऱ्याच्या पांचव्या भागाइतकें त्र्यूषण चूर्ण त्यांत मिळवून चण्याएवढ्या गोळ्या कराव्यात. हा रस जिऱ्याच्या काढ्यांतून सन्निपातानें व्याकुळ झालेल्यास देऊन वर पंचमूळांचा काढा पिण्यास द्यावा. खावयास दहीभात व तहान लागल्यास थंड पाणी द्यावें. हा सोमपाणी रस सन्निपाताचा शीघ्र नाश करतो.

कुलवधू रस.

शुद्धसूतं मृतं नागं मृतं ताम्रं मनःशिला ॥ तुत्थकं तुल्यतुल्यांशं
दिनमेकं विमर्दयेत् ॥ ७७ ॥ रसैश्चोत्तमवारुण्याश्चणमात्रा वटी
कृता ॥ सन्निपातं निहन्त्याशु नस्यमात्रेण दारुणम् ॥ एष कुलव-
धूर्नाम जलैर्घृष्ट्वा प्रदापयेत् ॥ ७८ ॥

शुद्ध पारा, नागभस्म, ताम्रभस्म, मनशाळ, मोरचूत सर्व समभाग
घेऊन एक दिवस इंद्रायणीच्या रसांत खूप मर्दन करून चण्याएवढ्या
गोळ्या कराव्या. यांचे नस्य दिले असतां दारुणसन्निपाताचा नाश होतो.
हा कुलवधू नांवाचा रस पाण्यांत उगाळून नस्य करण्यास द्यावा.

चतुर्मुख रस

रसगन्धकलोहाभ्रसमं सूतांघ्रिहेम च ॥ सर्वं खल्वतले क्षिप्त्वा
कन्यास्वरसमर्दितम् ॥ ७९ ॥ परंडपत्रैरावेष्ट्य धान्यराशौ दिन-
त्रयम् ॥ संस्थाप्य च तदुद्धृत्य सर्वरोगेषु योजयेत् ॥ ८० ॥ एत-
द्रसायनवरं त्रिफलामधुयोजितम् ॥ तद्यथाश्विलं खादेद्वलीपलित-
नाशनम् ॥ ८१ ॥ क्षयमेकादशविधं पाण्डुरोगं प्रमेहकम् ॥ श्वासं
शूलं च मन्दाग्निं हिक्कामेवाभ्लपित्तकम् ॥ ८२ ॥ व्रणान्सर्वानाढ्यवा-
तान्विसर्पान्विद्रधिं तथा ॥ अपस्मारं सहान्मादं सर्वोशांसि त्वगा-
मयान् ॥ ८३ ॥ क्रमेण शीलितं हंति वृक्षमिद्राशनैर्यथा ॥ पौष्टिकं
धन्यमायुष्यं स्त्रीणां प्रसवकारकम् ॥ ८४ ॥ चतुर्मुखेन देवेन कृष्णा-
त्रेयेण भाषितम् ॥ ततश्चतुर्मुखो नाम्ना रसोऽयं सर्ववातहा ॥ ८५ ॥

पारा, गंधक, लोह, अभ्रक व पाण्याच्या चतुर्थांश सुवर्णवर्ख या
सर्वांचे खलांत घालून कोरफडाच्या रसांत मर्दन करावे. नंतर एरंडाच्या
पानांत गुंडाळून धान्याच्या राशींत तीन दिवस पुरून ठेवावे. मग
काढून घेऊन सर्व रोगांवर याची योजना करावी. हे श्रेष्ठ रसायन त्रिफ-
ळाचूर्ण व मध यांसह अग्नीच्या बलाबलाचा विचार करून भक्षण
करावे, म्हणजे वलीपलिताचा नाश होतो, व एकादशरूप क्षय, पांडुरोग,
प्रमेह व तदनुषंगिक रोग, श्वास, शूल, अग्निमांस, उचकी, आम्लपित्त,
सर्व प्रकारचे व्रण, आढ्यवात, विसर्प, विद्रधि, अपस्मार, उन्माद, सर्व
प्रकारची मूळव्याध व त्वचेचे रोग, यांचा इंद्रवज्र [वीज] ज्याप्रमाणे
वृक्षांचा नाश करते त्याप्रमाणे याच्या सेवनाने नाश होतो. हे पौष्टिक,
धन्य, आयुर्दायक व [वांछ] स्त्रियांना संततिदायक आहे. हा रस चतु-
र्मुख कृष्णात्रेय यांनी सांगितला आहे. म्हणून याचे नांव चतुर्मुख असे
असून हा सर्व वातरोगांचा नाशक आहे.

पांड्वरिरस

रसगन्धाभ्रलोहैक्यः पांड्वरिः पुटितस्त्रिधा ॥

कुमार्याक्तश्चतुर्वल्लः पाण्डुकामलपूर्वसुत् ॥ ८६ ॥

पारा, गंधक, अभ्रक व लोह यांचे एकीकरण करून त्यास कोरफ-
डीच्या रसाची तीन पुटे घावीत. म्हणजे हा पांड्वरि रस होतो. हा चार
वालप्रमाण दिला असतां कामलायुक्त पांडुरोगाचा नाश करतो.

पाशुपतरस

कर्षसूतं द्विधा गंधं त्रिभागं भस्म तीक्ष्णकम् ॥ त्रिभिः समं विषं
योज्यं चित्रकद्रवभाषितम् ॥ ८७ ॥ द्विधा त्रिकटुकं योज्यं लवं-
गौला च तत्समम् ॥ जातीफलं जातिपत्रं चार्धभागमितं समम्
॥ ८८ ॥ तथार्धं पञ्चलवणं स्नुह्यकौ वापि तितिणी ॥ अपामार्गश्व-
त्थमेषां लवणं च पलार्धकम् ॥ ८९ ॥ टंकणं यात्रकक्षारं स्वर्जिका
हिंशु जीरकम् ॥ हरीतकी सूततुल्या मर्दयेदम्लयोगतः ॥ ९० ॥
धूर्तवीजस्य भस्मापि सर्वैः सप्तमभागतः ॥ रसः पाशुपतो नाम
प्रोक्तः प्रत्ययकारकः ॥ ९१ ॥ गुञ्जामात्रा वटी कार्या सर्वाजीर्ण-
विनाशिनी ॥ मोचरसेनातिसारं ग्रहणीं तक्रसंधैः ॥ ९२ ॥ शूलं
नागरकं शस्तं हिंशुसौवर्चलान्वितम् ॥ अर्शःसु तक्रेण हिता पि-
प्पल्या राजयक्ष्मणि ॥ ९३ ॥ वातरोगं निहंत्याशु शुण्ठीसौवर्चला-
न्विता ॥ मुद्गवीशर्करायोगात्पित्तरोगविनाशिनी ॥ ९४ ॥ पिप्पली-
क्षौद्रयोगेन श्लेष्मरोगं निरुन्तति ॥

पारा एक कर्ष, गंधक दोन कर्ष, तीक्ष्ण भस्म तीन कर्ष, व तीही-
च्या बरोबरीने बचनाग या सर्वांचे मिश्रण करून त्यास चित्रकाच्या
भावना द्याव्यात. नंतर दुप्पट त्रिकटुचूर्ण व तितकेच लवंग व इला-
यची यांचे चूर्ण व जायफळ आणि जायपत्री यांचे समभाग चूर्ण त्यांत
मिळवावे. तदनंतर पंचलवणे अर्धा कर्ष, त्रिधारी, रुई, चिंच, आघाडा,
व पिंपळ यांचे क्षार अर्धा अर्धा पळ; व टांकणखार, जवखार, सजी-
खार, हिंग, जिरे, व हिरडाचूर्ण हीं सर्व द्रव्ये पाण्यांत समभाग मिळवून
सर्वांचे अम्लरसांत मर्दन करावे. मग त्यांत धोतण्याच्या वियांची राख
सर्वांच्या सप्तमांश मिळवावी. अशा प्रकारे हा अनुभवसिद्ध पाशुपत
नांवाचा रस सांगितला आहे. याच्या एक गुंज प्रमाणाच्या गोळ्या करा-
व्या. ही सर्व अजीर्णाचा नाश करणारी आहे. अतिसारावर सांवरीच्या
काढ्यांतून, संग्रहणीवर ताक व सेंधेलोण यांतून; शूलावर सुंठ, हिंग व
पादेलोण यांचे चूर्णांसह, मूळव्याधीवर ताकांतून, क्षयावर पिंपळीसह;

वातरोगावर सुंठ, पादेलोण यांसह, पित्तविकारावर गुळवेल, साखर व कफरोगावर पिंपळीचूर्ण व मध यांतून या रसाची योजना करावी.

गुणमहोदाधि रस

सूतकं गन्धकं चैव विषं चापि वरांगकम् ॥ मृतताम्रं च वंगं च गगनं च समांशकम् ॥ ९५ ॥ पत्रं धिकटुकं मुस्तं विडंगं नागकेसरम् ॥ रेणुकामेलकां चैव पिप्पलीसूलमेव च ॥ ९६ ॥ एतानि द्विगुणानि स्युर्मर्दयित्वा प्रयत्नतः ॥ भावना चात्र दातव्या गजपिप्पलिकांबुना ॥ ९७ ॥ मात्रा चणकतुल्या तु वटिकेयं प्रकीर्तिता ॥ हंति कासं तथा श्वासं अर्शांसि च भगंदरम् ॥ ९८ ॥ हृच्छूलं पार्श्वशूलं कर्णरोगं कपालिकम् ॥ हरसंग्रहणीरोगं तथाष्टौ जठराणि च ॥ ९९ ॥ प्रमेहान्विशतिं चैव हृश्मरीं च चतुर्विधाम् ॥ त्रिषु लोकेषु विख्यातो नाम्ना गुणमहोदाधि ॥ १०० ॥ न चान्नपाने परिहार्यमास्ति न चातपे चाध्वानि मैथुने च ॥ यथेष्टचेष्टाभिरतः प्रयोगे नरो भवेत्कांचनराशिगौरः ॥ १०१ ॥

पारा, गंधक, वचनाग, दालचिनी, ताम्रभरम, वंग, अभ्रक, सर्व समभाग; तमालपत्र, त्रिकटु, नागरमोथा, वावर्डिंग, नागकेशर, रेणुका, इलायची, पिंपळमूळ हीं द्रव्ये दुप्पट घेऊन सर्वांचे एकत्र मर्दन करावे. नंतर गजपिपळीच्या काढ्याच्या भावना घ्याव्यात व त्याच्या चण्याएवढ्या गोळ्या कराव्यात. या कास, श्वास, अर्शरोग, भगंदर, हृदयशूल, पार्श्वशूल, कर्णरोग, मस्तकाचे रोग, संग्रहणी, आठ प्रकारचीं उदरे, वीस प्रकारचे प्रमेह, चार प्रकारचे मूतखडे यांचा नाश करतात. हा गुणमहोदाधि रस तिन्ही लोकांत प्रसिद्ध आहे. याला खाणें पिणें, उन्हांतून मार्ग चालणें, मैथुन करणें वगैरेचीं आडकाठी नाही. याचें सेवन करीत असतां आहार विहारादि यथेच्छ करावेत. या योगसेवनां नें मनुष्य कांचनराशीप्रमाणें उज्वल वर्ण होतो.

शूलांतक रस

शूषणं त्रिकलां मुस्तां त्रिवृता चित्रकं तथा ॥ एकैकशः समो भागस्तदर्थं रसगन्धयोः ॥ १०२ ॥ लोहाभ्रकविडंगानां भागस्तु द्विगुणो भवेत् ॥ एतत्सर्वं समादाय चूर्णयित्वा त्रिचक्षणः ॥ १०३ ॥ त्रिकलायाः कषायेण मुटिकाः कारयेद्विषक् ॥ तदेकां भक्षयेत्प्रातर्भक्तवारि पिवेदनु ॥ १०४ ॥ निहंति परिणामोत्थमम्लपित्तं वमि तथा ॥ अन्नद्रवभवं शूलं सन्निपातसमुद्भवम् ॥ १०५ ॥ सर्वशूलान्निहंत्येव वनं दावानलो यथा ॥ दहत्यद्वा न सन्देहः सद्यः

शूलांतको रसः ॥ १०६ ॥

शूषण, त्रिकळा, नागरमोथे, निशोत्तर, चित्रक सर्व एक एक भाग, पारद व गंधक अर्धा अर्धा भाग, लोह, अभ्रक, वावर्डिंग दोन दोन भाग या सर्वांचे वारीक चूर्ण करून त्रिकळेच्या काढ्यांत त्याच्या गोळ्या कराव्या. यांतोळ एक गोळी प्रातःकाळीं भक्षण करून वर एक चोटभर तांदळाचें धुवण प्यावे. म्हणजे परिणामशूल; अम्लपित्त, अन्नद्रवशूल व सन्निपातशूल यांचा नाश होतो. दावाग्नि ज्याप्रमाणें अरण्य जाळून टाकतो त्याप्रमाणें हा शूलांतक रस निःसंशय सर्व शूलांचें निवारण करतो.

तरुणानंद रस

कर्षद्वयं रसेंद्रस्य तावानेव हि गंधकः ॥ कज्जलीकृत्य यत्नेन शिलातलशुभे दृढे ॥ १०७ ॥ विल्वाम्बुशंभयः श्योनाकः काश्मरी पाटला वला ॥ मुस्तं पुनर्नवा धात्री बृहतीवृषपत्रकम् ॥ १०८ ॥ विदारी शतमूली च कर्षैरेषां पृथग्रसैः ॥ मर्दयित्वा पुनर्वासास्वरसैर्दर्शतोलकैः ॥ १०९ ॥ मर्दयेत्तत्र शुद्धाभ्रं रसस्य द्विगुणं क्षिपेत् ॥ रसस्यार्धं च कर्पूरं तत्रैव दापयेद्बुधः ॥ ११० ॥ जातीकोषफले मांसी तालीसैलालवंगकम् ॥ चूर्णं कृत्वा प्रयत्नेन भाषमानं क्षिपेत्पृथक् ॥ १११ ॥ विदारीस्वरसेनेव वटिकां कारयेद्विषक् ॥ राजयक्षमाणमत्युग्रं क्षयं चोग्रमुरःक्षतम् ॥ ११२ ॥ कासं पञ्चविधं श्वासं स्वराघातमरोचकम् ॥ कामलां पांडुरोगं च स्त्रीहानं सहली मकम् ॥ ११३ ॥ जीर्णज्वरं तृपां शुल्भं ग्रहणीमामसम्भवाम् ॥ अतीसारं च शोथं च कुष्ठानि च भगंदरम् ॥ ११४ ॥ नाशयेदेष विख्यातस्तरुणानंदसंज्ञितः ॥ रसायनवरो वृष्यश्चक्षुष्यः पुष्टिवर्धनः ॥ ११५ ॥ सहस्रं याति नारीणां भक्षणादस्य मानवः ॥ क्षीणता न च शुक्रस्य न च बुद्धिवलक्षयः ॥ ११६ ॥ द्विमासमुपयोगेन निहंति कामलान्गदान् ॥ शुक्रसंदीपनं कृत्वा ज्वरं हंति न संशयः ॥ ११७ ॥ नारिकेरसेनेव भक्ष्योऽयं च रसोत्तमः ॥ क्षीरानुपानाद्बुध्योऽयं न क्वचित्प्रतिहन्यते ॥ ११८ ॥

दोन कर्ष पारा व तितकाच गंधक यांची दगडाच्या खळांत खळून कज्जली करावी. व बेल, नरबेल, सोनापाठा, शिवण, पाडळ, चिकणा, नागरमोथा, घेटुळी, आवळी, डोरली, अडुळसा, पत्रक, भुईकोहळा, शतावरी, या प्रत्येक वनस्पतीच्या एक एक कर्ष रसांत त्या कज्जलीचें मर्दन करून पुन्हां अडुळशाच्या दहा तोळे रसांत मर्दन करून पाण्याचे

दुप्ट शुद्ध अश्रक त्यांत मिळवावें; नंतर जायफळ, जटामांसी, तालीस-
पत्र, इलायची, लवंग, या सर्वांचें वारक वस्त्रगाळ चूर्ण एक एक
मासा त्यांत मिळवून भुईकोहळ्याचे रसांत त्याच्या गोळ्या कराव्या.
अति उग्र असा राजयक्ष्मा, क्षय, उग्र उरःक्षतक्षय, खोकला, पांच
प्रकारचा दमा, स्वराघात, अरोचक, कामला, पांडुरोग, प्लीहा, हलीमक,
जीर्णज्वर, तृषा, गुल्म, आमसंप्रहणी, अतिसार, सूज, कुष्ठे, भगंदर, हे
सर्व रोग हा विख्यात तरुणानंद रस नष्ट करतो. हा योग श्रेष्ठ असें
रसायन असून वृष्य, नेत्रांना हितकर व पुष्टिवर्धक आहे. याचे सेव-
नाचे योगानें, शुक्र, बुद्धि अगर बल क्षीण न होतां, मनुष्य हजार
स्त्रिया उपभोगू शकतो. दोन महिने सेवन केल्यास हा रस कामलादि
रोगांचा नाश करून शुक्रसंदीपन करतो व ज्वराचाही निःसंशय नाश
करतो. या श्रेष्ठ रसावर नारळाचें पाणी प्यावें. वर दुग्ध सेवन केल्यास
ओजाची वृद्धि होते.

महालक्ष्मीविलास रस

पलं वज्राभ्रचूर्णस्य तदर्थं गन्धकं भवेत् ॥ तदर्थं वंगभस्मापि
तदर्थं पारदं तथा ॥ ११९ ॥ तत्समं हरितालं च तदर्थं
ताम्रभस्मकम् ॥ रससास्यं च कर्पूरं जातिकोपफलं तथा ॥ १२० ॥
वृद्धदारुकवाजं च बीजं स्वर्णफलस्य च ॥ प्रत्येकं कार्षिकं भागं
मृतस्वर्णं च शाणिकम् ॥ १२१ ॥ निष्पिष्य वटिका कार्या द्विजुंजा-
फलमानतः ॥ निर्हाति सन्निपातोत्थान्गदान्घोरान्सुदारुणान् ॥ १२२ ॥
गलोत्थानण्डवृद्धिं च तथातीसारमेव च ॥ कुष्ठेकादशविधं प्रमे-
हान्निवर्तते तथा ॥ १२३ ॥ श्लेष्मिपदं कफवातोत्थं चिरजं कुलजं
तथा ॥ नाडीव्रणं व्रणं घोरं गुदाभयभगंदरम् ॥ १२४ ॥ कासपीन-
सयक्ष्माशः स्थौल्यदौर्गन्ध्यरक्तनुत् ॥ आमवातं सर्वकम्पं जिह्वा-
स्तंभं गलग्रहम् ॥ १२५ ॥ उदरं कर्णनासाक्षि मुखजाड्यमथापि च ॥
सर्वशूलं शिरःशूलं मुखरागं च नाशयेत् ॥ १२६ ॥ वटिकां प्रातरे-
कैकां खादेन्नित्यं यथाबलम् ॥ अनुपानमिह प्रोक्तं मांसं पिष्टं पयो-
दाधि ॥ १२७ ॥ वारभक्तं सुरासीधुं सेवनात्कामरूपधृक् ॥ वृद्धोपि
तरुणस्पर्धी न च शुक्रक्षयं व्रजेत् ॥ १२८ ॥ न च लिङ्गस्य शैथिल्यं
न केशा यांति पक्ताम् ॥ नित्यं गच्छेच्छतं स्त्रीणां मत्तवारणवि-
क्रमः ॥ १२९ ॥ द्विलक्षयोजनी वृष्टिर्जायते पौष्टिकस्तथा ॥ प्रोक्तः
प्रयोगराजोयं नारदेन महात्मना ॥ १३० ॥ महालक्ष्मीविलासाख्यो

वासुदेवाय विष्णवे ॥ प्रसादादस्य भगवांल्लक्षनारीषु बल्लभः ॥ १३१ ॥

वज्राभ्रक चूर्ण एक पळ, गंधक अर्धे पळ, वंगभस्म पाव पळ, पारा
अष्टमांश पळ, हरताळ अष्टमांश पळ, ताम्रभस्म षोडशांश पळ, कापूर
एकअष्टमांश पळ. जायफळ अष्टमांश पळ, वरधारा बीज व कांटे-
घोत्रा बीं प्रत्येकीं एक एक कर्ष, व स्वर्णभस्म एक शाण या सर्वांचें
एकत्र मर्दन करून दोन गुंजा प्रमाणाच्या गोळ्या तयार कराव्या. या
अति दारुण व घोर अशा सन्निपातास नष्ट करतात; गळ्याचे रोग,
अंडवृद्धि, अतिसार, अकरा कुष्ठे, वीस प्रमेह, पुष्कळ दिवसांचें कफ-
वातापासून झालेलें, त्याचप्रमाणें कुलपरंपरागत असलेलें श्लेष्मिपद, भयंकर
नाडीव्रण, गुदाचे रोग, भगंदर, खोकला, पीनस, क्षय, मूळव्याध,
अति स्थूलता व रक्तदोष यांना जिंकतात. आमवात, सर्वविध कम्परोग,
जिह्वास्तंभ, गलग्रह, उदरविकार, कान-नाक-डोळे यांचे रोग, सर्वविध
शूल, मस्तकशूल व मुखरोग यांना दूर करतात. अग्नीच्या बलाचा
विचार करून नित्य प्रातःकाळीं एक [अगर अधिक] गोळी भक्षण
करावी, व वर मांसाचे पदार्थ, पिठाचे पदार्थ, दूध अगर दही, यांनीं
युक्त भात, मद्य, आसव वगैरे सेवन करावें म्हणजे रूप मदनाप्रमाणें
सुंदर होतें; वृद्धही तरुणाशीं स्पर्धा करूं शकतो. नित्य शंभर स्त्रियांशीं
समागम केला तरी शुक्र क्षीण होत नाही किंवा इंद्रियासही शिथिलता
येत नाही; तो नेहमीं हत्तीसारखा उन्मत्त [कामेच्छु] व पराक्रमी
असतो. याचे सेवनानें [वृद्धपणींही] केश पिकत नाहींत. दोन
लक्षयोजनांतील पदार्थ पाहण्यास दृष्टि समर्थ होते. हा रस पौष्टिक
असून महात्म्या नारदमुनींनीं सांगितलेला आहे. हा [पूर्वी] वासुदेवा-
विष्णू-करितां सांगितला होता व याच्याच प्रसादानें [सेवनानें] भग-
वान् सर्व स्त्रियांना आवडता झाला.

उपसंहार.

राकाचंद्रसमानमूर्तिविसलस्सत्कीर्तिसन्नतकी प्रेम्णा सर्वजनोपकारं-
कुशलः सदैवविद्योदाधिः ॥ सर्वत्रैव समर्थदिव्यमाहिमा चिन्ता-
मणिग्रंथतः संचारी कनकाचले विजयते श्रीमाननंतः कविः
॥ १३२ ॥ यं भारती भगवती त्रिपुरेश्वरी हि ज्योतिर्मयीति सनयं

तनयं ब्रवीति ॥ तेनायमद्भुतगुणेन रसाग्रवर्ती चिंतामणिर्विरचितो
 मुणतोषहेतोः ॥ १३३ ॥ याता यास्थंति यातारो लोकाः संसारसा-
 गरे ॥ ग्रंथसंबंधसत्कीर्तिः स्थायिनी निरपायिनी ॥ १३४ ॥ नैव
 पुत्राश्च मित्राणि बांधवा न कलत्रकम् ॥ गतासाः सर्व एवैते कीर्ति-
 नित्येति कथ्यते ॥ १३५ ॥ परोपकारिणः सभ्याः कुशलांकु-
 लवर्धनान् ॥ ग्रंथपुत्रान्हि मन्यंते न पुत्रान्पुत्ररूपिणः ॥ १३६ ॥
 दानं सत्यं दया धर्मः कर्तव्यं सत्यभाषणम् ॥ स्नानं जपः प्रशमनं
 रससिद्धिमर्भाप्सुभिः ॥ १३७ ॥ न मया हि कृतो मानान्न
 विद्याबलदीप्तये ॥ परोपकारकृत्यार्थं कृतोऽसौ ग्रंथसंग्रहः ॥ १३८ ॥
 इत्येकादशः स्तवकः ॥ ११ ॥

इति श्रीमदनन्तदेवसूरीविरचितरसचिंतामणिः समाप्तः ॥

पूर्णचंद्राप्रमाणें आल्हादकारक, प्रसरणशील (नेहमीं वाढत असणारी)
 व उत्तम नृत्यांगना (हिच्याप्रमाणें चित्ताकर्षक) अशी सत्कीर्ति तिच्या
 प्रेमावर लुब्ध होऊन सर्व जनांवर उपकार करण्यांत कुशल, वैद्य विद्येचा
 केवळ सागर, समर्थ व व्याचा महिमा फार आहे असा कनकाचलावर
 विहार करणार बुद्धिमान् अनंत कवि यानें हा चिंतामणि ग्रंथ रचिला.
 व तो अनंत कवि सर्वत्र श्रेष्ठता पावला. ज्याला व्यातिः स्वरूपा त्रिपुरे-
 श्वरीचा पुत्र (असें लोक) म्हणतात. त्या अनंत कवीनेच हा अद्भुत-
 गुणयुक्त व रसायन ग्रंथांत अग्रभागीं असणारा ग्रंथ गुणी जनांच्या
 संतोषाकरितां लिहिला. या संसारसागरांत (परिभ्रमण करीत अस-
 तांना) अनेक लोक (परिस्थिति, पर्यायतः कीर्ति) प्राप्त झाले व
 आणखी अनेक होतील; पण ग्रंथासंबंधानें प्राप्त होणारी कीर्ति अमर
 आहे. पुत्र, मित्र, बांधव, पत्नी वगैरे अनित्य असून एकटी कीर्तिच
 नित्य (कायम टिकणारी) आहे. परोपकारी सज्जन लोक ग्रंथांना
 कुल—वर्धन करणारे पुत्रच समजतात; प्रत्यक्ष पुत्ररूप पुत्रांना ते
 (इतके) समजत नाहींत. दान, सत्य, दया, धर्म, सत्यभाषण, स्नान,
 जप व प्रशमन या गोष्टींचें रससिद्धीची इच्छा करणाऱ्यानें परिपालन
 करावें. हा ग्रंथ केवळ श्रेष्ठता मिळविण्याकरितां किंवा आपली विद्वत्ता
 दुसऱ्यास दाखविण्याकरितां केला नसून परोपकाराकरितांच केला आहे.
 (असें ग्रंथकार अनंत कवि म्हणतो).

[समाप्त.]

नवीन रसायन ग्रंथ छापून विक्रीस तयार !

सार्थ रसरत्नाकर.

परम दयाळू भगवान् श्रीशंकरांनी अनेक तंत्रें व पार-
दादिक रसग्रंथ मनुष्यांचे रोगहरणार्थ जे जे निर्माण केले
त्यांपैकी रसकांड व रसाणव ग्रंथांत जें जें सांगितलें, रस-
स्वच्छंदनाथानें रसदीपिका व रसमंगल ग्रंथांत जें जें सांगि-
तलें नागार्जुनानें व स्वर्गवैद्य चर्पटीसिद्धानें कापालिक ग्रंथांत
जें जें सांगितलें, तें तें अवलोकन करून व इतर रसग्रंथा-
तून जे जे प्रयोग प्रत्येक रोगावर सुसाध्य वाटले ते ते घेऊन
श्री सिद्धनाथानें हा रसरत्नाकर नांवाचा वैद्यकग्रंथ संस्कृतांत
तयार केलेला आहे. यांत रसायनांचे उपचार पुष्कळ दिले
असून काढे, चूर्णे, तेलें, गुटिका, घृते, पाक, लेह हेही
उपचार सांगितले आहेत. ग्रंथ अत्यंत पूज्य व उपयुक्त
असल्यामुळें आम्ही तो मराठी भाषांतरासह छापला आहे.
पृष्ठें ११५०; कागद ग्लेज सफेत, बांधणी कापडी, किंमत
६ रु. ट. ख. ८१३ आणे. पण तूर्त फक्त ४ रु. टपाल
खर्च ८१३ पडेल.

यज्ञेश्वर गोपाळ दीक्षित, बुकसेलर, बुधवार पेठ, पुणे सिटी.